

ОЛЕНА МІЩЕНКО

УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА

8

УДК 821.161.2.09(075.3)

ББК 83.3(4Укр)-922

М71

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(Наказ МОН України від 10.05.2016 № 491)*

Видано за рахунок державних коштів. Продаж заборонено

Експерти, які здійснили експертизу підручника під час проведення конкурсного відбору проектів підручників для учнів 8-го класу загальноосвітніх навчальних закладів і зробили висновок про доцільність надання підручнику грифа «Рекомендовано Міністерством освіти і науки України»:

Куц О.П., доцент кафедри філології і гуманітарних наук Комунального вищого навчального закладу «Вінницька академія неперервної освіти», кандидат філологічних наук.

Маранська І.А., методист науково-методичної лабораторії гуманітарно-естетичних дисциплін Комунального закладу «Кіровоградський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти ім. Василя Сухомлинського».

У м о в н і п о з н а ч е н н я :

Запитання і завдання

Літературна п'ятихвилинка

Літературно-мистецька вітальня

Подорож літературами світу

Ваш літературознавчий словник

Творчі завдання

Дізнайтеся більше

Міщенко О.І.

М71 Українська література : підруч. для 8-го кл. загальноосвіт. навч. закл. / Олена Міщенко. — Київ : Генеза, 2016. — 272 с. : іл.

ISBN 978-966-11-0713-6.

Підручник створено відповідно до нової програми з української літератури. Він складається з п'яти тематичних розділів. Кожен підрозділ містить коротку біографічну довідку про письменника, текст програмового твору, його аналіз, здійснений відповідно до найновіших досягнень літературознавства, обов'язкові та додаткові рубрики.

Підручник враховує вікові та психологічні особливості учнів 8 класу, спонукає до творчості, посилює інтерес до національної літератури.

УДК 821.161.2.09(075.3)

ББК 83.3(4Укр)-922

ISBN 978-966-11-0713-6

© Міщенко О.І., 2016

© Видавництво «Генеза»,
оригінал-макет, 2016

ЗМІСТ

<i>Дорогі восьмикласники!</i>	6
ВСТУП. «Література – це храм, до якого входять з чистою совістю...»	7

Розділ 1. УСНА НАРОДНА ТВОРЧІСТЬ

УКРАЇНСЬКІ ІСТОРИЧНІ ПІСНІ	18
«Бездонна душа українського народу»	18
«Зажурилась Україна, бо нічим прожити...»	20
«Та, ой, як крикнув же та козак Сірко»	21
«Ой Морозе, Морозенку»	22
«Чи не той то хміль»	24
«Максим козак Залізник»	26
«За Сибіром сонце сходить»	27
ПІСНІ МАРУСИ ЧУРАЙ	33
«Її пісні – як перло многоцінне»	33
«Три віки ходять її пісні по нашій землі...»	35
«Засвіт встали козаченьки»	35
«Я дитя любові. Мені без неї білий світ глевкий»	37
«Віють вітри, віють буйні»	37
«Зрадити в житті державу – злочин, а людину – можна?»	39
«Ой не ходи, Грицю...»	39
УКРАЇНСЬКІ НАРОДНІ ДУМИ	45
«Наша дума, наша пісня не вмре, не загине...»	45
Дума про Марусю Богуславку	47
Струни золотії	50
<i>Тестові завдання до розділу «Усна народна творчість»</i>	57

Розділ 2. СВІТ УКРАЇНСЬКОЇ ПОЕЗІЇ

ТАРАС ШЕВЧЕНКО	60
«Караюсь, мучуся... але не каюсь!..»	60
«Мені аж страшно, як згадаю...»	60
«Били, а не вчили...»	60
«Як хочеться жити!»	61
«Збулося...»	63
«Думи мої, думи мої...»	63
«О думи мої! О славо злая!»	66
«Ой три шляхи широкії...»	67
«Мені однаково, чи буду»	68

ЛЕСЯ УКРАЇНКА (Лариса Косач)	76
«Я крицею зроблюсь на тім вогні...»	76
«Так! Я буду крізь сльози сміятись...»	76
«А в серці моєму співає весна...»	79
«Хотіла б я піснею стати...»	80
Давня весна	81
Давня казка (<i>Скорочено</i>)	82
«Вся ти – трепет, вогонь, ідея...»	90
«Мріє, не зрадь!»	92
ВОЛОДИМИР СОСЮРА	96
«Моя поезія не спить...»	96
«І хочеться в небо злетіти, мов птиця...»	97
Любіть Україну	98
Васильки	101
«Облітають квіти, обриває вітер...»	102
ВОЛОДИМИР ПІДПАЛИЙ	106
«Навіть якщо не дійдемо – ходімо...»	106
«Правда собі тихесенько ходить між казок...»	107
«...Бачиш: між трав зелених...»	107
Зимовий етюд	108
ВАСИЛЬ ГОЛОБОРОДЬКО	112
«Надія української літератури»	112
Наша мова	113
«Слова у вишиваних сорочках»	113
Теплі слова	114
«Щоб не вмерли слова...»	114
З дитинства: дощ	115
 ІЗ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ПОЕЗІЇ	
ГАЛИНА КИРПА	119
«Мій ангел такий маленький...»	119
«Коли до вас темної ночі...»	120
ВАСИЛЬ ГЕРАСИМ'ЮК	120
Чоловічий танець	121
ІГОР ПАВЛЮК	121
Дівчинка	122
АНАТОЛІЙ МОЙСІЄНКО	122
«Жовтень жовті жолуді...»	122
ІВАН МАЛКОВИЧ	123
Із янголом на плечі	124
З нічних молитов	125
<i>Тестові завдання до розділу «Світ української поезії»</i>	127

Розділ 3. НАЦІОНАЛЬНА ДРАМА

ІВАН ТОВІЛЕВИЧ (Іван Карпенко-Карий)	130
«Діяч національного відродження»	130
Сто тисяч (<i>Скорочено</i>)	133
«Краще смерть, ніж така потеря...»	145
<i>Тестові завдання до розділу «Національна драма»</i>	151

Розділ 4. З УКРАЇНСЬКОЇ ПРОЗИ

МИХАЙЛО КОЦЮБИНСЬКИЙ	154
«Я завжди був великим оптимістом...»	154
Дорогою ціною (<i>Скорочено</i>)	155
Драма у чорній і червоній барвах	168
ОЛЕКСАНДР ДОВЖЕНКО	173
«Я син свого часу і весь належу сучасникам своїм»	173
Ніч перед боєм (<i>Скорочено</i>)	174
На жорстоких шляхах війни	183
НІНА БІЧУЯ	187
«Слово – безкінечне наближення до істини»	187
Шпага Славка Беркути (<i>Скорочено</i>)	188
Повість про сокровенне	204
ВОЛОДИМИР ДРОЗД	209
«Тільки через сто років буде відомо, чи я – письменник...»	209
Білий кінь Шептало	210
«Через гірку безнадію перекидався місточок...»	216
ЮРІЙ ВИННИЧУК	219
«Оплески – це те, що мене окрилює...»	219
Місце для дракона (<i>Скорочено</i>)	219
«Чинити добро набагато важче».	238
<i>Тестові завдання до розділу «З української прози»</i>	241

Розділ 5. УКРАЇНСЬКИЙ ГУМОР

ВАЛЕНТИН ЧЕМЕРИС	244
«Доки правда із кривдою вестиме бій...»	244
Вітька + Галя, або Повість про перше кохання (<i>Скорочено</i>).	245
Коли за спиною ростуть крила	263
<i>Тестові завдання до розділу «Український гумор»</i>	266
ЗАВЕРШАЛЬНИЙ УРОК	268
СЛОВНИК ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧИХ ТЕРМІНІВ	270

Дорогі восьмикласники!

Промайнуло літо, і ви знову повернулися до Країни знань. Вона безмежна і прекрасна, має безліч стежок, якими можна мандрувати до далеких країн і континентів, відкривати для себе нові таємниці! Сподіваємося, що ваші подорожі були успішними, ви дізналися про щось незвичайне й цікаве, стали мудрішими, розважливішими і подорослішали. Тепер перед вами – нові горизонти, нові зустрічі, які допоможуть вам подивитись на світ по-іншому.

Цей підручник відкриє вам неосяжні глибини українського фольклору; із сивої давнини озвуться козак Сірко та легендарна поетеса Маруся Чурай; ви знову припадете до чистої криниці живлющого Шевченкового слова, а Леся Українка розповість вам свою «Давню казку» про любов і вірність, зраду і честь...

Будуть і нові імена. Полум'яні рядки Володимира Сосюри, срібні переливи поезій Володимира Підпалого, філософські роздуми Василя Голобородька, вірші Галини Кирпи, Ігоря Павлюка, Василя Герасим'юка, Анатолія Мойсієнка, Івана Малковича, сподіваємося, не залишать вас байдужими.

Зі сторінок української класичної прози ви почерпнете неоціненні скарби життєвої мудрості. Незабутніми будуть враження від героїв драми «Сто тисяч» Івана Карпенка-Карого, повістей «Дорогою ціною» Михайла Коцюбинського та «Ніч перед боєм» Олександра Довженка. Ви поринете в цікавий світ оповідання Володимира Дрозда «Білий кінь Шептало», співчуватимете героям повістей Ніни Бічуї («Шпага Славка Беркути») та Юрія Винничука («Місце для дракона»), щиро посмієтеся й глибоко замислитеся над сторінками гумористичної повісті Валентина Чемериса «Вітька + Галя...».

Підручник має п'ять розділів: **«Усна народна творчість»**, **«Світ української поезії»**, **«Національна драма»**, **«З української прози»**, **«Український гумор»**. У ньому також є сім рубрик: **«Дізнайтеся більше»**, **«Ваш літературознавчий словник»**, **«Подорож літературами світу»**, **«Творчі завдання»**, **«Запитання і завдання»**, **«Літературна п'ятихвилинка»**, **«Літературно-мистецька вітальня»**. Ці рубрики допоможуть повніше зрозуміти зміст прочитаного, набути нових знань із теорії літератури, довідатися про цікаві факти з життя письменників та їхніх творів. Обов'язкові рубрики – **«Запитання і завдання»** і **«Ваш літературознавчий словник»**. Решта – додаткові, проте й вони стануть вам у пригоді під час вивчення творів.

Рубрика **«Запитання і завдання»** має чотири ступені складності: **«Повторюємо»**, **«Міркуємо»**, **«Аналізуємо»** й **«Дискутуємо»**.

Кожен із розділів завершується підсумковим тестуванням. Окрім того, варто звернути увагу на запитання, якими перериваються художні твори й авторські статті: вони дадуть вам змогу ґрунтовніше попрацювати з текстом, зосередитися на найбільш значущих аспектах аналізу літературних творів.

Завершальний урок буде дороговказом на наступний рік – ви отримаєте настанови на літо і дружні побажання від автора підручника.

А тепер – до праці! Зичимо успіху!

Автор

ВСТУП

«ЛІТЕРАТУРА – ЦЕ ХРАМ, ДО ЯКОГО ВХОДЯТЬ З ЧИСТОЮ СОВІСТЮ...»

*Життєва казка, хоч вона й мала
І сто разів розказана була,
А все ж розповідатись буде вічно.*

Джордж Гордон Байрон

Література приходить у життя людини ще в дитинстві. Напевно, однією з перших речей, яку ви взяли до рук, коли тільки-но почали пізнавати світ, була книжка. Спочатку це були невеликі книжки з яскравими малюнками. Але це вже була **ЛІТЕРАТУРА!** Можливо, ви й не пам'ятаєте, які саме книжки читали спершу вам дорослі, а потім, навчившись, і ви самі. Уже тоді ви були читачами, заради яких, власне, і творить письменник. *Микола Гоголь* усе життя був щиро переконаний: *«У письменника тільки й є один учитель – самі читачі»*.

Поміркуйте, чому маленьким дітям читають казки. А ваше читання також починалося з казок? Чи пригадуєте ви свої дитячі книжки?

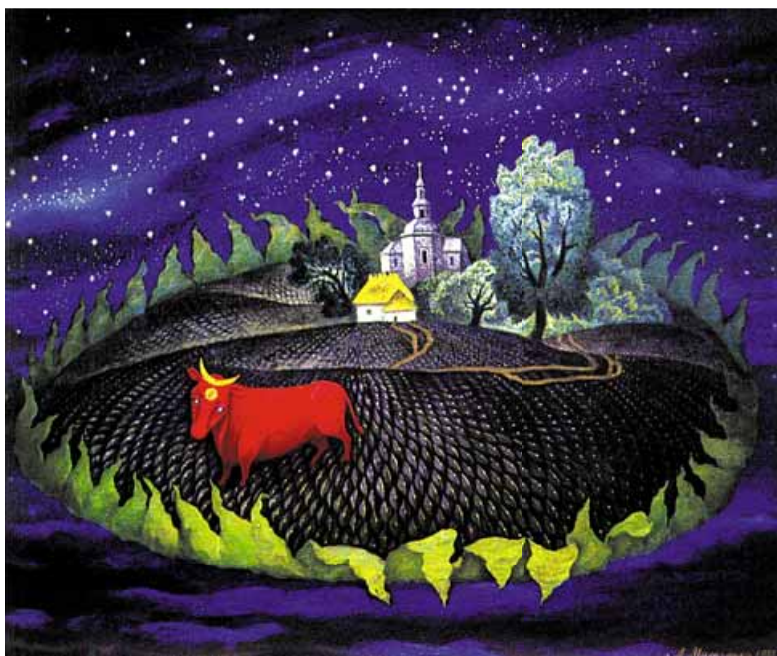
То хто ж вона така, її величність Література? Саме слово походить із латини й означає «буквене письмо». Сьогодні поняття «література» ми розуміємо як сукупність писаних і друкованих творів певного народу, епохи, людства. Це мистецтво слова, що відображає дійсність у художніх образах, створює нову художню реальність.

Відтак, літературний твір – форма існування літератури як мистецтва слова. Але наше завдання – збагнути суть такого унікального явища, як художня література. Адже саме вона є одним із проявів духовного досвіду й духовної діяльності людини!

Щоб зрозуміти мистецтво й митця, літературу й письменника, потрібно ввійти у світ автора, вступити у співтворчість з ним. Життя, що нуртує всередині твору, як маленький всесвіт, відображає повноту людського існування, цілісність буття. І зустріч автора й читача в художньому творі стає незамінною формою прилучення до цього величезного світу, виховання істинної людяності, формування всебічно розвиненої особистості.

Чи справді читач є співавтором твору? Що потрібно для такого спів-авторства? Уява? Фантазія?

Література, що є містком між різними поколіннями, народами, континентами й епохами, допомагає нам пізнати світ, формує і розширює світогляд, приносить насолоду, виховує... Справді, з літератури ми дізнаємося про давноминулі часи, про країни, у яких ніколи не бували, про відкриття та винаходи, про таємниці світу.

Л. Мітченко. Мій всесвіт

Однак пізнати все це допоможуть і різні науки, зокрема історія, географія, біологія... Педагогіка та психологія займаються вихованням... Але ж це означає, що література могла б давно загинути, а вона натомість так плідно розвивається!

Подумаймо про це разом. Отже, **пізнання**. З книг ми довідуємося не лише про те, чого ніколи не бачили на власні очі, ми пізнаємо самих себе, час, у якому живемо, світ, який нас оточує. Та предмет вивчення науки і предмет пізнання літератури – речі діаметрально протилежні. *«Вчений мислить поняттями, а письменник – образами»* – так древні мудреці пояснювали цю різницю.

Як ви зрозуміли цей вислів? Чи згодні з ним? Обґрунтуйте.

Для прикладу звернімося до відомої вам повісті Івана Франка «Захар Беркут». Справді, науковці, що досліджували епоху, змальовану у творі, могли б роз'яснити, яким був територіальний поділ, як рухалися землями європейських країн монгольські завойовники, етнографи докладно описали б одяг, зброю, реманент тогочасних українців, що мешкали в гірській Тухлі, і кочівників, які принесли смерть і кров на українську землю. Психологи пояснили б вам, які процеси відбувались у психіці героїв, а медики прокоментували б фізичний стан певного персонажа в критичний момент. Натомість замислімося, яка наука могла б розкрити перед вами таїну людських душ: велич Захара Беркута, нищість зрадника Тугара Вовка, збурені коханням душі Максима і Мирослави? Хто б міг передати силу переживань героїв, їх біль і відчай, високе почуття самозречення і патріо-

тизму, розпач і щастя, відчай і надію? Саме література і створює отой неповторний духовний світ людини, учить нас через художнє слово пізнавати самих себе. І щораз у кожному новому творі це відбувається знову й знову. Найкраще про це сказав геніальний німецький письменник **Йоганн Вольфганг Гете**: *«Найоригінальніші письменники новітнього часу оригінальні не тому, що вони підносять нам щось нове, а тому, що вони вміють говорити про речі так, нібито це ніколи не було сказане раніше»*.

Прокоментуйте слова німецького мислителя. Наведіть приклади з прочитаних творів, у яких яскраво, по-новому розповідається про звичайні речі.

Тепер щодо виховання. Читання художньої літератури розширює межі особистого досвіду, дозволяє відчутти й осмислити величезну кількість явищ сучасності й далекого минулого, створені уявою письменників картини майбутнього. Відтворюючи дійсність силою свого таланту, митець не лише висловлює своє розуміння її закономірностей, сутності явищ, але й дає їм оцінку. Авторські роздуми про сутність життя постають перед читачем не у вигляді сухих формул і повчань, а через змалювання думок, почуттів, поведінки реальних людей – героїв літературних творів. Відповідно, ідея твору пов'язана з уявленнями автора про добро і красу, честь і обов'язок, сенс життя і призначення людини. Вона завжди глибоко осмислена, відчута письменником і пронизує весь твір. **Отже, ідея, втілена в художньому творі, справляє величезний виховний вплив, переконує, вселяє в душу читача певні почуття.**

Е. Ревенко. Гра

Пригадайте найбільш яскраві з прочитаних вами творів. Чого вони вас навчили? Чи обговорювали ви їх із друзями?

Безумовно, виховне значення мають не лише позитивні образи літературних героїв, які стають прикладами для наслідування. Змалюючи негативні явища, митець також спонукає до їх осмислення, схиляє зайняти певну позицію в житті. Література переконує глибоким аналізом вічних закономірностей життя.

До яких життєвих явищ ви ставитеся з повагою, до яких – із відразою і завдяки яким саме творам, героям? Чи будь-який літературний твір, на вашу думку, виконує виховну функцію? Чи виховують нас твори сатиричні, детективні, пригодницькі? Доведіть свою точку зору, посилаючись на конкретні тексти.

Ми вже говорили про співавторство письменника й читача. Варто все ж таки ще раз наголосити: перетворюючи читача на співучасника творчості письменника, література робить ще одну дуже важливу справу – розвиває в кожному з нас творчі здібності.

Чи не виникало у вас відчуття, що й ви могли б написати «саме так», коли щось особливо вразило вас у художньому творі? Чи не вважаєте ви, що кожна людина повинна випробувати свої сили в літературній творчості?

Що ж до комунікативної функції, то подумайте самі, адже завдяки літературі ви спілкуєтеся з представниками різних країн і культур, книжки спонукають вас до обговорення, дискусії.

А скільки справжнього задоволення, естетичної насолоди приносить читання літературних шедеврів світової класики! Ось вам зразки комунікативної потужності літератури: одним із найближчих друзів Антона Чехова, визначного російського письменника, був лікар Захар'їн. Його лікувальна методика – лікувати не хворобу, а організм – спонукала митця бачити не часткове, конкретне, окреме, а серйозну соціальну хворобу всього організму тиранічної імперії. Відомий вам Альберт Ейнштейн визнавав, що російський класик Федір Достоєвський дав йому як ученому значно більше, ніж математик К.Ф. Гаусс.

Отже, Література – високе мистецтво, яке приносить справжню насолоду кожному новому поколінню читачів. Французький письменник *Олександр Дюма* зазначав: *«Твір, який читають, має теперішнє, який перечитують – має майбутнє»*.

Як ви зрозуміли слова класика французької літератури? Які з прочитаних творів, на вашу думку, мають майбутнє? Щодо яких українських літературних перлин це твердження вже справдилося? Які твори Олександра Дюма ви знаєте, які екранізації переглядали?

Література та мистецтво є могутніми виразниками і вихователями гуманістичних ідеалів. У цьому їхнє покликання і глибинний сенс. Справжнє мистецтво завжди відстоює «вічні» моральні істини й орієнтири. А ці істини втілюються в образах, живих картинах художніх творів.

Художній образ, у свою чергу, – одне з основних понять у літературі, що визначає природу, форму і функцію художньо-літературної творчості. Осердям художнього образу є змалювання індивідуального людського життя. Але в той же час цей образ має певне узагальнювальне начало, тобто витворене художнім домислом, що посилює узагальнювальне значення художнього образу.

Прокоментуйте це твердження, посилаючись на раніше прочитані вами твори.

О. Наеждіна. Сон, або Осінні світанки мого дитинства

Оскільки людина існує не ізольовано, а перебуває в тісному зв'язку зі світом природи, речей тощо, для її змалювання (індивідуалізованого, узагальненого, естетичного) письменникові необхідно розкрити й ці зв'язки, показати людину у взаємодії з усіма проявами життя в цілому. Тим самим перед письменником постає завдання показати героя в суспільному, природному середовищі, середовищі речей, відтворюючи його достатньо повно, тобто образно. У цьому сенсі образ являє собою не лише змалювання людини – образ є картиною людського життя.

Поміркуйте над уже прочитаними творами. Які з героїв, на вашу думку, мають узагальнений характер? Наведіть приклади не лише з української, а й із зарубіжної літератури.

Отже, є **образи-персонажі** – люди, змалювані у творі; **образи-пейзажі** – картини природи. Але є й інші різновиди образів. Спробуймо розібратися в цьому розмаїтті.

Найбільш поширеним є **образ-символ**. Таким цей образ стає за умови, якщо він часто використовується на означення того самого поняття. Наприклад: *калина – символ України; зозуля – жінка, що тужить над своєю долею; явір – вродливий молодий парубок; сова – символ мудрості, змія – підступності...*

Продовжте розпочатий перелік. Наведіть власні приклади.

Однією з найважливіших особливостей художніх образів є те, що вони здатні викликати в читачів різноманітні асоціації, іноді навіть цілий потік таких асоціацій. Недаремно ще давні греки говорили, що

О. Надєждіна. Під зеленим абажуром, або Миттєвий спогад
про мою бабусю за чашкою кави

образ є прекрасним і сам по собі, і нескінченністю далечини, що лежить за ним. Пригадайте неповторні рядки поезій **Богдана-Ігоря Антонича**: «Вливається день до долини, як біле молоко до миски»; «Антонич був хрущем і жив колись на вишнях». У кожного з вас з'являються певні асоціації, бо людині властива здатність малювати у своїй уяві яскраві видовищні картини. Так народжуються **зорові образи**.

Наведіть подібні приклади з уже прочитаних вами творів.

Є ще й інші, наприклад **слухові образи**. Давайте пересвідчимося в тому, наскільки таємничо й прекрасно вони народжуються! Прочитаймо невеликий уривок із поезії **Павла Тичини**, одного з найталановитіших українських поетів ХХ століття:

Ми дзвіночки,
Лісові дзвіночки,
Славим день.
Ми співаєм,
Дзвоном зустрічаєм:
День!
День.

Любим сонце,
Небосхил і сонце,
Світлу тїнь,
Сни розкішні,
Все гаї затишні:
Тїнь!
Тїнь.

Прислухайтесь, як неповторно дзвонить хор лісових дзвіночків, який чудовий слуховий образ народжується з кожного дзвінкого сло-

ва! А таких образів у вас попереду дуже багато, адже в старших класах ви вивчатимете творчість Павла Тичини.

Чи траплялися вам слухові образи в прочитаних раніше творах? Як ви гадаєте, чи можуть вони вживатися в прозовому тексті, чи тільки в поетичному?

Часто поняттям «образ» називають і **художні тропи**, от наприклад: *чи серце знову плакати навчилось; густо звисла п'тьма ночі*. У таких випадках ідеться про «словесний образ», бо в них безпосередньо не розкривається картина людського життя.

У нас залишилася ще одна дуже важлива тема для розмови – **аналіз художнього твору**. Його суть полягає в розчленуванні цілісного літературного твору на окремі компоненти, осмислення яких дасть читачеві уявлення про своєрідність саме цього мистецького витвору. Аналіз літературного твору може бути естетичним, психологічним тощо.

А за якими ще параметрами, на вашу думку, можна аналізувати літературний твір?

Аналіз також передбачає розкриття ідейного змісту твору, особливостей художньої форми, осмислення життєвих явищ, змальованих у творі, оцінку його виховного й естетичного значення. У процесі аналізу важливо розкрити естетичні ідеали, втілені письменником, усвідомити емоційну природу та своєрідність прочитаного.

Ще аналіз передбачає визначення жанру, ідейно-тематичного змісту, композиції, персонажів, особливостей мови, художньої майстерності письменника.

За якими параметрами ви вже можете проаналізувати твір, а за якими – ні? Чи могли б ви самостійно освоїти весь зміст прочитаного твору?

Отже, книга акумулює досягнення багатовікової культури людства і є найважливішим джерелом знань, засобом самоосвіти і саморозвитку. Вона дозволяє пізнати світ, що нас оточує, розібратися у своїх думках і почуттях, потребах і пошуках, віднайти ту єдину власну дорогу, яка веде до храму життєвої мудрості. **«Оволодіти всім світом і знайти йому вираження»** – таким є надзавдання художника за визначенням **Йоганна Вольфганга Гете**.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

Повторюємо

1. Назвіть поняття, які сьогодні обговорювалися на уроці.
2. Перелічіть відомі вам типи образів. Чим вони відрізняються один від одного?

3. Укажіть героїв і назви творів, з яких наведено уривки:

А. «Його всі бояться. Колись тут двох кабанів забив. Такі здорові кабани, а він їх порізав. Сало повісив у димарі коптить. А м'ясо їдять. Добре їдять. Вночі приходять якісь чужі люди, і він їм продає. За гарні гроші. Гроші ховає в ящик під ліжком, недалеко від моєї нори».

Б. Натхненно і мудро творив ходу –
Так нові планети грядуть на орбіти
З шаленою радістю на виду!
З шаленим щастям і сміхом гарячим,
З гімном вулканним без музики й слів!

В. Попоїли таки добре:
Комара здушили...
Рано встали, до снідання
Торбину кінчили.

Г. «Він недавно прибіг знадвору, і в очах йому темно. Хата йому здається за темний льох, вікна – за дірки, в які зазирає ясний день. Вся стіна перед дверима обставлена чорними сумними іконами, перед ними горить три лампадки, привішені в ряд на довгих шнурках. Десять далеко-далеко, як у глибокій норі, горять у печі дрова».

Міркуємо

1. Прочитайте в підручнику ту частину вступу, де йдеться про художню літературу. Чим могли б ви доповнити характеристику цього поняття?
2. Проілюструйте прикладами всі види художніх образів, скориставшись вивченими раніше напам'ять поетичними творами.
3. Поясніть значення епіграфа, дібраного до вступу. Запропонуйте свої варіанти епіграфа.

Аналізуємо

1. Розв'яжіть розпочату думку: «Художня література для кожної людини – це...».
2. Узагальніть усе, що ви дізналися про художні образи, намалюйте класифікаційну табличку з прикладами, якою б ви надалі могли користуватися.
3. Проаналізуйте будь-який з прочитаних вами творів за такими ознаками: а) пізнавальне значення; б) виховне значення; в) естетичне значення.

Дискутуємо

1. У чому полягає багатозначність художнього образу? Свою думку доведіть.
2. Чи в усі часи книга, література відігравали однакову роль. Чому? Якою ви бачите роль книги в подальшому розвитку людства?
3. Які види образів наявні в поезіях Павла Тичини? Чи траплялися вам подібні образи у творах інших поетів?

ВАШ ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧИЙ СЛОВНИК

Х у д о ж н і й о б р а з – узагальнена картина життя, емоційно втілена за допомогою авторського домислу в конкретну мистецьку форму; створене уявою митця поетичне відображення подій, людей, явищ, предметів.

Щоб створити художній образ, письменник глибоко і всебічно вивчає життя, відбирає найхарактерніше й узагальнює його в художній формі.

Це естетична категорія, що характеризує особливий, притаманний мистецтву спосіб творення уявного світу; сформований фантазією письменника світ, співвіднесений зі світом реальним на різних рівнях – соціальному, психологічному, культурному, історичному.

Образ також можна розглядати як будь-яке явище уявного світу, котре завдяки творчій діяльності письменника сприймається читачем як щось цілісне, завершене, зримає.

Як ви зрозуміли поняття образу? Наведіть приклади, які свідчать про те, що ви збагнули суть цього поняття.

Х у д о ж н і й т в і р – форма існування літератури як мистецтва слова. Твір завжди пов'язаний з дійсністю, проте передає її не буквально, а лише є її віддзеркаленням, перетворенням, художнім відображенням.

Щоб реально існувати, твір повинен бути написаний письменником і сприйнятий читачем. В істинно художньому творі, на думку класика світової літератури *Льва Толстого*, «той, хто сприймає, настільки зливається з художником, що йому здається, що предмет, який він сприймає, створений не ким-небудь, а ним самим». Отже, життя літературного твору продовжується лише завдяки гармонії автора і читача.

Художній твір – це внутрішня цілісність змісту і форми. Зміст – органічна єдність відображення, осмислення й оцінки дійсності, що втілюється в художній формі. Буквально: зміст – «що сказано у творі», форма – «як сказано».

Проаналізуйте кілька прочитаних вами творів і визначте в них ступінь гармонійності змісту і форми.

ТВОРЧІ ЗАВДАННЯ

Пропонуємо вам повчитися писати рецензію на літературний твір. Розгорніть свій підручник на другій сторінці – і ви прочитаєте прізвища рецензентів, які схвалили його вихід у світ, адже без позитивної оцінки вчених, учителів книжка не була б надрукована.

Ознайомтеся з планом написання рецензії:

- Ваші міркування стосовно теми рецензованого твору, його ідеї, втілення цієї ідеї (ідей).
- Оцінка того, наскільки достовірно й цікаво змальовано психологію героїв; аналіз їхніх вчинків у різних ситуаціях.
- Розкриття позиції автора книжки, наскільки вона стала для вас зрозумілою після прочитання.
- Аналіз форми твору, зокрема композиційних елементів, ролі пейзажів.
- Аналіз мови твору (використання певних видів лексики, пестливі форми слів, побудова речень, вживання інверсій тощо).
- Оцінка твору, але вона не обов'язково мусить бути прямою: ваші судження можуть логічно випливати з тих зауважень, які ви робите, аналізуючи твір на кожному етапі.
- Зіставлення рецензованого твору з іншими, подібними за темою і думками.

А тепер об'єднайтеся в групи, кожна з яких одержить завдання прорецензувати один із запропонованих творів, вивчених вами у сьомому класі: Г. Тютюнник «Климко»; Б. Лепкий «Мишка»; І. Франко «Захар Беркут»; В. Симоненко «Ти знаєш, що ти – людина?»; А. Малишко «Пісня про рушник».

ЛІТЕРАТУРНА П'ЯТИХВИЛИНКА

Упродовж п'яти хвилин запишіть у зошит назви всіх прочитаних вами влітку творів і прізвища їхніх авторів. Той, хто пригадає і запише найбільшу кількість, вважатиметься переможцем. Можна записувати твори не лише української, а й зарубіжної літератури, книжки пізнавального, публіцистичного характеру.

Після перевірки результатів цього імпровізованого конкурсу вчитель може запропонувати комусь із вас розповісти про найбільш цікавий із прочитаних творів.

Розділ 1

УСНА НАРОДНА ТВОРЧИСТЬ

Є прадавні скарби, що намертво лежать у землі, і є живі скарби, що йдуть по землі, ідуть від покоління до покоління, огортаючи глибинним чаром людську душу. До таких скарбів належить і народна лірична пісня.

Погортайте сторінки сивих віків, вчитайтеся в прості і хвилюючі слова пісень, віднайдіть золоті ключі мелодій – і вам відкриється багато поетичних таємниць, ви почуєте голоси творців, імена яких розгубила історія, та так розгубила, що вже навряд чи знайдемо багатьох сіячів, чия поетична нива, ставши народною, квітує й сьогодні по нашій землі.

Михайло Стельмах

УКРАЇНСЬКІ ІСТОРИЧНІ ПІСНІ

«БЕЗДОННА ДУША
УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ»

Українські історичні пісні – безмежний світ героїки і краси, могутня хвиля почуттів, загадкова скарбниця мрій і сподівань людей, які їх склали. Склали, щоб зберегти для нащадків славні імена героїв, увічнити пам'ять про видатні історичні події, які визначали життя українського народу. У цих піснях яскраво відтворений волелюбний дух українців.

Це особливий жанр народної творчості, найдавніші зразки якого відносять до часів козаччини, кривавих татарських набігів на Україну, коли страшним Чорним шляхом¹ тяглися валки уярмлених людей, гнані нагаями із сириці². І справдилися сподівання талановитих народних поетів – досі ті пісні, що примандрували до нас із далекого минулого, торкають струни серця, збуджують уяву, тривожать душу. Бо в тих піснях не лише історія волелюбного народу, у них – мудрість, честь, гордість, самоповага і любов!

Як ви гадаєте, чи припинився нині процес створення історичних народних пісень? Чому?

*У мене вмить заб'ється в грудях серце,
Коли до болю рідна й чарівна
Деся українська пісня розліється
І жайвором над нами залуна.*

Ігор Муратов

Знаєте, як довідатися про те, яке значення мала в історії країни і народу певна історична подія? А кого із визначних людей минулих епох вважали героєм, кого – ні? Послухайте історичні народні пісні! Саме в них висловлювали невідомі автори від імені всього народу своє ставлення до оспівуваних подій, до тих, хто творив історію України.

Основна тематика історичних пісень, як і дум, які ви будете вивчати пізніше, – боротьба з турецько-татарськими й польськими

¹ Ч о р н и й ш л я х – один із шляхів, яким користувалися татари для набігів на Правобережну і Західну Україну в XVI–XVII ст.

² С и р і ц я – недублена шкіра (яловича, свиняча), оброблена жировими речовинами для міцності й еластичності.

загарбниками, із соціальним і національним гнітом. Ці пісні стали одним з найцінніших скарбів народу, що століттями боролися за свою незалежність. Їх співали не лише на дозвіллі – з ними йшли в бій велетні-козаки, і стогнала під копитами козацьких коней земля, віщуючи неминучу загибель ворогам.

У яких іще фольклорних творах уславлюються такі герої?

М. Маловський. Троїсті музики

Класик світової літератури **Лев Толстой** так сказав колись про українську пісню українському студентові, що завітав до нього в Ясну Поляну: *«Щасливі ви, що народилися серед народу з такою багатою душею, народу, що вміє так відчувати свої радощі й чудово виливати свої думки, свої мрії, свої почуття заповітні. Хто має таку пісню, тому нічого боятись за своє майбутнє. Його час не за горами. Вірите чи ні, що жодного народу простих пісень я не люблю так, як вашого. Під їх музику я душею спочиваю. Скільки в них краси і грації, скільки дужого молодого почуття і сили!»*. А геній світової музики **Петро Чайковський**, якого багато що пов'язувало з Україною, де він народився, немовби довершив слова письменника: *«Бувають щасливо обдаровані натури, і бувають так само щасливо обдаровані народи. Я бачив такий народ, народ-музикант – це українці»*. А от арабський вчений і мандрівник **Павло Алеппський** у XVII столітті записав: *«Співи козаків радують душу і зціляють від печалі, бо йдуть вони від серця і виконуються наче з одних уст»*.

Які ще відгуки видатних людей про українську пісню ви знаєте? Наведіть приклади та прокоментуйте їх.

Пісня не лише підтримувала впродовж віків волелюбний дух українського народу, який відстоював незалежність і свободу своєї вітчизни. Вона надихала українських письменників на створення прекрасних літературних полотен. Свідченням цього є безсмертні поезії Тараса Шевченка, Івана Франка, Лесі Українки та багатьох інших класиків української літератури, з творчістю яких ви вже мали можливість ознайомитися. Їхні вірші ви вивчатимете й надалі, бо в кожному віці людина обирає нову стежку, яка знову й знову приводить її до джерел національної духовності.

Які паралелі з фольклором можна знайти у вивчених вами творах українських класиків?

Ось одна з таких пісень, що вже чимало століть бентежить душі слухачів, нагадуючи про славних лицарів України:

ЗАЖУРИЛАСЬ УКРАЇНА, БО НІЧИМ ПРОЖИТИ...

Зажурилась Україна,
Бо нічим прожити:
Витоптала орда кіньми
Маленькі діти.
Котрі молодії –
У полон забрато;
Як заняли, то й погнали
До пана до хана,
Годі тобі, пане-брате,
Гринджоли малювати,
Бери шаблю гостру, довгу
Та йди воювати!

Ой ти станеш на воротях,
А я в закаулку,
Дамо тому стиха лиха
Та вражому турку!
Ой ти станеш з шабелькою,
А я з кулаками,
Ой щоб слава не пропала
Проміж козаками.
Ой козак до ружини,
Бурлака до дрюка:
Оце ж тобі, вражий турчин,
З душею розлука!

У пісні «Зажурилась Україна, бо нічим прожити...» Україна є потужним **образом-усобленням**. Вона, як матір, оплакує своїх дітей, гнаних у неволю. У цій коротенькій, проте пронизливо тужливій пісні надзвичайно багато інформації, закодованої у виразних, влучних образах, витворених багатою уявою народного генія.

Ю. Кучеренко. Сум

Справді, татари не брали в полон маленьких дітей, бо ті не витримували важкого багатоденного походу до Криму, куди здебільшого гнали полонених. Тому малюків жорстоко вбивали. Над усе цінувалися на невільницьких ринках Туреччини вродливі українські дівчата, кремезні юнаки. Тому саме їх забирали в неволю і гнали, як худобу, до господарів, що дивилися на них лише як на живий товар.

У піснях часто розповідається і про те, як козаки кидалися навздогін визволяти полонених братів і сестер, дружин і коханих.

Пригадайте повість Андрія Чайковського «За сестрою», вивчену минулого року. Які сюжетні елементи пісні й повісті подібні?

Із твору ми дізнаємося, що нечисленному загонові козаків важко було протистояти величезній навалі ординців, а тому довелося вдатися до хитрощів, застосовуючи непросту військову науку: «ти станеш на воротях, а я в закаулку». Звучать рядки й про те, що іноді ті, хто уникнув полону, прості селяни, бурлаки так само разом із козаками рятували своїх рідних.

Проте поряд із тугою-плачем у пісні відчувається незламна воля українського народу до боротьби, віра в перемогу, ненависть до хижого й підступного ворога.

Пісня побудована у формі звертання, причому звертатися до козака-лицаря, від якого чекають допомоги, міг і батько забраних у неволю дітей, і брат, якого розлучили із сестрою, і навіть мати чи сестра. Не дивуйтеся, адже з історичних пісень ви можете довідатись, як жінки брали до рук зброю і мужньо боронили свою землю від татарської навали.

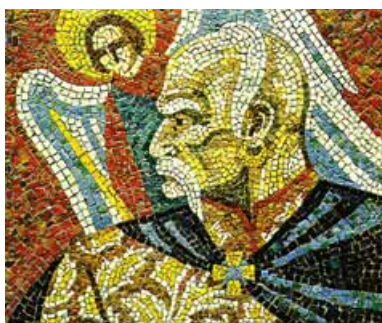
А як вам здалося, хто саме просить допомоги в козака і чому звучать такі слова: «А я з кулаками»? У якому з прочитаних вами творів молода дівчина нарівні з усіма стає на захист вітчизни від турецько-татарських завойовників? Чи могла б, на вашу думку, ця пісня співатися від її імені?

Пісня дуже динамічна, завдяки римуванню легко запам'ятовується. У ній використано традиційні для фольклорних творів вигуки, специфічна лексика (дієслівні форми на *-но*, *-то*; архаїзми тощо) та відзначається піднесеним настроєм.

ТА, ОЙ, ЯК КРИКНУВ ЖЕ ТА КОЗАК СІРКО

Та, ой, як крикнув же та козак Сірко,
 Та, ой, на своїх же, гей, козаченьків:
 – Та сідлайте ж ви коней, хлопці-молодці,
 Та збирайтеся до хана у гості!
 Та туман поле покриває,
 Гей, та Сірко з Січі та виїжджає,
 Гей, та ми думали, та ми ж думали,
 Що то орли та із Січі вилітали,
 Аж то військо та славне запорізьке
 Та на Кримський шлях із Січі виїжджало,
 Та ми ж думали, ой, та ми ж думали,
 Та що сизий орел по степу літає, –
 Аж то Сірко на конику виїжджає.
 Гей, та ми ж думали, ой, та ми ж думали,
 Та що над степом та сонечко сяє, –
 Аж то військо та славне запорізьке
 Та на вороних конях у степу виграває.
 Та ми думали, ой, та ми ж думали,
 Що то місяць в степу, ой, зіходжає, –
 Аж то козак Сірко та козак же Сірко
 На битому шляху та татар оступає.

Героєм цієї пісні є *Іван Сірко* (між 1605 і 1610 – 1680) – кошовий отаман Запорозької Січі. Талановитий воєначальник, учасник Національно-визвольної війни українського народу 1648–1654 років під проводом Богдана Хмельницького, уславився також походами проти Кримського ханства, визволенням багатьох невільників.

О. Тихий. Кошовий Сірко

У цій пісні використано надзвичайно цікаві **образи-гіперболи**: *туман поле покриває* – образ, який свідчить про величезну козацьку силу, що здатна розгромити ворога. Наявний тут і **образ-символ** – *орли та із Січі вилітали*. В образі орла ще від фольклорних часів народ бачив справжнього лицаря – гордого, відважного, сильного й неодмінно красивого.

Знайдіть у цій пісні інші яскраві образи, а серед них – образи-символи.

Історія України справді знає незліченну кількість прикладів самовідданого служіння рідному краю, своїй землі. І кожна із цих пісень є свідченням високої обдарованості, поетичного таланту українців.

ОЙ МОРОЗЕ, МОРОЗЕНКУ

Ой Морозе, Морозенку,
 Ти слашний козаче,
 За тобою, Морозенку,
 Вся Вкраїна плаче.
 Не так тая Україна,
 Як теє горде військо,
 Ой заплакала Морозиха,
 Ідучи на місто.
 Не плач, не плач, Морозихо,
 Об сиру землю не бийся,
 Ой ходімо з нами, з нами, козаками,
 Та меду-вина напийся.
 Ой щось мені, та милі браття,
 Та мед-вино не п'ється,
 Ой десь мій син та Морозенко
 Та із турчином б'ється. –
 Із-за гори, з-за крутої
 Гордо військо виступає,
 Ой попереду Морозенко
 Сивим коником виграває.
 Ой і став Морозенко
 Та й у полі гуляти.

Ой і стали ж тоді та Морозенка
 Ляхи і турки обступати.
 Морозенко та козаченько,
 Як мак, розпускався,
 Ой Морозенко та козаченько
 В неволю попався.
 Ой повели та Морозенка
 На Савур-могилу:
 – Ой подивися, Морозенку,
 На свою Вкраїну! –
 Вони ж його не били
 І не в чверті рубали,
 Ой тільки з його, з його, молодого,
 Та живцем серце взяли.
 Прощай, прощай ти, Морозенку,
 Ти славний козаче,
 Ой за тобою, Морозенку,
 Вся Вкраїна плаче.
 Ой вийняли серденько
 Та й вкинули у воду:
 – Тепер дивись, Морозенку,
 На свою ти вроду! –
 Ой винесли Морозенка
 На Савур-могилу:
 – Тепер дивись ти, Морозенку,
 На свою Вкраїну!

Сповнена драматизму, ця пісня є однією з найпопулярніших в Україні. Напевно, тому, що і козацький рід Морозів був одним із найшанованіших в Україні, а герой пісні – людина смілива, горда, незламна, сильна духом, безмежно віддана своїй вітчизні.

Які риси українського козака підкреслив художник на цьому портреті?

Морозенка змальовано як козацького ватажка, що виступає попереду війська, а в одному з рядків підкреслено: він навіть не бився з ворогом, він «гуляв» полем. Такий вислів традиційно вживали в народних піснях, коли хотіли показати, що козаки могли, мов на прогулянці, силою й завзяттям своїм подолати ворога.

Та не так сталося з Морозенком. Справдилися гіркі материні передчуття – взяли юного лицаря в полон.

А. Манастирський.
Запорожець

М. Дерзгус. Портрет
Богдана Хмельницького

У пісні звучить гірка туга козака, що помирав, дивлячись на кохану Україну, і страждання матері за втраченою дитиною, палюча ненависть до заклятих ворогів і всенародна любов до молодого героя, замилювання його відвагою, мужністю, самовідданістю і щирим жалем за тим, що такий юний і прекрасний лицар загинув.

Визначте тропи, використані в пісні, та їхню роль у творі.

Багато історичних пісень складено про боротьбу України з польською шляхтою. Переважають твори про Національно-визвольну війну українського народу 1648–1654 років. Головний герой цих пісень – **Богдан Хмельницький**, ушавлений гетьман Запорозького війська, визначний політик і державний діяч своєї доби.

Саме про нього склав народ промовисту, яскраву, сповнену любові до героя і зневаги до ворогів пісню.

ЧИ НЕ ТОЙ ТО ХМІЛЬ

(Пісня про Богдана Хмельницького)

Чи не той то хміль,
Що коло тичин в'ється?..
Ой той то Хмельницький,
Що з ляхами б'ється.
Чи не той то хміль,
Що у пиві кисне?
Ой той то Хмельницький,
Що ляшеньків тисне.
Гей, поїхав Хмельницький
Ік Жовтому Броду, –
Гей, не один лях лежить
Головою в воду.
Не пий, Хмельницький, дуже
Той Жовтої Води, –
Іде ляхів сорок тисяч
Хорошої вроди.
– А я ляхів не боюся
І гадки не маю –
За собою великую
Потугу я знаю,
Іще й орду татарськую
За собою веду, –

А все тото, вражі ляхи,
На вашу біду. –
Ой втікали вражі ляхи –
Погубили шуби...
Гей, не один лях лежить
Вициривши зуби!
Становили собі ляхи
Дубовії хати,
Прийдеться ляшенькам
В Польщу утікати.
Утікали ляхів
Де якії повки,
Їли ляхів собаки
І сірії вовки.
Гей там поле,
А на полі цвіти –
Не по однім ляху
Заплакали діти.
Гей, там річка,
Через річку глиця –
Не по однім ляху
Зосталась вдовиця!

І. Дубиш. Богдан Хмельницький біля Жовтих Вод

Пісня веде нас сторінками славного минулого, реальних історичних подій. Найвірогідніше, вона була складена саме після блискучої перемоги гетьмана Богдана Хмельницького і його війська під Жовтими Водами. Ми також довідуємося про те, що тонкий політик і дипломат Хмельницький вирішив піти до спілки навіть з татарами, аби звільнити Україну від польського панування. Гетьманові часто ставили це на карб, хоча він змушений був вдаватися навіть до таких тимчасових союзників: цього вимагало тодішнє становище батьківщини.

Пригадайте, що ви знаєте з історії про гетьмана Богдана Хмельницького, його військові перемоги, політичні рішення. Де встановлено пам'ятники гетьманові? Де саме на території України знаходяться Жовті Води?

Цей твір багатоголосий: у пісні звучать і героїчні мотиви, і гордість за перемогу, і дошкульна іронія, навіть сарказм, яким підкреслюється можливість перемоги над пихатим і самовпевненим ворогом.

У пісні Богдан Хмельницький порівнюється з такою надзвичайною рослиною, як хміль. Адже саме хміль здатен швидко і потужно розвиватися й обплітати все довкола своїми стеблами й листками. Знищити цю рослину дуже складно, оскільки хміль проникає всюди і його чіпкі стебла немовби цементують поверхню. Цей образ прямо проектується на Національно-визвольну війну, очолювану славним українським гетьманом, яка поступово ширилася всією Україною, проникаючи в найвіддаленіші її куточки, захоплюючи у свою орбіту кожного, хто готовий був віддати життя за свободу і незалежність вітчизни.

У пісні Богдан Хмельницький упевнено визначає свою життєву позицію: не боїться ворога, твердо знає, як треба діяти, упевнений у

перемозі й переконаний у своїй правоті. Зверніть увагу: пестливий суфікс ужито у слові *ляшеньки*, проте в контексті цієї пісні він відіграє не традиційну роль (ліризація – надання тексту довірливого, ніжнього звучання, вияв любові до когось), а підкреслює презирливе ставлення українського народу до ворогів.

Які ще художні засоби є в цій пісні, яку роль вони відіграють?

Рух опору проти феодально-кріпосницького й національного гноблення, що охопив у XVII – першій половині XIX століття всю Україну, змальований у народній поезії як велика і грізна сила. Народ оспівав мужню, героїчну боротьбу проти поміщиків-кріпосників, уславив її народних ватажків – *Максима Залізняка, Олексу Довбуша, Устима Кармалюка*. Хоробрі лицарі-козаки воліли краще накласти головами, прийняти мученицьку смерть, аніж втратити свободу або відмовитися від боротьби за волю нееньки-України! Про славного ватажка, який очолив знамениту Коліївщину, селянське повстання, описане Тарасом Шевченком у безсмертній поемі «Гайдамаки» (цю поему вивчатимете в старших класах), склав народ пісню «Максим козак Залізняк».

МАКСИМ КОЗАК ЗАЛІЗНЯК

С. Караффа-Корбут.
Максим Залізняк

Максим козак Залізняк,
Козак з Запоріжжя,
Як поїхав на Україну –
Як пишная рожа!
Зібрав війська сорок тисяч
В місті Жаботині,
Обступили город Умань
В обідній годині.
Обступили город Умань,
Покопали шанці
Та вдарили з семи гармат
У середу вранці,
Накидали за годину
Панів повні шанці...
Отак Максим Залізняк
Із панами бився,
І за те він слави
Гарной залучився.
Лине гомін, лине гомін
По степу німому, –
Вертаються козаченьки
Із бою додому.

Максим Залізняк – постать історична. Цей колишній наймит із чотирнадцяти років виховувався на Запорозькій Січі. Тільки-но уявлять, які риси характеру потрібно було виявити, щоб отримати на Січі таке прізвисько – Залізняк!

Саме цей хоробрий і самовідданий ватажок очолив Коліївщину – найпотужніше національно-визвольне повстання в історії України. Легендарного очільника було підступно захоплено офіцерами російської імператриці Катерини II і за її наказом тавровано й заслано на каторгу до Сибіру.

Залізник був улюбленцем народу, і це відчувається в пісні. Відомо також, що це був вродливий, ставний чоловік, і в народній пісні його порівняно з найкращою квіткою – рожею.

Як ви вважаєте, змальовувати народних ватажків красивими зовні і внутрішньо – традиція українського фольклору чи данина реальності?

Однак головний мотив – ушлявлення подвигу звитяжців-козаків та їхнього ватажка, Максима Залізняка, що виконували святу місію, визволяючи вітчизну від лютого ворога. Як і в пісні «Чи не той то хміль», тут ідеться про одну з перемог повсталих під Уманню. Саме цей епізод народної війни за свободу стане одним із найяскравіших у поемі Тараса Шевченка «Гайдамаки» – славному епосі Коліївщини.

Чимало образів мають глибокий підтекст: «повні шанці панів» – мається на увазі перемога над ляхами, які зазнали відчутних втрат і не скоро оговталися після уманської поразки; «лине гомін по степу німому» – так линула слава про відважного ватажка повсталих Максима Залізняка.

Які ще подібні образи ви можете визначити в пісні? Прокоментуйте їх.

Ця пісня має виразний маршовий ритм, вона немовби відтворює лунке цокотіння кінських копит під утомленими козаками, що «вертаються... із бою додому».

Не менш яскравим постає в народних піснях інший народний герой – *Устим Кармалюк*.

ЗА СИБІРОМ СОНЦЕ СХОДИТЬ

За Сибіром сонце сходить.
Хлопці, не зивайте,
Ви на мене, Кармалюка,
Всю надію майте!
Повернувся я з Сибіру,
Та не маю долі,
Хоч, здається, не в кайданах,
А все ж не на волі.
Маю жінку, маю діти,
Та я їх не бачу,
Як згадаю про їх муку –
Сам гірко заплачу.
Зібрав собі гарних хлопців, –
Що ж кому до того?
Засідаєм при дорозі

Ждать подорожнього.
Чи хто їде, чи хто йде,
Треба їх спитати,
Як не має він грошей –
Треба йому дати!
Аж тут їде сам владика:
– А здорові, хлопці!
Ой довго ми вас чекали,
Благослови, отче!
Ой вилічив сам владика
Сорок тисяч грошей,
Подивився кругом себе –
Всі хлопці хороші.
Ой чи їде, чи хто йде,
Треба його ждати,

Ой прийдеться Кармалюку
 Марне пропадати.
 Ой прийдеться Кармалюку
 Марне пропадати,
 Бо немає пристанища,
 Ані свої хати.
 Асесори¹, ісправники
 За мною ганяють,
 Більше вони людей б'ють,
 Як я гріхів маю.
 Зовуть мене розбійником,
 Кажуть – розбиваю.
 Ще ж нікого я не вбив,
 Бо й сам душу маю.
 З багатого хоч я й візьму –
 Убогому даю.
 Отак гроші поділивши,
 Я гріхів не маю.
 Судять мене вдень і вночі,
 По всяку годину,
 Ніде мені подітися,
 Я од журби гину.
 Чи хто їде, чи хто йде,

Часто дурно ждати,
 Отак треба в лісі жити,
 Бо не маю хати.
 Пішов би я до дітей –
 Красу мою знають:
 Аби тільки показався,
 То зараз впіймають.
 А так треба стерегтися,
 Треба в лісі жити,
 Хоч, здається, світ великий,
 Ніде ся подіти!
 Прийшла туга до серденька,
 Як у світі жити?
 Світ великий і розкішний,
 Та ніде ся діти!
 У неділю дуже рано
 У всі дзвони дзвонять,
 А мене, Кармалюка,
 Як звірюку гонять.
 Нехай гонять, нехай ловлять,
 Нехай заганяють,
 Нехай мене, Кармалюка,
 В світі споминають!

У широковідомій народній пісні оспівано легендарного ватажка селянського визвольного руху. Про нього ходили легенди, його порівнювали з Робіном Гудом – і небезпідставно. Цей відчайдушний захисник усіх бідних і покритвджених діяв на Поділлі в першій половині XIX століття. Кріпак поміщика Пигловського, він не витримав знущань і ставлення до людей, як до худоби, утік і в 1813 році розпочав повстанську боротьбу.

Яка територія України зветься Поділлям? Які ще подібні назви українських територій ви знаєте?

Уявіть собі, Устим Кармалюк зміг зібрати під своєю орудою близько 20 тисяч повсталих селян! Це була ціла армія, часто озброєна лише дрючками чи рогатинами, проте така, що нагонила жах на зарозуміле й сите панство.

Життя Устима Кармалюка нагадує пригодницький роман: він чотири рази тікав із сибірської каторги й повертався в Україну, продовжуючи мстити панам, у його житті була драматична історія кохання і море народної любові. Цього славного сина України було підступно вбито царськими посіпаками в 1835 році.

Пісню, з якою ви тільки-но ознайомилися, свого часу навіть приписували самому Кармалюкові, бо співається вона від першої особи і

¹ А с е с о р – засідатель казенної палати, військового суду та ін. у царській Росії.

звучить у ній щирий біль людини, яка принесла в жертву великій справі боротьби і спокій, і особисте щастя.

А як на вашу думку, чи міг би сам Кармалюк скласти таку пісню? Об'єднайтеся у дві групи, одна з яких шукатиме аргументи «за», інша – «проти».

Усе життя народного героя вмістилося в таких коротких, але промовистих рядках!

За словами постають картини поневіряння Устима в Сибіру, розлука з коханою дружиною і дітьми, переслідування розлючених жандармів, грабунки багатих на користь бідних, життя в лісі.

Проте найбільше смислове навантаження припадає на останню строфу пісні: саме в ній Кармалюк виявляє своє життєве кредо: він не боїться, бо розуміє, що йтиме до кінця. І саме за це «споминатимуть» його в майбутньому.

Герой пісні протестує і проти облудних наклепів: він ніколи не вбивав людей, а справді, як англійський розбійник Робін Гуд, відбирав добро в багатих і наділяв ним бідних.

Пісня, складена в тужливому ключі, притаманному романсам, і справді має романсовий характер. У ній відбилися інтимні переживання зрілої людини зі складним внутрішнім світом, у душі якої – вічний неспокій, пов'язаний з обов'язками перед життям і людьми, перед вітчизною.

Зверніть увагу, у пісні багато окличних інтонацій, які підкреслюють в одному випадку чітку життєву позицію, в іншому – мотиви розпачу.

Устим Кармалюк

Визначте, яку роль відіграє оклична інтонація в різних випадках.

Провідна ідея самопожертви в ім'я суспільного блага пронизує пісню, її герой стає для нас близьким, зрозумілим, бо ми відчуваємо непідробну щирість його зізнань і любов до свого славного героя тих, хто складав ці слова. А все, що народжується з великої любові, живе вічно. І завжди линутиме над Україною ця тужлива пісня, і вічно житиме в народній пам'яті славний і відважний Устим Кармалюк!

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

Повторюємо

1. У яку історичну епоху зароджувались історичні пісні?
2. Якою спільною темою об'єднані пісні «Зажурилась Україна, бо нічим прожити...», «Та, ой, як крикнув же та козак Сірко», «Ой Морозе, Морозенку»?

Міркуємо

1. Доповніть розпочату фразу: «Провідними мотивами історичних пісень є...».
2. Чи збігається образ Богдана Хмельницького, який ви уявляєте, із зображенням на картині М. Денгуса (с. 24)? Свою думку обґрунтуйте.
3. Визначте, про які факти біографії героїв пісень ви дізналися з текстів творів.
4. Якими ви уявляєте героїв прочитаних пісень? Створіть їхні словесні портрети-характеристики.

Аналізуємо

1. Які ще важливі події української історії могли б бути відображені в історичних піснях? Можливо, хтось із вас уже чув такі пісні? Розкажіть про них своїм однокласникам.
2. Узагальніть свої враження від уславлених у піснях народних героїв. Визначте, які риси об'єднують їх усіх.
3. Виберіть пісню, яка вам найбільше сподобалася, проаналізуйте її та вивчіть напам'ять.
4. Розв'яжіть розпочату думку: «Народ увічнив імена народних героїв за те, що...».

Дискутуємо

1. Як ви розумієте значення і функції пісень у житті українського народу? Аргументуйте.
2. Чи міг би зрадник стати героєм народної пісні. Чому? Доведіть свою думку.
3. За які заслуги народ увічнив і оспівав у піснях окремих діячів своєї історії?
4. Наскільки точно передають художні полотна, якими ілюстровано цей розділ, внутрішній зміст, динаміку, пафос українських народних історичних пісень?

ПОДОРОЖ ЛІТЕРАТУРАМИ СВІТУ

У всі часи люди мріяли про свободу, незалежність, справедливість. Мрії простих людей про щастя втілювались у фольклорі. Тому й не дивно, що улюбленими персонажами фольклору різних країн є шляхетні розбійники. В Україні ми співаємо пісень про Устима Кармалюка, Олексу Довбуша, але й для них стало прозивним ім'я англійського розбійника **Робіна Гуда**, що все життя допомагав простим людям.

Англіїці уславлювали свого героя такими словами:

Він за кращих друзів мав
Знедолених усіх,
А багачів на смерть лякав
Його мисливський ріг.

А так звучить в одній з балад погроза головного противника Робіна Гуда:

Поклявся я Робіна спіймать,
Знайду лиш – так і знай:
У ріг баранячий скручу, –
Це каже Гісборн Гай!

Прочитайте уривок всесвітньо відомого переказу про героя із Шервудського лісу:

«Нарешті Робін голосно й дзвінко просурмив тричі у свій ріжок, а потім вихопив з-під конячої шкури свій незрадливий лук. І перш ніж отетерілий шериф та його вояки встигли вхопитися за зброю, у повітрі засвистіли несхибні стріли.

Ще одна злива стріл посипалася на них із-за міських мурів і крізь ворота. То Вілл Пурпуровий і Вілл Стютлі, коли Робін ще розмовляв із шерифом у лісі, побачили їх і поспішили на поміч своїм товаришам. Вони наспіли дуже вчасно. Нажахане військо шерифа кинулося панічно тікати. А Робін і Маленький Джон, живі та здорові, стояли під шибеницею, посилаючи навздогін ворогам співучі стріли й глузливий сміх.

Невдовзі вони приєдналися до своїх товаришів, і вся ватага подалася на спочинок до гостинного лісу...».

Отже, в усіх піснях і переказах світу про благородних і самовідданих борців за справедливість уславлюються мужність, хоробрість, справжня дружба і відданість, вірність своїм переконанням. І в усіх засуджуються жорстокість, підступність, зрада і підлість. Так має бути, завдяки цьому кожному близькі ідеали прекрасних пісень і легенд, у якій би країні вони не народилися!

ВАШ ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧИЙ СЛОВНИК

Історична пісня – народнопоетичний твір, присвячений важливій історичній події чи відомій історичній постаті, де висловлюється ставлення народу до подій та героїв. Історичні пісні – це ліро-епічні твори, оскільки в них поєднується стихія почуттів (лірика) з героїко-романтичною оповіддю, притаманною епосу.

Для історичних пісень характерною є строфічна побудова, римування. Історичні пісні можуть бути досить великими за обсягом, часто зображуване в таких піснях романтизується, гіперболізується.

На прикладі пісні «Максим козак Залізняка» виділіть яскраві ознаки української історичної народної пісні.

ТВОРЧІ ЗАВДАННЯ

Свого часу досить розповсюдженою була французька літературна гра **буріме**. Це слово означає «римовані закінчення». Суть її полягає в тому, що на задалегідь задані рими потрібно написати вірші.

Тему для поезій кожен може обрати довільно, але бажано, щоб вона була пов'язана з героїчним минулим нашого народу: з боротьбою проти загарбників,

славними подвигами українського козацтва або з будь-якою іншою історичною подією чи особою.

Ось такі рими пропонуємо вам для гри:

слава – держава, доля – воля;

прийти – перемогти, страждання – бажання.

Наприклад:

Повинен світлий час прийти,
Скінчитись мають всі страждання.
А ворога перемогти –
Це спільне в нас усіх бажання!

Потренуйтеся! Можливо, ви відкриєте в собі поетичні здібності, а складена вами пісня ширитиметься світом!

ЛІТЕРАТУРНА П'ЯТИХВИЛИНКА

Пропонуємо вам мудрі й дотепні українські приказки і прислів'я, що стосуються народної пісні. Упродовж п'яти хвилин ви читатимете і запам'ятовуватимете ці приказки та прислів'я, а потім, закривши підручник, спробуєте повторити ті, які ви запам'ятали. Той, хто запам'ятає і повторить більше за всіх, буде вважатися переможцем імпровізованого конкурсу.

1. З піснею дружити – вік не тужити.
2. Пісня ні в добру, ні в злу годину не покидає людину.
3. Хто співає, той журбу проганяє.
4. Де праця, там і пісня.
5. З моря води не вилити, а з пісні слова не викинути.
6. Стара пісня на новий лад.
7. Пісня і дух відстоїть, і рану загоїть.
8. Пісня і праця – великі дві сили.
9. У пісенному краю життя як у раю.
10. Пісня крила має, весь світ облітає.
11. Солов'їними піснями ситий не будеш.
12. Як уміє, так і піє.
13. Душа без пісні – птиця без крил.
14. Пісенний край – усім людям рай.
15. Співаючи живи, а живучи – співай.
16. Сопілка співає – душу виймає.
17. Найдорожча пісня, з якою мати колисала.
18. Пісня – душа народу.

ПІСНІ МАРУСІ ЧУРАЙ

«ЇЇ ПІСНІ – ЯК ПЕРЛО МНОГОЦІННЕ»

Жині ми перегортаємо одну з найзагадковіших сторінок нашої історії. Чимало їх іще чекає своїх ретельних, вдумливих і захоплених дослідників. Історія життя легендарної співачки й авторки пісень із Полтави, Марусі Чурай, нерозривно переплелася з історією нашої країни, з подіями Національно-визвольної війни під проводом Богдана Хмельницького, з історією українського козацтва загалом. Цілком імовірно, що саме завдяки її пісням козаки перемагали в жорстоких битвах. Адже ніщо так не піднімає бойового духу, як гарна пісня – мудра, запальна, жвава! А Марусю вважають авторкою 23 пісень, що давно стали народними: «Летить галка через балку», «Засвіт встали козаченьки», «Віють вітри, віють буйні», «Сидить голуб на березі», «Ой не ходи, Грицю...» та ін.

«Дівчиною з легенди» звать Марусю Чурай. Тепер ця легенда дійшла й до нас. А ми обов'язково передамо її нашим нащадкам – і вічно житиме у своїх піснях талановита народна співачка. А ви, нарешті, достоєменно дізнаєтесь, як народжуються і подорожують зі століття до століття, з покоління до покоління чудові витвори народного генія – легенди...

Що ви знаєте про творців народних пісень? Пісні яких видатних українських поетів стали народними?

*Звитяги наші, муки і руїни
безсмертні будуть у її словах.
Вона ж була як голос України,
Що клетотів у наших корогвах!*

Ліна Костенко

Ще в 1877 році український письменник і журналіст **Олександр Шклярєвський**, який усе життя збирав відомості про Марусю Чурай, видав про неї біографічний нарис. Там були, зокрема, такі рядки: «По Україні, переважно у Полтавській губернії, а також частково в Київській і Чернігівській, ходить переказ, що автором відомих і найпоширеніших у слов'янському світі малоросійських пісень була дуже молода дівчина, козачка, яку звали Маруся Гордіївна Чурай».

А ще автор висловив припущення, що ім'я дівчини з Полтави, на відміну від імен багатьох інших творців народних пісень, збереглося

С. Прохоров.
Українська дівчина

«завдяки її сумній і романтичній долі». То що ж це за таємниця, яка впродовж трьох віків збуджує уяву дослідників, письменників, усіх тих, у чийй душі живе українська пісня?

Її називали українською Сапфо¹, про неї писали художні твори, зокрема відомий вам Степан Руданський («Розмай»), Володимир Самійленко, з творчістю якого ви ознайомитеся наприкінці цього навчального року. А ще написано прекрасну драму Михайла Старицького, романтичну повість Ольги Кобилянської.

Які риси української дівчини підкреслив художник?

Жодних архівних джерел про долю нашої героїні не збереглося. Частково документи Полтавського магістрату знищила величезна пожежа 1658 року, а державні Полтавські архіви були втрачені під час Другої світової війни. Тому й ми, як і століття тому, йтимемо вузькими стежечками літописів, щоб відшукати те «многоцінне перло», яке залишила у спадок наша талановита пращурка.

Наскільки вірогідною, на вашу думку, є інформація, збережена в легендах?

Згідно з легендою, Маруся Чурай народилася близько 1625 року в родині урядника козацького полку Гордія Чурая. Садіба Чураїв розташовувалася неподалік Хрестовоздвиженського монастиря.

Славну доньку виховав Гордій Чурай – розумну, вродливу, талановиту, запальну й чесну, роботящу й принципову. Полтавці любили її так само, як і батька, – за життєрадісну вдачу, за вміння складати прекрасні пісні, за голос, що підкорював серця. Звісно, й захоувались у Марусю щиро, віддано, назавжди. Так, як Іван Іскра, – улюбленець Богдана Хмельницького, безмежно хоробрий, чесний і палкий козак. Але благородний воїн беріг своє кохання глибоко в серці: знав, що Маруся любить іншого.

Як свідчить легенда, її обранцем був Гриць Бобренко, син хорунжого полтавського полку, про якого сама Маруся склала такі рядки:

Коли б же я знала, маляра б найняла,
Його біле личко та й намалювала.
Карі оченята, котрі я любила,
Його русі кудрі я б позолотила.

Але, на жаль, її вибір виявився трагічним. Горда і щира, з ліричною душею, вона заприсяглася у вірності парубкові, який був не

¹ С а п ф о́ (Сафо) – давньогрецька поетеса.

М. Пимоненко. Суперниці (Біля криниці)

вартій її кохання. Він виявився слабкодушним і безхарактерним, його вчинками керувала деспотична матір. Саме вона вирішила оженити свого сина не на бідній дівчині, а на найбагатшій в окрузі – дочці осавула Федора Вишняка, Галі.

Уважно розгляньте картину. Поміркуйте: яка з дівчат може бути Галею, а яка – Марусею.

Висловіть свою думку: чи є характерною ця ситуація тільки для тих часів, коли жила Маруся?

Усю трагедію свого кохання Маруся виспівала в піснях:

Чом ти мене не послухав, як тобі казала:
 «Ходім, серце, повінчаймось, щоб мати не знала».
 Ти все неньку свою слухав, мене покидаєш,
 Покидаєш сиротину, іншої шукаєш.

«ТРИ ВІКИ ХОДЯТЬ ЇЇ ПІСНІ ПО НАШІЙ ЗЕМЛІ...»

Довго чекала Маруся милого з походу – саме тоді почалася Національно-визвольна війна під проводом Богдана Хмельницького. Розлука була нестерпною. Очевидно, тоді склала вона одну з кращих своїх пісень – «Засвіт встали козаченьки».

ЗАСВІТ ВСТАЛИ КОЗАЧЕНЬКИ

Засвіт встали козаченьки
 В похід з полуночі, –
 Заплакала Марусенька
 Свої ясні очі.

Не плач, не плач, Марусенько,
 Не плач, не журися,
 Та за свого миленького
 Богу помолися.

Стоїть місяць над горою,
Та сонця немає,
Мати сина в доріженьку
Сльозно проводжає:

– Прощай, милий мій синочку,
Та не забувайся,
Чрез чотири неділеньки
Додому вертайся!

– Ой рад би я, матусенько,
Скоріше вернуться,
Та щось кінць мій вороненький
В воротах спіткнувся.

Ой Бог знає, коли вернусь,
У яку годину.

Прийми ж мою Марусеньку
Як рідну дитину.

Прийми ж її, матусенько,
Бо все в Божій волі,
Бо хто знає, чи жив вернусь,
Чи ляжу в полі!

– Яка ж би то, мій синочку,
Година настала,
Щоб чужая дитиночка
За рідную стала?

Засвіт встали козаченьки
В похід з полуночі,
Заплакала Марусенька
Свої ясні очі...

Як і більшість народних пісень, ця пісня має кілька варіантів. Передаючись із уст в уста, вона поступово вбирала в себе талант багатьох виконавців і піснетворців. Уперше її надрукував 1878 року **Яків Головацький**, видатний український поет, учений, фольклорист. У його варіанті йдеться про події, які трапилися дещо пізніше орієнтовного часу появи першого варіанта пісні. У першому ж варіанті, який ви щойно прочитали, йдеться лише про розлуку коханої дівчини з милим, що від'їжджає на війну, про його прощання з матір'ю, про спробу козака примирити двох жінок, яких він любить понад усе на світі.

Як прочитується в цій пісні автобіографічний мотив?

Тон пісні журливий, тривожний. Пестливі форми слів надають їй ніжного, глибоко зворушливого звучання. Елементи діалогічного мовлення створюють живу, зриму картину прощання. І Маруся, і козак, і його матір говорять одне одному слова, які кожна людина хоч раз говорить у своєму житті. Мабуть, тому пісні Марусі Чурай припали до серця кожному, хто їх чув, бо в них немає нічого штучного, надуманого. Це живі людські почуття, живий сум і жаль, адже авторка виспівувала своє життя серцем, це плакала і страждала її прекрасна душа.

Чому, на вашу думку, у пісні виразно вимальовуються немовби дві окремі картини прощання?

Прощальні слова козака – оптимістичні. Він сподівається повернутися додому живим. І ця мажорна нота – надія самої Марусі, її віра у щасливе повернення коханого.

А в другому, пізнішому варіанті пісні розповідається вже про славу козацьку перемогу в Корсунській битві, коли військо Богдана Хмельницького взяло в полон польського коронного гетьмана

Потоцького і польного¹ гетьмана Каліновського. Тепер настала пора плакати дружині Потоцького, яка по-жіночому мудро розсудила, що не здолати козаків, немає в світі такої сили.

У цьому варіанті пісні немає сцени прощання з матір'ю, натомість вона пронизана зовсім іншими почуттями: радістю перемоги, іронічним кепкуванням з ворога, а спілкування Марусі з козаками позбавлене такого глибокого надриву, туги, традиційного звертання до Божої ласки. Пісня виразно розділена на дві частини, які не є таким гармонійним цілим, як у першому її варіанті.

Чому, на вашу думку, у другому варіанті пісні немає мотиву прощання козака з матір'ю?

Очевидно, створена Марусею Чурай типова журлива пісня родинно-побутового характеру поступово перетворилася на бойовий марш, який був необхідний козакам. Але її ім'я все одно жило в пісні, як символ вічного чекання, яке потрібне кожному лицареві не менше, ніж славна перемога над ворогом...

«Я ДИТЯ ЛЮБОВІ. МЕНІ БЕЗ НЕЇ БІЛИЙ СВІТ ГЛЕВКИЙ»

Чекати коханого в Полтаві, непритомніти від невідомості було несила. І Маруся, згідно з давно записаними переказами, вирушила на прощу² до Києво-Печерської лаври. Саме там, як відомо зі слів очевидців, тужачи не лише за коханим, але й за рідною домівкою, склала вона прекрасну ліричну пісню «Віють вітри, віють буйні». Ця пісня й досі бентежить душу кожного, хто її почує.

ВІЮТЬ ВІТРИ, ВІЮТЬ БУЙНІ

Віють вітри, віють буйні,
Аж дерева гнуться;
Ой як болить моє серце,
А сльози не ллються.

Трачу літа в лютім горі
І кінця не бачу,
Тільки мені легше стане,
Як трошки поплачу!

Не допоможуть сльози щастю –
Серцю легше буде,
Хто щаслив був хоч з часочок,
Повік не забуде.

Єсть же люди, що і моїй
Завидують долі, –
Чи щаслива та билинка,
Що росте у полі?

Що у полі, на пісочку,
Без роси, на сонці...
Тяжко жити без милого
На чужій сторонці!

Без милого долі нема,
Стане світ тюрмою,
Без милого щастя нема,
Нема і спокою.

¹К о р ó н н и й, польний гетьмани – посади гетьманів у Речі Посполитій.

²П р ó щ а – відпущення гріхів; прощення.

М. Дерезус. Вітер

Де ти, милий, чорнобривий,
Де ти? Озовися!
Як без тебе я горюю,
Прийди подивися!

Полетіла б я до тебе,
Та крилець не маю,

Щоб побачив, як без тебе
З горя висихаю.

До кого ж я пригорнуся,
І хто приголубить,
Коли тепер нема того,
Який мене любить?..

Як бачите, це **пісня-монолог**. У ньому закохана дівчина вповідає свою тугу, свій сум за милим. Із пісні видно, що дівчина знала хвилини щастя, знала, що означає бути поряд із коханим. Тому їй видається їй такою жорстокою і несправедливою ця розлука.

Пригадайте, у якому творі Тараса Шевченка дівчина так само тужить за милим. Що спільного в настроях вірша і пісні, емоціях героїнь?

У пісні немає місця сумнівам – таке кохання, про яке серцем, душею зболеною розповідає дівчина, не знає компромісів. Адже, якщо глибоко вчитатися в текст, стає зрозуміло, що і життя готова вона віддати за свого милого. Усі порухи людської душі відображені в цьому пісенному шедевр: любов і відданість, відчай і сум, туга і розпач, надія і розчарування, вірність і розпука, біль і світлі спогади. Це тому, що слова ці народилися в глибині щирої дівочої душі і вирвалися на волю, щоб усьому світові повідати про те неповторне кохання, яке приходить до людини лише раз на віку.

Зверніть увагу, пісня сповнена риторичними запитаннями і відчайдушними окликами, зменшувальні суфікси передають лагідність

дівочої душі, що піснею розповідає світові про свій біль: *билинка, сторонці, крилець, часочок*.

Ця пісня завоювала всю Україну ще й завдяки тому, що вона прозвучала в «Наталці Полтавці» Івана Котляревського. Ви, поза сумнівом, чули про цей видатний твір національної культури, хоч його вивчення у вас іще попереду!

Що ви знаєте про Івана Котляревського, його п'єсу «Наталка Полтавка»? Чи бачили фільм або оперу? Який елемент сюжету, на вашу думку, обов'язково повинен бути в п'єсі, якщо там звучить саме ця пісня Марусі Чурай?

Але коханий Гриць так і не повернувся до Марусі – зі скупих слів Івана Іскри довідалася дівчина, що матір таки змусила його одружитися з Галею. Марусиному розпачу не було розради. Її душевну скруху¹ через кілька століть майстерно відтворила *Ліна Костенко*. Поетеса у своєму романі у віршах «Маруся Чурай» винесла вирок: «*Її любов чолом сягала неба, а Гриць ходив ногами по землі*» (ознайомлення із цим видатним твором української літератури чекає на вас у старших класах).

Як ви зрозуміли слова Ліни Костенко про Марусю і Гриця?

«ЗРАДИТИ В ЖИТТІ ДЕРЖАВУ – ЗЛОЧИН, А ЛЮДИНУ – МОЖНА?»

У відчаї Маруся кинулась у Ворсклу, але її врятував вірний і безнадійно закоханий Іван Іскра. Минув час. Горда і вольова Маруся глибоко в душі затамувала біль – і жагу помсти. Зустрівшись із коханим і його молодю дружиною на вечорницях, спалахнула вона давнім почуттям, і ревнощами, і болем. І помстилася... А потім виповіла страшну історію свого злочину в пісні «Ой не ходи, Грицю...». У цій пісні – усе недовге життя великої дочки України, славної піснетворки, що нечутною ходою увійшла в історію і залишилася там навіки – легендою...

ОЙ НЕ ХОДИ, ГРИЦЮ...

Ой не ходи, Грицю, та й на вечорниці,
 Бо на вечорницях дівки чарівниці.
 Котра дівчина чари добре знала,
 Вона ж того Гриця та й причарувала.
 Інша дівчина чорнобривая,
 Та чарівниченька справедливая.
 У неділю рано зіллячко копала,
 А у понеділок переполоскала,
 Як прийшов вівторок – зілля ізварила,

¹Ск р у х а – тяжкий, пригнічений настрій.

У середу рано Гриця отруїла.
 Надвечір в четвер Гриценько помер,
 А прийшла п'ятниця – поховали Гриця.
 А в суботу рано мати дочку била:
 Нащо ж ти, доню, Гриця отруїла?
 Ой мати, мати, жаль ваги не має:
 Нехай же Грицьо двоїх не кохає!
 Нехай він не буде ні тій, ні мені,
 Нехай дістанеться сирій земліні.
 Оце тобі, Грицю, я так ізробила,
 Що через тебе мене мати била!
 Оце тобі, Грицю, за теє заплата –
 З чотирьох дощок темная хата...

Пісня ця – незвичайна. У ній поєднуються протилежні почуття – від лагідного попередження коханого, який так боляче вразив дівчину, до страшних слів помсти. Зраджена Маруся намагається знайти виправдання своєму злочину, проте розуміє, що вчинила... Слова, звернені до матері, свідчать про глибоку образу, біль, вражене самолюбство, ревності. Немає в них лише каяття – горда козачка не вибачила зради, вважаючи її за найтяжчий гріх.

Які ще почуття, на вашу думку, висловила авторка цієї пісню?

Почуття, виспівані авторкою в цій пісні, – вічні, як саме життя. Тому такі близькі вони кожній людині. Поєднання надзвичайної глибини і простоти ліричного вираження перетворює цю пісню на справжній шедевр. Адже за її мотивами написано близько десяти блискучих літературних творів!

Елементи діалогічного мовлення в пісні надають їй особливої зворушливості, задушевності, гіркий материнський докір важким каменем лягає дівчині на серце. Мати – єдина людина, якій Маруся хоче пояснити свій вчинок, бо голосом матері до дівчини говорить сама совість.

Пісня завершується трагічними словами. У цьому є своя логіка: не лише в Гриця, але й у Марусі тепер немає майбутнього. І справа навіть не в злочині. Померло кохання, а без кохання мертва і Марусина душа.

Які сюжети української чи світової літератури близькі до історії цього кохання?

Зверніть увагу: попри страшну образу, завдану дівчині, вона продовжує любити свого Гриця – щоразу називає його лагідними найменнями. Внутрішня пристрасть, сконцентрована в кожному рядку, чітка сюжетна лінія пісні роблять її неповторною.

Полтавський суд засудив дівчину за вбивство козака до страти. Але в останній момент, коли напівпритомну пісню вже вели до

шибениці, Іван Іскра привіз указ від Богдана Хмельницького, яким талановитій дівчині дарувалося життя. Бо «Ця дівчина не просто так, Маруся. Це голос наш. Це – пісня. Це – душа» (Ліна Костенко).

Гетьман зрозумів, що Маруся згришила у відчаї, бо проти неї було вчинено страшний злочин – зраду. Але Україну не можна було позбавити її голосу, її пісень, її таланту. Не можна було вбити душу.

Чи правильно, на вашу думку, вчинив гетьман? Чи можна вважати його указ порушенням закону?

В. Лопата. «Козак помирає, дівчинонька плаче»

І хоча Марусі було даровано свободу, душа її спопеліла, бо в ній померло кохання. Вона не могла жити без любові. Інакше це не була б Маруся Чурай. Вона жила в любові і з любові – до вітчизни, до своїх батьків, до людей, до пісні й до свободи.

Відомо два варіанти легенди про подальшу долю Марусі Чурай. За однією з версій вона почала марніти, слабувати і невдовзі померла від сухот. За іншою – пішла в монастир на прощу і там завершила свій земний шлях.

Який варіант легенди видається вам вірогіднішим? Аргументуйте свою думку.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

Повторюємо

1. Перекажіть легенду про Марусю Чурай. Де й коли народилася поетеса? Коли були написані пісні, які ви щойно прочитали? Наскільки точними є ці відомості?
2. Вивчіть напам'ять вірш «Засвіт встали козаченьки».
3. Визначте художні засоби, використані в піснях.

Міркуємо

1. Поясніть, чому історичні відомості про Марусю Чурай ми вважаємо легендою.
2. Чи по-справжньому, на ваш погляд, любила Маруся Чурай Гриця Бобренка? Проілюструйте свою відповідь цитатами з тексту.
3. Що найбільше хвилює вас у піснях талановитої співачки?

Аналізуємо

1. Використовуючи наявні відомості, створіть словесний портрет легендарної поетеси.
2. Проаналізуйте, яку роль у житті Марусі Чурай відіграли Іван Іскра та Богдан Хмельницький.
3. Оберіть правильне твердження і прокоментуйте свій вибір.
  - А. Пісні Марусі Чурай належать до творів героїко-романтичного характеру.
  - Б. Пісні Марусі Чурай були написані на основі як власного життєвого досвіду, так і досвіду подруг.
  - В. Пісні Марусі Чурай є взірцями родинно-побутової лірики.
  - Г. Пісні Марусі Чурай широко відомі лише в центральній частині України.

Дискутуємо

1. Дайте власну характеристики образу Марусі Чурай, використавши відомості з пісень, записів дослідників, народних переказів.
2. Чому, на вашу думку, поступово народився інший варіант пісні «Засвіт встали козаченьки»? Що саме змінилося в ній, окрім просто слів?
3. Яку роль відіграли в суспільному житті України пісні Марусі Чурай? На якій підставі ви робите свої висновки?
4. Які традиційні народнопісенні образи Маруся використала у своїх піснях?

ДІЗНАЙТЕСЯ БІЛЬШЕ

Про зовнішність Марусі Чурай достеменних відомостей немає. Один із описів дівчини залишив сучасник Марусі: *«Чорні очі її горіли, як вогонь у кришталевій лампаді; обличчя було біле, як віск, стан високий і прямий, як свічка, а голос... Ах, що то за голос був! Такого дзвінкого і солодкого співу не чувано навіть від кийвських бурсаків»*. Натомість **Олександр Шкляревський** згадував про те, як у дитинстві він гостював у видатного українського письменника Григорія Квітки-Основ'яненка і там бачив портрет Марусі. Описав він піснярку так: *«Маруся була справжня красуня і в суто малоросійському стилі: дрібненькая (тобто невелика на зріст, трохи худорлявенька, мініатюрно складена), струнка, як струна... з крихітними ручками і ніженьками, з привітним виразом ласкавого, матового кольору, засмаглим личком, на якому виступав рум'янець, з карими очима під густими бровами і довгими віями... Голівку дівчини покривало розкішне, чорне, як смола, волосся, заплетене ззаду в густу широку косу до колін. Чарівність дівчини довершував маленький ротик з білими, як перламутр, зубками, закритий, мов червоний мак, рожевими губками... Але при цьому у Марусі Чурай було круте, трохи випукле, гладеньке, сухе чоло і трохи дугоподібний, енергійний, з горбиком ніс»*.

Який опис дівчини, на ваш погляд, більше відповідає дійсності? Аргументуйте свою відповідь.

ПОДОРОЖ ЛІТЕРАТУРАМИ СВІТУ

Ім'я геніальної давньогрецької поетеси Сапфо дійшло до нас іще з дохристиянських часів, вона жила наприкінці VII – у першій половині VI століття до Різдва Христового.

Уродженка острова Лесбос, вона заснувала школу для навчання поетичного мистецтва і співу дівчат із аристократичних родин. Організовані нею хори уславилися весільними піснями – **епі-таламами**.

Основна тема пісень Сапфо – кохання, муки ревнощів, розлука, страждання від нерозділеного кохання.

І на далекому грецькому острові страждання покинутої дівчини нічим не відрізнялися від сердечних мук, що їх терпіла талановита піснярка з Полтави. От послухайте пісню Сапфо у блискучому перекладі **Івана Франка**:

Давньогрецькі поети
Алкей і Сапфо.
Фрагмент малюнка
на давньогрецькій вазі

АФРОДИТО, БЕЗСМЕРТНА
ЗЕВЕСОВА ДОНЮ...

Афродіто, безсмертна Зевесова доню,
Баламутко на ясному троні, тебе я благаю,
Не гніти мою душу, о пані велична,
Горем, журбою.

О, зійди, як не раз на мої ти благання
Відмикала, стурбована, брами палати,
З золотого батьківського дому до мене
Ти приходжала...

«І чого тобі треба, душе ти шалена?
І кого тобі маю в солодкі обійми
Принести? Або, може, тебе хто уквивдив,
Доню Сапфоно?»

Як тіка він від тебе, шукатиме швидко;
Не бере подарунків – сам буде давати;
Цілувати не хтів – цілуватиме швидко,
Хоч ти й не хочеш».

О, прийди ж і сьогодні, влігши моє горе
І розвій мою тугу, сповни те бажання,
Що так душу гнітить, будь моя ти підмога
В бою любовнім.

Вчитайтесь уважно в натхненні слова талановитої грецької красуні. Що єднає ці пісні з творами нашої піснярки Марусі Чурай? Про що свідчать такі літературні паралелі?

ТВОРЧІ ЗАВДАННЯ

Розділ 1

Сьогоднішнє творче завдання, мабуть, буде одним з найцікавіших. Усі ви знаєте, що таке відеокліп. І, поза сумнівом, цей вид сучасного мистецтва серед вас зажив чималої популярності! Тож пропонуємо скласти сценарій відеокліпу за піснями Марусі Чурай.

Вам слід продумати план кліпу та дібрати до нього епіграф, який може зацікавити глядача. Спочатку кожен з учнів самостійно, використовуючи легенду про Марусю Чурай, тексти її пісень, створює власний проект (або окремі його елементи), а потім ці проекти колективно доопрацьовують і демонструють.

Завдання можна виконувати і групами. Для цього клас може об'єднатися у 3–4 групи, кожна з яких запропонує свій сценарій, а журі обере найкращий із них.

Поміркуйте, кого із сучасних українських співачок ви запросили б виконувати пісні Марусі Чурай. Аргументуйте свій вибір.

ЛІТЕРАТУРНА П'ЯТИХВИЛИНКА

Ми переконалися, що пісня впродовж свого довгого життя змінюється. Часто талановиті виконавці додають до неї нові слова, строфи, навіть переінакшують, як це, наприклад, сталося з піснею «Засвіт встали козаченьки». Так от, у Марусі Чурай є гумористична пісенька, в якій вона лагідно кепкує зі свого коханого Гриця. Пісенька дуже проста, тож прочитайте її і спробуйте додати до неї хоча б одну власну строфу. Хто знає, можливо, ви колись почувете пісню з вашими рядками?

Грицю, Грицю, до роботи! –
 В Гриця порвані чоботи...
 Грицю, Грицю, до телят! –
 В Гриця ніженьки болять...
 Грицю, Грицю, молотити! –
 Гриць нездужає робити...
 Грицю, Грицю, врубай дров!
 Кахи-кахи! Нездоров...
 Грицю, Грицю, роби хліб!
 Кахи-кахи! Щось охрип...
 Грицю, Грицю, до Марусі!
 Зараз, зараз уберуся!

Найкращі варіанти пісеньки виконайте на фольклорному вечорі, сценарій якого ви також можете скласти самі!

УКРАЇНСЬКІ НАРОДНІ ДУМИ

«НАША ДУМА, НАША ПІСНЯ НЕ ВМРЕ,
НЕ ЗАГИНЕ...»

Дивовижні скарби зберіг український народ упродовж століть. І не лише для себе – для всіх народів. Бо духовні надбання кожної нації є духовними надбаннями всього людства. І скарби ці – народні пісні, балади, а найперше – думи, унікальний жанр української народної творчості, з яким пов'язане неповторне кобзарське мистецтво, славні імена лірників і бандуристів. У прекрасних думах оспівав народ відважних оборонців матері-вітчизни, їхнє життя, сповнене боротьбою, неспокоєм, тривогами та небезпеками. Мужність, патріотизм, стійкість у боротьбі з ворогами передані чи не в кожному рядку цих витворів народного генія. Дума – це самобутній суто український фольклорний жанр, який не має аналогів у фольклорі інших народів світу!

А які оригінальні фольклорні жанри є в інших народів?

*Це – народна історія, жива, яскрава,
сповнена барв, істини, історія,
яка розкриває все життя народу...*

Микола Гоголь

Українські думи – це шедевр героїчного народного епосу України. Цей фольклорний жанр сформувався у XIV–XV століттях, а корінням своїм він сягає часів Київської Русі. Українські й зарубіжні дослідники завжди відзначали самобутність, художню оригінальність дум, їхнє потужне громадянське звучання. Думи – ліро-епічні твори героїчного і соціально-побутового змісту, які виконувалися народними співцями *речитативом* (співом-декламацією) у супроводі кобзи, бандури чи ліри.

В. Касіян. Перебендя

Що ви знаєте про названі музичні інструменти? Чи використовуються вони в наш час?

У цих неповторних фольклорних шедеврах є обов'язкові компоненти: зачин і славословіє. Зачин – вступ, початок, присутній також і в билинах, історичних піснях. Зачин найчастіше починається вигуком «ой», вказує на місце, час дії, готує читачів до подальшої історії.

Кінцівка ж думи, у якій уславлюються герої, змальовані в ній історичні події, називається славословієм.

Історичною основою дум є довготривала, виснажлива й затята, зв'язна і героїчна війна, яку впродовж століть вів український народ проти загарбників і поневолювачів. Тисячі чужинців прагнули підкорити наші землі, стати господарями на безкраїх родючих українських чорноземах. Але прагнення до волі, дух нескореності жили в душі кожного українця. Тому багато славних синів України наклали головами, боронячи свою землю. А народ зберіг їхні імена в піснях і думках. Завдяки цьому й досі ми знаємо про подвиги *Самійла Кішки* («Дума про Самійла Кішку») та *козака Голоти* («Дума про козака Голоту»), про славні діла *гетьмана Богдана Хмельницького* («Хмельницький і Барабаш»), про те, як тікали козаки зі страшної турецької неволі («Втеча трьох братів із города Азова, з турецької неволі»).

Які ще відомі вам твори українського фольклору розповідають про історичні події, видатних особистостей?

Саме могутнє піднесення всенародної боротьби проти турецько-татарських і польсько-шляхетських загарбників стало потужним поштовхом до появи українських дум. За змістом і проблематикою думи поділяються на дві основні групи: історичні та соціально-побутові. Оскільки цей вид епосу сформувався й утвердився в доволі пізній історичний час (його так і називають: історично пізній епос), у ньому немає міфологічних образів, фантастичних подій.

Ось що сказав про думи видатний український письменник ХХ століття Михайло Стельмах: *«Терпкими соками суворої і величної історії, волелюбністю народного серця і незмірною любов'ю до рідної, навпіл засіяної зерном і кров'ю землі зрошена українська дума. Не в затишку біля домашнього вогнища, а на сплюндрованих вогнем і мечем поселеннях, не під дзвін золотої бджоли, а під гадючий посвист татарського ординця і зловісний блиск турецького ятагана народжувався наш героїчний епос. Народжувався він там, де жив, страждав і боровся український народ: на велелюдних, розколюханих тяжкими звітками майданах і в орлиних гніздах Запорозької Січі, в турецькій неволі і в кривавих січах проти чужоземних людоловів і поневолювачів. Тому ми й крізь віки відчуваємо в українській думі кипучу пристрасть наших предків, разючий свист козацьких шабель, брязкіт невільницьких кайданів і ясу перемоги».*

Прокоментуйте слова письменника про українські думи.

Реалістичне відтворення подій, правдивість характерів героїв, простота мови поєднуються в думках з високою поетичністю і піднесеністю. Герої дум – люди сміливі, мужні, сильні духом, із

Якими ви уявляєте героїв дум?

відкритою і чистою душею. Козак Голота «не боїться ні огня, ні меча, ні третього болота», це чесна й миролюбна людина, яка, проте, готова в будь-який момент дати відсіч ворогові. Так само відчайдушно сміливими і благородними є *Самійло Кішка*, *Федір безродний* («Федір безродний, бездольний») та інші герої дум.

Але розмова про українські думи була б неповною і незавершеною, якби ми не ознайомилися з одним із найкращих творів цього фольклорного жанру – «Думою про Марусю Богуславку».

ДУМА ПРО МАРУСЮ БОГУСЛАВКУ

Що на Чорному морі,
 На камені біленькому,
 Там стояла темниця кам'яная,
 Що у тій-то темниці пробувало сімсот козаків,
 Бідних невольників.
 То вони тридцять літ у неволі пробувають,
 Божого світу, сонця праведного у вічі собі не видають.
 То до їх дівка-бранка,
 Маруся, попівна Богуславка,
 Приходжає,
 Словами промовляє:
 «Гей, козаки,
 Ви, біднії невольники!
 Угадайте, що в нашій землі християнській за день тепера?».
 Що тоді бідні невольники зачували,
 Дівку-бранку,
 Марусю, попівну Богуславку,
 По річах познавали,
 Словами промовляли:
 «Гей, дівко-бранко,
 Марусю, попівно Богуславко!
 Почім ми можем знати,
 Що в нашій землі християнській за день тепера?
 Що тридцять літ у неволі пробуваєм,
 Божого світу, сонця праведного у вічі собі не видаєм,
 То ми не можемо знати,
 Що в нашій землі християнській за день тепера».
 Тоді дівка-бранка,
 Маруся, попівна Богуславка,
 Тее зачуває,
 До козаків словами промовляє:
 «Ой, козаки,
 Ви, біднії невольники!
 Що сьогодні у нашій землі християнській великодня субота,
 А завтра святий празник, роковий день Великдень».
 То тоді ті козаки тее зачували,
 Білим лицем до сирії землі припадали,

Дівку-бранку,
Марусю, попівну Богуславку,
Кляли-проклинали:
«Та бодай ти, дівко-бранко,
Марусю, попівно Богуславко,
Щастя й долі собі не мала,
Як ти нам святий празник, роковий день Великдень сказала!».
То тоді дівка-бранка,
Маруся, попівна Богуславка,
Тее зачувала, словами промовляла:
«Ой, козаки,
Ви, біднії невольники,
Та не лайте мене, не проклиняйте,
Бо як буде наш пан турецький до мечеті від'їжджати,
То буде мені, дівці-бранці,
Марусі, попівні Богуславці,
На руки ключі віддавати;
То буду я до темниці приходжати,
Темницю відмикати,
Вас всіх, бідних невольників, на волю випускати».
То на святий празник, роковий день Великдень,
Став пан турецький до мечеті від'їжджати,
Став дівці-бранці,
Марусі, попівні Богуславці,
На руки ключі віддавати.
Тоді дівка-бранка,
Маруся, попівна Богуславка,
Добре дбає –
До темниці приходжає,
Темницю відмикає,
Всіх козаків,
Бідних невольників,
На волю випускає
І словами промовляє:
«Ой, козаки, ви, біднії невольники!
Кажу я вам, добре дбайте,
В городи християнські утікайте,
Тільки, прошу я вас, одного города Богуслава не минайте,
Моєму батьку й матері знати давайте:
Та нехай мій батько добре дбає,
Ґрунтів, великих маєтків нехай не збуває,
Великих скарбів не збирає,
Та нехай мене, дівки-бранки,
Марусі, попівни Богуславки,
З неволі не викупає,
Бо вже я потурчилась, побусурменилась
Для розкоші турецької,
Для лакомства нещасного!»

Ой визволи, Боже, нас, всіх бідних невольників,
 З тяжкої неволі,
 З віри бусурменської,
 На ясні зорі,
 На тихі води,
 У край веселий,
 У мир хрещений!
 Вислухай, Боже, у просьбах щирих,
 У нещасних молитвах
 Нас, бідних невольників!

Наскільки достовірними видаються вам події, описані в думі? Що найбільше вражає вас у її сюжеті? Які наслідки, на вашу думку, міг мати вчинок Марусі Богуславки?

У цьому безсмертному витворі народного генія відбилась історія тисяч і тисяч українських жінок і дівчат, що потрапили до турецького й татарського полону і змушені були все життя перебувати в неволі. Найбільш відома українська жінка-бранка, що стала дружиною одного з наймогутніших султанів Туреччини Сулеймана, – Роксолана.

Якщо ви бачили фільм «Роксолана» або читали книжки про неї, поміркуйте, що є спільного і відмінного в біографіях дружини султана і героїні народної думи. Не виключено, що саме доля Роксолани, історія її життя лягли в основу цієї думи.

Тема жіночої долі є однією з провідних в українському фольклорі. Але в цій думі розповідається про полон, неволю, гірке життя вічної бранки, що мусить скорятися «панові турецькому». Героїня твору є взірцем мужньої жінки-патріотки, що виконує свій моральний і людський обов'язок перед земляками-невільниками. Усе переплелось в її вчинкові: туга за батьківщиною, співчуття до бранців, відчай від жорстокої долі, що змусила її «потурчитись, побусурменитись».

Чому, на вашу думку, тема жіночої недолі була однією з найпоширеніших в українському фольклорі?

Маруся не забула про те, які свята святкують в Україні, покійно вислуховує гнівні докори бранців, що тридцять років страждають у страшній кам'яниці. Лише просить утікачів розповісти матері й батькові про те, що немає їй вороття на батьківщину, бо навіки

М. Дерезус.
 Дума про Марусю Богуславку

прив'язана до землі турецької. Вона картає себе, це відчувається в її словах. Але ми розуміємо, що немає її вини в тому. Маруся – полонянка, що перебуває у повній владі свого господаря. І визволення земляків-невільників – відчайдушний крок мужньої жінки, яка прагне допомогти вітчизні, виявити любов до рідного краю.

У думі немає батальних сцен і збройних поєдинків. Не лунають грізні заклики і не бряжчить зброя. Натомість за скупими рядками постають страшні картини похмурої в'язниці, обличчя знеможених бранців, що з ненавистю і водночас із надією дивляться на Марусю. Тендітна красуня стала для них променем світла в мороці тюрми.

Чому ми наголошуємо на високому патріотичному звучанні цієї думи?

У «Думі про Марусю Богуславку» вчуваються і ненависть, і відчай, і надія, і каєття, і приреченість, і любов, і сум. За своєю художньою вартістю це одна з найдовершеніших дум в українському героїчному епосі.

Сюжет надихнув багатьох українських письменників на написання літературних творів. Ви можете прочитати поему Пантелеймона Куліша, драми Івана Нечуя-Левицького та Михайла Старицького «Маруся Богуславка» і багато-багато інших.

СТРУНИ ЗЛОТІЇ

*Нехай знає Україна –
Від моря до моря,
Від поля до поля.
Нехай знає, нехай встане,
Нехай їх пом'яне
Добрим словом, добрим ділом.
Пісня не зов'яне!*

Ганна Вірич

Щоб ожила річка, досить відновити її джерела, прочистити від загат русло, щоб оживити багаття, досить підкинути сухого хмизу, а щоб ожила душа людини, як і дух народу в цілому, потрібна рідна пісня. Кобзарство в Україні має глибоке коріння, невіддільне від історії народу і Батьківщини. Саме завдяки легендарним мандрівним співцям-кобзарям, що водночас були і творцями, і носіями, і виконавцями народних пісень та ціною власного життя зберігали для нас ці неповторні твори, ми й сьогодні можемо насолоджуватися українськими думами.

Гомерами України називали в народі кобзарів. На їх честь Тарас Шевченко нарік свою першу віршовану збірку. Відтоді його із пошаною і вдячністю називали Великим Кобзарем. І це – прояв найбільшої народної шани.

Поміркуйте, чому Тараса Шевченка ми називаємо саме так. Який зміст сам поет вкладав у поняття «кобзар»?

«Гомером у селянській свиті» назвали в XIX столітті кобзаря **Остана Вересаю** (1803–1890). Навіть царя зі свитою змусив зацікавити від подиву талановитий співець, якого колись запросили до Зимового палацу. Йому подарував Тарас Шевченко свою збірку «Кобзар» із написом «Братові Остапу від Т.Г. Шевченка». Знала цього талановитого співця вся Україна.

Відомий вам Павло Чубинський власним коштом збудував хату Остапові Вересаю.

Вороги страчували сліпих кобзарів разом із звитяжцями козаками, бо добре розуміли: мудрі співці є носіями неподоланного національного духу, саме вони розносять всією Україною звістки про козацькі перемоги і про криваві бенкетні знавіснілої шляхти. Ще на фресках Софії Київської невідомий автор зобразив славного кобзарського пращура зі струнним інструментом у руках.

Як міг спокійно почуватися ворог, коли від тихого співу старечих голосів над Україною гриміла слава про незабутні подвиги Петра Сагайдачного та Богдана Хмельницького, Івана Сірка та Северина Наливайка? Адже саме кобзарі своїм мистецтвом виховували нові покоління славних козаків-лицарів, сіючи в дитячі душі зерна завзяття, нескореності, мужності.

Не могли без кобзарів обійтися й запорожці в походах: рідна пісня немов на крилах переносила їх у рідні домівки, на широкі левади, до матерів, дружин, коханих...

Тарас Шевченко вважав, що кобзарі наділені таким неповторним талантом, що можуть розмовляти навіть із Богом. Наприкінці XIX – на початку XX століття їхніми голосами співала Україна: **Андрій Шут, Іван Кравченко-Крюковський, Федір Холодний, Михайло Кравченко, Гнат Гончаренко**.

А окрім них – сотні безіменних кобзарів мандрували Україною, звеселяючи та засмучуючи людей.

А головне – нагадували українцям про славне козацьке минуле, яке слід шанувати і наслідувати.

Український письменник **Гнат Хоткевич** називав Гната Гончаренка «най-

О. Сластіон. Кобзар Михайло Степанович Кравченко

О. Данченко. Кобзар Гнат Тихонович Гончаренко

світлішим образом з усіх відомих кобзарів». Гончаренко осліп у трирічному віці, але досяг вершин у кобзарському мистецтві. Записи від нього робили Леся Українка та її чоловік Климент Квітка.

Кобзарство, до речі, так само як і думи, – унікальний вид народного мистецтва, суто український духовний набуток. У жодного іншого народу не було такого: сліпі, іноді навіть від народження, люди не ниділи немічними каліками, а самі заробляли собі на прожиття. Але не це головне: ці сліпі таланти творили високе мистецтво, ставали хранителями високих взірців народної духовної культури.

А що ви знаєте про народних співців інших народів? Що в них спільного з кобзарями і що різнить їх?

Серед найбільш відомих кобзарів ХХ століття – *Єгор Мовчан*, який з кобзою за плечима побував у найвіддаленіших куточках України. Він був учасником першої республіканської наради кобзарів і лірників, що відбулася в Києві 1939 р., а також всесоюзної наради народних співців (1940 р.), входив до складу державного ансамблю кобзарів. А під час Другої світової війни антифашистські пісні Єгора Хомича пробуджували в душі співвітчизників ненависть до ворога.

Творчість цього видатного кобзаря не раз вшановувалась відзнаками і преміями. Його співу і грі аплодували сотні учасників Міжнародного конгресу славістів. Записи творів Єгора Мовчана зберігаються нині у фондах Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім. М. Т. Рильського.

Значною і цікавою є творча спадщина *Федора Кушнерика* (1875–1941). У 1939 р. його було навіть прийнято до Спілки письменників України, широко відзначалося 65-річчя від дня народження й трид-

Кобзар Єгор Мовчан із сестрою

цятиріччя кобзарської діяльності. До рідного села кобзаря Великої Багачки на святковій торжества з'їхалися письменники, учені, представники громадських організацій.

Яких ще відомих кобзарів України ХХ та початку ХХІ століття знаєте ви? Що вам відомо про їхній репертуар та життєву долю?

У наші дні кобзарське мистецтво продовжує розвиватися. Адже, погодьтеся, нам і нині потрібні будителі національного сумління, люди, наділені високим мистецтвом оживлення шедеврів народного генія.

Серед видатних сучасних митців-кобзарів заслуговує на увагу творчість **Василя Нечепи** — представника чернігівської школи кобзарів, лауреата Державної премії України за концертну програму «В рокотанні, риданні бандур». А починав він свого часу як соліст ансамблю пісні й танцю радянських військ у Німеччині, заслуженого народного хору «Десна», виступав у Чернігівському народному хорі й у фольклорному ансамблі «Сівери» при Чернігівській філармонії, який сам і створив. І лише із 1985 року виступає як кобзар-співак-лірник, а також готує на професійну сцену «Соколиків» — учнів Чернігівського гурту кобзариків.

Василь Нечепа

Також широко знайомі є в Україні імена **Миколи** та **Василя Литвинів**. Ось як відгукуються фахівці про творчість Миколи Литвина: *«Микола Литвин – визначний бандурист, письменник і журналіст... У його руках бандура дзвенить. Її дзвінки звуки живучою водою вливаються в душу слухачів. Він бачить їхні зачудовані погляди, відчуває, як пісня робить їх кращими і ріднішими...»*.

До речі, якщо хочете довідатися про секрети кобзарського мистецтва, історію кобзи та бандури, ви можете прочитати чудову повість-есе Миколи Литвина «Струни золотії». Його перу також належать дослідження з історії кобзарства, і не лише в Україні, а й на Кубані.

Чим, на вашу думку, обумовлюється назва повісті Миколи Литвина?

Брат Миколи Литвина, кобзар **Василь Литвин**, також виступає зі статтями, розвідками про українське кобзарство. В одній з них він так характеризує історію українського кобзарства: *«Непідкупні, безстрашні, вони йшли на про з ворогом, озброєні лише запальною піснею та правдивим словом, підіймаючи зневірених, зовсім ослаблих в непереможні ряди захисників свого краю, а після битви оспівуючи їхні героїчні вчинки. Так творився великий патріотично-історичний, народнопісенний епос, так воскресав Дух нації»*.

Прокоментуйте слова сучасного кобзаря.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

Розділ 1

Повторюємо

1. Перекажіть зміст думи про Марусю Богуславку.
2. Визначте тематику та художні особливості українських народних дум.
3. Які існують різновиди українських дум?
4. Перерахуйте імена українських кобзарів і бандуристів, які ви запам'ятали.

Міркуємо

1. На які дві групи поділяють українські народні думи? Із чим пов'язаний цей поділ?
2. Поясніть, чому Маруся Богуславка не може разом зі звільненими бранцями повернутися додому.
3. У чому, на вашу думку, полягає проблема вибору, душевної роздвоєності Марусі Богуславки?
4. Розкажіть про долю українських кобзарів. Яке вони мали значення для України?

Аналізуємо

1. Проаналізуйте особливості дум як виду українського фольклору (час виникнення, провідні теми, проблеми, образи, виконавці).
2. Проаналізуйте образ української полонянки Марусі, її сміливий, героїчний вчинок. Яке ваше ставлення до неї?
3. Чи погоджуєтесь ви з думкою, що любов до вітчизни – одна з найбільших людських чеснот?
4. Поясніть, чому так важливо прагнути до гармонії власних вчинків із загальнолюдськими цінностями.

Дискутуємо

1. Як ви гадаєте, чи могла насправді існувати така жінка, як Маруся Богуславка, чи це поетичний вимисел кобзарів? Аргументуйте свою думку.
2. Чим, на вашу думку, відрізняється сучасне кобзарство від кобзарства попередніх століть?
3. Визначте: що об'єднує тексти прочитаних вами дум і що різнить ці твори.
4. Сформулюйте судження про те, наскільки важливим є розвиток кобзарського мистецтва в наш час.

ДІЗНАЙТЕСЯ БІЛЬШЕ

Як неможливо уявити Україну без пісні, так і пісня народна невіддільна від срібного голосу **бандури**. Існує кілька версій походження цього інструмента, відомого з XV століття. Одна з них така. Спочатку з'явилася кобза – струнний інструмент, популярний ще за часів Київської Русі.

Деякі дослідники вважають, що його появи ми завдячуємо половцям, а інші – що **кобзу** подарували світові скіфи. А потім з Іспанії через Італію й Польщу до нас примандрувала **пандора (пантора)** – інструмент, схожий на цитру чи лютню. Згодом невідомий український геній поєднав ці інструменти, і так народилася бандура.

Аналогічні інструменти існували і в інших країнах, про що свідчить подібність їхніх назв: англійська «бандоре», іспанська «бандуррія», грузинська «пандурі» тощо.

ВАШ ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧИЙ СЛОВНИК

Дума – вид українського народного героїчного епосу, великий за обсягом ліро-епічний пісенно-оповідний твір про важливі історичні події чи героїв цих подій.

У структурі дум є три основні частини: заспів (початок), основна розповідь і кінцівка (її ще називають «славословієм»). Вірш думи – нерівноскладовий, з різною кількістю складів у рядку (від 4-х до 20-ти), не поділяється на строфи-куплети. Рими вживаються здебільшого дієслівні, одразу римуються декілька рядків. Рядки в думах групуються за принципом завершеності думки. Такі групи називаються періодами, або тирадами.

Поетичні засоби, властиві думах, типові для українського фольклору. Це традиційні епітети (*тихі води, ясні зорі, земля християнська*), тавтологічні сполучення (*хліб-сіль, мед-вино, Січ-мати, турки-яничари*). Часто використовуються в думах риторичні запитання, повтори, традиційні числа – 3, 7 тощо.

Визначте в «Думі про Марусю Богуславку» всі обов'язкові компоненти думи. Знайдіть і прокоментуйте використані у ній художні засоби, їхню роль, функцію.

ТВОРЧІ ЗАВДАННЯ

Творчих завдань у вас буде кілька – на будь-який смак.

Перше з них – для тих, хто захоплюється географією. Нанесіть на контурну карту Європи територію тогочасної України, морські кордони і держави, прилеглі до Чорного й Азовського морів, стрілками покажіть напрям і кінцеві точки козацьких морських походів.

Інше завдання з історії рідного краю. Для його виконання вам необхідно довідатися про кобзарів рідного краю (тих, що жили раніше, або сучасних) і підготувати реферат-повідомлення про них та їхню творчість, а також написати твір-мініатюру на тему «Високе мистецтво українських кобзарів». Поцікавтеся в Інтернеті, погортайте альбоми з репродукціями українських художників, поміркуйте, як можна було б ілюструвати ваш твір.

Прослухайте музику Миколи Лисенка «Марш чорноморських козаків» та уривки з опери «Маруся Богуславка». Доберіть музичні твори, які можна було б ви-

користати під час декламації обох дум (мелодекламації). Поміркуйте, чи сучасна рок-музика могла б звучати як тло під час декламації дум. Якщо так, то яка саме, яких сучасних гуртів?

ЛІТЕРАТУРНА П'ЯТИХВИЛИНКА

Протягом п'яти хвилин спробуйте відповісти на запитання:

1. Яку саме літературну вартість мають думи?
2. Що саме в українських думках справляє найбільше враження на людей інших національностей?
3. Як ви розумієте вислів: «Думи... годували Котляревського, Гоголя, Квітку, Шевченка, Щоголіва...»?

ЛІТЕРАТУРНО-МИСТЕЦЬКА ВІТАЛЬНЯ

«РІДНОГО КРАЮ НАТХНЕННИЙ СПІВЕЦЬ»

Так називали видатного українського художника *Антон Івановича Манастирського*. Геніальний ілюстратор творів Тараса Шевченка і Миколи Гоголя, співець українського козацтва, талановитий художник навіки закарбував для нащадків образи славних лицарів України в полотнах «Козацька школа», «В степу», «Біля вогнища», «Козаки в поході», «Прощай, товаришу».

Про нього заговорили в 1900 році, коли шанувальникам українського мистецтва він представив свої карпатські пейзажі. Йому тоді тільки-но виповнилося 22 роки.

Найбільша цінність творчості Манастирського полягає в тому, що його пензлем витворені прекрасні портрети діячів української культури, а світ портретованих – це його задушевна розмова з близькими духом людьми, це потреба точно відтворити образ співрозмовника, розкрити його внутрішній світ, показати природну красу. До визначних творів майстра належать портрети Тараса Шевченка, Івана Франка, Миколи Лисенка, Івана Тургенева.

Для цього майстра визначальним стало осмислення літературного змісту творів, які він ілюстрував. Сьогодні багато хто уявляє героїв творів Тараса Шевченка «Тополя», «Перебендя старий, сліпий...», «Катерина», «Бабусенько, голубонько...» саме за картинами Антона Манастирського.

Зверніть увагу на роботу Антона Івановича Манастирського «Запорожець» (с. 23). Що, на вашу думку, хотів підкреслити художник в особі свого героя? Які традиційні риси українського лицаря змальовані на цьому портреті і які риси особистості героя підмітив автор? Які ще картини із зображенням козаків-запорожців ви знаєте? Як ви гадаєте, чому багатьох художників, і Манастирського зокрема, приваблювала історія України?

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ ДО РОЗДІЛУ «УСНА НАРОДНА ТВОРЧІСТЬ»

У завданнях 1–10 виберіть одну правильну відповідь.

1. Оберіть рядок, у якому названі лише історичні пісні:

- А «Чи не той то хміль», «Віють вітри, віють буйні...», «Ой, у лузі червона калина похилилася»
- Б «Нова радість стала», «Маруся Богуславка», «Зажурилась Україна, бо нічим прожити...»
- В «За Сибіром сонце сходить», «Максим козак Залізняк», «Ой Морозе, Морозенку»
- Г «Чи не той то хміль», «Молитва», «Гей, видно село»

2. Яка з характеристик не стосується історичних пісень:

- А ці твори виконувалися кобзарями, лірниками, бандуристами
- Б у цих піснях уславлюються герої національної історії, визначні історичні події
- В у цих піснях домінують ліричні мотиви, меланхолійний настрій
- Г переважна більшість цих пісень описує боротьбу проти турків, татар, польської шляхти

3. Про що розповідає пісня «За Сибіром сонце сходить»:

- А про втечу Устима Кармалюка із Сибіру
- Б про життєвий шлях Кармалюка
- В про заслання українських козаків у Сибір
- Г про перебування Устима Кармалюка на сибірській каторзі

4. Іван Сірко:

А реальна історична постать	В міфологічний герой
Б казковий персонаж	Г художній образ, створений автором

5. У пісні «Максим козак Залізняк» розповідається про:

А битву з турками	В руйнування Січі
Б облогу Москви	Г перемогу під Уманню

6. Пісня «Чи не той то хміль» має:

А ліричний характер	В романтичний характер
Б героїчний характер	Г розважальний характер

7. Де народилася Маруся Чурай:

А на Полтавщині	В на Черкащині
Б на Галичині	Г на Сумщині

8. Який гетьман врятував Марусю від страти:

А Петро Сагайдачний	В Богдан Хмельницький
Б Іван Виговський	Г Петро Дорошенко

9. Історія життя Марусі Чурай – це:

- А історичний факт
- Б літературна вигадка
- В легенда
- Г міф

10. Яке із визначень не стосується пісень видатної піснярки:

- А пісні мали значну популярність серед козаків
- Б пісні Марусі здебільшого виконувалися дівчатами на вечорницях
- В у піснях Марусі Чурай часто звучать автобіографічні мотиви
- Г пісня «Ой не ходи, Грицю...» має лірико-драматичний характер

У завданнях 11–12 до кожного рядка, позначеного цифрою, доберіть відповідник, позначений буквою.

11. Установіть відповідність між цитатою і твором, з якого вона взята:

1 «Гей там поле, а на полі цвіти»	А «Максим козак Залізняк»
2 «Та що над степом та сонечко сяє»	Б «Та, ой, як крикнув же...»
3 «Та живцем серце взяли»	В «Ой Морозе, Морозенку»
4 «Лине гомін, лине гомін»	Г «Чи не той то хміль»

12. Установіть відповідність між художнім засобом та його назвою:

1 «шаблю гостру довгу»	А метафора
2 «вся Україна плаче»	Б гіпербола
3 «панів повні шанці»	В епітет
4 «а мене, Кармалюка, як звірюку гонять»	Г порівняння

У завданнях 13–17 запишіть відповідь словом, словосполученням або реченням.

13. Історичні пісні – це _____
 _____
 _____.

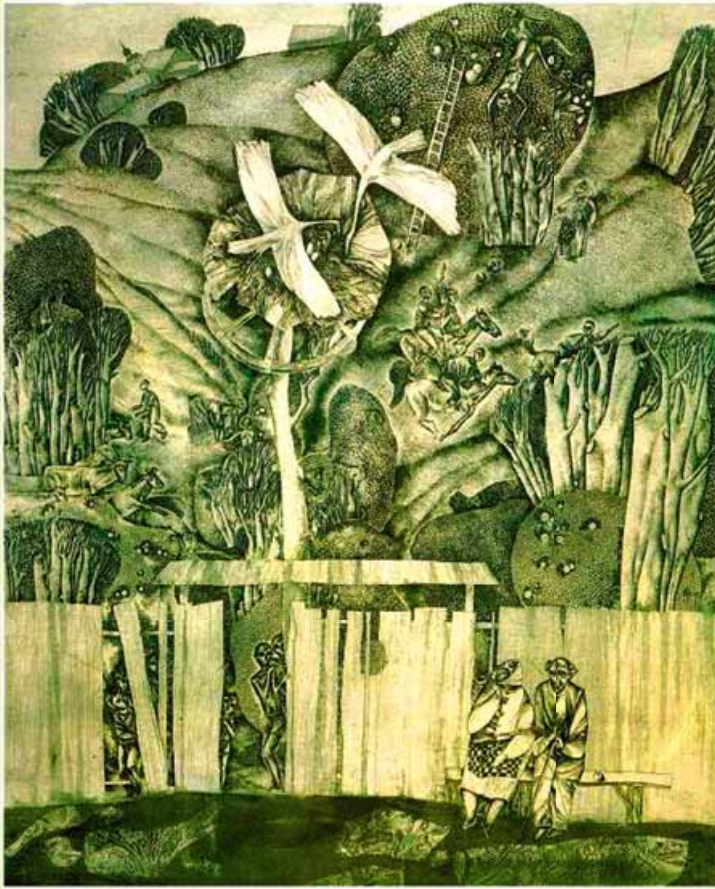
14. Героями українського визвольного руху є – _____
 _____
 _____.

15. Нам важливо берегти фольклорний спадок нашого народу, тому що
 _____
 _____.

16. Маруся Чурай була _____
 _____.

17. Пісні Марусі Чурай стали народними, тому що _____
 _____
 _____.

Розділ 2 **СВІТ УКРАЇНСЬКОЇ ПОЕЗІЇ**

*Поезія – це завжди неповторність,
якийсь безсмертний дотик до душі.*

Ліна Костенко

*Вчись майстерства! Для того ти поет
(Якщо поетом став не випадково);
Хай буде крапкою з-поміж твоїх прикмет –
Відповідальність за найменше слово!*

Євген Плужник

Тарас Шевченко.
Автопортрет

*Юні друзі,
дорожить Шевченком!..
Хочеться вірити,
що на Вашому шляху
завжди буде
Тарасова пристрасть,
Тарасова мужність,
Тарасове немируще слово!*

Олесь Гончар

ТАРАС ШЕВЧЕНКО

(1814–1861)

«КАРАЮСЬ, МУЧУСЯ...
АЛЕ НЕ КАЮСЬ!..»

Слава і шана української поезії, її високий духовний злет, виняткова місія національного пророка, гідність і честь, священне почуття обов'язку перед уярмленою Вітчизною і її народом – ось той моральний кодекс, за яким усе своє життя прожив Тарас Григорович Шевченко. Він жив саме так для того, щоб сьогодні ви сиділи за партами і слухали уроки рідною мовою, щоб кожен з вас міг пишатися своїм громадянством, щоб над світом лункою мелодією щастя дзвеніло горде наймення – Україна!

«МЕНІ АЖ СТРАШНО, ЯК ЗГАДАЮ...»

У непривітному, закутому в камінь, холодному туманному Петербурзі розпочав Тарас Григорович вісімнадцятий рік свого життя. Важкою була дорога із Вільно до столиці Російської імперії – допоки валка з речами та двірнею пана Енгельгардта дісталася будинку на вулиці Моховій, устиг юнак пригадати багато подій свого не дуже щасливого життя.

Мандрує непокірний кріпак пана Енгельгардта вулицями похмурого Петербурга, ще не знаючи, що саме це місто дасть йому те, про що мріяв усе життя, – свободу. Не звільнить лише від гірких спогадів, що довіку пектимуть серце гарячим залізом. І вилитимуться ті спогади на папір нетлінними рядками живого болю:

...Добре, мамо,
Що ти зарані спать лягла!
А то б ти Бога прокляла
За мій талан.

Пригадайте все, що ви знаєте про дитинство Тараса Шевченка. Про кого і про що міг він згадувати в ті дні?

«БИЛИ, А НЕ ВЧИЛИ...»

Тут остаточно з'ясувалося, що пристрасть до малювання в панського козачка Тараса непереборна. Панові Енгельгардту набрид неслухняний попихач, який, замість того, щоб віддано чекати черго-

вої вельможної примхи, замріяно пірнав у своє мистецтво і малював, малював, малював...

Тож і вирішив бундючний Енгельгардт використати таку несподівану забаганку свого двірського козачка і вивчити його на такого ж двірського, але художника. Не дивуйтеся, пани влаштовували справжні змагання на кращих актрису-кріпачку, музиканта-кріпака, художника, собаку, коня тощо. Причому ціна елітного цуценяти могла бути значно вищою від ціни будь-кого з кріпаків...

Що ви знаєте про кріпосне право з історії? Чи були в інших країнах подібні соціальні явища?

Навчатися Тараса віддали до цехового майстра, художника Ширяєва. Шевченко оселився в нього на квартирі. Як помічникові художника йому довірялося (щоправда, тільки під наглядом самого майстра) готувати трафарети малюнків, створювати композиції орнаментів, розписувати інтер'єри петербурзьких палаців. І навряд чи хто зараз згадає про те, що талановитий український юнак, про якого ще й не знала сама Україна, брав участь в оформленні Великого театру Петербурга. Про це Тарас Григорович значно пізніше напише в знаменитій, багато в чому автобіографічній повісті «Художник».

Так бракувало вільного часу, але так хотілося справжньої творчості! І білими петербурзькими ночами на алеях Літнього саду часто можна було зустріти невисокого кремезного юнака, що малював «солодко усміхнених богинь» і суворих богів – знамениті статуї Петербурзького парку.

Як ви гадаєте, чи можна було б зараз установити, які саме живописні роботи і в яких знаних місцях Петербурга виконував Шевченко?

Саме ця «безкоштовна майстерня» відіграла вирішальну роль у житті Тараса Шевченка. Якось підійшов до нього приємної зовнішності пан, зацікавившись малюнками юнака. Виявився він художником *Іваном Сошенком*, до того ж іще й земляком Тараса. Відтоді розпочалася нова сторінка життя майбутнього Кобзаря, сторінка, на якій слово «Надія» писалося вже з великої літери...

«ЯК ХОЧЕТЬСЯ ЖИТИ!»

Одним із перших, хто дізнався про скрутну долю талановитого кріпака і щиро заприятелював з ним, був уже відомий на той час український письменник *Євген Гребінка*. Виявив глибоку стурбованість Шевченковою долею, бажання допомогти і шанований у петербурзьких колах *Василь Григорович*, про якого згодом Шевченко напише: «*Не одцуравсь того слова, що мати співала, як малого повивала, з малим розмовляла*». Він також був вихідцем з України, професором теорії естетики й секретарем професорської ради Академії мистецтв. Саме він вибудував той ланцюжок знайомств і контактів, який згодом привів-таки Шевченка до визволення.

Зі звільненням Тараса з неволі пов'язані імена багатьох людей, які вписані золотими літерами в історію світового мистецтва. Григорович і Гребінка познайомили Шевченка з професором Академії мистецтв блискучим художником *Олексієм Венеціановим*, який був придворним живописцем. Венеціанов приятелював із видатним російським поетом *Василем Жуковським*, який при дворі тодішнього імператора Миколи I був досить впливовою особою, оскільки виховував спадкоємця престолу Олександра. Жуковський, людина сентиментальна й романтична, глибоко розумівся на справжньому мистецтві. Тому, тільки-но познайомившись із Шевченком, він одразу оцінив талант цього «алмаза в кожусі», як він охрестив Тараса Григоровича.

Поясніть, чому всі ці люди почали допомагати Шевченкові.

Відтоді Жуковський енергійно клопочеться про визволення Шевченка з кріпацтва. Разом із Жуковським узявся до благородної справи ще один професор Академії мистецтв *Карл Брюллов*, видатний російський художник, світову славу якому принесла його знаменита картина «Останній день Помпеї». Брюллов, познайомившись із Шевченком, одразу відзначив «не кріпацький» вираз обличчя молодого художника. А в безперечному таланті українського юнака переконався, переглянувши його малюнки.

Що це за місто – Помпея? Знайдіть і розгляньте картину Брюллова. Чи сподобалась вона вам? Чим саме?

Складним було це завдання – викупити незвичайного кріпака, якого Енгельгардт схарактеризував як «ремісника, у господарстві необхідного», і назвав неабияку суму – 2500 карбованців асигнаціями.

Іван Сошенко залишив спогади про ті дні: «*Стан душі Тарасової в той час був жахливий*». А між тим, згідно з досягнутою домовленістю, Брюллов уже малював портрет Жуковського, який став окрасою і гордістю світового мистецтва живопису. Полотно було розіграно в лотерею серед членів царської родини. Виграла цариця Олександра Федорівна і подарувала його своєму синові. Уявіть собі лишень, яким важким був для Тараса Шевченка цей рік! 2 квітня 1837 року Брюллов поклав перший мазок на полотно, а 22 квітня 1838 року талановитий кріпак нарешті тримав у руках «відпускну» – документ, що давав його власникові довгоочікувану свободу!

А попереду було життя, про яке Шевченко з повним правом міг пізніше сказати: «*Моє життя становить частину історії моєї Батьківщини*».

Спробуйте описати почуття Тараса Шевченка, який довідався про задум свого порятунку, а потім – про звільнення. Яким би було життя Тараса, якби його не викупили з неволі?

Нарешті мав змогу розквітнути талант, справжній, унікальний, який усьому світові явив Кобзаря – основоположника нової української літератури й української літературної мови.

«ЗБУЛОСЯ...»

Уже протягом 1839 року Тарас Григорович почав ретельно укладати першу збілочку своїх поезій. «Людина, подиву гідна», – ще і ще раз наголошував *Євген Гребінка*.

А 1840 року сталася подія, що не лише близьким друзям, але й усьому світові засвідчила: народився Поет. Його голос змусив бодай на мить завмерти пихатий, зманіжений і розбещений Петербург. Ця мить вартувала ой як багато!..

Чому, на вашу думку, «Кобзар» настільки вразив вибагливу російську публіку? Адже ви вже знаєте твори Тараса Шевченка і можете пояснити, що в них було таким несподіваним і могутнім.

Перша книжечка під назвою «Кобзар», видана за сприянням Гребінки, була невелика за обсягом. До неї увійшло лише вісім творів: «Думи мої, думи мої...», «Перебендя», поема «Катерина» (із вдячністю присвячена Жуковському), «Тополя», «Думка», «До Основ'яненка», «Іван Підкова» і «Тарасова ніч». Але внутрішня сила, що нуртувала в кожному рядку, не давала спокою, бентежила, хвилювала.

При слові «Кобзар» перед читачем виникали образи українських мандрівних співців, що змушували кобзу ридати над гіркою долею поневолених людей або славити легендарні подвиги козацького лицарства. І в маленькому «Кобзарі» Шевченка твори так нагадували неповторний голос струн, що їх торкала майстерна рука сліпого співця!

Чому провідним образом своєї поезії Тарас Григорович обрав саме кобзаря? Що спільного ви помітили між їхніми долями і творчістю?

«Кобзар» відкривався поезією «Думи мої, думи мої...».

ДУМИ МОЇ, ДУМИ МОЇ...

Думи мої, думи мої,
Лихо мені з вами!
Нащо стали на папері
Сумними рядами?..
Чом вас вітер не розвіяв
В степу, як пилину?
Чом вас лихо не приспало,
Як свою дитину?..

Бо вас лихо на світ
на сміх породило,
Поливали сльози...
Чом не затопили,
Не винесли в море,
не розмили в полі?..
Не питали б люди,
що в мене болить?

Не питали б, за що
проклиная долю,
Чого нужу світом? –
Нічого робить! –
Не сказали б на сміх...

Квіти мої, діти!
Нащо вас кохав я, нащо доглядав?
Чи заплаче серце одно
на всім світі,
Як я з вами плакав?..
Може, і вгадав...
Може, знайдеться дівоче
Серце, карі очі,
Що заплачуть на сі думи –
Я більше не хочу...

Одну сльозу з очей карих –
 І... пан над панами!..
 Думи мої, думи мої!
 Лихо мені з вами!..
 За карії оченята,
 За чорні брови
 Серце рвалося, сміялось,
 Виливало мову,
 Виливало, як уміло,
 За темні ночі,
 За вишневий сад зелений,
 За ласки дівочі...
 За степи та за могили,
 Що на Україні,
 Серце мліло, не хотіло
 Співать на чужині...
 Не хотілось в снігу, в лісі
 Козацьку громаду
 З булавами, з бунчуками
 Збирать на пораду...
 Нехай душі козацькі
 в Україні витають –
 Там широко, там весело
 Од краю до краю...
 Як та воля, що минулась,
 Дніпр широкий – море,
 Степ і степ, ревуть пороги,
 І могили – гори.
 Там родилась, гарцювала
 Козацькая воля;
 Там шляхтою, татарами
 Засівала поле,
 Засівала трупом поле,
 Поки не остило...
 Лягла спочить...
 А тим часом
 Виросла могила,
 А над нею орел чорний
 Сторожем літає,
 І про неї добрим людям
 Кобзарі співають,
 Все співають, як діялось,
 Сліпі небораки, –
 Бо дотепні... А я... а я
 Тільки вмію плакати,
 Тільки сльози за Україну...
 А слова – немає...
 А за лихо... Та цур йому!

Хто його не знає!..
 А надто той, що дивиться
 На людей душою –
 Пекло йому на сім світі,
 А на тім...

Журбою

Не накличу собі долі,
 Коли так не маю.
 Нехай злидні живуть три дні –
 Я їх заховаю,
 Заховаю змію люту
 Коло свого серця,
 Щоб вороги не бачили,
 Як лихо сміється...
 Нехай думка, як той ворон,
 Літає та кричить,
 А серденько соловейком
 Щебече та плаче
 Нишком – люди не побачать,
 То й не засміються...
 Не втирайте ж мої сльози,
 Нехай собі ллються,
 Чуже поле поливають
 Щодня і щоночі,
 Поки попи не засиплють
 Чужим піском очі...
 Отаке-то... А що робить?
 Журба не pomoже.
 Хто ж сироті завидує –
 Карай того, Боже!

Думи мої, думи мої,
 Квіти мої, діти!
 Виростав вас, доглядав вас –
 Де ж мені вас діти?..
 В Україну ідіть, діти!
 В нашу Україну,
 Попідтинню, сиротами,
 А я – тут загину.
 Там знайдете щире серце
 І слово ласкаве,
 Там знайдете щирю правду,
 А ще, може, й славу...

Привітай же, моя ненько!
 Моя Україно!
 Моїх діток нерозумних,
 Як свою дитину!

Гірку думу про долю України думав поет усе своє життя. І ця поезія – одна з перших, де він розповів про це своїм сучасникам. У самій назві звучить бажання продовжити таку дорогу для поета народнопісенну традицію, він так само прагне, щоб думи його ширилися світом під легіт струн, яких торкаються старечі руки...

Думи поетові на папері таки стали «сумними» рядами, і цей епітет підкреслює загальне емоційне забарвлення твору.

Ви вже вивчали Шевченків вірш «Думка». Поміркуйте, чим різняться поезії «Думи мої, думи мої...» і «Думка» та що в них спільного. Чи можемо ми віднести їх до одного поетичного жанру?

Автор сумує, що впродовж століть втрачала Україна синів своїх у боротьбі за волю, росла та висока могила, над якою чатує «орел чорний». І про козацьку славу, що спочила у високій могилі, розповідають кобзарі, перед талантом яких схиляє голову поет. Йому здається, що в нього забракне слів і, власне, таланту розповісти про Україну, про її лихо, про біль і сльози, про славу історію коханої землі своєї...

Образ дум – алегоричний. Кобзар у ньому бачить свої поезії, які закликає йти в Україну. Змушений жити на чужині, він розуміє: його слово потрібне батьківщині! Потрібне як надія на відродження тієї козацької слави, що нині лежить у «високій могилі», як опора і порятунок для зневірених.

Особливий смуток і пронизливий відчай цього твору насамперед мотивовані тим, що поет гірко сумував за вітчизною. Довге перебування на чужині, нелегке життя, здавалося б, позбавляли його надії на повернення в Україну. Тому так відчайдушно посилає він у рідний край свої думи, поезії, щоб хоч вони «сиротами попідтинню» торкнулися тієї святої землі, до якої так прагнуло його серце...

Болісні риторичні запитання, що звучать у цій поезії, крають серце й самому поетові.

Знайдіть у тексті поезії ці запитання, прокоментуйте кожне з них.

Ключовий логічний наголос припадає на останні строфи поезії. Саме в них – сподівання на визнання: «Там найдете щирю правду, а ще, може, й славу...», а також сердечне звертання до неньки України з проханням прийняти його поетичний дар, прихистити його поезії-думи, його рідних дітей.

Це були найважливіші роки життя поета, що вже мав право називатися Кобзарем. Він остаточно зрозумів, що словом може зробити значно більше, ніж пензлем: «Мене називають ентузіастом... – ну і нехай. Нехай я буду «музицьким поетом», аби лише поетом, мені більше нічого й не треба».

Шевченко написав це в 1843 році. Того року він уперше вирушив на батьківщину вільним!

«О ДУМИ МОЇ! О СЛАВО ЗЛАЯ!»

Пригадайте, які саме твори написав Шевченко в період його перебування в Україні. Що саме найбільше хвилювало й непокоїло поета в той час?

У 1846 році в Києві було засновано Кирило-Мефодіївське братство. Тарас Григорович зблизився із членами цього політичного товариства. Кирило-мефодіївці висували вимоги: скасувати кріпосне право, ліквідувати поділ суспільства на стани, звільнити слов'янські народи від гніту самодержавства і створити слов'янську федеративну республіку.

Чи прогресивними були ці вимоги на той час? Спробуйте аргументувати свою думку.

До товариства входили такі видатні діячі національної культури, як *Микола Костомаров*, письменник, учений, громадський діяч, *Пантелеймон Куліш*, із чийм історичним романом про українське козацтво «Чорна рада» ви ознайомитеся трохи згодом, *Василь Білозерський*, *Микола Гулак* та інші. Між членами товариства не було одностайності щодо шляхів досягнення поставленої мети. Частина братчиків на чолі з Костомаровим бачила його розв'язання лише шляхом мирних реформ, інші, яких підтримував і Тарас Шевченко, вважали, що тут не обійдеться без революції.

Як ви гадаєте, чия позиція була більш реалістичною?

Проте товариство проіснувало недовго. Уже в 1847 році його було розгромлено, а його членів заарештовано. Шевченка було затримано

К. Трохименко. Т. Г. Шевченко на Чернечій горі

5 квітня того ж року на переправі через Дніпро, коли поет повертався з Чернігова до Києва.

Слідством керував сам цар Микола I, якого поет часто з презирством і докором згадував у своїх творах. Самодержець зрозумів, що Шевченко більшої шкоди може завдати своїми творами, ніж усі кирило-мефодіївці своїми таємними зборами. Жандарми дивувалися з гідної і незалежної поведінки Шевченка, який і в похмурому казематі тримався достойно й невимушено, більше того (про це ви знаєте) – писав вірші! Цикл поезій «В казематі», що народився впродовж кількох місяців, став перлиною не лише творчості самого поета, це надбання духовної культури народу!

До циклу поезій «В казематі» належать такі ліричні шедеври, як «Ой три шляхи широкіі...», «Мені однаково...» і той незабутній вірш, який ви, напевно, і досі пам'ятаєте, – «Садок вишневий коло хати».

Про що свідчить той факт, що Шевченко продовжував працювати і під арештом?

ОЙ ТРИ ШЛЯХИ ШИРОКІІ...

Ой три шляхи широкіі
Докупи зійшлися.
На чужину з України
Брати розійшлися.
Покинули стару матір.
Той жінку покинув,
А той сестру. А найменший –
Молоду дівчину.
Посадила стара мати
Три ясени в полі.
А невістка посадила
Високу тополю.
Три явори посадила
Сестра при долині...
А дівчина заручена –
Червону калину.

Не прийнялись три ясени,
Тополя всихала,
Повсихали три явори,
Калина зов'яла.
Не вертаються три брати.
Плаче стара мати,
Плаче жінка з діточками
В нетопленій хаті.
Сестра плаче, йде шукати
Братів на чужину...
А дівчину заручену
Кладуть в домовину.
Не вертаються три брати,
По світу блукають,
А три шляхи широкіі
Терном заростають.

Ця окраса поетичного циклу «В казематі», поза сумнівом, у кожного з вас викличе якісь свої асоціації, потаємні почуття, роздуми. Але подумаймо разом, про що намагався сказати нам поет? Уявіть: каземат, кайдани, жалюгідні блискітки скупого петербурзького сонця, гірка неволя...

Віками втрачала ньєнка Україна своїх синів. Плакали матері, сивіли в самотині дівчата, жебракували попідтинню діти-сироти. І себе поет відчував одним із тих синів, чий шлях заріс терном, і кого, можливо, також не дочекаються рідні.

Ця поезія – філософський роздум про людські долі, своєрідна стилізація під народну пісню, що відчув і композитор *Роман Купчинський*, який написав музику до цього твору. Поет розмірковував про

любов, якою живуть люди, про пам'ять, про гіркоту розлуки, про надію і розпач, про те, що, на жаль, так багато в Україні зарослих терном шляхів...

А які роздуми вам нав'яв цей вірш Тараса Шевченка? Які пісні нагадав, які асоціації викликав?

«МЕНІ ОДНАКОВО, ЧИ БУДУ...»

Мені однаково, чи буду
Я жить в Україні, чи ні.
Чи хто згадає, чи забуде
Мене в снігу на чужині –
Однаковісінько мені.
В неволі виріс між чужими,
І, не оплаканий своїми,
В неволі, плачучи, умру,
І все з собою заберу,
Малого сліду не покину
На нашій славній Україні,
На нашій – не своїй землі.

І не пом'яне батько з сином,
Не скаже синові: «Молись.
Молися, сину: за Вкраїну
Його замучили колись».
Мені однаково, чи буде
Той син молитися, чи ні...
Та не однаково мені,
Як Україну злії люде
Присплять, лукаві, і в огні
Її, окрадену, збудять...
Ох, не однаково мені.

Цей вірш став одним із найвідоміших у творчості Тараса Шевченка. Він є центральним твором циклу «В казематі». Це взірць філософської лірики, щира сповідь поета перед своїм народом.

Вірш умовно можна розділити на дві частини, що виразно контрастують одна з одною. Перша складається з вісімнадцяти рядків, друга – з п'яти.

Написання цієї поезії за мурами каземату було подвигом духу. У кожному слові звучать особиста трагедія, біль і розпука, які нічого не варті порівняно з муками окраденої, змученої Вітчизни.

За цими рядками – усе життя поета, що промайнуло перед нами, як у прискорених кадрах кінофільму. Шевченко кожному слову вмів надати такої ваги, такої значущості, що за скупю фразою відкривалася масштабна картина: «в неволі виріс між чужими». Хіба ще потрібні якісь деталі, щоб зрозуміти душевний стан людини, якій випала така доля?

Здається, Шевченко сам собі дорікає за те, чого не встиг, не здужав зробити. Він розуміє, що навіть пам'ять про нього можуть знищити, і тоді нікому буде й помолитися за змучену його душу...

Своїм внутрішнім, духовним зором долає поет казематні мури й лине в Україну. І розпач пронизує його душу: «на нашій – не своїй землі!» Скільки душевної муки, болю й гіркоти в кількох словах!

Як ви розумієте ці слова з поезії? Прокоментуйте їх.

Цей філософський твір позначений глибиною самоаналізу і широтою поглядів Шевченка. Провідний мотив – самозречення митця в ім'я щастя і свободи Батьківщини. А лірична кульмінація – високий

душевний порив, що починається словами «Та не однаково мені...». Це палке зізнання торкає кожне серце, бентежить і змушує замислитись: а чи не байдужі ми до долі Вітчизни?

Наскільки актуальна сьогодні ця поезія Тараса Шевченка?

Композиційним осердям твору є слово «однаково». Щоразу воно має різне смислове навантаження.

Зверніть увагу і на такий факт: у поезії практично немає тропів! Але внутрішній динамізм твору такий потужний, рух думок і почуттів поета настільки стрімкий, що вірш буквально захоплює силою емоцій, чому сприяє й унікальна ритмомелодика твору.

Вірш продовжує жити. Багато його рядків стали крилатими. Визначний український композитор *Микола Лисенко* поклав його на музику. А *Володимир Самійленко* у поезії-реквіємі, присвяченій пам'яті Тараса Григоровича Шевченка, написав:

І чується тоді, що знов він на землі
І тихим словом промовляє:
«Мені однаково, що бучно так мені
Ви спомин правите щороку;
Мені однаково, що в честь мою пісні
Складаєте в хвалу високу».

Прокоментуйте слова В. Самійленка. На яких саме думках з поезії «Мені однаково...» він хотів наголосити?

Слідство закінчилося доволі швидко. Вирок у справі Шевченка був такий: «Художника Шевченка за складання бунтарських і в найвищій мірі зухвалих віршів, як обдарованого міцною будовою тіла, віддати рядовим в Оренбурзькій окремиї корпус з правом вислуги, доручивши начальству мати найсуворіший нагляд, щоб від нього в жодному разі не могло виходити підбурливих і пасквільних творів». До цього вироку цар Микола власноруч додав: «Під найсуворіший нагляд із забороною писати й малювати».

Чим, на вашу думку, був викликаний такий суворий вирок для Шевченка?

Царські сатрапи так поспішали відправити поета подалі, що шлях до Оренбурга, а це близько двох тисяч кілометрів, жандарми з Шевченком промчали за сім днів!

Колись містечко Орськ було глухою фортецею серед голого піскуватого степу. Казахи, які кочували неподалік, називали Орськ «злою фортецею». Про неї Тарас Григорович розповість у повісті «Близне-

Т. Шевченко. Автопортрет

цы», написаній там же, на засланні, російською мовою. Загалом, він не припиняв творити, незважаючи на заборону. Саме тоді він писав «захальні книжечки». Вони звалися так тому, що під час регулярних обшуків, яким піддавали Шевченка, він ховав їх за халявою чобота. Зберіг. Урятував. Для нас. Для всіх, кому небайдужа Україна та її майбутнє.

Улітку 1848 року доля на мить усміхнулася поетові: капітан-лейтенант О. Бутаков, російський учений, наполіг на участі Шевченка як художника в експедиції, яка повинна була обстежувати Аральське море.

Майже півтора року Тарас Григорович вільно писав і малював, створив безліч прекрасних поезій і блискучих акварелей. Острів Кос-Арал навкі залишився на полотнах Шевченка-художника.

А в 1850 році за доносом одного з офіцерів у Шевченка зробили обшук, знайшли зошити з віршами, малюнки і – знову арешт...

Через півроку поет опинився в Новопетрівській фортеці на березі Каспійського моря, на півострові Мангишлак (нині це містечко називається Форт Шевченка). Тут життя Кобзаря стало нестерпним. Щоденна муштра, суворі умови, brutальні обшуки й нагляд напівграмотного ефрейтора, так званого «дядьки», жажливий клімат, хвороби, постійні приниження, а найстрашніше – самотність і безкрая холодна пустеля навкруги...

Уявіть, інтелігентна, винятково талановита, освічена людина мусила носити осоружну солдатську шинелю, мешкати в казармі, віддавати честь пихатим ненависним офіцерам, навіть будучи хворим, ходити щодня на муштру...

Несила було жити, підтримували лише спогади про Україну, про рідних і друзів, сповідальні поетичні рядки, що зринали з самого серця. Лише наприкінці заслання Шевченко зміг знову писати. Тоді народилися російськомовні повісті, поет почав вести щоденник.

Наскільки важливою для Кобзаря була, на вашу думку, можливість вести щоденник? Чи кожна людина може це робити? Чому цікаво читати щоденники письменників?

Друзі постійно домагалися звільнення Шевченка, подвоївши свої зусилля після смерті Миколи І в 1855 році. Але лише за два роки жаданий дозвіл на звільнення було отримано.

Багато доріг сходив у своєму житті Тарас Григорович. Але дорога з Новопетрівської фортеці до Нижнього Новгорода, куди він вирушив одразу після звільнення, була хоча і важкою, та, мабуть, однією з найрадісніших у його житті...

А попереду – апофеоз поетичного таланту, твори, що увійшли до світової класики, рядки, якими творилась і якими жива була українська нація, якими живе й донині!

*І на оновленій землі
Врага не буде, супостата,
А буде син, і буде мати,
І будуть люде на землі.*

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

Повторюємо

1. Назвіть дату звільнення та місто, у якому Тараса Шевченка викупили з кріпацтва, учасників цієї благородної справи.
2. Назвіть місця, де побував поет під час заслання.
3. Ви щойно прочитали кілька творів Тараса Шевченка. У який період його творчості вони були написані?
4. Визначте важливі проблеми, пов'язані з долею України, на які вказав Кобзар у вірші «Думи мої, думи мої...».
5. Назвіть основні ідеї та мотиви вивчених вами творів Т. Шевченка.
6. Вивчіть напам'ять вірш «Мені однаково...».

Міркуємо

1. Укажіть основні художні засоби, використані поетом у його творах.
2. Назвіть причини ув'язнення поета.
3. Підготуйте розширене повідомлення про арешт Тараса Шевченка, його перебування в казематі, заслання, скориставшись додатковою літературою, Інтернетом.
4. Закінчіть розпочате твердження: «Вірш “Мені однаково...” свідчить про те, що Тарас Григорович Шевченко – справжній...».
5. Що саме найбільше непокоїть автора в поезії «Мені однаково...»? Поясніть чому.
6. Підтвердьте або спростуйте думку, що поезія «Ой три шляхи широкії...» співзвучна з українськими народними піснями.

Аналізуємо

1. Узагальніть відомості про арешт, вирок, заслання Кобзаря і поясніть, чим поет міг загрожувати величезній Російській імперії.
2. Співвіднесіть твори, які ви прочитали, і періоди життя поета, у які вони були написані. Наскільки, на вашу думку, важливо знати про життя і творчість, громадсько-політичну діяльність Кобзаря, щоб глибше зрозуміти його твори?
3. Використовуючи знання з фольклору, знайдіть у творі «Ой три шляхи широкії...» фольклорні образи, характерні для народнопісенної творчості художні засоби.
4. Знайдіть у прочитаних творах характерні ознаки філософської лірики.
5. Розвиньте розпочату думку: «В образах дум Тарас Шевченко прагнув показати...».
6. Які мотиви, ідеї, образи з прочитаних щойно творів траплялися вам раніше?

Дискутуємо

1. Чи є, на вашу думку, громадянська позиція людини одним із проявів духовності?
2. Які зміни відбулися у творчості Кобзаря після мандрівки Україною?

ПОДОРОЖ ЛІТЕРАТУРАМИ СВІТУ

Кожен народ мав чорні сторінки у своїй історії. І тоді народжувалися поети, які ставали совістю нації, її пророками, проводирями, духовними лідерами. Тож переконаймося, наскільки схожими бувають слова і думки творців, які над усе люблять свій народ, свою землю, волю і незалежність.

Білоруські поети:

Янка Купала: Співи мої, співи!
Мого суму діти,
Коли ж вам надійде
Година радіти?

Якуб Колас: Ой ви, думи, думи,
Серця мого рани!
Чи ви мої діти,
Чи ви ким наслані?

З яким твором Тараса Григоровича Шевченка перегукуються ці рядки?

Грузинський поет **Акакій Церетелі:**

Прийде час – розірве пута
Наш народ – народ героїв,
Що в стражданні днів численних
Душу мужністю озброїв!

Які полум'яні рядки Кобзаря, вивчені напам'ять минулого року, ви пригадуєте, прочитавши фрагмент вірша грузинського автора?

ВАШ ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧИЙ СЛОВНИК

Філософська лірика – поезія, спрямована на філософське осмислення світу, людини, вияв філософських поглядів ліричного героя на проблеми буття. Характерна особливість філософської лірики – її налаштованість на пізнання сутнісних проблем буття, часу і простору. Філософська лірика може бути представлена різними ліричними жанрами: сонетами, есе, елегіями тощо.

Проаналізуйте кожен із прочитаних вами творів з погляду його приналежності до філософської лірики. Чи всі вони репрезентують саме її?

ТВОРЧІ ЗАВДАННЯ

Сьогоднішнє творче завдання буде незвичайним. Напишіть невелике завершене оповідання за будь-якою з репродукцій картин, якими ілюстровано цей розділ підручника. Якщо це буде картина, що змальовує епізод з життя поета, спробуйте проаналізувати відповідність зображеного і реального факту. Якщо ж полотно належить пензлю Шевченка, то поміркуйте про настрої, домінування певних барв та їхню символіку. Бажаємо успіхів!

ЛІТЕРАТУРНА П'ЯТИХВИЛИНКА

А тепер з'ясуємо, наскільки добре ви вивчили історію життя і творчість Тараса Григоровича Шевченка. Перепишіть текст у зошит, уставивши в нього пропущені дати, назви творів, імена та іншу інформацію, якої бракує.

Народився Тарас Григорович Шевченко _____ 18__ року в селі _____ на Черкащині в родині _____. Після смерті батьків став козачком у пана _____. Разом з паном у 18__ році потрапив до Петербурга, де його було згодом віддано в науку до _____. У цій художній майстерні Тарас Григорович пробув __ роки.

У _____ саду Тарас Григорович познайомився з _____ – українським художником, який помітив великий талант у юнака і почав клопотатися щодо викупу Шевченка з кріпацтва.

У викупі брали участь: _____.

Першим відомим твором після викупу Шевченка з кріпацтва була _____, написана в 18__ році. А вже у 18__ році вийшло перше видання «Кобзаря». Збірка відкривалася віршем _____. Також до неї входили такі відомі твори: _____.

Заарештовано Тараса Григоровича було 18__ року в місті _____. Його засудили до _____. Заслання він відбував на території нинішнього _____. На засланні були створені знамениті _____ книжечки. Звільнення Шевченко отримав _____ 18__ року і вирушив до _____.

Серед кращих історичних творів митця – поеми _____.

ЛІТЕРАТУРНО-МИСТЕЦЬКА ВІТАЛЬНЯ

МАЛЯРСТВО ТАРАСА ШЕВЧЕНКА: ЗДІЙСНЕНА МРІЯ

Відомо, що поезія і живопис тісно пов'язані між собою. Їх особливості здавна цікавили теоретиків і шанувальників мистецтва, виливалися в дискусії про те, який з них є впливовішим, сильнішим. А знаменитий художник Леонардо да Вінчі дійшов висновку, що

«малярство – це німа поезія, а поезія – промовисте малярство». Не випадково в історії світової культури поєднання в одній особі живописця і поета трапляється часто. Очевидно, це доля щедро обдарованих творчих натур, яким тісно в межах одного виду мистецтва. До таких належить і Т. Шевченко. Природа щедро наділила кріпацького сина не лише поетичним генієм, а й талантом художника. Для Шевченка малювання стало потребою, вираженням його творчого духу. У митцеві поєднувалися і боролися водночас поет і художник.

Про свою пристрасть до писання і малювання Кобзар оповів у вірші «А.О. Козачковському»:

Довго те діялось. Ще в школі,
Таки в учителя – дяка,
Гарненько вкраду п'ятака –
Бо я було трохи не голе.
Таке убоге – та й куплю
Паперу аркуш. І зроблю
Маленьку книжечку. Хрестами
І візерунками з квітками
Кругом листочки обведу.
Та й списую Сквороду
Або «Три царіє со дари».

Поетичних творів Шевченка до нас дійшло понад 240, а малярських – олійних картин, акварелей, сепій, офортів, малюнків – майже 1200. Саме це свідчить про глибоку закоханість Тараса Григоровича у малярство. Не випадково його твори брали участь в академічних виставках, а за видатні успіхи в царині гравюри Шевченкові було присвоєно звання академіка.

Однією з найулюбленіших, найважливіших і водночас – найболючіших для Шевченка була тема жіночої неволі. Навіть назви творів: «Наймичка», «Відьма», «Сова», «Слепая», «Мар'яна-черниця» напрочуд красномовні.

А якими ти уявляєш собі героїнь цих картин Шевченка-художника?

Наприклад, картину «Катерина» Шевченко намалював у 1842 році. Уперше героїнею живописного полотна стала людина з народу – дівчина-кріпачка, жертва панської розпусти, принижена й ображена в найкращих почуттях.

Митці всіх часів прагнули оспівати природу, яка давала їм силу і натхнення. Шевченко ніби був створений для того, щоб виразити словом і фарбами всю красу навколишнього світу. Тривалий час він жив за межами України, але марив нею, згадував рідну Черкащину, Київщину.

За тематикою пейзажні малюнки Шевченка 1843–1847 рр. можна поділити на дві групи: зображення сільських краєвидів і пейзажів, на яких відтворені історичні та архітектурні пам'ятки. Твори здебільшого розповідають нам про життя Шевченкової родини і всього

покріпаченого українського села («Удовина хата», «Селянське подвір'я», «На околиці», «Хата біля річки», «Хата над ставком»). Чарівна природа на малюнках є контрастом до важких умов життя народу.

Особливо улюблені пейзажні мотиви Шевченка – зображення мальовничих околиць та куточків сіл, містечок, берегів тихих степових річок, ставків, урочищ тощо («Повінь», «Комора в Потоках», «Андруші», «Урочище Стінка», «Хутір на Україні», «У В'юниці», «В Решетилівці»). Ці твори сповнені справжньої поезії, у них мальовнича українська природа знайшла свого натхненного співця.

Однією з перлин української національної графіки є «Живописна Україна». Це альбом офортів Шевченка. Кращі з них: «У Києві», «Видубецький монастир», «Судна рада», «Свати», «Казка», «Дари в Чигирині».

Треба згадати, що Шевченко створив також галерею портретів.

За допомогою Інтернету знайдіть виконані Шевченком портрети. Спробуйте, обравши один із них, розповісти про людину, яку ви бачите. А потім поцікавтеся, чи збіглося ваше уявлення з реальними даними про неї.

Таким чином, ми ще й ще раз зримо відчули велич і багатогранність таланту Шевченка, ще раз переконалися, що завдяки титанічній праці він зумів передати у своїх творах палку любов до України і тривогу за її долю.

Леся Українка.
Портрет В. Касіяна

*І слово уста мої німї
оживило,
і я вчинила диво...
Я збагнула,
що забуття не суджено мені.*

Леся Українка

ті й без галасу і самовихваляння творити образ вільної людини – усе це гармонійно поєдналось у творчості Лесі Українки (Лариси Петрівни Косач).

Великий поет завжди є незвіданим дивом. Кожне наступне покоління відкриває нові глибини його творчості. І говорити про Лесю Українку – означає говорити не лише про минуле, а й про сьогодення і про завтра нашої літератури, про її національну самобутність, високі мистецькі ідеали, художню довершеність.

Що ви вже знаєте про дитинство Лесі Українки? Пригадайте вивчені твори і розкажіть, чим саме вони вразили вас.

«ТАК! Я БУДУ КРИЗЬ СЛЪОЗИ СМІЯТИСЬ...»

Війна з хворобою насправді означала війну за життя. Вона позбавила Лесю дитинства і юності, змушувала терпіти нелюдські страждання. Навіть лікарі – щоденні свідки Лесиних мук – згадували, що несла було дивитися в її бездонні страдницькі очі. Вони розуміли, який нестерпний біль терзає тендітну дівчину і яка мужність живе в стиснутих вустах, з яких ніколи не лунало жодного стогону!

Вона багато читала і, уявіть собі, в домашніх умовах оволоділа німецькою, французькою, англійською, італійською, польською, болгарською, грецькою та латинською мовами! Цікавилася не лише гуманітарними, а й природничими науками. Особливо вражало Лесине знання історії. Вона так глибоко поринула в цю велику науку, що у віці дев'ятнадцяти років написала для своїх молодших сестер підручник «Стародавня історія східних народів». І цей підручник

ЛЕСЯ УКРАЇНКА (Лариса Косач) (1871–1913)

«Я КРИЦЕЮ ЗРОБЛЮСЬ
НА ТІМ ВОГНІ...»

то хоче пізнати життя Лесі Українки, повинен читати її твори. Саме в них уся її біографія, саме в поезіях цієї мужньої жінки концентрується її незглибиме духовне життя. Твори геніальної поетеси мають свій неповторний стиль, свою окрему філософію, за якою можна одразу впізнати авторку. Інтелект, поетична інтуїція, глибока ніжність жіночої душі, сильна творча воля, орлиний лет душі, вміння відмежуватися від сірої буденнос-

виявився настільки досконалим, що за ним навіть певний час навчалися діти в українських школах у 20-х роках ХХ століття.

А які іноземні мови вивчаєте ви? Чи потрібне знання мов сучасній людині? А чи могли б ви самотужки вивчити хоча б одну іноземну мову?

Невиліковно хвора Леся Українка дарувала іншим свою снагу та науку життєлюбства. Про те, що довелося їй пережити, свідчать поезії. У них – і захоплення красою навколишнього світу, і недитяча туга, і сльози, і надія – безмежна надія, яка давала силу жити...

У яких поезіях Лесі Українки наявні мотиви боротьби? Як ви можете прокоментувати цей мотив у творчості поетеси?

Перші спроби пера поетеси-початківця дістали гарячу підтримку матері, яка мріяла побачити доньку видатною українською письменницею. Бо з однією мрією талановитої дівчини довелося попроситися – у 1883 році Лесі було прооперовано ліву руку, тож вона мусила відмовитися від гри на фортепіано. Музика стала затамованою стихією, глибоким відлунням, яке лягло на літературну творчість. А поміж тим сама Леся зізнавалася: *«Мені інколи здається, що з мене вийшов би далеко кращий музикант, ніж поет, та тільки біда, що природа мені утяла кепський жарт»*. Мрія, не здійснена в партитурах і нотах, наскрізь пронизуватиме віршові строфи, а в побудові ліричних творів втілиться справжня симфонія. І, як живому другові, поетеса звирятиме своєму фортепіано сум і жаль, радість і горе:

З тобою звикла я ділитися журбою,
Вповідувать думки веселі і сумні.

А яке, на вашу думку, значення музики в житті людини? Яких українських і зарубіжних композиторів ви знаєте? Спробуйте написати невеликий твір-роздум, який би розпочинався так: «Музика для мене – це...».

Перші Лесині твори з'явилися друком у галицькому журналі «Зоря» в 1884 році. Водночас Леся випробовує свій хист і в царині перекладацької роботи – з-під її пера виходять переклади з Гомера, Гейне, Гюго, Міцкевича, Гоголя.

І ось, нарешті, 1893 рік. За допомогою І. Франка у Львові виходить перша збірка поезій Лесі Українки, що отримала назву «На крилах пісень». До цієї книжки увійшли цикли «Сім струн», «Зоряне небо», «Подорож до моря», «Кримські спогади», «Дитячі», окремі поезії, написані в 1880-х та на

В. Забашта. Микола Лисенко слухає гру Лесі

початку 1890-х рр., а також поеми «Русалка», «Самсон», «Місячна легенда».

Думка і читачів, і критиків була одностайною: видання є явищем, що має залишити помітний слід у тогочасній українській літературі.

Що ж такого було в цій невеличкій книжечці, що вона по-справжньому збурила літературну громадськість України по обидва боки Дніпра? Це була проба поетичного голосу, щирого і талановитого, саме в цій збірці юна поетеса заприсяглася на все життя:

Так! Я буду крізь сльози сміятись,
Серед лиха співати пісні,
Без надії таки сподіватись,
Буду жити! Геть думи сумні!

(«*Contra spem spero!*»)

Прокоментуйте ці слова поетеси.

Перша збірка була освідченням у любові до тих, хто був поряд із Лесяю впродовж перших кроків у літературу, – коханій мамі (вірш «Вечірня година»), братові Михайлу (цикл «Кримські спогади»), рідному брату матері Михайлові Драгоманову (цикл «Сім струн»), сестрі Ользі Косач (вірш «Веснянка»), подрузі Олександрі Судовщиковій, що згодом стала дружиною брата Лесі (поезія «Сон»), родині Михайла Комарова¹ (цикл «Подорож до моря»), Іванові Франкові (вірш «Сльози-перли»). А поезія «Надія» змальовує долю тітки Лесі Українки, Олени Косач, засланої в Сибір за участь у революційному русі.

Леся вперше взяла до рук свою книжечку, коли дорогою до Болгарії, у 1894 році, ненадовго зупинилася у Львові.

У Болгарії було написано більшу частину віршів, що склали цикл «Невільничі пісні». У ці роки напружених творчих шукань і безнастанної боротьби із хворобою народилися поема «Давня казка», багато сатиричних творів, полемічних статей. Поетеса продовжувала досконаліти мистецтво перекладу (твори Тургенєва, Байрона), пробувала свої сили у прозовому жанрі (оповідання «Така її доля», «Метелик», «Весняні співи», «Лелія», «Жаль» та інші).

Пригадайте, хто ще з українських письменників цього періоду так само плідно працював у царині перекладу.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

Повторюємо

1. Пригадайте, де й коли народилася Леся Українка, хто були її батьки, де мешкала родина, на яку хворобу і за яких обставин захворіла поетеса в дитинстві.
2. Як називалася перша збірка Лесі Українки, які твори до неї входили?

¹Михайло Комаров – український бібліограф і літературний критик, близький друг родини Косачів.

3. Перелічіть мови, якими володіла поетеса.
4. Коли і де були надруковані перші твори поетеси?

Міркуємо

1. Розкажіть, підтверджуючи свою відповідь прикладами, які саме враження дитинства були найяскравішими для Лесі.
2. Яку відому вам давньогрецьку поетесу оспівала у своєму вірші Леся Українка і про що саме вона говорить у ньому?
3. З якими видатними людьми свого часу спілкувалася Леся в дитинстві? Що ви про них знаєте?

Аналізуємо

1. Поясніть, як ви розумієте життєве кредо поетеси: «Так! Я буду крізь сльози сміятись!».
2. Який резонанс мала перша збірка Лесі Українки і чому?
3. Оберіть правильне твердження і прокоментуйте кожне із них. Поясніть, чому решта – неправильні.
  - А. Леся Українка писала завжди тужливі, сповнені болем поезії.
  - Б. Твори Лесі Українки пронизані мотивом боротьби.
  - В. Леся Українка у своїх віршах завжди намагалася передати свої муки й страждання.
  - Г. У Лесиних поезіях немає трагічних і меланхолійних мотивів, вона намагалася демонструвати лише оптимістичний настрій і ставлення до світу.

Дискутуємо

1. Що саме, на вашу думку, завжди вирізняло Лесю серед її однолітків?
2. Ви знаєте, що Леся захоплювалася грою на фортепіано. А як ви гадаєте, чи стала б вона такою ж знаменитою композиторкою, як була поетесою? Чому?
3. Пригадавши вивчені вами поезії, визначте основні мотиви Лесиної творчості.

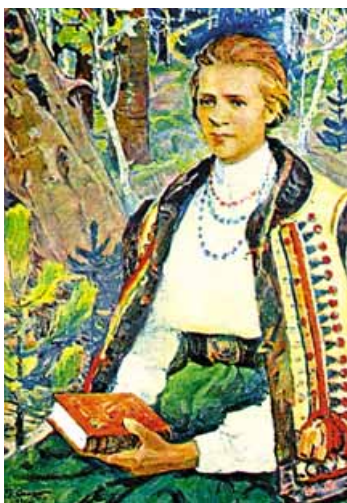
«А В СЕРЦІ МОЄМУ СПІВАЄ ВЕСНА...»

У Львові вийшла і друга поетична збірка Лесі Українки – «Думи і мрії» (1899). У її творчості, вочевидь, відбувся певний злам, подібний до того, який пережив Тарас Шевченко в період «трьох літ». Вона без жалю прощається з романтичними мріями:

Мрії рожеві, тепер я розстануся з вами.
Мрія нова літа надо мною орлом.

Прощається зі сльозами, бо «що сльози там, де навіть крові мало!».

Ці рядки з'явилися друком через рік по тому, як Іван Франко визначив місце Лесі в українській літературі поруч із Шевченком («Від часу Шевченкового “Поховайте та вставайте, кайдани порвіте” Україна не чула такого сильного, гарячого та поетичного слова») і охрестив її «чи не самотнім чоловіком на новочасну соборну Україну». Ця характеристика назавжди закарбувалася в Лесиному

П. Сахро. Леся Українка
в Буркуті

життєписі, хоча в поезіях ми бачимо насамперед жінку – мужню, незламну, почасти самотню, як більшість її героїв, геніальну, як народ, пісні й легенди якого вона збирала все життя.

Як ви гадаєте, чому Іван Франко саме так сказав про Лесю Українку? Що він мав на увазі, називаючи її «мужчиною»?

Усі поезії другої збірки розміщені в строгій хронологічній послідовності, композиція – струнка і продумана, усі твори об'єднані в тематичні цикли, що стало однією з основних характерних особливостей ліричної творчості Лесі Українки.

Збірка відкривалася поемами «Давня казка» і «Роберт Брюс, король шотландський», далі – поетичні цикли «Мелодії»,

«Невільничі пісні», «Відгуки».

У циклі «Мелодії» вміщені справжні поетичні перлини – «Хотіла б я піснею стати» і «Давня весна».

ХОТІЛА Б Я ПІСНЕЮ СТАТИ...

Хотіла б я піснею стати
У сюю хвилину ясну,
Щоб вільно по світі літати,
Щоб вітер розносив луку.

Щоб геть аж під ясні зорі
Полинати співом дзвінким,

Упасти на хвилі прозорі,
Буяти над морем хибким.

Лунали б тоді мої мрії
І щастя моє таємне,
Ясніші, ніж зорі ясні,
Гучніші, ніж море гучне.

У першому циклі збірки «Мелодії» представлена інтимна лірика. Про органічний для Лесиної творчості музичний принцип, що ліг в основу циклу, творячи із окремих віршів-мелодій могутню емоційно-звукову симфонію, свідчить хоча б той факт, що три поезії циклу: «Стояла я і слухала весну», «Дивлюсь я на ясні зорі...», «Хотіла б я піснею стати...» – перетворилися на блискучі романси, музику до яких написав видатний український композитор **Кирило Стеценко**.

Під чарівливим впливом весни окрилене серце поетеси хоче стати піснею. Зворушливо радісне відчуття розквітлої природи, здатність перейматися її настроєм, характерні для ліричної героїні, властиві й самій Лесі.

Пригадайте вірш «Тиша морська». Яким зображене море в обох цих поезіях?

Поетеса багато уваги приділяє змалюванню моря. Воно оживає під її майстерним пером, немов під пензлем художника.

Для цього авторка добирає особливий ритм, віршовий розмір, який дозволяє створити ефект «оживлення» пейзажного малюнка. І перед очима читача поволі вимальовується мінлива картина полудневого дня, гладінь моря, що грає різними барвами під щирим золотом сонячного проміння, ми чуємо неповторну симфонію звуків.

Леся Українку завжди вабила потужна сила морської стихії, її вічна загадка. Адже люди справедливо вважають, що море зберігає чи не найбільше таємниць цивілізації. Разом з ліричною героїнею твору ми переїмаємося радісним хвилюванням і трепетним очікуванням зустрічі з морем.

А які ще важливі для свого світобачення слова вживає в цьому творі поетеса?

Ключовими для розуміння стану героїні є слова «ясну, яснії». Вони налаштовують на душевну просвітленість, очікування прекрасного, спокій, світлі помисли.

ДАВНЯ ВЕСНА

Була весна весела, щедра, мила,
Промінням грала, сипала квітки,
Вона летіла хутко, мов стокрила,
За нею вслід співучії пташки!

Ні, не забула! У вікно до мене
Заглянули від яблуні гілки,
Замиготіло листячко зелене,
Посипались білесенькі квітки.

Все ожило, усе загомніло –
Зелений шум, веселая луна!
Співало все, сміялось і бриніло,
А я лежала хвора й самотна.

Прилинув вітер, і в тісній хатині
Він про весняну волю заспівав,
А з ним прилинули пісні пташині,
І любий гай свій відгук з ним прислав.

Я думала: «Весна для всіх настала,
Дарунки всім несе вона, ясна,
Для мене тільки дару не придбала,
Мене забула радісна весна».

Моя душа ніколи не забуде
Того дарунку, що весна дала;
Весни такої не було й не буде,
Як та була, що за вікном цвіла.

Образ весни був найулюбленішим в інтимній ліриці поетеси. У ній Леся бачила свою подругу, їй здавалося, що пора, яка пробуджує все навколо, є для неї найближчою. Адже весна навіть її, «хвору і самотну», спонукала відчутти радість і повноту життя, змусила забути про біль і страждання, про осоружне ліжко, до якого була прикута сама молодість! У ті дні Леся написала в одному з листів: «Надворі така розкішна весна, що ніхто не повинен слабувати...».

Образ весни в цьому творі – персоніфікований, динамічний. Поетеса не шкодує словесних барв, які увиразнюють картину і відповідний їй стан ліричної героїні. Леся персоніфікує весну за допомогою епітетів, які вживаються для характеристики звичайної жінки, – «весела, щедра, мила», дієслів – «грала, сипала, летіла».

Одухотворена весна настільки владно завоювала все довкола, що воно не просто «ожило», а й «загомніло», «співало», «сміялося».

Які ще засоби персоніфікації ви можете назвати?

Композиційне осердя твору – строфа, у якій лірична героїня зізнається у своїй трагічній безпомічності, відмежованості від такого привабливого потоку життя. Ця антитеза – «*все сміялось, бриніло, а я лежала хвора й самотна*» – лише поглиблює і вияскравлює одухотвореність весняного буяння.

А як ви гадаєте? Свою думку обґрунтуйте.

Емоційний злам авторка подає надзвичайно просто – прийомом ствердження-заперечення: «*Мене забула... Ні, не забула!*». Цей емоційний підйом надалі лише посилюється, замикаючи вірш вдячними мажорними нотами.

Зрими, легкі, знайомі і привабливі образи творять силою Лесиного генія неповторну картину, яка всуціль є «живою» метафорою, а поетичне перебільшення «*Весни такої не було й не буде*» максимально демонструє стан душевного підйому, окриленості, волі до життя – усе те, що весна принесла в «тісну хатину» поетеси.

І, мабуть, віршів таких «не було й не буде»...

Саме в цій збірці (цикл «Невільничі пісні») з'явився в поезії Лесі Українки образ Прометея. У ньому вона, як свого часу Тарас Шевченко, уособлювала всі підневільні народи, яким завдавали страждань не могутні небожителі, а підлі нікчеми:

Брати мої, нащадки Прометея!
Вам не орел розшарпав груди горді, –
Бридкі гадюки в серце уп'ялись.

Важливе місце в збірці посідає тема ролі митця і мистецтва в суспільному житті – йдеться передовсім про поему «Давня казка».

ДАВНЯ КАЗКА

(Скорочено)

Може б, хто послухав казки?
Ось послухайте, панове!
Тільки вибачте ласкаво,
Що не все в ній буде нове. (...).

І

...Десь, колись, в якійсь країні
Проживав поет нещасний,
Тільки мав талан до віршів
Не позичений, а власний.

На обличчі у поета
Не цвіла уroda гожа,
Хоч не був він теж поганий, –
От собі – людина божа!

Той співець – та що робити!
Видно, правди не сховати,

Що не був співцем поет наш,
Бо зовсім не вмів співати.

Та була у нього пісня
І дзвінкою, і гучною,
Бо розходилась по світу
Стоголосю луною.

І не був поет самотнім, –
До його малої хати
Раз у раз ходила молодь
Пісні-слова вислухати. (...).

Про що, на вашу думку, свідчить така характеристика поета?

Так одного разу ранком
Наш поет лежав у гаю,

Чи він слухав шум діброви,
Чи пісні складав – не знаю!

Тільки чує – гомін, гуки,
Десь мисливські сурми грають,
Чутно разом, як собачі
Й людські крики десь лунають. (...).

Попереду їхав лицар,
Та лихий такий, крий Боже!
«Бачте, – крикнув, – що за птиця!
Чи не встав би ти, небоже?».

«Не біда, – поет відмовив, –
Як ти й сам з дороги звернеш,
Бо як рими повтікають,
Ти мені їх не завернеш!».

«Се ще так же полювання! –
Мовить лицар з гучним сміхом. –
Слухай, ти, втікай лиш краще.
Бо пізнаєшся ти з лихом!».

«Ей, я лиха не боюся,
З ним ночую, з ним і днюю,
Ти втікай, бо я, мосьпане,
На таких, як ти, полюю!

В мене рими-соколята,
Як злетять до мене з неба,
То вони мені вполюють
Вже кого мені там треба!». (...).

«Він, напевне, божевільний! –
Крикнув лицар. – Ну, рушаймо!
Хай він знає нашу добрість –
Стороною обминаймо». (...).

Геть одбившись від гурту,
Іде лицар в самотині.
Зирк! – поет лежить, як перше,
На самісінській стежині.

«Ах, гостинця ти чекаєш! –
Мовив лицар і лапнувся
По кишенях. – Ой, небоже,
Вдома гроші я забувся!».

Усміхнувся поет на тее:
«Не турбуйсь за мене, пане,

Маю я багатства стільки,
Що його й на тебе стане!».

Спалахнув від гніву лицар,
Був він гордий та завзятий,
Але ж тільки на упертість
Та на гордощі багатий.

«Годі жартів! – крикнув згорда. –
Бо задам тобі я гарту!».
А поет йому: «Та й сам я
Не люблю з панами жарту...

Бачиш ти – оця діброва,
Поле, небо, сине море –
То моє багатство-панство
І розкішне, і просторе.

При всьому сьому багатстві
Я щасливий завжди й вільний». –
Тут покликнув лицар: «Боже!
Чоловік сей божевільний!».

«Може быть, – поет відмовив, –
Певне, всі ми в Божій волі.
Та я справді маю щастя,
І з мене його доволі». (...).

Засміявся на тее лицар:
«Давню байку правиш, друже!
Я ж тобі скажу на тее:
Ти щасливий та не дуже.

Я б віддав отой химерний
Твій таємний світ надхмарний
За наземне справжнє графство,
За підхмарний замок гарний.

Я б віддав твоє багатство
І непевні країни
За єдиний поцілунок
Від коханої дівчини...». (...).

Тут поет взяв мандоліну,
І на відповідь гуртові
Він заграв і до музики
Промовляв пісні чудові.

Всі навколо нерухомі,
Зачаровані стояли,

А найбільше у дівчаток
Очі втіхою палали.

Довго й лицар слухав пісню,
Далі мовив на відході:
«Що за дивна сила слова!
Ворожбит якийсь, та й годі!».

Якими постають перед нами обидва герої поеми? На яких рисах поета і графа наголошує авторка?

II

Літнім вечором пізенько
Сам поет сидів в хатині,
Так од ранку цілу днину
Він просидів в самотині. (...).

Що за диво! Під віконце
Хтось помалу підступає.
Тут поет не втерпів: «Хто там?» –
Невідомого питає. (...).

«Хто ж се “я”?» – поет питає.
«Я, Бертольдо, лицар з гаю».
Тут поет пізнав той голос:
«А, мисливий! Знаю, знаю!

Вибачай, прошу до хати,
Хоч у мене трошки темно,
Бо коли я сам у хаті,
Не палю вогню даремно;

Та для гостя запалю вже».
І добув вогню з кресала.
Перед ним лицарська постать
Владаря Бертольда стала.

«Добрий вечір!». – «Добрий вечір!» –
Став тут лицар і – ні слова.
Щось ніяк не починалась
Тая пильная розмова.

«Де ж твоя, мій гостю, справа?» –
Далі вже поет озвався.
Лицар стиха одмовляє:
«Я, мій друже, закохався...».

Тут поет йому говорить:
«Що ж на се тобі пораджу?
А проте доказуй далі,
Може, чим тебе розважу».

«Закохався я і гину, –
Каже лицар, – вдень і вночі
Бачу я перед собою
Ясні оченьки дівочі». (...).

«Правду кажеш, – мовив лицар, –
Але ж я тебе благаю,
Щоб поміг мені в сій справі.
Пам’ятаю, як у гаю

Ти своїм віршем чудовим
Чарував усю громаду, –
Тільки ти один тепера
Можеш дати мені пораду!

За пораду все, що хочеш,
Дам тобі я в нагороду».
«Ну, на се, – поет відмовив, –
Не надіюся я зроду.

Можу я знайти й без плати
Для приятеля пораду.
Ось пожди лиш трохи, зараз
Будеш мати серенаду.

Та мені для сього треба
Ймення й вроду панни знати».
«Йй наймення Ізідора,
А вродлива!.. не сказати!..».

Більш поет вже не питався,
Сів, задумавсь на хвилину,
Записав щось на папері,
Зняв з кілочка мандоліну,

Показав слова Бертольду,
Мандоліну дав у руки
Та написанії вірші... (...).

«От спасибі!» – крикнув лицар.
Ще ж поет не відозвався,
А вже лицар був надворі.
На коня! і геть погнався... (...).

**Чому Бертольдо саме в поета
попросив про допомогу?**

III

Боже, Боже! що то може
Наробити серенада!..
Зникла в серденьку в Бертольда
Темна туга і досада. (...).

Як же бучно, як же втішно
Всім гулялось на весіллі!
Танцювали, попивали
Від неділі до неділі.

Всіх приймали, всіх вітали,
Всім уміли догодити,
Тільки нашого поета
Пан забувся запросити. (...).

І якраз серед бенкету
В замку нашого Бертольда
Залунала гучна сурма
Королівського герольда.

В. Панфілов. «Давня казка»

Прощай, дружина люба,
Всі розкоші, всі вигоди!
Все те треба проміняти
На далекій походи. (...).

Попереду всього війська
Три старші виступали:
Карлос, Гвідо і Бертольдо;
За одвагу їх обрали.

Їдуть, їдуть, врешті бачать –
Три дороги розійшлися,
Розлучились три найстарші,
Кожний різно подалися... (...).

І Бертольдові спочатку
Справді щастя панувало,
Довелося звоювати
Городів чужих чимало.

От вже він на стольне місто
Погляда одважним оком,
Але тут-то саме щастя
Обернулось іншим боком. (...).

Тут прийшлося Бертольду з лихом:
Край чужий, ворожі люде,
Голод, злидні, військо гине...
Що то буде, що то буде?!

Місяць, другий вже ведеться
Тая прикрая облога.
Серед війська почалися
Нарікання і тривога. (...).

**Прокоментуйте змальований
епізод.**

Вийшли тут наперед війська
Військові співці славутні,
Всі вони були при зброї,
А в руках тримали лютні. (...).

Тут один із них тихенько
Струни срібнії торкає,
Усміхається лукаво
І такої починає:

«Був собі одважний лицар,
Нам його згадать до речі,
Він робив походи довгі –
Від порога та до печі.

Він своїм язиком довгим
Руйнував ворожі міста...
Чули ви його розповідь:
«Я один, а їх аж триста!»

Ну, та сей одважний лицар
Якось вибрався до бою.
І вернув живий, здоровий:
Талісман він мав з собою.

Я гадаю, талісман сей
Кожен з вас тут знать готовий,
Се буде речення мудре:
«Утікай, поки здоровий!».

«Утікай, поки здоровий!» –
Всі співці тут заспівали;
Вояки стояли тихо,
Очі в землю поспускали.

Раптом зброя заблищала,
І гукнуло військо хором:
«Ми готові йти до бою!
Краще смерть, ніж вічний сором!».

І метнулися у напад
Так запекло, так завзято,
Що не встигла й ніч настати,
Як було вже місто взято. (...).

Тут на radoшах Бертольдо
Всіх співців казав зібрати,
І, коли вони зібрались,
Привселюдно став казати:

«Ви, співці славутні наші,
Ви, красо всього народу!
Ви нам честь відрятували,
Вам ми винні нагороду!».

Та співці відповідали:
«Ні, не нам, ласкавий пане,
Той, хто сих пісень навчив нас,
Нагороду хай дістане». (...).

«Знаю я сього поета
І його величну душу,
І тепер йому по-царськи
Я подякувати мушу.

Тільки б дав нам Бог щасливо
Повернутися додому,
Срібла, золота насиплю
Я співцеві дорогому!..».

Хто і що знову стали в пригоді Бертольдо?

IV

(...) Сила статків та маєтків!
Вже Бертольдо граф заможний!
Він живе в своєму графстві,
Наче сам король вельможний. (...).

Тож спочатку того щастя
Справді був Бертольдо гідний:
Правий суд чинив у панстві,
До підданих був лагідний.

Але то було не довго,
Він дедалі в смак ввіходив
І потроху в себе в графстві
Інші звичаї заводив. (...).

Трудно навіть розказати,
Що за лихо стало в краю, –
Люди мучились, як в пеклі,
Пан втішався, як у раю.

Пан гуляв у себе в замку, –
У ярмі стогнали люде,
І здавалось, що довіку
Все така неволя буде.

Розливався людський стогін
Всюди хвилию сумною,
І в серденьку у поета
Озивався він луною...

Ось одного разу чує
Граф лихі, тривожні вісті:
Донесла йому сторожа,
Що не все спокійно в місті;

Що співці по місті ходять
І піснями люд морочать,
Все про рівність і про волю
У піснях своїх торочать. (...).

«Ну, – гукнув Бертольд, – то байка!
Я візьму співців тих в руки!».
Раптом чує десь близьенько
Залунали пісні гуки:

«В мужика землянка вогка,
В пана хата на помості;
Що ж, недарма люди кажуть,
Що в панів біліші кості!

У мужички руки чорні,
В пані рученька тендітна;
Що ж, недарма люди кажуть,
Що в панів і кров блакитна!

Мужики цікаві стали,
Чи ті кості білі всюди,
Чи блакитна кров полетється,
Як пробити пану груди?».

«Що се, що? – кричить Бертольдо. –
Гей, ловіть співця, в'яжіте!
У тюрму його, в кайдани!
Та скоріш, скоріш біжіте!».

Коли се з-за мурів замку
Обізвався голос долі:
«Гей, біжіте, панські слуги,
Та спіймайте вітра в полі!». (...).

Тут він двох щонайвірніших
Слуг до себе прикликає
І до нашого поета
У хатину посилає:

«Ви скажіть йому від мене,
Що я досі пам'ятаю,
Як пісні його втішали
Нас колись в чужому краю.

Власне я тепер бажаю
Дать йому за них заплату,
Я поетові дарую
В себе в замку гарну хату.

Я його талан співацький
Так високо поважаю,
Що співцем своїм придворним
Я зробить його бажаю.

Ви скажіть, що він у мене
Буде жити в шані, в славі,
Тільки, звісно, хай забуде
Різні вигадки лукаві».

**Який персонаж «Давньої казки»
зображений на цій ілюстрації?**

С. Караффа-Корбут. «Давня казка»

Слуги зараз подалися
До убогої оселі,
Принесли вони поету
Ті запросини веселі.

Усміхаючись, він слухав
Те запрошення знаднее,
А коли вони скінчили,
Так промовив їм на сее: (...).

«Ви скажіть, що я не хочу
Слави з рук його приймати,
Бо лихую тільки славу
Тії руки можуть дати.

Золотих не хочу лаврів,
З ними щастя не здобуду
Як я ними увінчаюсь,
То поетом вже не буду.

Не поет, у кого думки
Не літають вільно в світі,
А заплутались навіки
В золоті тонкі сіті.

Не поет, хто забуває
Про страшні народні рани,
Щоб собі на вільні руки
Золоті надіть кайдани!

А хто змальований тут? Яка ілюстрація, на ваш погляд, точніше передає характер героя?

В. Касіян. «Давня казка»

Тож підіте і скажіте,
Що поки я буду жити,
Не подумаю довіку
Зброї чесної зложити!». (...).

Так довіку у темниці
Довелось поету жити,
За тюремний спів він мусив
Головою наложити.

Та zostалися на світі
Молоді його нащадки,
Що взяли собі у спадок
Всі пісні його, всі гадки.

Здійнялось повстання в краю,
І Бертольда вбили люде,
Та й гадали, що в країні
Більш неволі вже не буде.

Та зостався по Бертольду
Молодий його нащадок,
І пиху його, й маєтки
Він забрав собі у спадок.

І тепер нащадки графські
Тюми міцні будують,
А поетові нащадки
Слово гострее гартують. (...).

А коли війна скінчиться
Того діла й того слова,
То скінчиться давня казка,
А настане правда нова.

У яких рядках, на вашу думку, міститься розв'язка поеми? Чи є у творі епілог? Якщо так, прочитайте і прокоментуйте його.

У поемі «Давня казка» Леся Українка продовжує магістральну для своєї творчості тему – значення поезії в житті, роль поета в суспільстві, його взаємини з тим соціальним оточенням, якому він або покликаний служити, або з яким бореться. Образ слова-зброї – ключовий у поезіях. Так чи інакше, темою поетового служіння громаді поетеса окреслювала своє ставлення до вічної філософської дискусії про місію митця.

Іван Франко оцінив цей твір як краще надбання Лесиної поезії до 1898 року.

Ви погоджуєтесь з такою думкою Івана Франка?

Поема-казка складається із чотирьох окремих епізодів, об'єднаних спільним ідейним задумом, а також центральним образом народного співця-поета, який своїм словом здатен і запалити воїнів на звитяжну боротьбу з ворогами, і полонити серце дівчини Ізидори, і підняти уярмлений люд на «страшну затяту» битву проти деспотичного графа Бертольдо. Бо поет для Лесі Українки – завжди проводир, навіть коли «всі пісні його, всі гадки» замкнено в холодних в'язничних мурах.

Подвійне смислове навантаження має, власне, і сам заголовок поеми, оскільки зображені поетесою давноминулі казкові події є прямою аналогією до її сучасності, про яку з болем вона писала в листі до письменника **Михайла Павлика**: *«Сором і жаль за мою країну просто гризе мене (се не фраза, вірте), і я не думала, що в душі моїй є такий великий запас злості. Я не знаю, що буду робити, вернувшись в Росію, сама думка про се тюремне життя сушить моє серце. Не знаю, як хто, а я не можу терпіти мовчки під'яремного життя».*

У цьому творі Леся Українка виявила себе майстром іронії, сарказму. Особливо яскраво це простежується в пісні, яку співають селяни.

Так само іронічно звучать рядки про панування Бертольдо, про тих, хто завжди відмежовує себе від суспільних змагань.

Образ поета-подвижника, що готовий загинути в ім'я правди, волі, вітчизни, образ, у якому прочитувалося єство самої Лариси Петрівни Косач, – один з найяскравіших у її творчому доробку.

Чи можна віднайти спільні риси в поета з «Давньої казки» та самої поетеси?

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

Повторюємо

1. Де і коли вийшла друга збірка творів Лесі Українки? Як вона називалася?
2. Перелічіть твори, які увійшли до другої збірки.
3. Назвіть поезії, у яких Леся Українка звертається до образу весни. Виразно прочитайте їх.
4. Вивчіть напам'ять вірш «Хотіла б я піснею стати...».

Міркуємо

1. Як молода дівчина боролася з хворобою? У яких творах вона згадує про неї і як саме?
2. Яким видається поетесі море? Дайте відповідь, використовуючи цитати.
3. Доповніть розпочату думку: «Весна постає в Лесиних творах як...».
4. Перекажіть власними словами сюжет поеми «Давня казка».

Аналізуємо

1. Які риси характеру поетеси виявилися в її зрілій творчості?
2. Якими почуттями сповнені Лесині твори про прихід весни? Що в них спільного і що відмінного?
3. Складіть цитатні плани-характеристики образів поета і графа Бертольдо. Чим, на вашу думку, принципово різняться ці люди?
4. Визначте тему, ідею, провідні мотиви поеми «Давня казка».

Дискутуємо

1. Доведіть, підтвердивши свою відповідь цитатами, що творчість Лесі Українки має потужне ліричне начало, у ній виявилися романтичні мотиви, волелюбність, оптимізм, сила духу.
2. Як ви розумієте образ ліричної героїні, що постає з прочитаних вами поезій? Що спільного ви помітили між авторкою творів і ліричною героїнею?
3. Проаналізуйте, якими власними поглядами, мріями, принципами наділила Леся Українка свого героя – поета.
4. Поєднавши точку зору Лесі Українки і власні міркування, зробіть висновок: якою є роль поета в суспільстві. А роль мистецтва в житті людини?

«ВСЯ ТИ – ТРЕПЕТ, ВОГОНЬ, ІДЕЯ...»

Ще в дитинстві Леся Українка зацікавилася драматургією. У двадцять років разом з братом Михайлом інсценізувала уривки з «Іліади» й «Одіссеї» Гомера. Поступово ліризм Лесиних творів набирає драматичного характеру. Відомий український поет **Євген Маланюк**, із творчістю якого ви неодмінно ознайомитеся в старших класах, писав: *«Як у хімічних реакціях часто буває потрібен так званий каталізатор, або просто поштовх чи струс, так у біографіях великих творців часто зустрічаєш не конче аж життєву катастрофу, але душевну рану, психічний шок, психічну травму, що якби відкривають нове творче джерело, або й обертають його у рвучку ріку»*.

Як ви зрозуміли ці слова? Чи згодні ви з ними? У біографіях яких митців світу – письменників, художників, композиторів – відбувалося щось подібне?

М. Бельський. Леся Українка та Сергій Мержинський в Криму

Очевидно, таким каталізатором стало її перше кохання, яке обірвала смерть. **Сергій Мержинський**, з яким Леся познайомилась у Ялті, який подарував Лесі надію на щастя, помер у неї на руках у Мінську в 1901 році. Протягом однієї ночі Леся написала драматичну поему «Одержима», під якою поставила пам'ятну трагічну дату – 15.II.1901 р. *«Я її в таку ніч писала, – згадає вона пізніше в листі до І. Франка, – після якої, певне, буду довго жити, коли вже тоді жива осталась»*. Ціною втамованого болю Леся стала драматургом. Лише пізніше дослідники її творчості, біографи дізналися про ту жахливу ніч, коли, схилиючись до мертвого обличчя коханого, вона шепотіла:

І квітка щастя раз назавжди зникла,
Як легендарний з папороті цвіт.

Що це за легенда про цвіт папороті?

А порятунком – у праці. Народжуються нові вірші, з’являються статті, присвячені італійській, польській та західноукраїнській літературам, які стануть подією в літературній критиці доби. Тоді ж Леся випробовує себе як прозаїк. «Приязнь», «Над морем» – кращі прозові твори письменниці.

Після смерті Сергія Мержинського Леся подорожує Карпатами, зустрічається з Іваном Франком, Ольгою Кобилянською, Василем Стефанюком, Осипом Маковеєм, зі своїм майбутнім чоловіком Климентом Квіткою.

Третя поетична книжка – «Відгуки» (1902) побачила світ коштом студентів Чернівецького університету. Знову – чітка і продумана композиція – цикли «Невольницькі пісні», «Ритми», «Хвилини», «Легенди», драматична поема «Одержима».

Про що, на вашу думку, свідчить той факт, що студенти власним коштом видали збірку Лесі Українки? Аргументуйте.

У віршах цього періоду поетеса в черговий раз гнівно засуджує пасивність і байдужість, пристосуванство, добровільну відмову від боротьби за свої ідеали. *«Де ви, мої товариші колишні? – з гіркотою запитує вона в поезії “Віче”. – Ми розійшлися, мов стежки по лісі... Чи, може, вам – “великим”, мудрим людям – тепер уже не до дитячих мрій?»*. *«Старі мечі поржавіли, – нових ще не скували молодії руки»*, – сказала Леся у вірші «Епілог». Знову, як і в «Давній казці», лунає думка про те, що *«Завжди терновий вінець буде кращий, ніж царська корона»*.

Драматичними емоціями, що відповідають складному душевному станові поетеси, пройняті вірші із циклів «Ритми» та «Хвилини». Кожна із цих назв відтворює внутрішню гармонію циклу, пов’язану з перипетіями людського життя – мріями, бажаннями, переживаннями та почуттями.

Особливим драматизмом сповнений вірш «Ви щасливі, пречистії зорі»: *«Ви щасливі, пречистії зорі, ваші промені – ваша розмова; якби я ваші промені мала, я б ніколи не мовила слова»*. Це – настроєвий твір. Це голос почуттів, глибока емоційна хвиля, яка вихлюпнулася з грудей поетеси.

Вірш написаний у період, коли Лесина душа була пройнята коханням і болем. Тоді поетеса відчувала себе щасливою, сповненою внутрішньої сили і разом з тим глибоко страждала, бо знала про невиліковну хворобу коханого. Саме про свій біль і розповіла вона – про те, що ладна була б мовчати, бути в самотині, щоб так гірко не страждати, не мучитися від «туги і жалю».

Чи завжди з Лесиних творів можна зрозуміти, які почуття вона переживала в момент їх написання?

Зорі для неї – взірць досконалості, їм не потрібні слова, вони бачать усе довкола, їх не мучать душевні болі – саме про це говорить Леся. Звертаючись до зір, вона визначає їхні переваги: «*пречистії*», «*високії*», «*холоднії*».

Бог дарував їй могутній талант – запалювати словом серця людей. У неї була велика душа і чуле серце, спроможне на самозречене кохання, і життя її склалося так, що й туги, й жалю було в ньому понадміру. Тверда, як кришталь, і подібна до зір – вона жила в ім'я служіння вітчизні і зоріла всім тим, кому потрібен був дороговказ у майбутнє!

«МРІЄ, НЕ ЗРАДЬ!»

А далі – роки захоплення драматургією. За порівняно короткий час – трохи більше десяти років – Леся Українка створила близько 20 драматичних творів, заклавши підвалини нової української драматургії, сягнувши висот європейської та світової слави. А це були роки важкої матеріальної скрути, життя на чужині – переважно в Грузії, де служив чоловік. Писала вже тяжко хвора, невідомо якою силою волі піднімаючися з ліжка. «*Юрба образів не дає мені спати по ночах, мучить, як нова недуга, оттоді вже приходить демон, лютіший над усі недуги, і наказує писати... отак я писала "Лісову пісню"...*». Юрба образів, що тривожили поетесу, – знаменита Кассандра з однойменної драми, Оксана з «Боярині», відірвана від батьківщини, як і Леся, Дон Жуан і донна Анна з «Камінного господаря», Руфін і Прісцилла та багато інших – образи, що склали золотий фонд і славу нашої літератури.

В. Бабенцов. Леся Українка на Володимирській гірці

Востаннє Леся побувала в Києві в 1913 році. На її честь було влаштовано прекрасний літературний вечір. Прощаючись із Києвом, вона попросила візника провезти її від Михайлівського монастиря повз Софію, браму Заборовського, Золоті ворота, університет...

У Сурамі, неподалік відомого містечка Боржомі, 1 серпня 1913 року на руках у матері й чоловіка Леся згасла.

Ховав поетесу весь Київ. І хоча поліція вжила безпрецедентних заходів, щоб похорон не перетворився на маніфестацію, людей було не спинити. До Байкового цвинтаря прийшли всі, хто бажав віддати останню шану геніальній дочці нашого народу.

В основі кожного творчого подвигу – сила духу. Фізичний стан не грає

в цьому практично ніякої ролі. Це довела нам Леся Українка, що перемогла своє недуже тіло. Вона була велична силою духу, прагненням волі й любов'ю до Рідного Краю.

Леся часто говорила: «Світ іде до кращого». Її пророчі слова справдилися.

Світ опускався на коліна,
Камінний, він хилився ниць,
І прилітала Україна
До мертвих Лесиних зіниць.
Над всі недолі та потали,
Над страти всі та над бої

Безсмертя Лесине вросло
В народ, що народив її.
І квола, невисока жінка
Лице підводила бліде.
Народжувалась Україна
Для світу, що над смерть гряде.

Віталій Коротич

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

Повторюємо

1. Назвіть третю збірку поетеси, місце, час її виходу, твори, що до неї ввійшли.
2. Де й коли померла поетеса?
3. У яких творах Лесі Українки проходить тема гармонійного єднання людини з природою?

Міркуємо

1. Розкажіть про останні роки життя і творчості Лесі Українки.
2. Як Леся Українка, на вашу думку, розуміє роль митця в суспільстві?

Аналізуємо

1. Наскільки закономірним, на вашу думку, є звернення Лесі Українки до жанру драматургії?
2. Чи можна вважати важливим формування і розвиток індивідуальності людини як неповторної творчої особистості?
3. Які з рис характеру поетеси можуть бути корисними вам у житті?

Дискутуємо

1. Яке ставлення було і є в суспільстві до Лесі Українки? Чому ви так думаете?
2. Чи вважаєте ви силою духу конструктивним началом у житті? Свою думку обґрунтуйте.
3. Чому саме із зорею порівнює себе поетеса? Чому цей образ видався їй найточнішим для передачі душевного стану, своїх міркувань?

ПОДОРОЖ ЛІТЕРАТУРАМИ СВІТУ

Розділ 2

Чи знаєте ви, що таке мандрівні сюжети? Мабуть, вам не раз траплялися твори з різних літератур, у яких історії були дуже подібні? Не кажучи вже про казки! Наприклад, у Попелюшки є давньоєгипетська, німецька і французька «подружки», які до дрібниць схожі на неї. І кожна література світу пишається тим, що має талановиті інтерпретації сюжетів, відомих усьому світові.

Маємо чим пишатися і ми. Адже Леся Українка також подарувала нам неповторні інтерпретації захопливих світових сюжетів, які ще називають «мандрівними». Це історія про віщунку Кассандру, що передбачила загибель Трої, про неї ви вже знаєте з історії стародавнього світу. Про цю прекрасну пророчицю писав в «Іліаді» Гомер, вона є персонажем творів Шекспіра, Міллера та інших класиків світової літератури.

Оригінальною є драма письменниці «Камінний господар», яку вона написала про всім відомого шукача пригод, лицаря волі, найзнанішого у світі залицьяльника – Дон Жуана. Цей герой промандрував сторінками літературних творів більшості країн Європи. Його подвиги оспівували Проспер Меріме та Олександр Дюма, Жан Батіст Мольєр та Олександр Пушкін, Мігель де Сервантес та Джордж Байрон. І це ще не повний перелік тих, хто писав про пригоди Дон Жуана.

А які мандрівні сюжети знаєте ви? Чи представлені вони в українській літературі?

І як не дивуватися, що так само, як і Леся, дивлячись у зоряне небо, писав **Михайло Лермонтов**:

В небі так спокійно, так пречудно;
Спить земля в півсвітлі голубім...
Що ж мені так важко і так нудно?
Жду чого? Чи жалую по чім?

Ні, не жду я щастя від неволі,
І минулих літ не жаль мені,
Лиш спокою дайте, волі, волі,
Щоб забувся в вічнім, тихім сні...

Переклад Івана Франка

Продовжив думки Лесі Українки і відомий український поет **Леонід Кисельов**:

Поети помирають в небесах.
І їх висока плоть не знає тління.
Хоч зіркою, хоч вогняним зорінням
Поети помирають в небесах.

Поети помирають в небесах.
І я шепчу розбитими губами:
Чуткам не вірте, жив в помийній ямі,
А вмер, як всі поети, в небесах.

Як ви гадаєте, чому майже через вісімдесят років народжується ліричне продовження геніальних рядків?

ТВОРЧІ ЗАВДАННЯ

Чи вмієте ви писати листи? Зараз ми це перевіримо.

Уявіть, що ви – сучасник чи сучасниця Лесі Українки і що у вас є змога написати листа вашому другові чи подрузі, у якому ви хочете розповісти про знайомство з незвичайною людиною – Лесею Українкою. Ви знаєте, що ця юна поетеса важко хвора, але вона надзвичайно мужня, терпляча і сильна духом. Вона пише прекрасні вірші. Ви також вирішили поділитися враженнями про прочитані вами поезії. Пропонуємо вам орієнтовний план листа про Лесю Українку:

Коротенько розкажіть другові, що вам відомо про життя поетеси, але при цьому виявіть якнайбільше такту і співчуття.

Продемонструйте насолоду, яку вона подарувала вам своїми поезіями.

Розкажіть про те, що вам найбільше сподобалося в її творах, пригадайте, які поезії ви вивчали в попередніх класах.

Поміркуйте, у творах кого з відомих поетів звучать мотиви, подібні до Лесиних.

Бажано було б, щоб ви виявили свої творчі здібності й доповнили поданий план власними відгуками про поетесу.

ЛІТЕРАТУРНА П'ЯТИХВИЛИНКА

Сьогодні літературна п'ятихвилинка буде дещо незвичайною. Заготуйте контурні карти, на яких зображена територія Європи, Близького Сходу та Північної Африки. Вам пропонуються назви населених пунктів, де бувала Леся Українка, а ви повинні визначити, у яких країнах ці міста й села знаходяться, і створити карту подорожей Лесі Українки. Отже, починаймо!

Берлін, Санкт-Петербург, Стамбул, Берн, Телаві, Львів, Кутаїсі, Софія, Сан-Ремо, Женева, Венеція, Берн, Вижниця, Неаполь, Мінськ, Прага, Луцьк, Мюнхен, Кимполунг, Гадяч, Харків, Цюрих, Мілан, Чернівці, Рига, Балаклава, Тифліс, Ялта, Сурамі, Євпаторія, Відень, Севастополь, Полтава, Юр'єв, Акерман, Бахчисарай, Варшава, Саки, Жаб'є, Друскінінкай, Хоні, Криворівня, Канів, Олександрія, Каїр, Колодяжне, Гелуані.

У цьому своєрідному конкурсі також може бути свій переможець!

Володимир Сосюра

*Вийшов вчитель... Згадки –
як замети...
Ми говорим про те і про те...
«Я не знав, що мій учень
поетом,
українським поетом
зросте...»
Працювать, працювать
безумовно!
Кожній хвилі нема ж
вороття!
Ні! Я зовсім іще не заповнив
золотої анкети життя.*

Володимир Сосюра

ВОЛОДИМИР СОСЮРА (1898–1965)

«МОЯ ПОЕЗІЯ НЕ СПИТЬ...»

Про Володимира Сосюру можна розповідати довго й захоплено. І життя його, і творчість – цьому запорука. Він став виразником дум і сподівань того покоління, що мріяло змінити світ працею, коханням, відчайдушним завзяттям. Він проспівав таку прекрасну пісню любові, яка навіки закарбувалася на скрижалах нашої літератури. «Так ніхто не кохав» – назва однієї з кращих його поезій і чудова характеристика самому поетові. Бо й справді, такі слова кохання, такі високі почуття любові не часто знайдеш серед чудернацьких поетичних «хмарочосів».

Народився Володимир Сосюра 6 січня 1898 року на станції Дебальцеве (нині Донецька область). З дитинства захоплювався літературою, наполегливо вчився,

де й коли міг. А доля приготувала йому так багато випробувань! Юнака Сосюру, який воював у петлюрівській армії, двічі засуджували до розстрілу: спершу – білогвардійці, потім – революційний червоний трибунал. Врятувався дивом, перейшов у лави Червоної армії. Врятувався, щоб написати такі ліричні шедеври, які стали справжньою окрасою нашої літератури!

Які ще надзвичайні події в житті українських письменників ви пригадуєте? А хто із зарубіжних письменників мав таку ж цікаву й сповнену пригод біографію?

Ще у 20-х роках ХХ століття Сосюра став популярним: протягом десяти років вийшло кілька прекрасних збірок. А потім були нескінченні дороги Другої світової війни, сторінки фронтових газет, з яких сипали вогнем Сосюрині поезії:

Коли додому я прийду
в годину радісно-побідну,
я на коліна упаду
і поцілую землю рідну.

Саме тоді, під гуркіт гармат кривавого 1944-го, коли звільнялася Україна від фашистської окупації, народився безсмертний твір Володимира Сосюри – «Любіть Україну». Це пристрасне поетичне звертання й досі відлунує в кожному серці, тривожить і бентежить, спонує ніжністю й любов'ю.

Назвіть прочитані вами книжки про Другу світову війну. Що об'єднає їх? Які почуття домінують у творах на воєнну тематику?

А потім були роки забуття офіційною владою, яка не поділяла патріотичних почуттів поета до України, і лише в 50-х роках розпочався останній, зрілий і врожайний на блискучі поетичні знахідки період творчості. Були нові збірки поезій, закінчено поему «Мазепа», розпочату ще в 1929 році, написано автобіографічний роман «Третя Рота» (так називалося невеличке селище на Донеччині, де пройшли дитячі роки Володимира Сосюри). Тоді ж було створено й прекрасну поему «Розстріляне безсмертя». Проте вийшла друком вона лише значно пізніше – у 1988 році, після смерті поета, як і повністю поему «Мазепа».

Пригадайте, що вам відомо про гетьмана Івана Мазепу.

Трепетне й ніжне серце поета перестало битися 8 січня 1965 року. Похований Володимир Сосюра в Києві, на Байковому кладовищі. Нам у спадок лишилися його рядки:

Квіти скрізь... Ідуть щасливі люди...
 Краю мій, тобою повна груди.
 І коли мене уже не буде,
 про пісні мої ти не забудь.

«І ХОЧЕТЬСЯ В НЕБО ЗЛЕТІТИ, МОВ ПТИЦЯ...»

З іменем Володимира Сосюри ми входимо у високий поетичний світ, де звитяжать справжні лицарі, прагнучи в нагороду лиш погляд прекрасної дами, світ, де душу повнять палкі та пристрасні почуття, п'янить біла акація, символ чистоти і кохання, де «пахнуть ночі Донеччини сині», де серця незрадливі, а кожне слово – це слово любові.

Проте, як і завжди, головне в більшості поезій Сосюри – високе почуття патріотизму, доземний синівський уклін поета, який віншував свій талант найдорожчий у світі – своїй Вітчизні.

Найкраще про це сказав знаний український літературознавець *Володимир Моренець*: «Чарівні й загадкові прості образи переповнювали його щомиті, рвали душу з душі, розлітаючись кольоровими світами радості і печалі».

Прокоментуйте ці слова дослідника літератури стосовно прочитаних вами творів Сосюри.

ЛЮБІТЬ УКРАЇНУ

Любіть Україну, як сонце, любіть,
як вітер, і трави, і води,
в годину щасливу і в радості мить,
любіть у годину негоди!..

Любіть Україну у сні й наяву,
вишневу свою Україну,
красу її, вічно живу і нову,
і мову її солов'їну.

Між братніх народів,
мов садом рясним,
сіяє вона над віками...
Любіть Україну всім серцем своїм
і всіми своїми ділами!..

Для нас вона в світі єдина, одна
в просторів солодкому чарі...
Вона у зірках, і у вербах вона,
і в кожному серця ударі,

у квітці, в пташині, в електровогнях,
у пісні у кожній, у думі,
в дитячій усмішці, в дівочих очах
і в стягів багрянному шумі...

Як та купина, що горить – не згора,
живе у стежках, у дібровах,
у зойках гудків, і у хвилях Дніпра,
і в хмарах отих пурпурових,

в грому канонад, що розвіяли в прах
чужинців в зелених мундирах,
в багнетах, що в тьмі пробивали нам шлях
до весен і світлих, і щирих...

Юначе! Хай буде для неї твій сміх,
і сльози, і все до загину...
Не можна любити народів других,
коли ти не любиш Вкраїну!..

Дівчино! Як небо її голубе,
люби її кожна хвилину.
Коханий любить не захоче тебе,
коли ти не любиш Вкраїну...

Любіть у коханні, в труді, у бою,
як пісню, що лине зорею...
Всім серцем любіть Україну свою –
і вічні ми будемо з нею.

Доленосний для України 1944-й... Відступали на захід фашистські війська, наша Батьківщина оживала після страшного мороку окупації. Зруйнована і попалена, осиротіла без мільйонів загиблих синів і доньок, відроджувалась Україна в пісні, в любові, у праці спраглих хліборобських рук, що почали засівати землю замість вбивчого заліза золотим зерном. І саме в ті дні з'явився вірш «Любіть Україну». Володимир Сосюра написав його серцем сина і душею патріота.

Наскільки важливою, на вашу думку, була поява таких патріотичних творів під час війни? Що саме підкреслив автор шаржу в особі Сосюри?

В. Сосюра. Дружній шарж
О. Довженка

А передували написанню, за спогадами самого автора, такі невеличкі історії з його життя. От послухайте: «Цього вірша я написав внаслідок таких фактів... Ще в Башкирії, в Уфі, коли Україну розпинали криваві окупанти, одна сказала при мені й Юрі Кобилецькому:

– Как я соскучилась за украинским салом!

Кобилецький:

– А за украинским народом вы не соскучились?

І в Москві теж одна така сказала, коли ми з молодим прозаїком із Західної України Ткачуком йшли з нею по вулиці Горького:

– Для меня родина – там, где мне хорошо.

Ткачук сказав:

– Свиная філософія.

І ще Валентин Бичко пожалівся мені, що днями за порадою т. Мануїльського з одного номера газети “Зірка” знято шапку з такими словами:

Учітєся, брати мої,
Думайте, читайте.
І чужому научайтєся,
Й свого не цурайтєся...

І ще:

Мова рідна, слово рідне,
Хто вас забуває,
Той у грудях не серденько,
А лиш камінь має...

Я не буду називати авторів цих слів.

У відповідь на це і те, що було перед цим, я написав “Любіть Україну”».

Прокоментуйте спогади поета. Проти чого повстала його душа?

Найголовніше, що намагався сказати своїм читачам, своїм землякам поет, – наша батьківщина не Радянський Союз, а УКРАЇНА! Тоді така позиція могла викликати тільки одне – звинувачення в націоналізмі. І воно не забарилось. Уже на початку 50-х років, а точніше, у липні 1951-го, з'явилася розгромна стаття у «Правді» – центральній газеті Радянського Союзу, під назвою «Проти ідеологічних збочень у літературі». Автор статті написав, що під таким віршем, як «Любіть Україну», залюбки підписався б Петлюра чи Бандера. Цим автором був відомий громадський і політичний діяч сталінської доби Лазар Каганович, відвертий ворог усього українського.

Після його статті на Сосюру ринула злива бруду. Але поет вистояв. Вистояв, бо любив Україну. І тим був сильний.

А вірш продовжував жити своїм повнокровним життям.

Чи справді, на вашу думку, вірш Сосюри давав підстави для такої оцінки? Чому?

Зверніть увагу, поетові вдалося створити унікальний зоровий образ України. Він використав для цього найрізноманітніші художні засоби. Сосюра бачить велич і красу своєї Вітчизни у красі її природи і у творчій праці земляків, що продовжують її квітчати, у звитяжній історії своєї землі, у її героїчному сьогодні.

Цей ліричний образ Батьківщини поет прагне донести до читача у формі послання. Він звертається водночас до всіх і до кожного. Це взірць поетичної майстерності, яка дає змогу кожному читачеві вважати, що автор поезії розмовляє саме з ним, шанобливо звертаючись на «ви».

Анафора «*любить Україну*» робить поезію композиційно стрункою і логічно завершеною.

Визначте інші художні засоби, використані поетом, проаналізуйте їхню роль у творі.

Особливо зворушливим є звертання Володимира Сосюри до юнака і юнки. Саме їм поет прагне передати естафету любові, відданості обов'язку, добра, справедливості, патріотизму молоді, покладає на них усі надії. Адже від того, яким буде ставлення до України, і залежатиме її доля.

У яких вивчених вами творах автори використовували форму звертання?

Поет не помилився. Ті, кого він закликав так палко і пристрасно любити найдорожче в житті – Україну, виправдали його надії, здохли для держави незалежність. Але його заклик не втратив гостроти й актуальності донині. Вистраждану незалежність треба зберегти, тож візьміть до серця ці прості слова із вікопомної поезії Володимира Сосюри і... любіть Україну!

ВАСИЛЬКИ

Васильки у полі, васильки у полі,
і у тебе, мила, васильки з-під вій,
і гаї синіють ген на видноколі,
і синіє щастя у душі моїй.

Одсіяють роки, мов хмарки над нами,
і ось так же в полі будуть двоє йти,
але нас не буде. Може, ми квітками,
може, васильками станем – я і ти.

Так же буде поле, як тепер, синіти,
і хмарки летіти в невідомий час,
і другий, далекий, сповнений привіту,
з рідними очима порівняє нас.

Під цим віршем рукою автора виведено дві дати: 1938–1958. Ви, напевно, здивуєтесь: як можна невеликий вірш, у якому всього дванадцять рядків, писати 20 років?! Виявляється, можна! Можна, коли впродовж усього життя у твоєму серці живе одна-єдина кохана, коли її очі зоріють тобі на гірких і радісних дорогах життя, коли її серце б'ється з твоїм в унісон, коли життя без неї втрачає сенс. І в житті Володимира Сосюри було таке кохання, її звали Марією...

В. Сосюра
з дружиною Марією

Подивіться на фотокартку поета з дружиною. Саме ця жінка все життя була музою поета, його любов'ю, його душею.

Хто з вас не бачив незрівнянно прекрасну хлібну ниву з голубими вогниками волошкових очиць? Але тільки істинному поетові вдалося створити стільки асоціацій, такі виразні, зримі образи, спонукати до глибоких філософських роздумів! Адже перед вами – тільки три строфи, а історія в них – про ціле життя.

Про те, як людина закохується, як вчиться жити в гармонії з природою, як повнитися щастям. І як приходить розуміння того, що життя – швидкоплинне. І васильки колись цвістимуть для інших закоханих. А вони, нинішні закохані, синіми васильками дивитимуться на світ. Васильками коханих очей...

Які ще квіти-символи ви знаєте? У яких творах вам траплялися такі образи?

«ОБЛІТАЮТЬ КВІТИ, ОБРИВАЄ ВІТЕР...»

Облітають квіти, обриває вітер
пелюстки печальні в синій тишині.
По садах пустинних їде гордовито
осінь жовтокоса на баскім коні.

В далечінь холодну без жалю за літом
синьоока осінь їде навмання.
В'яне все навколо, де пройдуть копита,
золоті копита чорного коня.

Облітають квіти, обриває вітер
пелюстки печальні й розкида кругом.
Скрізь якась покора в тишині розлита,
і берізка біла мерзне під вікном.

Емоційний фон цього вірша є поєднанням почуттів суму й туги. Про це свідчить і сама лірична розповідь, і її оформлення. Ми відчуваємо, що автор є людиною ліричною, мрійливою та вразливою.

Ми не можемо впізнати, яка епоха зображена у творі, хоча рік написання твору нам відомий – 1938-й. Проте ми чітко уявляємо, яка пора року перед нами. За вікном автора – глибока осінь з її блакитним, але холодним небом, із жовто-чорними барвами, із ранніми морозами та сумною тишею. Захоплення осінню – свідчення відповідного емоційно-душевного стану митця.

Лейтмотивом поезії є одухотворення сумної осені, що огортає планету своїми барвами. Квіти – символ кольорового буяння в теплі часи. Саме їх обриває вітер, що є холодним та нестримним в осінній час. Це гармоніює з образом осені та її коня (він несе жовтокосу «в далечінь холодну без жалю за літом»). Одним із важливих образів, хоч це й не одразу можна помітити, є біла берізка. Вона є символом

І. Левітан. Золота осінь

тендітності та незахищеності. Автор підкреслює, що біла берізка «мерзне під вікном».

Але все ж ключовий метафоричний образ – жовтокоса осінь на баскім коні, образ, який став одним із найвідоміших серед поезій про цю дивовижну пору природи. Вона справді надзвичайно яскрава, ця осінь, бо несе людям щедрі дарунки, винагороджуючи їх невтомну цілорічну працю. А разом з тим – вона може бути холодною, зі сльотою та вітрами, коли людина почувається геть незатишно.

Читаючи цю поезію, повністю переймаєшся настроєм та емоціями автора. Навіть улітку вдається відчутти особливу плинність часу, осінню тугу. А що вже казати, коли читаєш її пізньою осінню?

«Голосом своїм, його задумливістю, теплотою, інтимністю, його знаменитим сосюринським тембром він-таки ні на кого не схожий, він – одинак. В отому глибокому його саморозкритті, що декому здавалось аж надмірним, виявлялась натура поета, в усій її ширості, майже дитинній довірливості до людей. І читач за це довір'я віддячував. Сосюра був народним улюбленцем, за ним ходили легенди... Чисельні ентузіасти розносили співуче Сосюрине слово по всій Україні» – так підбив підсумок творчої діяльності В. Сосюри *Олесь Гончар*.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

Повторюємо

1. Назвіть прочитані вами твори і визначте провідні образи в них.
2. Вивчіть напам'ять вірш «Любіть Україну».
3. Про які події української історії йдеться в поезії «Любіть Україну»?
4. Спробуй визначити настрій поезії «Осінь». Чи цей настрій можна назвати і настроєм автора?

Міркуємо

1. Визначте і схарактеризуйте художні засоби, використані автором у тексті поезії «Осінь».
2. Поясніть, які з прочитаних вами творів можна віднести до патріотичної лірики, а які – до інтимної.
3. Поміркуйте, чи подобається авторові ця пора року, чи ні? Спробуйте аргументувати свою думку, використовуючи цитати з поезії «Осінь».

Аналізуємо

1. Чи справедливим, на вашу думку, є твердження: «Володимир Сосюра – поет-лірик»?
2. Порівняйте поезію Володимира Сосюри «Любіть Україну» і твори Василя Симоненка «Лебеді материнства», Андрія Малишка «Стежина», Костянтини Малицької «Чом, чом, земле моя...». Що об'єднує і що різнить ці твори?
3. Поясніть, чому, на вашу думку, саме васильки оспівав поет.

Дискутуємо

1. Якою змальовано образ осені у поезії «Облітають квіти, обриває вітер»? Доведіть, чому.
2. Проаналізуйте зміст звертання Володимира Сосюри до молоді в поезії «Любіть Україну».
3. Доведіть, що поезія «Васильки» – зразок інтимної лірики.
4. Прокоментуйте слова українського письменника *Івана Багряного* про Володимира Сосюру: *«Найголовнішим і найважливішим є те, що вірш “Любіть Україну”, як своєрідний національний гімн, пройшовся по всіх серцях і душах української молоді в тих колоніальних умовах, формуючи їх, мобілізуючи до боротьби...»*.

ПОДОРОЖ ЛІТЕРАТУРАМИ СВІТУ

Поезії Володимира Сосюри перекладені багатьма мовами світу. Поети різних країн і народів присвячували йому вірші.

Хай твій голос лунає завжди
Над башкирські степи і долини,
Прославляй, соловей України,
Нашу дружбу і наші труди.

Так звертався до Володимира Сосюри башкирський поет **Сайфі Кудаш**.

Російський поет **Микола Тихонов** присвятив своєму побратимові по перу такі ніжні рядки:

Полями розлягаються тумани,
До річки верби горнуть сумні.
І паощами раптом ніч поманить,
І піснею засяє вдалині.
І веселіша мандрівець похмурий,
І піснею весь простір вже дзвенить,
Неначе голос ніжного Сосюри
Про Україну милу гомонить.

А на вашу думку, які саме риси поетичного стилю, особливості і характеру поета принесли йому популярність у літературах інших народів?

ВАШ ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧИЙ СЛОВНИК

Громадянська лірика – це ліричні твори, у яких чільними є соціальні та національні мотиви. Громадянська лірика сприяє формуванню національної свідомості та гідності, утвердженню загальнолюдських цінностей. До громадянської лірики належать також вірші патріотичної тематики.

Пригадайте прочитані чи вивчені вами твори, які, на вашу думку, можна віднести до громадянської лірики.

Інтимна лірика (з латинської «потаємний», «глибинний») – поетичні твори, провідним мотивом яких є любовні переживання автора (ліричного героя). Таку лірику ще називають *любовною*. Інтимна лірика розкриває широкий діапазон душевних переживань, є своєрідною історією людського серця. Взірці інтимної лірики у світовій літературі – твори Данте Аліґ'єрі, Гафіза, Олександра Пушкіна, Тараса Шевченка, Івана Франка, Володимира Сосюри. Серед сучасних українських поетів, які відкрили нову сторінку розвитку інтимної лірики, – поетеси Ліна Костенко та Ірина Жиленко, з окремими творами яких ви вже ознайомилися.

А які твори з курсу зарубіжної літератури ви можете віднести до інтимної лірики? Які риси неодмінно притаманні такому творові? Продемонструйте це на прикладі поезії Володимира Сосюри.

Пейзажна лірика (з французької – *місцевість, краєвид*) – це умовна назва ліричного жанру, у якому картини природи змальовуються через сприйняття ліричного героя, автора, це картини олюдненої та одухотвореної природи. Особливого поширення набула в добу романтизму.

А чи знаєте ви твори, написані в жанрі пейзажної лірики? Які саме, назвіть їх.

ЛІТЕРАТУРНА П'ЯТИХВИЛИНКА

Володимир Миколайович любив сам читати свої вірші. Друзі й звичайні слухачі стверджували, що він читає натхненно, його декламація була сповнена щирих почуттів, зачіпала душу, хвилювала серце. Читав Сосюра впівголоса, й на запитання, чому саме так, пояснював: «Коли читати дуже голосно, вся енергія йде на силу звуку, й нічого не залишається на ніжність!».

Пропоную вам зробити експеримент, щоб підтвердити чи спростувати слова поета: оберіть з-поміж себе декількох декламаторів, які, звісно ж, по-різному прочитають уголос одну з поезій Сосюри. А потім визначте, як саме декламація впливає на зміст, емоційну наснаженість твору. І чи правий був поет, що лірика вимагає винятково тихого й проникливого читання?

ТВОРЧІ ЗАВДАННЯ

Пропоную вам, скориставшись можливостями Інтернету, дібрати ілюстрації до поезій Володимира Сосюри. Обов'язково прокоментуйте свій вибір.

«ПРАВДА СОБІ ТИХЕСЕНЬКО
ХОДИТЬ МІЖ КАЗОК...»

«Художником лицарських чеснот» назвав Володимира Підпалого його побратим по перу Євген Гуцало. А Ліна Костенко переконана, що після нього «залишилося світло, яке ми всі зараз відчуваємо».

«...БАЧИШ: МІЖ ТРАВ ЗЕЛЕНИХ...»

...Бачиш: між трав зелених,
як грудочки, пташата...
Станьмо ось тут навшпиньки
спокій їх берегти.
Може, не зможу батьком –
стану їм старшим братом;
будь їм, маленьким, сірим,
просто сестрою ти...

Кажеш, що не зумієм,
не маєм любові й хисту...
Що ти?! А руки?! Серце?!
Куди заховати їх?!
Яструб-розбійник свисне
раптом над беззахисними,
ляже на нашу совість
за нашу байдужість гріх...

Треба в житті любити
гаряче і багато:
сонце, дощі зернисті,
дорогу в пилу,
траву!
...Бачиш, в гнізді малому,
як грудочки, пташата,
немічні ще, невміло ворущаться
і живуть!..

У чому, на ваш погляд, очевидний патріотизм цієї поезії?

Поетичні одкровення Володимира Підпалого – справжній золотий фонд української лірики. Зверніть увагу: автор довірливо ділиться з вами найсокровеннішими думками й почуттями. А це велике й складне мистецтво. Бо в коротеньких, але надзвичайно емоційно насажених, глибоких і насичених роздумами поезіях він кожного разу встигає сказати про найголовніше. Це і любов та краса довколишнього світу. І стривоженість чулої душі, яка відгукується на чужий біль, відчуваючи його як власний.

І найбільша цінність – життя, до якого слід ставитися трепетно й обережно, чим би воно не було.

І саме про це – поезія «...Бачиш: між трав зелених...». У ній – буденне на перший погляд явище, пташине гніздо із щойно народженими пташенятами поет описує так ніжно, захоплено, яскраво. Бо в основі його світосприйняття – любов. До всього живого навколо. До беззахисних пташат і до тих, хто прочитає його поезію і зрозуміє силу, могутність і водночас таку очевидну крихкість життя.

Форма звертання, обрана автором, – не випадкова. Він звертається до коханої, до рідної людини, яка так само, як і поет, здатна глибоко відчувати. І якщо ти зараз читаєш цю поезію, то напевно розумієш, що хотів сказати Володимир Підпалий. І напевно завжди знатимеш, що найбільша доблесть у житті – зберегти чиєсь життя, кому б воно не належало. А особливо – якщо це життя беззахисної істоти.

Скупі, невибагливі, але надзвичайно влучні епітети та порівняння підкреслюють, що буденна картинка природи може перетворитися на неповторне поетичне і людське одкровення. Послідовно розміщені й ключові слова поезії «байдужість гріх» – найголовніше, що хвилює автора. Емоційні риторичні запитання підкреслюють ледве стримуване внутрішнє хвилювання. Поет акцентує нашу увагу на головному: у людини є, повинно бути добре та чуле серце, руки, які допоможуть.

І саме до нас із тобою звертається автор поезії із пристрасним закликком: «треба любити». Усе довкола, найпростіші, звичайнісінькі на перший погляд речі, бо саме з них і складається наше життя. Любити «гаряче і багато», бо інакше Володимир Підпалий не вмів.

ЗИМОВИЙ ЕТЮД

Трішки туману і трішки інею,
неба льодинку холодну –
на шлях...
Вечір, мов казка, над Україною
казка, як вечір,
аж синьо в очах...

Там, за тополями,
за огорожами,
де місто тікає на ніч в степи, –
все запорошене,
все насторожене,
вся Україна заслухалась –
і не спить...

Поезія «Зимовий етюд», глибоко метафорична та ніжна, – також про любов. Про почуття, яке проніс поет через усе своє недовге життя. Про любов до України, до Батьківщини, якій Володимир Підпалий ніколи не втомлювався освідчуватись у синівській любові.

Це – малюнок зимового вечора, який огортає землю, поетова казка, яку слухає Україна. Некваплива інтонація, вираженість кожного слова – і ти немов чуєш тихесеньке шурхотіння снігу. І такі звичні буденні речі – тополі, огорожі, степ – набувають якогось казкового забарвлення, стають немовби чарівними.

Пам'ятаймо, унікальний талант Володимира Підпалого відкриває нам таку неповторну красу України, яку може побачити не кожен, а розповісти про неї – тим більше.

Що вам спало на думку спершу, коли прочитали назву твору?

Ви вже знаєте, що таке образи-символи, навчилися їх розуміти, вирізняти, коментувати. І в поезії «Зимовий етюд» Володимира Підпалого вам знову трапляються такі образи. Адже кого не зачарує зимовий вечір? Хто не милувався, задивившись у зоряне небо, усміхненим серпиком місяця, що долає хвилі-кучугури хмар золотими весельцями?

Вірш і справді схожий на казку, від якої «аж синьо в очах», казку, сповнену спокою, миру і доброти.

Розгляньте ілюстрацію. Чи передає вона зміст вірша? Свою думку аргументуйте.

С. Горбенко. Зоряна ніч

Просто й до щему ніжно, всього-навсього в кількох рядках, поет зумів передати цілу гаму складних почуттів, які здатна переживати тільки душевно тонка і безмежно любляча свою Батьківщину людина.

Вірш пронизаний радістю від можливості злитися з навколишнім світом, спостерігаючи краєвид «запорошеної» України. Поет Володимир Підпалый вважав це чи не найбільшою в світі цінністю, цьому присвятив кращі зразки своєї творчості, якими захоплюватиметься ще не одне покоління читачів.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

Повторюємо

1. Назвіть тему кожного з прочитаних віршів.
2. Які образи найбільше сподобались вам і чому?
3. До яких почуттів людини апелює автор у поезії «...Бачиш: між трав зелених...»?

Міркуємо

1. Що саме робить Україну казковою взимку? Як про це пише автор?
2. Чому саме на пташине гніздо звернув увагу автор? Що його хвилює? Прочитуйте відповідні рядки.
3. Яку людську якість вважає гріхом поет? Чому?

Аналізуємо

1. До кого саме звертається поет у вірші «...Бачиш: між трав зелених...»?
2. Визначте найяскравішу метафору із поезії «Зимовий етюд».
3. Порівняйте інтонацію обох прочитаних поезій. Чи однакова вона? Чому?

Дискутуємо

1. Чого навчає нас поет у своєму вірші «...Бачиш: між трав зелених...»?
2. Поясни, чому поет назвав свій вірш «Зимовий етюд».
3. Які художні засоби найчастіше використовує автор і яку роль у кожному конкретному випадку вони відіграють у поезіях?

ДІЗНАЙТЕСЯ БІЛЬШЕ

«Горя у дитинстві мав досить. Почалося все зі смерті чи самогубства кота. Він не міг звикнути до нової нашої хати, все бігав на старе дворище, а одного разу, коли ми з мамою пішли забирати його, – вскочив у колодязь, що був чогось незруйнований, і втопився. Два дні я нічого не їв і збирався втопитися, але батько пішов на старе подвір'я і закидав колодязь, а втопитися в калюжі щось соромився.

Потім пішло ще гірше... і регулярніше, тому на запитання: «Як живеш?» – часто-густо відповідаю: «Спасибі, як і вчора, погано».

А втім, була в мене і радість. На четвертому році життя батько дозволив мені посидіти на коні. Вже дорослим я кілька разів убивався з коней до смерті, але в серці поруч зі страхом падиння поселилася любов до гриви і вітру від швидкого галопу. Аби не покоровився перед правдою, мушу сказати, що кіньми частенько зловживаю і у віршах.

Із тварин найбільше жалію собак і волів. Перших, що розуміють, а сказати не вміють. Волів – що терплять, хоч могли б і не терпіти – силу яку ж мають, але чого варте їхнє терпіння! Навіть у людей, коли вони важко живуть, не такі сумні очі» (Володимир Підпалій, «Автобіографія»).

ПОДОРОЖ ЛІТЕРАТУРАМИ СВІТУ

Усіма мовами поети однаково освідчуються в любові вітчизні. І часто навіть говорять однакові слова. Бо якщо вони Поети, якщо вітчизна для них – над усе, тоді й народжуються в душі слова про готовність віддати життя за мирний ранок своєї батьківщини.

Прислухайтесь, як ніжно оспівував вітчизну вірменський поет **Аветік Ісаакян**. Він, як і українець Володимир Підпалій, навіки закарбував у національній літературі дві пісні: про вітчизну і про кохання.

ДИМ ВІТЧИЗНИ

На рідну землю я прийшов,
І як в дитинстві, знов мені
Засяли зорі чарівні,
І дивом світ здається знов...

І в хаті вогнище пала,
Мов ладан той, солодкий дим.
Розмова плеться... а між тим
Душа у казці попливла.

Той дим – я вік би дихав ним,
В житті б нічого не бажав,
Жінок і славу я б віддав
І всі скарби – за рідний дим...

Переклад Віктора Кочевського

Поміркуйте, що спільного у вірші «Зимовий етюд» Володимира Підпалого і поезії «Дим вітчизни» вірменського поета.

ТВОРЧІ ЗАВДАННЯ

У поезіях Володимира Підпалого є чимало крилатих висловів. Прочитайте їх, поміркуйте, що надає їм афористичності. Напишіть твір-роздум, обравши темою одну з наведених думок.

- Якщо життям прийдешнім серце б'ється – воно й болить з великої любові!
- За волю хто прийняв гірку неволю, вмер від неволі – той навік живий!
- Треба в житті любити гаряче і багато...
- На батьківщину їхати – не в гості...
- Пізнай усе, не омини нічого, а тільки зради й тиші стережись...
- Глянцевої невіддільна єдина монета – совість.
- На рідній землі і одне крило в небі – крило!
- Чим важче жити, тим більший потяг до життя.
- Усе живе надіями постійно.
- Заплакала мати – кожен день свій перекляв у пам'яті.
- Близніх годиться прощати!

Для підтвердження висловленого використайте факти з біографій письменників, творчість яких ви вивчали, приклади з прочитаних творів.

ЛІТЕРАТУРНА П'ЯТИХВИЛИНКА

В автобіографії Володимир Підпалий розповів, що одного разу йому ворожила сербійка. Її слова вразили поета. Ось вони:

«П'ять пальців твоєї руки не однакі. Де ж ти бачив двох подібних людей?

Всім однаково світять зорі, але в кожного є своя зоря.

Всі ходять по землі, але кожен має рідну землю.

Кожен твій сумнів твоєї віри вартий, як варта неправда правди. І чого більше – і Бог не знає.

Півсвіту скаче, півсвіту плаче...».

Розкодуйте слова ворожки. Порівняйте власну версію з іншими.

Василь Голобородько

ВАСИЛЬ ГОЛОБОРОДЬКО

(нар. 1945 р.)

«НАДІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ»

Якщо доля колись закине вас до Мельбурна або Вашингтона, до Ріо-де-Жанейро або Торонто, то в найбільших місцевих бібліотеках ви обов'язково знайдете книги Василя Голобородька. Навіть українською, не лише в перекладах. Бо його поезія – це життя, у якому душа та настрої народу зринають з високостей вічності. Бо це є справжня Поезія, а не просте віршотворення.

А чи знаєте ви, що одна з антологій світової поезії, видана у Європі, має назву «Від Рабіндраната Тагора до Василя Голобородька»?

Моє слово не вогнисте, в моїй поезії – метелики, бджоли. Але я засвідчую перед світом, Богом і людьми: тут Україна, і ви – українці.

Поет народився в селищі Андріанопіль на Луганщині в селянській родині. Його з дитинства хвилювало те, на що, можливо, решта й не звертала уваги. Можливо, це й зумовило такий довгий шлях через роки мовчання до свого читача.

Василь Голобородько, що навіть вищу освіту зміг завершити лише у 2001 році! Бо ніколи не кривив душею, а тому його з деяких вищих навчальних закладів виключали, з деяких він ішов сам.

Уявіть собі, наскільки чесною і безкомпромісною людиною є Василь Голобо-

Пригадайте, хто ще з українських письменників вирізнявся такою ж безкомпромісністю, відстоюючи рідну мову, культуру, традиції.

Поетові небайдуже все у рідній країні. Його окрилена душа найперше відгукується на красу пташиного лету. Він написав навіть книжку – «Українські птахи в українському краєвиді». До кожного вірша про того чи того птаха він добирає прислів'я, приказки, загадки. Сам поет про це говорить так: «Побачивши якомось птаха, про якого не знаємо навіть назви, ми тільки одне зауважуємо, на рівні безпосереднього спостереження, притаманного не лише людям: це – птах, але знаючи усе багатство назв птаха, загадку про нього, прислів'я і приказки, повір'я і прикмети, заклички і замовляння, пов'язані з птахом, ми привносимо все це птахові, олюднюємо його,

а бачачи птаха в краєвиді, тим самим олюдноємо і дикий, порожній, без людської присутності краєвид».

А які твори про тварин і птахів ви знаєте? Які вивчали в школі? Поміркуйте, чого вчать читачів автори, розповідаючи про красу рідної природи.

Двадцять довгих років мовчав Василь Голобородько. Але зараз його ім'я у європейському духовному просторі стоїть поряд з іменами Волта Вітмена і Шарля Бодлера, Поля Верлена і Артюра Рембо. Василь Голобородько – лауреат премії ім. Василя Симоненка та Державної премії імені Т.Г. Шевченка, член Спілки письменників України. А ще поет має ступінь магістра за дослідження українських казок. Він є представником «київської школи поетів», за визначенням літературознавців – найцікавішого і найбільш глибокого літературного явища кінця ХХ століття. І це правда, бо той, хто прочитає бодай декілька рядків, написаних Василем Голобородьком, завжди повертатиметься до його книг, бо в них – відповідь на поетове запитання до себе і до нас: *«Чому ми такі стали сьогодні?»*.

НАША МОВА

Кожне слово нашої мови
проспіване у Пісні
тож пісненими словами
з побратимами у товаристві
розмовляємо

кожне слово нашої мови
записане у Літописі
тож хай знають вороги
якими словами
на самоті мовчимо

«СЛОВА У ВИШИВАНИХ СОРОЧКАХ»

Кожен справжній поет, який народжується на нашій землі й промовляє до людей мовою матері та свого народу, стає на захист цієї мови. Адже її історія – то історія боротьби українців за свою незалежність. Поки ця дана від Бога музика звучить у наших душах, до того часу ми маємо право зватися нацією. Саме про це поезія Василя Голобородька, про те, що мова – щось коштовне і незбагненне, набагато глибше і значущіше, ніж ті слова, що її складають. Короткими рядками, у яких відсутні будь-які художні засоби, поетичні «красивості», Василь Голобородько спромігся сказати головне: мова – це душа кожного з нас, наше ество, наша гордість, наше минуле й майбутнє. Ви звернули увагу, що поезія особлива і за своєю формою? Це вільний вірш, про який прочитаєте у своєму літературознавчому словничку. Проте вслухайтесь у його мелодію: він вільний не лише за зовнішнім виглядом. Він вільний за своєю внутрішньою розкутістю, духовним летом, органічністю поетового мислення.

Поет нічого не нав'язує, не повчає і не застерігає. Він увесь час ніби повертається до спокійної, чимось перерваної розмови, якій, сподіваємось, ще довго не буде кінця...

Які ще поезії про українську мову ви знаєте? Виявіть спільні риси й думки у прочитаних вами творах про рідну мову.

ТЕПЛІ СЛОВА

Співаймо пісні про кохання,
щоб не вмерло слово «Дунай»,

гуляймо весілля своїм дітям,
щоб не вмерло слово «коровай»,

розповідаймо казки своїм онукам,
щоб не вмерло слово «Змій», –

наповнюймо
цей холодний весвіт
теплими словами нашої мови,
які народжуються разом із диханням.

Як ви зрозуміли рядки про слова, які народжуються разом із диханням?

«ЩОБ НЕ ВМЕРЛИ СЛОВА...»

Для творів Голобородька характерне звертання «Ми». Воно сприймається як факт довіри, як свідчення спорідненості з кращими представниками нашого суспільства, що вже обрали єдину і несхибну дорогу – на віки, на щастя, на здобутки. Василь Голобородько знає, що вже підрастає покоління, яке має дбати про збереження національних святинь, до яких, зокрема, належать і слова нашої мови. Поет бачить і перепони на освяченому прадідами шляху, а проте цей рух не зупинити. Недаремно перша потужна громадська організація, що виникла іще в часи фактичної несаможитності України, називалась «Народний Рух». Бо рух – це життя, а рух пробудженого українства до майбутнього, що охопив навіть найвіддаленіші куточки країни, – це найважливіше, на чому хотів би наголосити поет.

Проаналізуйте, у чому полягає пафос цієї поезії.

У його поезіях, на індивідуальний стиль яких ви вже звернули увагу, вживаються традиційні епітети – *«тихомирні села», «віковічна земля», «золотоверхі церкви»*. Але ця, на перший погляд, простота насправді підкреслює дуже важливі речі: сталість, вічність, незнищенність святинь, які й складають таке поняття, як Батьківщина. Але головним компонентом цієї, та й деяких інших поезій Василя Голобородька є ключові слова. Прислухайтесь, куди падає логічний наголос: *«ми йдемо», «ми гордо йдемо»* і *«марна справа», «марна справа»* стояти нам на заваді!

Оригінальна, неповторна манера письма, наскрізний патріотизм, що пронизує кожний з рядків його поезій, усвідомлення нерозривності зв'язків між минулими, сьогоднішніми та прийдешніми поко-

ліннями, шанобливе ставлення до рідної мови, висловлене в простих, неповторних образах, зробили Василя Голобородька самобутньою постаттю в українській літературі.

З ДИТИНСТВА: ДОЩ

Пригадайте вірш Ігоря Калинця «Дощ» із циклу «Дивосвіт», вивчений вами у 6-му класі. Спробуйте знайти спільні образи, почуття у цих творах. Яким вимальовується образ дощу у кожного з поетів?

Я уплетений весь до нитки
у зелене волосся дощу,
уплетена дорога, що веде до
батьківської хати,
уплетена хата, що видніється на горі, як
зелений птах,
уплетене дерево, що притихле стоїть над
дорогою,
уплетена річка, наче блакитна стрічка в
дівочу косу,
уплетена череда корів, що спочивають на
тирлі.

А хмара плете і плете
зелене волосся дощу,
холодне волосся дощу.

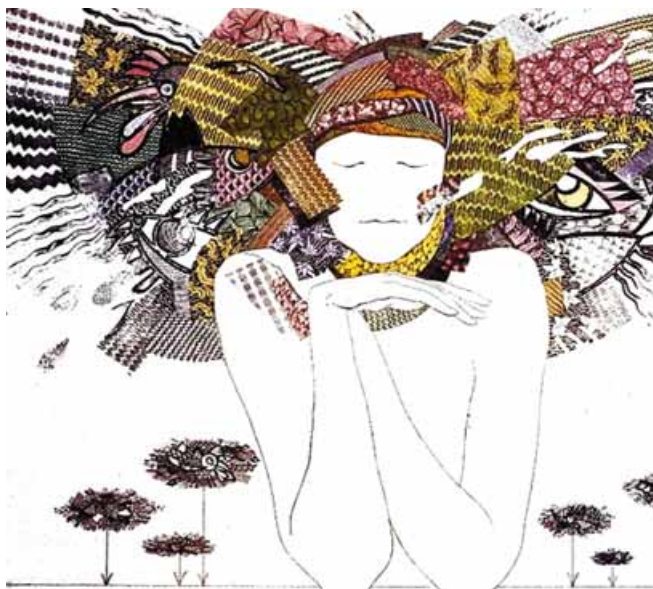

Т. Яблонська. Гроза минула

Але усім тепло,
усі знають: дощ перестане,
і хто напасеться, хто набігається,
хто нахитається,
хто насидиться на горі,
хто належиться,
а хто прийде додому
у хату, наповнену теплом, як гніздо.

Погодьтеся, Василь Голобородько так тепло і зворушливо написав про звичайний дощ, що відчуваєш себе так само «вплетеним» у його ласкаві струмені, у його лагідне шумовиння.

Це – пейзаж неповторної і найкрасивішої для нього частини світу – батьківщини. Бо нема на всій земній кулі куточка милішого, аніж той, на якому звелася батьківська хата. І улюблений автором образ – хата «тепла, як гніздо». Подумайте, адже гніздом можна назвати лише ту домівку, де справді панує гармонія і затишок. Щось є в цьому слові, яким Голобородько завершує вірш, дуже глибоке. Пейзаж, на перший погляд, простий, традиційний. Але ж якою поетичною майстерністю потрібно володіти, щоб змалювати його немовби через шибку тієї самої хатини-гнізда, через шибку, списану вервечками дощу...

В. Хайдурова. Риби, птахи, звірі

Твори Василя Голобородька – це відгомін казок і легенд, замовлянь і пісень, загадок і приказок, що збереглися з давніх-предавніх часів у скарбничці народної пам'яті. Це і пересторога, і нагадування, і спогад, і філософські роздуми над «вічним» питанням: як залишитись справжньою Людиною? Одразу згадуються слова **Ліни Костенко**: «Поезія – це завжди неповторність, якийсь безсмертний дотик до душі».

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

Повторюємо

1. Назвіть прочитані вами твори Василя Голобородька. Про що в кожному з них ідеться?
2. У яких важливих речах, на думку поета, живе наша мова?
3. Що означає поняття «вільний вірш»?
4. Назвіть основне дієслово-образ, що пронизує весь вірш «З дитинства: дощ».

Міркуємо

1. На чому наголошується у поезії «Теплі слова»? Свою думку аргументуйте.
2. Прочитайте виразно поезію «З дитинства: дощ». Зверніть увагу, на яких словах (рядках) ви робите логічний наголос. Чому?
3. Які образи підкреслюють місце рідної мови в житті кожної людини?
4. У чому полягає життєстверджуючий, оптимістичний характер поезій Василя Голобородька?

Аналізуємо

1. Проаналізуйте вірш «З дитинства: дощ».
2. Визначіть провідну думку поезії «Наша мова».
3. Які почуття викликають у вас поезії Василя Голобородька?
4. З якими надзвичайно важливими для людини речами пов'язує Василь Голобородько образ дощу (вірш «З дитинства: дощ»)?

Дискутуємо

1. Обговоріть поезію, яка вам найбільше сподобалась. Визначіть у ній провідні мотиви, ідеї, прокоментуйте центральні образи.
2. Доведіть за допомогою цитування, що Василь Голобородько наголошує на найважливіших для кожної людини істинах.
3. Наскільки, на вашу думку, форма творів Василя Голобородька відповідає їхньому ідейному задумові?
4. Назвіть визначальні мотиви для творчості поета.
5. Оцініть поезії з точки зору їх спорідненості з фольклором. Котра з них, на ваш погляд, найближча до традицій народної творчості?

ПОДОРОЖ ЛІТЕРАТУРАМИ СВІТУ

Мабуть, щось є у, здавалося б, звичайному паданні дощу, що воно надихає поетів на ліричну розмову. І разом з тим найчастіше вони звертаються саме до форми вільного вірша, щось єднає їхні мініатюри, у яких іскриться живлюща вода. Переконайтеся самі, прочитавши поезію турецького поета **Назіма Хікмета** «Знову про дощ»:

Дощ, як горобець,
Хлібні крихти, що я накришив на дах,
сторожко клює: тук-тук, тук-тук...
сторожко клює горобець-дощ.

Дуже подібний за образами і настроєм до «Дощу» Василя Голобородька твір поляка **Ярослава Івашкевича**:

Що там вдома?	Ні багрянцю,
Сипле дощик.	ні порфіри.
Пес гавкоче.	Лиш буденних справ
Мла бліда.	ознаки.
Тяжко по шляху	Боже,
хлюпоче череда.	якщо ти існуєш, –
	не відкинь моєї дяки!

ВАШ ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧИЙ СЛОВНИК

В е р л і б р – форма вірша, яка не має наскрізної симетричної будови, не передбачає поділу на стопи, не має рими, унаслідок чого зникає і поділ на строфи, що структурно наближає його до прози.

В і л ь н и й в і р ш – поетичний вірш, написаний переважно ямбом без особливої строфічної будови, коли кількість стоп у рядках коливається від однієї-двох до п'яти-шести.

ТВОРЧІ ЗАВДАННЯ

Розділ 2

Творче завдання сьогодні вимагатиме від вас знань не лише з літератури, а й з природознавства. Пропонується тема творчо-пошукової роботи: «Птахи мого краю». Для того щоб успішно впоратись із завданням, потрібно дотримуватись таких вказівок:

1. Пригадати, які саме птахи відлітають у вирій, а які – ні.
2. Записати всі прикметні риси цих птахів, про які можуть вам розказати старші люди.
3. Уважно погортати довідкову літературу та сторінки Інтернету, щоб віднайти цікаві історії про цих птахів.
4. Знайти і прочитати літературні твори, проаналізувати: наскільки цікаво і точно автори змалювали птахів, наскільки це збігається з тими відомостями із зоології, якими ви володієте, з народними прикметами, повір'ями.
5. Використати або намалювати ілюстрації до творчої роботи.

А для тих, хто захоплюється фольклором, пропонується підготувати доповіді на тему «Образи птахів в українському фольклорі» і виступити з нею. Ви можете запитати в літніх людей, які народні пісні, казки чи легенди про птахів вони знають.

ЛІТЕРАТУРНА П'ЯТИХВИЛИНКА

Упродовж п'яти хвилин спробуйте пригадати, у яких літературних творах розповідається про птахів. Якими особливими рисами, можливо, символічними, наділяли їх автори? Які пернаті були в пошані у фольклорі і що саме вони уособлювали? Той, хто пригадає найбільшу кількість цікавих історій, стане переможцем на сьогоднішній п'ятихвилиниці.

ІЗ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ПОЕЗІЇ

Сучасна поезія – це цілий світ переживань, турбот і надій людей, які живуть поряд із вами. Вони ходять тими самими вулицями, так само, як і ви, радіють кожному новому світанку, як і ви, люблять і ненавидять, мріють і розчаровуються. Просто вони вже навчилися розповідати про навколишній світ такими неповторними, такими яскравими, а іноді й зовсім простими словами, що западають глибоко в душу кожного з нас.

Ми живемо у складному світі. Нам довелося зрозуміти, що таке війна і мир, добро і зло, вірність обов'язку і потворна зрада. І в цьому нам допомогли українські поети, чії твори – спроба зазирнути в нескінченно глибокий внутрішній світ сучасної людини, зрозуміти сенс життя, допомогти нам з вами усвідомити своє призначення.

ГАЛИНА КИРПА (нар. 1950 р.)

Сучасна українська письменниця Галина Кирпа народилась на Київщині. Вона – знаний в Україні прозаїк, перекладач, літературний редактор. А її поетичні твори потверджують глибоке переконання авторки, що дитина має право на своє Я (маленьке, але все-таки особисте). Сама про себе вона колись сказала: «У дитинстві мені хотілося одного – прочитати всі на світі книжки і все на світі знати».

Давайте разом прочитаємо її твори й поміркуємо над ними.

Галина Кирпа

«МІЙ АНГЕЛ ТАКИЙ МАЛЕНЬКИЙ...»

Мій ангел такий маленький,
ну просто крихітка –
я навіть не бачу,
чи він сидить
на моєму плечі.
Мій ангел такий легенький,
ну просто пушинка –
я навіть не чую,

як він сидить
на моєму плечі.
Мій ангел такий тихенький,
ну просто тихіший трави –
я навіть не знаю,
коли він спить,
а коли прокидається
на моєму плечі.

А що ви знаєте про янгола-охоронця, який супроводжує людину? Ви вірите в його існування?

«КОЛИ ДО ВАС ТЕМНОЇ НОЧІ...»

Коли до вас темної ночі
 прийде Лев,
 ви не кажіть йому нічого
 про зоопарк.
 Нехай він не знає,
 що на світі є зоопарки.
 Нехай хоч один Лев
 цього не знає.
 А потім цього не знатимуть
 його діти.

А потім – його онуки.
 Потім правнуки.
 І колись буде
 ціла Лев'яча Держава,
 де жоден Лев
 не знатиме про зоопарк.
 Коли б тільки вижив
 той Лев,
 що прийде до вас темної ночі.

Яка ваша думка: авторка мала на увазі сон чи реальну ситуацію, коли й справді до вашої оселі вночі може завітати лев?

Отже, ми прочитали поезії Галини Кирпи. І, напевно, кожен з вас переконався, що її твори – надзвичайно особистісні, глибокі, образні. Вона, говорячи про, здавалося б, звичайні речі, змушує нас розмірковувати над чимось дуже важливим. І над тим, що чудовий янгол-охоронець може завжди тихенько супроводжувати кожного з нас, і у кожного він свій. І про нього, напевно, треба думати. А інколи він може заснути, і тоді, напевно, треба самому вирішувати нагальну проблему.

А вірш про Лева насправді про те, що найголовніша цінність на землі – бути вільним. Усвідомлення значущості, цінності волі приходить не одразу. Навіть до могутніх левів, якщо вони звикли жити у клітці.

Бо насправді навіть найкращий і найдосконаліший зоопарк – це неволя. У ній не повинні жити звірі. Тим більше – люди. Бо коли поетеса пише про Лев'ячу Державу, вона цілком очевидно має на увазі людей. Люди повинні бути вільними, бо інакше життя втрачає сенс. Існує така хороша приказка: «Птахи, народжені в неволі, думають, що літати – це хвороба».

А як ви розумієте цю приказку? Чому саме? Аргументуйте свою точку зору.

Василь Герасим'юк

ВАСИЛЬ ГЕРАСИМ'ЮК (нар. 1956 р.)

Василь Герасим'юк вважається одним із найоригінальніших сучасних українських поетів. Його поезії мають глибокий прихований філософський смисл, сповнені міфологічних образів, на зразок світового дерева, води, вогню, повітря, землі тощо.

Не є винятком і вірш «Чоловічий танець», з яким ви познайомитеся зараз.

ЧОЛОВІЧИЙ ТАНЕЦЬ

Ти мусиш танцювати аркан.
 Хоч раз.
 Хоч раз ти повинен відчути,
 як тяжко рветься на цій землі
 древнє чоловіче коло,
 як тяжко зчеплені чоловічі руки,
 як тяжко почати і зупинити
 цей танець.
 Хоч раз
 ти стань у це найтісніше коло,
 обхопивши руками плечі двох
 побратимів,
 мертво стиснувши долоні інших,
 і тоді в заповітному колі
 ти протанцюєш під безоднею неба

із криком по-звіриному
 протяжним.
 Щоб не випасти із цього
 грішного світу,
 хоч раз
 змішай із ближніми
 піт і кров.
 Сину людський,
 ти стаєш у чоловіче коло,
 ти готовий до цього древнього
 танцю
 тільки тепер.
 З хрестом за плечима.
 З двома розбійниками.
 Тільки раз.

Цей вірш – своєрідне звертання до юнака, якого у його майбутньому дорослому житті автор алегорично закликає виявляти терпіння і мужність, допомагаючи таким же, як він, і відчувати їхню підтримку на складних і непередбачуваних дорогах життя.

Поет особливо наголошує, що людина не повинна бути самотньою в цьому світі, відтак, для досягнення власних цілей, прагнень і сподівань вона потребуватиме «змішати із ближніми піт і кров», «тяжко зчепивши із ними руки».

А як ви зрозуміли прихований зміст цього вірша? Чи правильно, на вашу думку, автором вибрані художні засоби?

ІГОР ПАВЛЮК (нар. 1967 р.)

Про сучасного українського поета Ігоря Павлюка можна розповісти чимало цікавого. Але щоб ви одразу зрозуміли, наскільки важливою й цікавою є його творчість для сучасних читачів, і, зокрема, для дітей, варто лише зазначити, лауреатом яких премій він є: Народна Шевченківська (Залізний Мамай), імені Григорія Сковороди, Василя Симоненка, Маркіяна Шишкевича, Миколи Гоголя. Навіть англійський ПЕН-клуб нагородив його своєю премією.

А відомий український поет Дмитро Павличко так відгукнувся про молодого колегу: «Ігор Павлюк – справжній поет. Неподібний до нікого з теперішніх великих. Національний і космічний. Дуже любить веселе життя, але при тому бачить кінець усього сущого. Поезія Павлюка має всі дані для того, щоб її читали багатьма мовами Європи». Так і сталося: нині твори Ігоря

Ігор Павлюк

Павлюка перекладено японською, англійською, французькою, польською та російською мовами.

Як ви зрозуміли слова визнаного майстра?

Розділ 2

Ось один із його віршів, який, здається, написаний про все, про всіх і для всіх, дорослих і дітей.

С. Кулов. Дівчинка з лялькою

ДІВЧИНКА

Плаче дівчинка боса
На бабусин поріг.
Розчарована осінь
Клигає по дворі.

На душі прохолода.
Навіть півень затих...
– А кого тобі шкода?
Каже дівчинка:
– Всіх...

На перший погляд, вірш надзвичайно простий, зовсім «скупий» на поетичні красивості. Декілька простих епітетів, одна надзвичайно потужна метафора – і таке несподіване завершення, яке кожен зрозуміє по-своєму.

У цій поезії немає готової відповіді на запитання, яке іноді приходиться до кожного. Маленька дівчинка у величезному глобалізованому світі замислюється над якимись надзвичайно важливими морально-етичними проблемами. І несе у своїй дитячій душі якийсь недитячий тягар таємного знання про наше таке непросте й буремне життя.

Анатолій Мойсієнко

АНАТОЛІЙ МОЙСІЄНКО
(нар. 1948 р.)

Анатолій Мойсієнко – поет незвичайний. Професор Київського університету, він нині навчає української мови тисячі студентів-філологів, учить їх плекати рідне слово. Він знаний як автор візуальних поезій, віршів-паліндромів. Тонке відчуття слова дозволяє поетові створювати неперевершені пейзажні малюнки, у яких звичайна пора року може поставати в цілком несподіваних образах, картинах, чарівливого поетичному звукописі.

«ЖОВТЕНЬ ЖОВТІ ЖОЛУДІ...»

Жовтень жовті жолуді
На базар несе,
Пише осінь охрою

Й. Бокшай. Жовтень

Золоте есе.
 Листопадом, бабиним літом
 Набиває вітер
 золотий кисет,
 злотом люльку креше,
 золоті пожежі
 попасом пасе.
 Сонце – обережне –
 Золотими клешнями –
 В золоту Родоц
 Золотим пожежником
 Походжає дощ.

Несподівані яскраві метафори ніби оживлюють стихії, і природа вже не видається чимось статичним, звичайним, а немовби постає в яскравих живих картинах. І уява сама домальовує пихатого пожежника-Доща, окрилений Вітер, що намагається запалити золоту люльку. Метафори Анатолія Мойсієнка вражають несподіваністю асоціацій, глибиною думки, свіжістю образів. У цьому й полягає поетова мудрість: для сучасної людини надзвичайно важливо вміти бачити красу навколишнього світу, бачити цей світ об'ємним, барвистим.

ІВАН МАЛКОВИЧ (нар. 1961 р.)

Його поезія почалася з любові: до своєї землі неповторної, до людей, не діткнутих осоружними компромісами цивілізації, до високих смerek, що торкаються неба. Дорога до слова простяглася через аудиторії філологічного факультету Київського університету імені Т.Г. Шевченка, і його студенти першими довідалися про народження нового таланту – незвичайного, оригінального, самобутнього і справжнього!

Іван Малкович

Визнання прийшло до Івана Малковича у дев'ятнадцятирічному віці. Його було названо кращим поетом на семінарі молодих українських авторів.

А найбільше, мабуть, важило те, що його першу збірку щиро привітала Ліна Костенко – вимогливішого критика годі було й шукати. До Спілки письменників України молодого автора було прийнято в 1986 році – він тоді був наймолодшим її членом.

Вірш «Янгол» дав назву однойменній збірці. Вона була видана в 1997 році. Образ-символ янгола пронизує всю збірку – ви можете ознайомитися з нею самостійно.

Але вірш, який ви зараз читатимете, – найважливіший. У ньому автор говорить про кожного з нас, бо всі ми – подорожні на цій землі. І в кожного з нас є свій янгол. Тільки втримати його на плечі хтось може, а хтось – ні.

В. Котарбинський.
Ангел із лілією. Кінець
XIX – початок XX ст.

ІЗ ЯНГОЛОМ НА ПЛЕЧІ

Старосвітська балада

Краєм світу, уночі,
при Господній при свічі
хтось бредє собі самотньо
із янголом на плечі.
Йде в ніде, в невороття,
йде лелійно, як дитя,
і жене його у спину
сірий маятник життя, –
щоб не вештав уночі
при Господній при свічі,
щоб по світі не тинявся
із янголом на плечі.
Віє вітер вировий,
віє Ірод моровий,
маятник все дужче бухка,
стогне янгол ледь живий...
А він йде і йде, хоча
вже й не дихає свіча,
лиш вуста дрижать гарячі:
янголе, не впадь з плеча.

А яким ви уявляєте янгола?

Янгол охороняє людину від зла. І людині такий охоронець ой як потрібен! Бо той, хто вирушає в непросту життєву дорогу, завжди мусить бути готовим до випробувань, мусить зберегти своє «я», мусить пам'ятати про свого янгола.

Як ви гадаєте, чому іменини людини досить часто називають «днем янгола»?

З НІЧНИХ МОЛИТОВ

Господи, літа стебельце
всели до самітніх душ,
дай кожному звити кубельце
і не поруш.

Хай кожен в цім світі спасеться,
хай світить з-за темних круч
довкола кожного серця
віри твоєї обруч.

Дуже важливим для сучасної людини є питання віри. І саме про неї розмірковує в цій поезії Іван Малкович. Вірш має надзвичайно промовисту назву. Поет звертається в ньому до Всевишнього не з проханням щось отримати для себе. Йому болить доля всіх, хто може бути самотнім, кому потрібне могутнє оперття віри. І саме для них, розгублених, самотніх, не зігрітих, шукає він Божої ласки.

Так може чинити лише людина, яка глибоко вірить сама, яка живе в гармонії з собою і всесвітом, яка має велике серце й розуміє, що має в сучасному житті найбільшу вартість.

А що для тебе є найдорожчим у житті?

Віра – річ надзвичайно інтимна. Її не треба обговорювати, про неї не варто сперечатися. Просто треба віднайти її у своєму житті. І це не обов'язково має бути віра у Всевишнього, глибину й мудрість якої продемонстрував нам поет своїм коротеньким віршем. Це може бути віра в Людину, віра в Добро і Красу. Головне, щоб вона була світлою, щирою, натхненною, щоб народжувала у твоїй душі любов до всього суцього і допомагала у скрутну хвилину. Бо щира й істинна віра здатна творити дива.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

Повторюємо

1. Назвіть прочитані твори. Вивчіть один з них (на вибір) напам'ять.
2. Назвіть провідну тему кожної з поезій.
3. Чи близькі вам переживання поетів-сучасників? Чим саме?
4. Чи зустрілось вам у прочитаних поезіях щось незрозуміле? Про що це свідчить?
5. Прочитайте виразно вірш, який найбільше сподобався. Зверніть увагу на інтонацію. Наскільки вона важлива для розуміння твору, який людина декламує?

Міркуємо

1. Які важливі проблеми піднято у прочитаних вами творах? Назвіть їх.
2. Визначте художні засоби, використані авторами в кожному з творів.
3. Подумайте, поети у прочитаних творах діляться з вами своїми міркуваннями, роздумами чи переконаннями? Аргументуйте свою думку.
4. Поміркуйте над емоційною складовою прочитаних поезій. Їх настрій життєствердний чи песимістичний? Прочитуйте відповідні слова на підтвердження своєї думки.

Аналізуємо

1. Що, як ви гадаєте, символізує чоловічий танець у поезії Василя Герасим'юка?
2. Чи є в поезіях Герасим'юка алегоричні образи? Поясніть, як ви їх розумієте.
3. Який із прочитаних творів сподобався вам найбільше? Поясніть, чому.
4. Доведіть, що сучасна лірика – надзвичайно яскрава та різноманітна.
5. Визначте, чи є серед прочитаних вами творів такі, у яких автори звертаються безпосередньо до свого читача? Наскільки це важливо, на ваш погляд?

Дискутуємо

1. Чим об'єднані, на вашу думку, ці такі різні на перший погляд поезії?
2. Чому людині так важливо замислюватись над питаннями віри в Бога, в янгола-охоронця, над тим, що є добро і зло, яким буває справжнє співчуття? Чи це все, на вашу думку, пов'язане між собою?
3. Чи залежать художні засоби, які використовують у своїх творах поети, від теми, ідеї твору, від провідної думки, якою автор хоче з нами поділитись?
4. Проаналізуйте міркування поетів про проблеми української мови, національної культури.
5. Наскільки прочитані твори допомогли вам зрозуміти сенс людського буття, осмислити призначення людини?

ЛІТЕРАТУРНА П'ЯТИХВИЛИНКА

Ви, напевно, знаєте, що існує такий вид мистецтва, як мелодекламація, тобто читання поезій у музичному супроводі. Поміркуйте, які сучасні ритми, музичні твори суголосні вивченим вами поезіям. Спробуйте дібрати до кожної з поезій відповідний музичний супровід.

ТВОРЧІ ЗАВДАННЯ

Поцікавтесь творчістю інших українських поетів, твори яких не входять до вашої шкільної програми. Підготуйте коротенькі розповіді-презентації, на яких однокурсники могли б також познайомитись з новими цікавими літературними іменами, оригінальними віршами.

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ ДО РОЗДІЛУ
«СВІТ УКРАЇНСЬКОЇ ПОЕЗІЇ»

У завданнях 1–10 виберіть одну правильну відповідь.

1. Коли Шевченка було викуплено з кріпацтва:

- А 22 квітня 1838 р.
- Б 9 березня 1840 р.
- В 22 травня 1838 р.
- Г 11 березня 1814 р.

2. Який з названих творів є головним у циклі «В казематі»:

- А «Заповіт»
- Б «Тополя»
- В «Мені однаково, чи буду...»
- Г «Думи мої, думи мої...»

3. Який український композитор поклав на музику поезію «Мені однаково...»:

- А К. Стеценко
- Б І. Карабиць
- В А. Кос-Анатольський
- Г М. Лисенко

4. Граф Бертольдо – герой твору:

- А Лесі Українки
- Б В. Підпалого
- В Г. Кирпи
- Г Т. Шевченка

5. Головний герой поеми Лесі Українки «Давня казка»:

- А композитор
- Б історик
- В поет
- Г художник

6. Яка географічна назва не стосується заслання Шевченка:

- А Мангишлак
- Б Орськ
- В Аральське море
- Г Джезказган

7. У поезіях Володимира Підпалого звучить:

- А трепетна любов до рідної землі
- В освідчення в любові коханій
- Б протест проти війни
- Г заклик до повстання

8. Якої з мов не знала Леся Українка:

- А англійської
- Б французької

В іспанської
Г болгарської

9. Хто автор вірша «З дитинства: дощ...»:

А Т. Шевченко
Б Леся Українка
В В. Сосюра
Г В. Голобородько

10. До якого покоління поетів належить Володимир Підпалий:

А шістдесятників
Б поетів рубежу XIX–XX століть
В вісімдесятників
Г дев'яностників

У завданнях 11–12 до кожного рядка, позначеного цифрою, доберіть відповідник, позначений буквою.

11. Установіть відповідність між цитатою і автором твору:

1 «Нехай він не знає, що на світі є зоопарки»	А І. Павлюк
2 «...коли прокидається на моєму плечі»	Б А. Мойсієнко
3 «...ти стань у це найтісніше коло...»	В Г. Кирпа
4 «Набиває вітер золотий кисет...»	Г І. Малкович
5 «На душі прохолода. Навіть півень затих...»	Д В. Герасим'юк

12. Установіть відповідність між фактами біографії і особою:

1 народилась на Київщині	А В. Сосюра
2 відбував заслання	Б Г. Кирпа
3 отримав премію англійського ПЕН-клубу	В Леся Українка
4 померла від туберкульозу	Г В. Підпалий
5 народився на Донеччині	Д І. Павлюк
6 закінчив філологічний факультет КДУ	Е Т. Шевченко

У завданнях 13–17 запишіть відповідь словом, словосполученням або реченням.

13. Тараса Шевченка називають великим Кобзарем, бо – _____

14. До засобів персоніфікації в поезії Лесі Українки «Давня весна» належать: _____

15. Провідні мотиви лірики Володимира Підпалого – _____

16. Василь Голобородько народився на _____.

17. Найяскравіші метафоричні образи у прочитаних творах сучасних поетів – _____.

Розділ 3

НАЦІОНАЛЬНА ДРАМА

В театрі грати повинні тільки справжню літературну драму, де страждання душі людської тривожать кам'яні серця і, кору ледяну байдужості на них розбивши, проводять в душу слухача жадання правди, жадання загального добра, а пролитими над чужим горем сльозами убіляють його душу паче снігу! Кумедію нам дайте, кумедію, що бичує сатирою страшною всіх і сміхом через сльози сміється над пороками і заставляє людей, мимо їх волі, соромитись своїх лихих учинків!.. Служить таким широким ідеалам любо!..

Іван Карпенко-Карий

Такі українські актори, як Кропивницький, Заньковецька, Саксаганський, Садовський – блискуча плеяда майстрів української сцени, ввійшли золотими літерами на скрижалі історії світового мистецтва... Той, хто бачив гру українських акторів, зберіг світлу пам'ять на все життя.

Костянтин Станіславський

Іван Карпенко-Карий

*З гордістю несемо
з собою кращі здобутки
минулого, –
отже, несемо і творчість
великого драматурга,
поборника правди
і простоти на сцені –
Івана Карпенка-Карого.*

М. Рильський

ІВАН ТОБІЛЕВИЧ (Іван Карпенко-Карий) (1845–1907)

«ДІЯЧ НАЦІОНАЛЬНОГО ВІДРОДЖЕННЯ»

У

країнський театр, його історію неможливо уявити без яскравої особистості Івана Карповича Тобілевича (Карпенка-Карого), який не лише заклав підвалини національної драматургії, а й уславив український театр на весь світ. Крилатими фразами з його комедій буквально насичений наш побут, а безсмертні образи живуть на сцені вже близько ста років! Ви, напевно, вже розумієте: якщо твір витримав нелегкий іспит часом, то це справжня класика, якою могла б пишатися будь-яка література світу.

Іван Карпович Тобілевич народився 29 вересня 1845 року в селі Арсенівці поблизу Єлисаветграда (нині – Кіровоград) у родині збіднілого шляхтича, управителя поміщицького маєтку. Ця талановита родина дала українській культурі таких славних діячів, як *Панас Саксаганський, Микола Садовський, Марія Садовська-Барілотті*.

Любов до театрального мистецтва в Івана Тобілевича родом з дитинства. Мати любила вистави мандрівних театральних труп, особливо «Наталку Полтавку», і захоплено розповідала про них дітям.

Чотирикласну Бобринецьку повітову школу Карпенко-Карий закінчив за три роки (1856–1859). На цьому, власне, офіційна освіта завершилася, бо матеріальна скрута великої родини змушувала йти на заробітки. Вища освіта, університет так і залишилися недосяжною мрією, бо з 14-ти років хлопчина вже працював писарчуком у канцелярії. Понад 20 років терпів осоружну канцелярську працю Іван Тобілевич, заробляючи собі на прожиття. З 1864 року, часу переїзду на службу до Бобринця, почалося справжнє захоплення театром і невтомна праця на його ниві.

Пригадайте, яку освіту мали українські письменники, відомі вам. Чому шлях до освіти для них був настільки складним? Чи просто сучасній людині з провінційного містечка або села здобути освіту?

Саме Іван Карпович ініціював першу театральну постановку «Назара Стодолі» в Єлисаветграді в 1875 році. Він був також одним з головних натхненників вшанування пам'яті Тараса Шевченка, опублікувавши в 1878 році в місцевій газеті відкритий лист із закликом збудувати школу імені Кобзаря. Збереглися фотознімки тих часів – Іван Карпович і його перша дружина Надія в ролях Назара і Галі.

Ця драма настільки захопила майбутнього драматурга, що він узяв для свого псевдоніма прізвище одного з героїв – Гната Карого, а дітям дав імена Назар і Галя.

Чому саме Шевченкова п'єса була настільки важливою для Карпенка-Карого? Чому він так прагнув поставити її на сцені?

Українофіл Тобілевич брав участь у гуртку місцевої інтелігенції, що розповсюджував нелегальну літературу. Своє службове становище Іван Карпович використовував для допомоги політичним діячам, яких переслідував царський уряд. Це призвело до того, що в 1883 році за особистим розпорядженням міністра внутрішніх справ його, як людину неблагонадійну, було звільнено зі служби.

Щастя спілкування і співпраці з однодумцями було перерване арештом у 1884 році й адміністративним засланням до міста Новочеркаська. «Гласний» нагляд поліції, заборона жити в Україні та у великих містах Росії, допити, обшуки. І за таких умов Іван Карпович пише «Безталанну» і «Бондарівну», «Наймичку», «Мартина Борулло», «Розумного і дурня». Щоб мати засоби до існування, працював у кузні ковалем, пізніше відкрив палітурну майстерню, на якій була вивіска: «Переплетчик Іван Тобілевич, работа исполняется чисто и аккуратно».

Чим, на вашу думку, Іван Карпенко-Карий так роздратував царський уряд?

У 1887 році йому дозволили повернутися в Україну, і він оселився на хуторі Надія біля села Кардашеве, поблизу Єлисаветграда. Цей хутір відіграв велику роль у житті родини Тобілевичів, зігріваючи серця всім, хто бодай ненадовго зупинявся чи гостював тут. Земля належала поміщикові Тарковському, що походив із давнього шляхетського роду.

Саме дочка Тарковського, Надія, була першою дружиною Карпенка-Карого. Вони разом грали в драматичному гуртку, і так само, як їхні герої Назар і Галя із драми Шевченка «Назар Стодоля», – спізнали болісних перешкод на шляху до одруження. Старий поміщик Тарковський не погоджувався на їхній шлюб, вважаючи чиновника Тобілевича нерівнею шляхтянці. (До речі, внучатими племінниками *Надії Карлівни Тарковської* були видатний російський поет *Арсеній Тарковський* та його син – усесвітньо відомий кінорежисер *Андрій Тарковський*).

Але закохані Іван і Надія побралися, а незабаром частина батькової землі дісталася Надії Карлівні у спадок. Першим оселився тут Карпо Адамович, батько драматурга, що поставив на пагорбі просту сільську хату. Вона стоїть над дорогою і нині, перетворившись на літературно-мистецький музей.

В. Пінчук, Р. Рубін.
Битою стежкою йдемо
до «Батькової хати»

Надія Карлівна померла навесні 1880 року, залишивши Іванові Карповичу чотирьох дітей. На спомин про дружину назвав він хутір **Надією**.

Уся велика родина Тобілевичів знаходила тут тепло і прихисток. Микола, Панас, сестра Марія, колеги-актори часто гостювали в Надії. Оскільки батькова хата була вже замалою, Іван Карпович збудував нову, куди перебралися в 1890 році, але невдовзі під час гастролей драматург дізнався, що пожежа знищила більшу частину небагатого домашнього скарбу, а найголовніше – чернетки, записники, замітки до нових творів. Цілий рік трудилася родина

Тобілевичів на невеликому хутірському клаптеві землі, щоб перетворити його на затишну, мальовничу і гостинну садибу.

Нині хутір Надія – видатна пам'ятка національної духовності, аура тут і досі збереглася такою, як за життя І. Карпенка-Карого. Могутніми велетнями стоять знамениті дерева, що їх саджали всі Тобілевичі, їхні діти, гості – славетні діячі української культури, корифеї театру. Дуби **Миколи Садовського і Марії Заньковецької** символізують їх незрівнянний творчий дует і велике кохання. Дуб «Соловейко» – пам'ять про сестру Карпенка-Карого – **Марію Садовську-Барілотті**. Трьох братів-велетнів української культури – **Івана Карпенка-Карого, Панаса Саксаганського і Миколу Садовського** – уособлюють могутні дуби «Вартові».

Це місце стало символом творчого подвигу, осередком національної культури, роду і народу українського.

Ви вже знаєте, що в Україні створено багато літературних і меморіальних музеїв, музеїв-квартир. Поміркуйте, яку роль відіграють вони в суспільстві. Наскільки і як саме допомагають пізнати особистість людини, на честь якої їх створено?

«Гласний» нагляд тривав іще два роки. Заняття хліборобською працею, спілкування із селянами, пильні спостереження за новими суспільно-економічними процесами дали драматургові неоціненний матеріал для кращих його комедій – «Сто тисяч» (1899), «Хазяїн» (1900). У цей час ім'я автора було вже широко відоме. Франко звернувся до Івана Карповича з проханням надіслати автобіографію. Відповідь на запит Франка по-своєму теж характеризує **Карпенка-Карого**: «Писати свою автобіографію не буду, бо не хочу я смішити людей...».

Прокоментуйте ці слова драматурга.

На сцену він повернувся 1889 року й устами свого героя твердо проголосив: «Сцена ж – мій кумир, театр – священний храм для мене!».

У 1905 році Іванові Карповичу винесли жорстокий медичний при- суд – рак печінки. Усі зусилля лікарів виявилися марними, і в 1907 році він змушений був, тепер уже остаточно, піти зі сцени.

15 вересня 1907 року видатний український драматург і актор помер у Берліні, куди поїхав на лікування. Згідно із заповітом його прах було перевезено в Україну й поховано поряд з батьком неподалік від хутора Надія в селищі Карлюжино. На могилі встановили простий дубовий хрест і литу чавунну плиту з написом, складеним *Миколою Садовським*: «Люде вмирають – ідеї вічні. Серце твоє, налите правдою і любов'ю до рідного темного люду, полягло помеж ним, а дух величний твій витатиме над ним вівіки. Коли ж незрячії тепер прозріють, тебе в сім'ї своїй вільній, новій, спом'януть...».

СТО ТИСЯЧ

(Скорочено)

Комедія в 4-х діях

ДІЄВІ ЛЮДЕ

Герасим Никодимович Калитка – багатий крестьянин.

Параска – жінка його.

Роман – син їх.

Савка – кум Герасима, крестьянин.

Бонавентура – Копач.

Невідомий – єврей.

Герико – фактор.

Мотря – наймичка.

Клим – робітник.

ДІЯ ПЕРША

(...)

ЯВА VI (...)

Роман. ...Тут жид якийсь питає вас і Копач. (*Вийшов*).

Герасим (один). Жид – то діло, а Копач – морока. Ху! Слава богу, справився з ділами: совершив купчу, і земельки прибавилось. І бумага зелена, мов земля, укрита ярястом!.. Ох земелько, свята земелько, Божа ти дочечко! Як радісно тебе загібати до купи, в одні руки... Приобрітає би тебе без ліку. Легко по своїй власній землі ходить. Глянеш оком навколо – усе твоє; там череда пасеться, там орють на пар, а тут зазеленіла вже пшениця і колосується жито: і все то гроші, гроші, гроші... Кусочками, шматочками купував, а вже і в мене набралось: тепер маю двісті десятин – шматочок кругленький! Але що ж це за шматочок! Он у Жолудя шматочок – так-так, – однієї шпанки ходить дванадцять тисяч; чотири чи п'ять гуртів випасається скоту.

Та що? Свиной одних, мабуть, з тисяча, бо то ж зимою тільки біля свиной шість чоловік день при дні працює!.. І яким побитом Жолудь достав таку силу грошей – не зрозумію... Я сам пам'ятаю, як Жолудь купував баранців, сам їх різав, торгував м'ясом у різницях, а тепер –

Іван Карпенко-Карий в ролі
Калитки («Сто тисяч»)

багатир. Де ж воно набралось? Не іна-
че, як нечистим путем! Тут недоїдаєш,
недопиваєш, день при дні працюєш,
жінка з діжі рук не виймає – і тільки ж
всього-на-всього двісті десятин, а то ж,
мабуть, і в десять тисяч не вбереш. Не
спиться мені, не їсться мені... Під
боком живе панок Смоквинов, мотаєть-
ся і туди й сюди, заложив і перезало-
жив – видно, що замотався: от-от про-
дасть або й продадуть землю... Ай,
кусочок же! Двісті п'ятдесят десятин,
земля не перепахана, ставок рибний, і
поруч з моєю, межа з межею. Що ж,
копиталу не хватає... Маю п'ять тисяч,
а ще треба не багато, не мало –
п'ятнадцять тисяч! Де ти їх візьмеш?
Прямо, як іржа, точить мене ця думка!
Де їх взять?.. Де?.. Хіба послухать
жидка, піти на одчай, купить за п'ять
тисяч – сто тисяч фальшивих і розпо-
кати їх помаленьку: то робітникам, то
воли купувати на ярмарках... Мужик

не дуже-то шурупає в грошах, йому як розмальована бумажка, то й гроші. Страшно тільки, щоб не влопатись... Обіщав жид сьогодні привезти напоказ. Може, це він уже й заходив. Цікаво дуже бачити фальшиві гроші. (...).

Як цей монолог характеризує головного героя? Визначте всі риси, притаманні Герасимові Калитці.

ЯВА VIII

Герасим і Невідомий.

Невідомий. Здрастуйте вам!

Герасим. Здрастуй. (Набік). Той самий жид... аж мороз поза шкурою пішов. Ну що?

Невідомий (озирається). А нічого...

Герасим. Приніс?

Невідомий. Є.

Герасим (зітхнув). Покажуй.

Невідомий (оглядається кругом, заглядає у вікно, потім виймає гроші, все нові, несе до столу, розкладає на столі). Теперечки познавайте, почтенний, де тут фальшиві, а де настоящі?

Герасим (довго розглядає, придивляється на світ). От так штука! От так штука! Не вгадаю! (Розглядає). Не вгадаю!

Невідомий (знову зазирає у вікно). І ніхто не вгадає. Я присягну на Біблію, що всякий прийме! Это работа первий сорт. Ми не робимо

такої дрянні, як другі... Їх роблять у англичан, і англичанин їх возить, а я у нього агентом.

Герасим. Ну й зроблені, ну й зроблені – прямо настоящі, і не кажи... Як дві каплі води, всі однакові... руб – руб, три – три, однаковісінькі! Покажи ж, будь ласка, котра фальшива?

Невідомий. Оце одна – руб, а це друга – три.

Герасим. Оці-о? Оці? Та ти давай мені таких грошей хоч лантух прийму. Як же ти їх розбираєш?

Невідомий. Ми?.. Ето секрет. Нащо вам усе знать? Товар правиться візьміть, не правиться – не беріть. Ми не нуждаємося в покупателях; ми їх розпустили і розпускаємо, може, мільон, і всі благодарять...

Ви знаєте, теперечки етих денег скрізь доволі, може, і у вас у кишені есть такі самі.

Герасим. Ну, так! Звідкіля вони у мене візьмуться? Хіба дав хто, справді? Ану, глянь. (*Показує свої гроші*).

Невідомий (розгляда). Как нема, коли є!.. От одна трьохрубльовая, от друга... Хе-хе-хе! Ето усе нашей фабрики.

Герасим. Свят, свят, свят! Та ти брешеш?

Невідомий. Побей меня Бог.

Герасим. Диво! От так штука! Оце, кажеш, фальшиві? Це я взяв від Жолудьова приказчика. Виходить, їх і у Жолудя доволі є... Он як люде багатіють. Я їх помітю: надірву краї... От тільки одно мені дивно: чом же ти сам не торгуєш на ці гроші, а тільки другим наділяєш?

Невідомий. Ви все любопитнічаєте. Ну, а отчего ви не продайте фальшивих денег? Відіте, у всякого своя комерція. У нас фабрика на весь свет, другой такой фабрикі нема; ми продаюм тисячу за п'ятдесят рублей... Разлі ето не торговля, по-вашему? Ми заробляємо мільони, а люде у двадцять раз більше... Ну, а якби ми самі на еті деньги товари купували? Хто б тоді так дешево робив гроші?

Герасим. І то правда. (*Розгляда гроші*). Не надивуюсь! Настоящі, натуральні! Помітю й ці. (*Надрива краї*).

Невідомий. У нас порядок; фірма почтенная, товар з Лондона прямо ідьот в кожаних мішках; ежелі возььмете, то скажіть – сколько вам нужно, я буду телеграму пускать у Адессу, і англичанин сам вивезет їх на нашу станцію.

Герасим. Розпалилась до них моя душа... Сто тисяч візьму!

Невідомий. Нехай вам Бог допомагає! А коли вивезти?

Герасим. Сьогодні у нас субота... У понеділок можна?

Невідомий. Можна, зачем не можна – усе можна!

Герасим. А ці дві бумажки ти дай мені, може, я пробу зроблю: куплю на них що-небудь.

Невідомий. Навіщо, коли у вас свої є... А между прочім, візьміть.

Так у понедельнік увечері ви будете на вокзалі у тому місці, де для мужчін і для дам, – розумієте?

Герасим. Розумію.

Невідомий. Прощайте. (*Іде*). Дай вам Бог з моєї легкої руки зробиться мільонером!

Герасим. Спасибі!

Невідомий виходить.

(Сам). Тепер коли б розмінять фальшиві гроші в казначействі... Самому страшно, щоб не влопаться... Хіба кума взять у компаньйони? Що ж, коли він чорта не боявся, то не побоїться казначея, щоб розмінять гроші. Кращого компаньйона, як кум, не знайти! (...).

Чого саме не помітив уже в цій першій розмові з шахраєм засліплений жадобою наживи Калитка?

ДІЯ ДРУГА (...)

ЯВА ІІІ

Герасим, Копач і Клим.

Клим. Що? Хліба взяв окраєць, поки до обіда, то їсти захочеться.

Герасим. І тобі не гріх? Неділя свята, а ти ні світ ні зоря вже й жереш! Не пропадеш, як до обіда попостиш хоч раз у тиждень. Однеси хліб назад. Стара, Параско!

ЯВА ІV

Ті ж і Параска.

Параска (на дверях, з дівницею в руках). Чого ти гвалтуєш?

Герасим. Що це в тебе за порядки? Диви! Хто хоче, той і бере без спросу, мабуть, ти хліба не запираєш?

Параска. Оце вигадав! Де ж таки, щоб хліб був не запертий, нехай Бог милує, все заперто.

Герасим. Один візьме, другий візьме – так і хліба не настачиш! Де ти взяв хліб?

Клим. Та я ще вчора за вечерею заховав окраєць.

Герасим. Чуєш, Параско? Хліб крадуть у тебе з-під носа, гарна хазяйка! Чого ж Мотря глядить?

Параска. Ну, а що ж я зроблю, коли хватають, як на зарванській вулиці? Чи чуєш, Мотре, вже хліб крадуть, скоро самим нічого буде їсти... *(Пішла)*.

Герасим. Це так, це так! Однеси зараз назад – гріх у неділю снідати.

Клим. Якби я спав у неділю, то й не снідав би, а то з цієї пори до обіду на ногах не ївши охлянеш.

Герасим. Бійся Бога! Хіба ти з'їси до обіда півхліба?

Клим. Атож! Бога треба боятися, щоб не з'їсти до обіда півхліба.

Герасим. Одріж собі скибку, подавись ти нею, а то однеси назад.

Клим. Поживишся скибкою, як собака мухою. *(Пішов)*.

Герасим (до Копача). Така з'їжа, така з'їжа, що й сказати не можна! Повірите: з млина привезуть пуд тридцять борошна, не вспієш оглянутися – вже з'їли. Настане день, то роботи не бачиш, а тільки чуєш, як губами плямкають. (...).

Ви, напевно, вже знаєте, що цей твір – трагікомедія. Скажіть, де в цих сценах можна віднайти елементи комічного, а в чому виразно виявляються трагічні елементи.

ЯВА VI

Герасим і Параска

(...) *Параска*. Та з великого розуму в дурний заходиш! Що це ти заціяв – женить Романа на Пузирівні?

Герасим. А-а! То ти про це? (*Набік*). Думав, що довідалась за гроші, аж всередині похолонуло. Ну, так що ж? Тобі яке діло?

Параска. Не хочу я нікого за невістку, опріч Мотрі. Сам казав, що будеш її сватать; діти полюбилися, я до неї привикла, вона до мене, дівка красива, здорова, зна всі порядки, коло птиці, коло свиней, коло корів – одно слово, хазяйка біля всього; в хаті, як у кімнаті, я вже нездужаю, а против неї, скільки їх у нас не було, ніхто хліба не спече, ніхто борщу не наваре, хоч і без олії іноді, а всі їдять не нахваляться.

Герасим. Не треба мені ні доброго хліба, ні доброго борщу, бо чим краще спече, а смачніше зваре, тим більше робітники з'їдять... Мені треба невістку з приданим, з грішми. (...).

Параска. Тьфу на твою дурну голову.

Герасим. Я тебе як плюю!.. (*Заміряється її вдарить*).

Уважно вчитайтеся в монолог Калитки та його дружини. Як автор характеризує Параску?

ЯВА VII

Ті ж і Савка

(...) *Герасим*. Ну, а якби були такі гроші, що всяке прийме, то ви б згодились достать таких грошей?

Савка. Я? З охотою. Коли люди багатіють, то чом же нам не поспробувать щастя... Надокучили прокляті злидні!.. Тільки горе мое – грошей нема; а без грошей же не достанеш і фальшивих бумажок. Та й де вони є отакі, як це ви кажете?

Герасим. Є... є... куме... Та ви зараз від мене прийняли на десять рублів фальшивих бумажок.

Савка (витяга гроші з кишені). Що це ви, куме... Господь з вами! Мені так страшно стало, як тоді, коли ходив викликать безп'ятого... (*Розглядає*). Де ж вони тут? Це ви на глум мене піднімаєте?.. Гроші всі натуральні, як є!

Герасим. Отже, побий мене Бог, меж ними є фальшиві: і таких грошей можна купить, скільки хочеш... Пристанете в компанію? Купимо сто тисяч.

Савка. Стривайте, куме, помовчіть, нехай я опам'ятаюсь, бо з мене мало дух не випре... Сто тисяч! (*Тре голову, потім тяжко зітхає*). Ні... куме, може, ви жартуете зо мною?

Герасим. Не до жартів мені, куме, самому. Бодай я завтра сонця не побачив, коли жартую.

Савка. Покажіть же мені, котра настояща, а котрі фальшиві.

Герасим. Угадайте самі.

Савка (розглядає). Не вгадаю.

Герасим. Оце вони! Ну як таких грошей не купить? (*Вийма з пачки три бумажки по три і одну рубльовку*).

Савка. Ніколи в світі б не подумав, що це фальшиві.

Герасим. Отже, неважаючи на те, що гроші зроблені дуже добре, все-таки перше, ніж купити таку суму, їдьте ви, куме, хоч зараз в казначейство і розміняйте ці гроші: як казначей прийме, то всяке прийме... (...).

Савка. Добре, їду! Тільки договір краще грошей! Скільки ви мені дасте, як купите?

Герасим. А скільки хочете?

Савка. Скільки? Від кожної тисячі, що купите, мені сто карбованців.

Герасим. Багато буде. Я ж таки буду гроші свої кривні терять, а ви тільки поміч мені дасте. Візьміть п'ятдесят від тисячі.

Савка. Ні, куме! Коли вже труситься, то хоч знать, за віщо.

Герасим. А, нехай буде по-вашому. Отоді, куме, заживем, га? (...).

Навіщо Калитка дав кумові Савці це доручення?

ЯВА XI

Герасим і Параска.

Параска. Звели і нам коней запрягти.

Герасим. Навіщо?

Параска. У церкву поїду з Мотрею.

Герасим. Ще що вигадай! До церкви можна й пішки піти, тут недалеко – три верстви.

Параска. Туди три та назад три, то вже шість.

Герасим. Люди в Київ ходять за чотириста верстов, а ти не хочеш потрудитися для Божого дому й шість верстов, – ай-ай-ай, а ще й богомольна! Важко вже тобі пішки піти до Божого дому шість верстов... Худобу ганять в празник гріх. Блажен чоловік, іже скоти милує.

Параска. Що ж, тобі більше коней жаль, ніж жінки?

Герасим. Скотина гроші коштує, вона цілий тиждень робить на нас, а в неділю, що мала б відпочити, гони в церкву. Це не по-Божому і не по-хазяйськи.

Параска. Та й я ж цілісінький тиждень на ногах і роблю не покладаючи рук!

Герасим. То ти, а то коняка... Ти собі робиш, а коняка тобі. Та й знову – робота до роботи не приходиться. Хіба ти борону або плуга тягаєш? От якби ви вдвох з Мотрею крумера попотягали, то інша річ... Не дам коней. Пожалій скотину раз, вона тобі послуже десять раз... Іди пішки, Господь прийме твої труди і дасть тобі здоров'я.

Параска. Та чи ти ж з розумом? Всяке знає, що ми хазяїни неабиякі, а я буду тьопатися стільки світу пішки до церкви.

Герасим. Ото-бо й є, що хазяїни, і кожний скаже, що це по-хазяйськи: скотинка одпочива, а хазяйка пішки. Іди, іди, Параско, пішки. Бог прийме твої труди... а коні одпочинуть – завтра робота...

Параска. Сором людям в очі дивиться! Та ми ж пішки поспіємо на шапкобрання. Так буде, як у ту неділю: люде з церкви, а ми в церкву.

Герасим. Не мніться, то поспієте і на херувими... а коней гріх ганять у неділю.

Параска. А бодай ти пропав з своїми кіньми разом!

Герасим. Параско! Не лайся, щоб я часом ради неділі не дав тобі по потилиці.

Параска. Бий, бодай тобі руки посохли! І змолоду з синяків не виходила, бий і на старість! У! Харциз – коняку жаліє, а жінку бить збирається... Тьфу!

Герасим. От же вдарю!

Параска. Бий, бий, я не тікаю!

Герасим. Ах ти ж, відьма чортова, то ти оце мене дратувать заходилась, та я... (*Кидається на Параску, хватає за очіпок.*)

Входе Конач. Калитка цілує Параску. (...).

Завіса.

Чого, на вашу думку, в цій сцені більше: комічного чи трагічного? Доведіть.

ДІЯ ТРЕТЯ

Декорація та ж.

(...)

ЯВА II

Входе Роман.

(...) *Герасим.* Ну, ну, розкажуй: як приймали, чим частували? Чи уподобались дівчата? Га?

Роман. У них були гості: пани якісь, офіцери.

Герасим. Хе-хе-хе! І ти рядом з панами, з офіцерами? Он куди Калитка заліз!.. Що то гроші!

Роман. Та мене, тату, у горниці і не кликали, я на кухні й обідав.

Герасим. Оце гарно... А сто чортів їх матері – хазяйського сина і в хату не закликали. Ну, а Бонавентура ж що?

Роман. Бодай той Бонавентура сказився! Тільки під'їхав під крильце, а він зараз зскочив з фургона й почав кумедію приставлять: вірші читає, по-турецькому, чи що, балака. Люде аж за животи беруться та регочуть, а він рад, що на посміх здався, та ще гірше! Тут вийшов і Пузир. Тож регоче і закликає його у хату. Бонавентура, показуючи на мене, каже: «Кличте ж і його, це Калитчин син – хазяїн гарний...». А Пузир одказує: голяк масті, чирва світить! Нехай, каже, розпряга коні та йде у застольну, там і пообідає, у мене гості не такі, щоб рядом його посадить.

Герасим. Ах ти ж погань! Мужва репана! Давно лизала панам руки, за верству шапку скидала, а тепер розжилася, кумпанію з панами водить і зараз морду пиндючити перед своїм братом! Ах ти ж пузир з горохом! Та я як позичав князеві гроші, то рядом сидів... Чого ж ти там zostався? Було б круть – і додому.

Роман. Ждав Бонавентури, думав свиней купити... Свині завідські, остроухі, гарні свині, я бачив.

Герасим. Та нехай їм чорт з їх завідськими свиньми, коли вони самі гірш свиней.

Роман. Бачив я й дочок Пузиревих – ходили з офіцерами на проходку. Одягнені по-панячи й ходять з вихилясами – настоящі панночки.

Герасим. Чортзна-що, покручі! Роботи з неї ніякої, знаю я: все подай, все прийми, від дзеркала вірвовкою не відтягнеш, надвір – не то зимою, а й літом – виходе тільки на шпацір! На біса нам білоручки, дармоїди... Стривай лишень, хтось, либонь, під'їхав. (*Біжить до вікна*). Чи не кум Савка вернувся? І ноги затрусились. Іди по своєму ділу.

Роман вийшов.

Ой Пузири! Глядіть, щоб ви не полопались, а замість вас Калитку розіпре грошвою... Отоді я вам покажу, як хазайнувать! Я не буду панувать, ні! Як їв борщ та кашу, так і їстиму, як мазав чоботи дьогтем, так і мазатиму, а зате всю землю навкруги скуплю. Їдеш день – чия земля? Калитчина! Їдеш два – чия земля? Калитчина! Їдеш три – чия земля? Калитчина!.. Диханіє спирає... а скотини, а овець розведу – земля під товаром буде стогнать... Отоді і я скажу про Пузиря: голяк масті, чирва світить!

Входе Гершко, одягнений чисто, по-городському.

Про що свідчить історія відвідин Пузиря Романом Калиткою? Як би на місці Пузиря повівся сам Калитка?

ЯВА ІІІ

(...) *Гершко.* Я можу вам помагать покупать землю Смоквинова.

Герасим. Як? Грошей даси?

Гершко. Зачім гроші? Ми грошей не маємо, ми із розумом живемо.

Герасим. Як грошей нема, то й розуму Біг дасть.

Гершко. Помиляєтесь, Герасим Никодимович, не так: як розум є, будуть гроші! Хе-хе-хе!

Герасим. А може, так. Ну, показуй же твій розум!

Гершко. Ізвольте, з нашим удовольством: Смоквинов позичає на улущеніє хазайства п'ять тисяч! Хе-хе-хе! Яке там улущеніє? Пхі! Между прочево, мне досконально звесно, що він уже п'ять іменієв проїв. Ну, добре, нехай собі їсть!.. Він любе смачно їсти, а ви любите землю... Давайте єму п'ять тисячов під закладну, візьміть добрі проценти – і земля буде ваша.

Герасим. Яким побитом?

Гершко. А скудова він візьме заплатить долг, га? Скудова, я вас питаю? Земля заложена і перезаложена ув банк; прийде строк платить – її будуть продавать з аукціону, тоді ви приймете на себе банк – і земля ваша.

Герасим. Це виходить, я йому не позичу, а дам завдаток на землю і ще й процент візьму?

Гершко. Зараз видко комерчеську голову, з вами легко діло мать.

Герасим (про себе). Що ж його робить? Два діла збіглось докупи... Кума ще нема... Голова тріщить! (*До Гершка*). Треба подумать.

Гершко. Ви довго не думайте, бо до Смоквинова уже приїздив фактор купувать землю... Ну я його прогнав, бо без мене ні один єврей не має права гендлювать. Я фактор на цей куток, і Смоквинов до

мене належить, а якби тот господин поворотілся до мене, я б єму купив з одного слова, а теперечки, на злість тому господину, желаю вам устроїть діло.

Герасим. Добре робиш, спасибі тобі! А від кого ж то фактор приїздив до Смоквинова?

Гершко. Від денежного чоловіка, від Жолудя.

Герасим. Від Жолудя?! Григорій Мойсейович, будь ласка, не допустить Жолудя. Ідіть зараз до Смоквинова, обнадежите його, що я дам грошей під закладну і процент візьму невеликий... Тільки треба день-другий підождають, поки я обернуся з своїми ділами.

Гершко. Можна. А скільки ви мені дасте факторського?

Герасим. А скільки ж ви хочете, Григорій Мойсейович?

Гершко. Дасте п'ятдесят карбованців тепер, а як поладнається діло, то ще п'ятдесят.

Герасим. Помилуйте!.. Господь з вами! Бога бійтесь! Де ж таки сто карбованців за такий пустяк? Візьміть тепер... десять карбованців, а як діло скінчиться, тоді ще двадцять п'ять...

Гершко. Міне єто даже странно, как чесний человек! За кого ви меня принимаете?

Герасим. Невже ж мало? За віщо ж більше? (...).

Гершко. Ну що робить!.. Нічого з вами робить, давайте. (*Бере гроші*). Теперички поїду прямо до Смоквинова. Ну, прощайте. (...).

Це не перший шахрай, що звернувся до Калитки. Як ви вважаєте, чому вони обрали саме його об'єктом шахрайств?

ЯВА V

Савка і Герасим.

(...) *Герасим.* Не мучте, куме! Кажіть...

Савка. Годяться, куме. (*Випускає шию Герасимову з рук*).

Герасим. Годяться. (*Обніма Савку так само, як його обнімав Савка, і, держачи за шию, балакає крізь сльози*). Куме, соколе мій... Куме, вашими устами Бог говорє... (*Цілує його*). Я кращого слова від роду не чув, як пташка защебетала перший раз весною, так радісно зробилось на серці від цього слова. Скажіть ще раз це слово, скажіть, куме!

Савка. Годяться!

Герасим (цілує його, говорє крізь сльози). Годяться?

Савка. Чого ж ви не радієте, та плачете?..

Герасим. Це я так радію... Як же, як, розкажіть? Я мало не заслаб, ждучи вас.

Савка. Пустіть, сідайте. Вип'ємо, я вам розкажу.

П'ють.

Ви думаете, я мало трусився в городі? Танцював так, що і зуб на зуб не попадав. Вчора хотів спробувати, чи приймуть у лавках, бо казначейство було заперте. Оце підійду до лавки та й думаю: а що, як пізнають, що фальшиві? Та й назад. Заспокоюсь трохи, знов іду і знов вертаюсь. Нема смілості. Зайшов у трактир до Кукленчихи, випив одну восьмушку, другу випив, попоїв добре холодцю – і сміливість найшла

на мене: вийняв фальшиву бумажку, даю Кукленчисі, а у самого серце затьопалось, і волосся, чую, піднімається на голові; та вже й не знаю, як я здачу взяв! А як вийшов на улицу, то вже й землі під собою не чув. Мерщій до Лошкаря, купив пачку канату, даю знову бумажку; глянув на неї прикажчик, прищурих око, у мене в душі захолонуло, а далі поклав у ящик, а мені дав здачі. Тоді я у казначейство, купив гербову марку у присяжного, прийняв і присяжний і дав здачі.

Герасим. Куме! Я подарую вам ті сто рублів! (*Виймає запродажню і рве*). От вам запродажня! Погуляймо ж трохи, а увечері, куме, як смеркне – на вокзал... А знаєте, треба щось видумати, яку-небудь причину нашій гульні – щоб не догадались, бува. Я ніколи не гуляю, щоб не було підозріння. А от що: засватаю я Романа на Мотрі – от і буде причина нашій гульні. (*Гука*). Параско! Мотря! Роман! А ідіть сюди!

ЯВА VI

Ті ж, Мотря, Параска й Роман.

Герасим. Випий, стара.

Параска. Що це з ним? (*П'є*). Будьте здорові.

Герасим. Обідив Пузир Романа! Не закликав у хату, так я женю Романа на Мотрі. Мотре, підеш за Романа?

Мотря. Атож!

Герасим. Стара, що ти скажеш?

Параска. Я рада, що ти мене послухав! Такої невістки пошукать.

Герасим. А ти, Романе?

Роман. Спасибі вам, тату, що ви уважили мою просьбу. (...).

Завіса.

Чому Калитка так несподівано погодився на одруження Романа з Мотрею, проти якого він недавно протестував?

ДІЯ ЧЕТВЕРТА

Декорація та ж.

(...)

ЯВА V

Роман, Параска і Мотря. (...).

Роман. Скажете, мамо, батькові, що тут приїздив жид і сказав, щоб вони завтра були у Смоквинова в обідню пору з грішми, бо Жолудь землю перекупує. (*Вийшов*). (...).

ЯВА VII

Входить тихо Герасим, а за ним Савка, несе на плечах здоровий мішок з кожі. (...).

ЯВА VIII

Герасим (сам). Світить свічку, засвітив, поставив, глянув на мішок, поцілував його.

Герасим. Отепер Пузир нехай скаже: голяк масті, чирва світить! Ще поміряємось – хто голяк. Він думає, що дуже розумний. Ні,

братику, потягайся ще зо мною. Хе-хе-хе! Я не то що, я й жида сьогодні обманив; поки мішок розшили – дзвінок, він вийняв пачку, глянув я на неї гроші... всередині колотиться, а сам думаю, як би його обманить; другий дзвінок – жид зашамотався, бере мішок, не дає... Давай гроші, – каже. Слово за слово, а тут – третій; я тоді йому тиць замість п'яťох та тільки три тисячі. Ха-ха-ха! Отак ушквар! А він, не лічивши, прямо в вагон.

Входе Параска.

ЯВА ІХ

Герасим і Параска. (...)

Параска одступає за двері. (...).

Параска. Казав, щоб ти був в обідню пору у Смоквинова з грішми, бо Жолудь землю перекуповує.

Герасим (ненароком глянув на мішок). Ха-ха! Чорта лисого перекупе.

Параска. Що там ти привіз, чого ховаєшся від жінки? Покажи!

Герасим (несамовито підступа до неї). Я тебе попитаю! Я тобі покажу... я... я... тебе уб'ю... Я тебе задавлю, коли будеш лізти у вічі! Геть пішла!

ЯВА Х

(...) Входе Савка.

(...) Герасим. То вам п'ять тисяч?

Савка. Десять... десять... кажу вам, десять... не розпалюйте мене!

Герасим. Та не кричіть-бо! Беріть, беріть десять... *(Набік).* Щоб тебе за печінку взяло. *(Вийма з мішка пачки по тисячі, навхрест оперезані бумагою, а кум розгляда).* Оце одна, а це друга, а це третя...

Савка. Стривайте... куме, гляньте...

Герасим. А що?

Савка. Та це не гроші, це чистісенька бумага!

Герасим. Як?!

Савка. Чиста бумага! От так машину підвела жидівська голова, тільки на трьох пачках спереду і ззаду наклеєні гроші, а то все чиста бумага.

Герасим (хвата пачки одну за другою, перегляда). Бумага!.. Обманив!.. Куме, він же гроші давав, я сам бачив! *(Хвата знов бумажки, розрива і кида).* Сама бумага... чистісенька бумага!.. *(Несамовито).* Ха-ха-ха!.. Сто тисяч!! Ха-ха-ха!

Савка. От же збожеволіє! Куме, заспокойтесь, що з воза впало, те пропало.

Герасим озирається, хватає пояс на лаві і біжить з хати.

Савка. Куме, куме! Куди ви? Господь з вами! Схаменіться, що з воза впало, те пропало.

Входе Параска.

То в чому ж полягало шахрайство, якому повірив Калитка?

ЯВА XI

Савка і Параска.

Параска. Що тут таке? Боже мій милостивий, кажіть, куме, куди він побіг, чого він так галаснув?

Савка. Сором признатися. Гляньте: оце добро ми купили за п'ять тисяч.

Параска. Як?

Савка. Так. Обманив жид: дав чистих бумажок замість грошей. А може, то й не жид був, може, нечиста сила перекинулася в жида і отуманила нас так, що ми не роздивились і прийняли бумагу чисту за гроші.

Параска. А Господи, Господи! Бач, яке нещастя скоїлось; чула моя душа, що з ним щось недобре діється. Та чого ж він побіг?

Савка. Я й сам до пам'яті ніяк не прийду, всередині все колотиться.

Голос Копача: «Поможіть, рятуйте!» (...).

ЯВА XII

(...)

Підводять Герасима, він ще потягнув у себе воздух і витирає ніт.

Параска (плаче). Старий, старий!

Герасим. Де я? (Спазми).

Копач. Пийте воду. (Подає).

Герасим п'є.

Копач. Що з вами? Що це ви вигадали?

Савка. Та годі, куме! Буде здоров'я, будуть і гроші, а я навіки від них одрікаюсь, ніколи в світі не буду хотіть більше, ніж Бог дає. Такої пригоди ніколи не ждав.

Копач. Які гроші?

Савка. Он гляньте, як нас обманили.

Копач. А-а! Зразу догадався! Опит – велике діло! На тім тижні в городі була така сама okazія! І багато видурили?

Савка. П'ять тисяч...

Герасим (закльовується воздухом). Ой... ой!..

Копач. Бризкайте водою.

Бризкають. Герасим піднімається.

Та годі вам, Никодимовичу, убиватися. Заспокойтесь нащот грошей! От поїдемо на Боковеньку, там є гроші, там є сила грошей, вірте, що достанем. Мені само провіденіє указує цей путь... Примети які: скала, копил так і копил так, а посередині кам'яна фігура... не я буду...

Герасим. Обікрали... ограбили... Пропала земля Смоквинова! Нащо ви мене зняли з вірówki? Краще смерть, ніж така потеря! (Ридає).

Завіса.

Прокоментуйте останні слова Герасима Калитки. Про що вони свідчать?

«КРАЩЕ СМЕРТЬ, НІЖ ТАКА ПОТЕРЯ...»

Кумедію нам дайте, кумедію, що бичує сатирою страшною всіх і сміхом через слюзи сміється над пороками і заставляє людей, мимомовно їх волі, соромитись своїх лихих учинків!..

Іван Карпенко-Карий

У 1889 році Карпенко-Карий написав комедію «Гроші», яка була заборонена цензурою до вистави, проте після переробки під назвою «Сто тисяч» уже в 1890 році відбувся її дебют. Роль головного героя – Герасима Калитки – виконував сам Карпенко-Карий.

Основна комедійна лінія, пов'язана з придбанням Калиткою ста тисяч фальшивих грошей, розгортається на тлі панорами життя українського села на межі ХІХ–ХХ століть. Йдеться, зокрема, про зародження капіталістичного ладу, майнове розшарування села, а також про становлення сільської буржуазії як фактично нової суспільної верстви.

Сюжетна канва «Ста тисяч» узята з реального життя. У період мешкання драматурга на Єлисаветградщині газета «Єлисаветградський вісник» писала, що у 1880-х роках активно діяли зграї шахраїв, які дурили ласих до легкої наживи сільських багатіїв, нібито продаючи їм фальшиві гроші. Проте Карпенко-Карий використав ці відомості лише для зав'язки динамічної інтриги. Насправді ж предметом аналізу й осуду стала психологія стягання. Карпенко-Карий представив на суд читача і глядача новий психологічний і соціальний тип сільського багатія, основою багатства якого є земля, «шматочок кругленький» у двісті десятин. Цьому малоосвіченому і жадібному сільському буржуа постійно «копиту не хватає», щоб прикупити ще земельки, «Божої донечки», яку Герасим Калитка любить щирою любов'ю. Земля – його пристрасть: *«Всю землю навкруги скуплю. Їдеш день – чия земля? Калитчина! Їдеш два – чия земля? Калитчина! Їдеш три – чия земля? Калитчина!.. Диханіє спирає...»*. Навіть уві сні Калитка марить: *«Кругом, кругом усе моє»*.

Поміркуйте, чи може людина, що прагне до постійного збагачення, зберегти в собі позитивні людські якості, духовну цілісність, моральність.

Очевидно, що для справжнього господаря, який весь вік важко працював на землі, щиро любив її, знаходячи найніжніші для неї слова, руйнація мрії про розширення свого господарства, землі – істинна трагедія. У системі цінностей українського селянина земля важила найбільше. А для справжнього господаря, який її розуміє, «відчуває», – і поготів. Герасим Калитка зовсім не нагадує сатиричну карикатуру на одуреного сільського заможника. Цей образ значно складніший, він має динамічну перспективу, про що свідчить написана дещо пізніше комедія «Хазяїн» і її головний герой, Терентій Пузир, логічне продовження образу Калитки.

Чи віднайшли ви якісь позитивні риси в образі Калитки?

Із зашморгу Калитку, напівживого й напівбожевільного з горя, виймає Бонавентура – шукач скарбів, що розорився в пореформений час, не зумівши пристосуватися до нових економічних умов. Це теж цілком новий соціальний тип, продукт капіталістичного ладу, що утверджувався на зламі епох. Він уособлює типове явище тієї доби – процес розпаду дворянських і поміщицьких родів і господарств. Власне в уста Бонавентури драматург вкладає монолог, що дає ключ до розуміння цих процесів: «Хазяйственный мужик, – каже він, – велике діло! Ворушіться, ворушіться! Крутіть головою: купили у Борща, купуйте у Смоквинова, а там у Щербини... Пани горять, а мужички з пожару таскають... Це не пустяк!.. Вони привикли омари там, шампанське – от грошики й ухнули, а там і іменія ахнули. А ви галушечки, картопельку, кулешик, чехоньку, та й то не щодня, а воно жирок і наростає... Гляньте навколо: Жолудь десять тисяч десятин, Чобіт – п'ять тисяч десятин, Пузир – три тисячі; а тут і ви помаленьку та помаленьку прикупуйте та прикупуйте».

Проаналізуйте і прокоментуйте цей монолог Бонавентури, який не увійшов до поданого для читання скороченого варіанта п'єси.

У цій п'єсі Карпенка-Карого не цікавлять соціальні суперечності. Він ставить собі за мету розкрити конкретний психологічний тип героя, породженого новою економічною формацією. Це суть комедійного конфлікту й осердя її проблематики.

Сатиричної гостроти, глибокої комедійності драматург досягає різними засобами: свідомим перебільшенням, загостренням комічно-сатиричних ознак образу; спотворенням об'єктивної дійсності через суб'єктивну уяву; мовною індивідуалізацією та стилізацією мови під народну говірку.

Цей твір є блискучим взірцем світового сюжету про вічну «владу грошей», яка іноді змушує свою жертву втрачати людську подобу.

Якими якостями, на ваш погляд, повинна володіти людина, щоб не піддатися цій самій «владі грошей»?

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

Повторюємо

1. Назвіть дату, місце народження Івана Карповича Тобілевича, міста, з якими було пов'язане його життя, видатних родичів знаменитого драматурга.
2. Пригадайте, у яких творах української чи зарубіжної літератури є герої, схожі на Герасима Калитку.
3. Перекажіть власними словами основний зміст твору «Сто тисяч».
4. Перерахуйте сюжетні лінії, наявні в трагікомедії «Сто тисяч».

Міркуємо

1. Розкажіть усе, що ви знаєте про родину І. Карпенка-Карого.
2. Складіть цитатний план характеристики образу головного героя. Поміркуйте, які цитати (з діалогів чи монологів) найбільше стали вам у пригоді.
3. Підтвердьте цитатами з тексту, що Герасим Калитка – зажерливий і меркантильний, жорстокий і бездуховний господар-землевласник.
4. Виразно прочитайте монолог Герасима Калитки. Які інтонації вам знадобилися, щоб підкреслити авторську характеристику героя?

Аналізуємо

1. Порівняйте образи Герасима Калитки, його кума Савки, двох шахраїв. Що об'єднує цих людей і чим вони різняться?
2. Розвинуте розпочату думку: «Влада грошей перетворила Герасима Калитку на...».
3. Розкажіть про літературну й театральну діяльність І. Карпенка-Карого, їх взаємозв'язок.
4. Припустімо, ви зустріли такого собі Герасима Калитку в наш час. Розкажіть, який він нині.

Дискутуємо

1. Обговоріть, які суспільні явища відображені в трагікомедії Карпенка-Карого.
2. Чи погоджуєтесь ви, що бездуховність – прояв зла в житті людини? Свою думку аргументуйте цитатами з твору.
3. Визначте провідні засоби сатиричного змалювання героїв і ситуацій комедії.
4. Доведіть чи спростуйте думку, що проблеми, порушені автором твору, є актуальними і в наш час.

ДІЗНАЙТЕСЯ БІЛЬШЕ

Батько драматурга не мав жодної власності, не мав і доброї освіти, а тому змушений був служити при панських економіях. Мати, уроджена Садовська, до заміжжя була кріпачкою. У нарисі про І. Карпенка-Карого **С. Єфремов** писав: «*Про матір особливо теплі спогади зостались у її талановитого сина, та й не у його самого, адже і Садовський, і Саксаганський – обидва свої артистичні псевдоніми взяли од матері, ніби оддячуючись їй своєю славою.*»

Справді, Микола і Марія прибрали собі за псевдоніми дівоче прізвище матері, а Панас назвався Саксаганським на честь містечка Саксагані, звідки мати була родом.

А на вашу думку, навіщо людина бере собі псевдонім? Люди яких професій роблять це найчастіше? Як впливає псевдонім (і чи впливає взагалі) на долю людини?

У 70–90-ті роки XIX століття народжувалася вічна слава українського театру, на небосхилі української театральної культури засяяли зірки корифеїв – *Михайла Старицького, Марка Кропивницького, Марії Заньковецької, братів Тобілевичів – Панаса Саксаганського, Миколи Садовського, Івана Карпенка-Карого.*

Але розвиток драматургії був явищем складним і багатогранним. У цей період український театр пройшов непростий шлях від аматорських гуртків до «театру

А. Пунанін. Панно. Корифеї української сцени

корифеїв», будши повсякчас, за висловом І. Франка, «школою життя» для широких верств українського суспільства.

Відчутною стала потреба організації професійної театральної трупи. Честь її створення випала на долю М. Кропивницького. Фактичною датою народження трупи стала блискуча вистава Шевченкового «Назара Стодолі» в Києві 10 січня 1882 року за участю М. Садовського та М. Кропивницького.

Остаточно перша українська трупа склалася восени того ж року в Єлисаветграді. Тоді ж почала сходити акторська зірка М. Заньковецької.

Свою професійну трупу з власними декораціями, хором, оркестром створив і став на її чолі М. Старицький у 1883 році. До неї увійшли І. Карпенко-Карий, П. Саксаганський, М. Садовська-Барілотті. **Іван Франко** пізніше напише: «Зложилася трупа, якої Україна не бачила ані перед тим, ані потому, трупа, котра робила фурор не тільки по українських містах, але також у Москві і в Петербурзі, де публіка часто має нагоду бачити найкращих артистів світової слави».

Одним із розбудовників сучасного українського театру є Андрій Жолдак (Тобілевич) – нащадок Івана Карповича. Про його резонансну творчість часто пишуть у пресі, розповідають по телебаченню. А що ви знаєте про нього, його творчість?

ПОДОРОЖ ЛІТЕРАТУРАМИ СВІТУ

Всесильне золото, і ви про це, напевно, знаєте, затьмарювало розум не одному ласому до наживи і жадібному персонажеві світової літератури. Геніальний французький драматург **Жан Батіст Мольєр** створив образ знаменитого Гарпагона, скнари, який навіки став втіленням «вічної» у світовому мистецтві проблеми влади грошей. Прочитайте уривок з комедії Мольєра «Скупий», і ви переконаєтеся: Калитка має гідних «родичів».

«Г а р п а г о н. Злодії! Злодії! Тримайте злодія! Грабіжника! Вбивцю! Громе небесний, скарай злочинця! Все загинуло! Вбили, зарізали, гроші в мене вкрали! Хто вкрav? Куди він подівся? Де сховався? Як його знайти? Куди бігти? Чи не

треба бігти? Чи не там він? Не тут? Хто це? Стій! (*Хапає себе за руку*). Віддай мою казну, мерзотнику! Ой, то це ж я сам! У голові паморочиться. Не знаю, де я, хто я, що роблю. Гроші, гроші мої бідні, голуб'ята рідні, друзі безцінні! Викрали вас у мене! Відняли мою опору, втіху мою, мою віраду! Що мені робити тепер у цьому світі? Навіщо мені тепер жити? Все скінчено! Ох, смерть моя прийшла!

Помираю, помер, похований, закопаний у могилі. Невже ж ніхто мене не воскресить? Врятуйте, поверніть гроші або хоч підкажіть, хто вкрав! Га? Що ви кажете? Почулося, немає нікого. Але хто б не вкрав, проклятий вистежив так спритно, підстеріг і вловив момент, коли я з негідником сином вступив у суперечку. Піду! Піду швидше шукати управи! Всіх на допит – служниць, служників, і дочку, й сина, і мене самого. Що це? Навіщо тут народ зібрався? Скільки їх? На цього погляну а чи на того – всіх підозрюю, в кожному бачу злодія! Про щось говорять! Ви про кого розмовляєте? Чи не про того, хто мене пограбував, занастив? Що за шум отам, нагорі? Можливо, там злодій? Будьте милосердні! Якщо ви чули що-небудь, знаєте про злодія, благаю – не приховуйте, скажіть мені. Можливо, він поміж вами ховається? Чого вони так дивляться на мене? І всі регочуть. А-а, ось ви як! Спільники! Разом з ним крали! Швидше за поліцію, за комісаром, за приставами, суддями! Всіх катувати, повісити на шибениці! Агов, ката сюди! Усіх перевішаю, а якщо грошей не знайду, повішуся сам!».

А насамкінець – порівняйте: українське слово «калитка» означає «товстий гаманець». Саме таким є прізвище головного героя комедії Карпенка-Карого. А слово «гарпагон» походить з латини, первинне його значення – гарпун. Так називався якір, яким під час морського бою підтягували ворожі кораблі. У переносному значенні означає «хапуга», «загребущі руки».

ВАШ ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧИЙ СЛОВНИК

Д р а м а (з грецької – «дія») – один із трьох літературних родів (*епос, лірика, драма*). У драмі життя показане не через авторську оповідь, а через діалоги і вчинки дійових осіб. Драматичні твори призначені для постановки на сцені. Драматичний твір має *діалоги, полілоги, монологи, ремарки* (авторські пояснення в тексті драми). Драматичний твір складається з *дій* або *актів*. Дії поділяються на *сцени, яви* або *картини*. До драматичних жанрів належать *комедія, трагедія* і власне *драма*.

К о м е д і я (з грецької – «святково-веселий натопв і пісня») – жанр драматичного мистецтва, у якому дія та дійові особи подаються у смішних ситуаціях. Природа сміху, його палітра можуть бути надзвичайно широкими – від поблажливо гумористичного сміху до сатири, сарказму, гротеску. Родоначальником комедійного жанру вважається Аристофан. Комедійний жанр в українській літературі представлений творами М. Гоголя, М. Старицького, І. Карпенка-Карого. Вершини світового мистецтва комедії – твори Лопе де Вега, Шекспіра, Мольєра, Грибоедова.

Т р а г і к о м е д і я – жанр драматичного твору, що має ознаки як трагедії, так і комедії. В основі трагікомедії лежить переконання

автора у відносності цінностей життя. Трагікомедія не приймає однозначності моральних оцінок комедії чи трагедії. Основні ознаки трагікомедії: поєднання смішних і серйозних епізодів; використання елементів піднесеності й комізму для змалювання дійових осіб; щасливе розв'язання любовних перипетій; несподівані сюжетні рішення; значна роль випадковості в долях персонажів. Часто герой має одну-дві визначальні риси, які постійно підкреслює автор і які надають змалюваній особі ознак певного соціального типу.

Яка, на вашу думку, найголовніша відмінність комедії від трагікомедії? Чому твір «Сто тисяч» ми називаємо трагікомедією, а не комедією? Аргументуйте свою думку, спираючись на подані визначення.

ТВОРЧІ ЗАВДАННЯ

Щоб мати повне уявлення про творчість драматурга, треба його п'єсу неодмінно побачити на сцені.

Також рекомендуємо відвідати Київський національний університет театру, кіно і телебачення імені Івана Карпенка-Карого, при якому функціонує театр-студія. А раптом це і ваша доля?

Після перегляду спектаклю або екранізованого твору «Сто тисяч» (у цій екранізації брали участь найвидатніші актори України) влаштуйте круглий стіл на тему «Сучасне прочитання творів Івана Карпенка-Карого, їх актуальність і злободенність».

Якщо у вашій школі є шкільний драмтеатр або гурток, спробуйте інсценізувати уривки з прочитаної вами трагікомедії.

ЛІТЕРАТУРНА П'ЯТИХВИЛИНКА

Ми намагалися з'ясувати походження прізвищ героїв літературних творів. А чи знаєте ви етимологію власного прізвища чи імені? Спробуйте подумати і висловити свої припущення про це! Або оберіть ім'я та прізвище одного з героїв прочитаних вами творів і визначте їх походження, значення. От, наприклад, ім'я *Олена* походить із грецької мови і означає «смолоскип». А якщо прізвище, припустімо, *Стельмах* – хтось із ваших предків був гарним майстром з виготовлення возів. Подорожуйте Інтернетом, пошукайте в етимологічному словнику і сміливо висловлюйте власні гіпотези!

ЛІТЕРАТУРНО-МИСТЕЦЬКА ВІТАЛЬНЯ

ТЕАТРАЛЬНЕ СУЗІР'Я

Історія української і світової театральної сцени славна унікальним явищем – «*театром корифеїв*».

Свою діяльність український професійний театр розпочав 10 січня 1882 року, коли кияни вперше прийшли на виставу «*Назар Стодоля*»

Тараса Шевченка. Один із знаних дослідників української драматургії **Григорій Семенюк** писав: «*Маємо безпрецедентно-феноменальний випадок в історії світової культури, коли, нехтуючи кар'єрою, маєтками, соціальним статусом, інколи свободою, здоров'ям і життям, театральні діячі буквально на одному ентузіазмі будували театральний Храм, що захоплював і дивував світ. Кожен з тих, кого ми сьогодні називаємо корифеєм українського театру, мав вибір: жити на "дворянську ногу" (бо переважно всі мали дворянське походження), підвищуватися в чинах, спокуситися високою платнею і славою артиста Імператорського театру чи служити в українському театрі, добровільно прирікши себе на каторжний "труд, і спрагу, й голод". Вони були справжніми лицарями духу народного. Ніхто з них не змінив бажання утверджувати українське мистецтво, що хвилювало, виховувало і збагачувало глядача*».

Вони любили свою батьківщину, Україну, і театр. Любили над усе. Любили так, що виснажена голодом і хворобою **Марія Садовська-Барілотті** померла прямо на сцені, **Марія Заньковецька** пожертвувала особистим щастям. **Михайло Старицький** усі свої заощадження витратив на організацію трупи, на становлення українського театру. Ви вже знаєте, що довгі роки довелося терпіти жандармську «опіку» **Іванові Карпенку-Карому**. Майже сорок років не сходив зі сцени батько українського театру – **Марко Кропивницький**. Він, після струсу мозку, спричиненого зумисне опущеною на нього завісою, оглух, як свого часу геніальний Бетховен. І, як всесвітньо відомий композитор, що написав свої кращі твори, вже будучи глухим, Марко Лукич утілював свої кращі образи на українській сцені, читаючи слова по губах партнерів...

Що вам відомо про сучасний український театр? Назвіть відомі вам театри. Які з них ви відвідували? Яких українських акторів ви знаєте? Які п'єси ставлять в українських театрах? Яка роль театру в українському суспільстві нині?

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ ДО РОЗДІЛУ «НАЦІОНАЛЬНА ДРАМА»

У завданнях 1–7 виберіть одну правильну відповідь.

1. Хто з названих акторів не входив до «театру корифеїв»:

- А Панас Саксаганський
- Б Іван Тобілевич
- В Михайло Щепкін
- Г Микола Садовський

2. Як називався знаменитий хутір, родинне гніздо Тобілевичів:

- А Надія
- Б Качанівка
- В Марія
- Г Мотронівка

3. Який славетний кінорежисер був нащадком дружини Карпенка-Карого:

А Андрій Жолдак	В Сергій Бондарчук
Б Андрій Тарковський	Г Олександр Довженко

4. Які дерева садила на хуторі Надія родина Тобілевичів:

А тополі	В каштани
Б берези	Г дуби

5. Слова «Краще смерть, ніж така потеря» належать:

А Гершку	В Герасиму Калитці
Б Савці	Г Романові

6. Знайдіть серед поданих помилкове твердження:

- А Панас Саксаганський узяв псевдонім від назви маленького містечка
- Б трагікомедія «Сто тисяч» мала продовження – «Хазяїн»
- В Герасим Калитка був людиною освіченою і по-своєму талановитою
- Г п'єса «Сто тисяч» написана про сліпе прагнення до наживи

7. Закінчіть розпочаті висловлювання:

- А «взаємини Герасима і Параски були...»
- Б «Роман і Мотря були...»
- В «копач Бонавентура висловлював такі слушні міркування...»
- Г «кум Савка допоміг Калитці у...»

У завданнях 8–9 до кожного рядка, позначеного цифрою, доберіть відповідник, позначений буквою.

8. Установіть відповідність між висловлюванням та персонажем:

1 «Схаменіться, що з воза впало, те пропало!»	А Параска
2 «У мене гості не такі, щоб рядом його посадить»	Б Савка
3 «А бодай ти пропав зі своїми кіньми разом!»	В Пузир
4 «Поживишся скибкою, як собака мухою»	Г Клим

9. Установіть відповідність між дійовою особою та її ім'ям:

1 кум Герасима	А Клим
2 робітник	Б Роман
3 фактор	В Савка
4 син Калитки	Г Гершко

У завданнях 10–11 запишіть відповідь словом, словосполученням або реченням.

10. Роман і Мотря змогли побратися завдяки _____

_____

_____

11. Причина трагедії Герасима Калитки – _____

_____

_____

Розділ 4

З УКРАЇНСЬКОЇ ПРОЗИ

Од тих днів, од яких існує мистецтво, існує література, вони шукають одне... – людину. З давніх-давен усіх справжніх письменників хвилював і мучив отой невловимий чи вловимий в окремих рисах ідеал людини. Навіть тоді, коли письменник і не робив спроби укласти якийсь еталон у своїй художній творчості, він думав про це...

То не важливо, що пише письменник – новели чи романи, аби він осягав ними світ, відображав правду життя, аби по пласі, по цеглині викладав свою будову. Либонь, то основне – вибудувати свій дім, провести свою лінію.

Юрій Мушкетик

Михайло Коцюбинський

*Людську любов, і радість,
й жалі,
І совість, що губилась
на землі, –
У серце взяв, у світ поніс
з собою.*

Андрій Малишко

МИХАЙЛО КОЦЮБІНСЬКИЙ (1864–1913)

«Я ЗАВЖДИ БУВ ВЕЛИКИМ
ОПТИМІСТОМ...»

«**Б**о життя безупинно і невблаганно іде на мене, як хвиля на берег» – так сказав про себе письменник, який творив не лише українську – європейську літературу і культуру. Інтелігент і аристократ духу, людина високого морального обов'язку й рідкісного таланту, Михайло Михайлович залишив нам у спадок твори надзвичайні: правдиві, чарівні, вічні, як саме життя, яке він любив над усе на світі...

Павло Тичина, чий шлях у велику літературу був освячений благословенням М. Коцюбинського, говорив, що «великі світочі людства давно вже розступились, щоб дати місце і йому в шерензі борців, мислителів і шукачів правди».

Як ви гадаєте, чи впливає на творчість письменника те, оптиміст він чи песиміст у житті? А якщо впливає, то як саме?

Михайло Коцюбинський народився 17 вересня 1864 року в місті Вінниці. Про свої дитячі спогади М. Коцюбинський писав: «...Цей святвечір, маланки, ці колядки й щедрівки мають для мене значення, промовляють до мене загадками щасливих дитячих літ, віють поезією давніх, доісторичних часів...».

Лагідне дитяче прізвисько – Муся – по-своєму характеризувало доброго, спокійного, допитливого хлопчика, якого мати обожнювала, а інші родичі щиро любили і шанували за розум, порядність, дисциплінованість. Через матеріальну скруту талановитий юнак не зміг здобути вищу освіту. Учився лише в початковій школі в місті Барі, а згодом у Шаргородській бурсі. Подальшу освіту здобував самотужки. Бажання вчитися і наполегливість зробили з нього інтелігента європейського гатунку.

Варто сказати хоча б про те, що в домашніх театральних виставах Михайло грав роль Людської совісті в п'есі, яку він сам написав за мотивами пісень і дум часів козацько-селянських повстань.

Усе життя невтомно працював він на літературній ниві, під його пером оживали і курні українські хатинки, і вузькі вулички татар-

ських селищ у Криму, і могутні Карпати, де народжувалося вічне і прекрасне кохання. Він умів зазирати не лише в маленькі віконця селянських осель, а й у людські душі. Тому образи, створені його талантом, – вічні, бо під пильним поглядом великого гуманіста ніхто не міг покрити душею...

За мотивами повісті Михайла Коцюбинського знято художній фільм «Тіні забутих предків», який увійшов до класики світового кіномистецтва. Чи бачили ви цей фільм? Якщо так, то чим він вам сподобався? Якщо ні, то обов'язково подивіться, ви вивчатимете цей твір у старших класах!

Робочий кабінет
М. Коцюбинського

Коцюбинського не стало 25 квітня 1913 року.

Його проводжали в останню путь сонце, яке любив понад усе, і тисячі людей, що прийшли віддати шану великому синові України. Михайла Коцюбинського поховали в Чернігові, де він мешкав протягом останніх років, на схилах Десни, на Болдиній горі, куди часто ходив відпочивати видатний український митець.

Михайла Коцюбинського ще за життя називали «сонцепоклонником». Як ви гадаєте, який зміст вдячні читачі й друзі вкладали в це слово?

ДОРОГОЮ ЦІНОЮ

(Скорочено)

Діялось се в тридцятих роках минулого століття. Українське поспільство, поборене у класовій боротьбі, з ярмом панцизняної неволі на шиї, тягло свою долю з глухим ремством. То не віл був у ярмі, звичайний господарський віл, якого паша й спочинок могли зробити щасливим; ярмо було накладене на шию дикому турові, загнаному, знесиленому, але ов'яненому ще степовим вітром, із не втраченим іще смаком волі, широких просторів. Він йшов у ярмі, скорившись силі, хоч часом із гніву очі йому наливались кров'ю, і тоді він хвицав ногами і наставляв роги...

Вільний дух народу ще тлів під попелом неволі. Свіжі традиції волі, такі свіжі, що часом трудно було відрізнити сьогодні од вчора, підтримували жевріючу під попелом іскру. Старше покоління, свідок іншого життя, показувало ще на долонях мозолі від шаблі, піднятої в оборону народних і людських прав. Пісня волі, споетизованої, може, в дні лихоліття, чаруючим акордом лунала в серцях молоді, поривала її туди, де ще не чуть кайданів, скованих на людей людми. На широкі бессарабські степи, вільні, без пана й панцини, рвалась гаряча уява й тягла за собою сотки й тисячі...

От хоч би там, за Дунаєм, гей, там, за Дунаєм!.. Недобитки січової руїни, хоробріші, завзятіші, звили собі гніздо в Туреччині і возили

звідти на Україну, мов контрабанду, палкі заклики у кіш на волю, до січового братерства.

Ярами, коритами висхлих річок, лісовими нетрями, прикриваючись нічною темрявою, ховаючись, мов од дикого звіра, тікало од пана і панщини все, що не заплісніло в неволі, не втратило ще живої душі, тікало, щоб здобути собі те, за що предки виймали шаблі з піхов або ставали до бою з кіллями та вилами...

А тим часом ворог не дрімав.

Власники душ, повернених у робуче бидло, записаних у господарський інвентар дідича разом із волами й кіньми, найбільш боялись того неспокійного, вільнолюбного духу народного, бо його ніяк не можна було припасувати до панських інтересів, погодити з незмірними скарбами, які давала панові оброблена хлопом українська земля. Віковична боротьба двох станів – панського й мужичого, боротьба хронічна, що часом приймала гострі форми і бурею проносилась над нещасним краєм, – ніколи не кінчалась, ба й не могла скінчитися, хоч пан переміг. Ще недавно, вмившись в Умані власною кров'ю і накидавши в Кюдні стіжок гайдамацьких голів, пан смакував перемогу, пильно обороняючи свої права на живий робочий інвентар – хлопа.

Хлоп протестував, хлоп тікав на вільні землі, рятуючись, як міг, од панщини, лишаючи на рідній землі все дороге, все миле його серцю.

Але й там, далеко від рідних осель, настигала його панська рука. На вільних землях зорганізовані були на втікачів лови, справжні облави, як на вовка або ведмедя. По всій Бессарабії ганяли дозорці, вистежуючи скрізь по ровах, стогах сіна, комишах болотяних річок збіджених, змордованих людей. На півдні Бессарабії, од бистрого Пруту, по лівім боці Дунаю, аж ген до моря стояло на чатах військо і заслоняло волю, що там, за широким Дунаєм, за зеленими прибережними вербами, синіла десь у чужій країні...

Голову втікача оцінено. За кожного спійманого прибережні козаки діставали плату. Сотні, тисячі нещасних попадалися до рук козакам і мусили випити гірку до краю. Лиха доля чекала втікача: його оддавано в рекрути, засилано на Сибір, катовано канчуками, тавровано, мов худобу, або з оголеною напів головою, збитого, збасаманеного, одсилано в кайданах назад до пана, знов у неволю, на панщину... (...).

Що ви знаєте про цей період української історії? Які славні історичні події пригадає автор? Що це за композиційний елемент твору, який ви тільки-но прочитали?

I

– То ти, Остапе?

– Я, Соломіє...

– Що ж воно буде?

– А що ж буде?.. Хай воно загориться без вогню й диму... Втечу... Піду за Дунай, може, ще там люди не пособачились... От бачиш – сакви... Бувай здорова, Соломіє...

– Тікаєш... покидаєш мене... І отсе я лишуся сама з тим осоружним чоловіком... Ні, тікай, тікай, Остапе... Коли б ти знав, що робиться у

горницях: пан біга по хаті, мов скажений. «Бунтар, – кричить, – гайдамака! Він мені людей баламутить!..». Покликав осавулу: «Веди мені зараз Остапа Мандрику...».

– Так...

– «З живого шкуру здеру, чисто оббілюю... Я ж йому пригадаю, гайдамаці, Кодню...».

– Так...

– «В некрути, – каже, – оддам...». А паня біла-біла, трясця трясє її, а вона руки заломила та: «Ромцю, – каже, – тікаймо звідси, бо ті хлопи заб'ють нас, як мого дідуся в Умані...». Тікай, Остапе, тікай, серце... Спіймають – катуватимуть, нелюди, живого не пустять...

– Браг його бери... Не так мені страшно ляха, як злість бере на наших людей: застромив віл шию в ярмо та й байдуже йому, тягне, хоч ти що... Ех, піду, де воля, де інші люди... Бувай здорова, Соломіє... (...).

Але тільки Остап звернув із дороги, як йому причулося, що щось немов гукає. Він озирнувся: прискорюючи ходу, подорожній махав на нього рукою, бажаючи очевидячки спинити його. Що за мара? Першою думкою в Остапа було тікати. Але зваживши, що поки він один на один – жахатися нічого, Остап зупинився, очікуючи й вдивляючись у подорожнього. Тому очевидячки було пильно, бо, не вдовольняючись прудкою ходом, він інколи пускався бігти, придержуючи свої клунки на плечах, і вже за чверть години Остап міг розглядіти його струнку постать.

Був то молодий, безвусий парубок, міцно збудований, у високій сивій кучмі, короткій чугайнці і з довгим ціпком. Остапові було чудно, що парубок немов осміхався, але коли той наблизився і привітався до нього, Остап із несподіванки скрикнув:

– Соломіє!.. Чи ти здуріла?

– Може, й здуріла... – сміялася Соломія.

– Пек тобі, маро... Чисто парубок... Куди ти й по що?

– За Дунай, у Січ із тобою... Приймаєш товариша чи не приймаєш?

– Чи ти знавісніла, молодице, чи тебе нині жарт узявся?..

– Які там жарти... Скоро ти пішов, я як стала на човні, так і задубіла. Холодна, холодна, мов завмерла!.. Далі прокинулась і чую, що все мені противне, все гидке: і чоловік, і панщина, й життя моє безчасне... Пропадай воно все пропадом... Піду і я світ за очі... Вже ж за тобою хоч серцеві легше буде... Та чимдуж додому, за торбину: вкинула що треба на дорогу. Тільки, думаю, пан ловитиме нас. Але й я не дурна. Дідька з'їсть, що спіймає... Метнулась до комори – чоловіка нема дома, повіз паню в гості, – зняла з жердки сорочку й штани... Тоді спідницю з себе, штани на ноги, накинута на плечі чугайнку, а на голову шапку – і козак козаком... Шукай тепер, пане, парубка з молодичею... ніхто не бачив, лиш двох парубків стрічали... Що ж мені з тим, що скинула, діяти? Покинути боюся, – догадаються ще... Узяла своє під пахву, побігла до ставка, прив'язала камінь – і шубовість у воду... Вічна пам'ять. А тоді селом, та на шлях, та біжу-біжу, щоб догнати. Ху, як ухекалась... Що ж, приймаєш парубка у товариші чи ні? (...).

Вони реготались, мов діти: вона – тонко і дзвінко, як молода дівчина, він – грубше, передчасним баском двадцятилітнього парубка.

– Що ж воно буде? – спитав перегодом Остап. – Таж як хто підгледить твій очіпок, не мине нас халепа.

– А ось що буде! – рішуче промовила Соломія і з семи словами здерла з голови очіпок. Чорні буйні коси впали їй на плечі й вкрили їх нижче пояса. – На, ріж...

– Що ти кажеш? – жахнувся Остап.

– Ріж, кажу...

– І тобі не жаль, Соломіє?

– Ані крихти... Ріж! – уперто намагалась молодиця й сіла долі.

– Та в мене й ножиць чортма.

– Ріж ножем!..

Остап стояв, вагаючись, але бачачи молодицину упертість, вийняв ніж, поточив його об камінь і почав обтинати в кружок Соломіїне волосся.

Довгі пасма чорних кіс, мов мертві гадюки, тихо зсувались по плечах додолу і лягали на землі дивними покосами.

Однак Соломія дурила себе, запевняючи, що їй не жаль кіс. Як тільки ніж шурнув по волоссю і до ніг Соломіїних упало перше пасмо кіс, вона почула якийсь біль у грудях, щось стисло за серце і на очі набігли сльози. (...).

На яких рисах характеру своїх героїв одразу наголошує автор? Прокментуйте епізод остриження Соломії.

II

(...) Потиху й обережно усі посунулись до берега. З нетерплячкою вдивлялися вони у темряву, та нічого не бачили й не чули. Річка спала. На заході трохи вияснилось, і на мутному небі вирізалися контури чорних, мов важкі хмари, гір. За річкою шуміли плавні. (...).

На березі зробився заколот. Всі товпились коло човнів, кождий хотів скоріш зайняти місце, примостити свої клунки. Дідові Овсієві нелегко давалося зробити лад і спокій. Котигорошок одним із перших скочив у човен і завзято намагався втягти за собою якийсь Соломіїн клунок.

– Соломіє... Остапе... сюди... до мене! – кликав він пошепки, і сопів, і крєктав, і крутив головою, вовтузячись із непокірливим клунком.

Раптом зовсім зблизька форкнула коняка. Усі оторопіли.

– Сідай швидше, – сикнув перевозчик. Та було пізно.

– Хто там? – гукнув із темряви сердитий голос. У ту ж хвилину кінська голова наткнулась на купку людей, а над нею звівся козак, немов шукав чогось на землі.

– Еге-е! – протяг він наче до себе, скинув із плеча рушницю і бахнув над головами припишклих втікачів.

Люди опам'яталися. Адже він один, а їх багато. Сміливіші кинулись на козака, та голірuch нелегко було його взяти.

Тим часом стріл, певне, почули, бо з темряви неслась уже на втікачів кінська тупотнява, брязк зброї і грубі людські голоси.

– Лови їх! В'яжи! – гукали козаки, впадаючи на тих, що не встигли сісти у човен. Вони зіскакували з коней і кидалися на втікачів. Усе змішалось. (...).

Про що, на вашу думку, свідчить факт, що так багато людей тікало в ті часи з України?

* * *

Що далі було – ні Остап, ні Соломія не могли добре пригадати. Вони лиш пам'ятали, що бігли на одчай, через комиші, через воду, в безпросвітній темряві, з почуттям звірини, за якою женуть собаки. Кілька разів Остап вскакував у воду мало не по пояс, часто Соломія з розгону натикалась на кущ верболозу, але кожен раз вони давали собі раду і знов мчали вперед, добуваючи останні сили. Врешті щось перепинило їм дорогу, і вони попадали. Ся пригода була їм навіть на руку. Лежачи на чомусь твердому й холодному, вони могли трохи одсапнути. Ноги в них тремтіли, груди важко дихали. Вони лежали і слухали. Навколо було тихо, од берега не долітав сюди жаден згук – очевидячки, там уже все скінчилося. Сіав дрібненький дощик, темрява знов стала густішою. Не почувуючи за собою погоні, Остап і Соломія помалу опам'яталися. Остап обережно обмацав те, на чому лежав: то горб, порослий травою. «Ага! – подумав він. – Ми, видно, наткнулися на високий берег». Вони спочили трохи, осмілені тишею, звелися і обережно побрели вздовж гір, в надії натрапити на яругу, де можна б було захиститися від дощу й холоду. І справді – незабаром почули під ногами розмиту глину і увійшли у чорну пащу провалля. (...).

Обоє згадали, що один мірошник із-над Пруту, одноокий Яким, такий забіглий, як і вони, тільки з Поділля, хвалився, що знає спосіб переправити їх у Туреччину, і вони, певне б, звернулися до нього, коли б Котигорошок та дід Овсій не підбили їх тікати разом із ними через Дунай. (...).

І вони, почистивши трохи свою молдаванську, заболочену вчора одягу, не гаючись, подались у дорогу. Вони йшли то шляхом, то стежками навпростець, намагаючись не звертати на себе уваги. (...).

За стінами вітряка, в селі, валували собаки...

Незабаром з'явився заборощнений мельник. Придивившись своїм одним оком, він впізнав Остапа.

Остап зараз-таки розказав йому, по що прийшов.

– Добре... – коротко одмовив Яким, – трохи упораюсь, і підемо. (...).

Мельників план був дуже простий: зв'язати невеличкий пліт, аби міг здержати двох людей, і в темну ніч, ховаючись од козаків, переплисти у плавні. А там уже безпечно. Коли б не стало прихованого тут матеріалу, можна роздобути на березі річки. Аби обережно. (...).

Тільки вночі Остап із Соломією зважились податися на берег. Вилазючи з макітри на гору, вони побачили червоне крайнебо, наче сходив місяць.

– Що за мара, – обізвався Остап, – адже тепер не місячні ночі.

Та Соломія, що встигла вже злізти, раптом одхилилась і мало не скрикнула:

– А дивись!.. дивись!..

Остап глянув і остовпів.

Перед ним, на крайнебі, стояли високі вогняні гори. Та ні, вони не стояли. Вони рушались, як живі, хитались, тремтіли, осідали в одному місці і виростали в другому. Вони тихо жевріли, як купа іскристого золота, або вибухали червоним снопом полум'я. Відтак знесилювались, в'яли і гнулися од вітру, і знову росли, знов палали. Коли одна з них падала, друга підхоплювала її, здіймалась догори і бистро ламала лінію блискучих визубнів. Од них займалась на небі хмара і палала вкупі з далеким небом.

То горіли плавні.

З жахом вдивлялись Остап із Соломією усю картину.

– Ні, не до нас йде, а вб'є, за вітром, – із легким серцем зітхнула врешті Соломія.

Здавалося, розбурхане море вогню кипіло, ревло, бризкало вогняною піною, раз червоною, як грань, раз білою, як світло блискавки, і йшло сердитими хвилями на чорні безборонні плавні, що причаїлись і тремтіли у вічній пітьмі. (...).

Остап із Соломією потиху спустили пліт на річку. Він хлюпнув і глибоко осів у воду. Коли Соломія примостилася на плоті, Остап одіпхнув од берега і тоді скочив. Пліт захитався і пропустив воду. Прудка течія крутнула ним і понесла вниз. Остап опирався бистрині з усієї сили, але його кіл мало що помагав: пліт несло серединою річки. Якийсь час плили вони в тумані, поміж берегами, одірвані од землі й безпомічні. На превелику силу вдалося врешті вибитися зі стрижня та наблизитись до берега. Але й тут вода зносила пліт, і нелегко було пристати до берега. Остапові пощастило, однак, зачепитись якось за приборежну вербу. Соломія вхопила за гіллячки, Остап придержав пліт – і обоє височили на берег, втомлені й мокрі. Вода зараз підхопила пліт, поволі обернула його і понесла вниз укупі з харчами, забутими на плоту. Та се була дурниця: вони були за кордоном.

Дивне почуття обхопило Остапові груди: замість радості – сильне обурення стрепенуло його істоту. В один мент відчув він усі кривди й знущання, які зазнав у покинутому краї, і, твердо упираючись ногами в нову, не панщизняну землю, він затис кулак і погрозив на той бік річки.

– Бодай ти запалася, треклята країно, з твоїми порядками!.. – закликав він наголос.

Одночасово на тому березі почувалася кінська ступа.

– Хто там?.. – кинув у пітьму кордонний козак і, не дочекавшись відповіді, бахнув наосліп із рушниці.

– Ой! – скрикнув Остап, ухопившись за груди, і захитався.

– Нічаво-о!.. Коли не влучив, тікай собі з Богом! – добродушно промовив козак і ступою подався далі...

Чому, як ви гадаєте, Остап почував не радість від того, що вони втекли, а обурення?

III

– Що тобі? – прискочила Соломія до Остапа і піддержала його. Вона вся похолола і тремтіла од жаху.

– Ой, – тихо стогнав Остап, – поцілив мене отут, під серце...

Соломія немов не розуміла того, що сталося. Вона торсала Остапа за одягу, тягла його з собою і з жахом повторяла:

– Тікаймо... тікаймо... він іще стрілятиме, він уб'є тебе... (...).

Коли вона прокинулась, сіре світло падало з хмарного неба.

Туман іще плутався у комишах і поволі здіймався догори. Плавні немов курились.

Остап лежав тут же з розплющеними очима; його молоде обличчя немов прив'яло, на уста впала смага.

– Ну, як тобі? – припала до нього Соломія.

– Та нічого... тільки дихати важко... згага мене палить... води.

Треба було щось радити.

– Ти можеш йти?

– Не знаю... зведи мене...

За помічю Соломіїною Остап звівся. Він затискав зуби та кріпився, щоб не стогнати, – так його боліло... (...).

Справа починала бути поганою. Остап знемігся і зовсім розхворівся: його палила гарячка. Соломія поклала його край озерця і задумалась. Адже вони могли пропасти отут, без людської помочі, без харчів, посуваючись так поволі! Голод уже й так ссав під грудьми. Видно, вони заблудились і тепер плутаються у плавнях – і хто зна, як довго ще можуть блукати у сій глушині. Чи не краще б лишити тут Остапа – вона ж йому однаково нічим не годна допомогти – та самій метнутись й пошукати виходу? Так було б певніше й скоріше.

Кадр із кінофільму
«Дорогою ціною». 1957 р.

Про що свідчить така взаємодтримка героїв, самозречене піклування одне про одного?

– Примости мене коло озерця, аби я міг воду дістати, а сама йди, розглянь... – згоджувався Остап. (...).

Рішити було трудно. Однак Соломії здалося, що їй треба йти просто перед себе. Вона пішла. Пройшовши зо двоє гонів, Соломія запевнилася, що йшла проти вітру. Невже вертатись назад? Вона зупинилася. Очевидячки, вона збіглася з дороги, заблудилася. Що робити? Ноги в неї тремтіли од трудної ходні, в голові бродили безладні думки й міркування. «Що робити?» – немов питав у комишів її блукаючий погляд. Комиші оточали її ворожою юрмою і шептались. Соломія подумала, що вона мусить бути недалеко од Остапа, що він почує її, і крикнула:

– Остапе-е!.. Оста-апе-е!..

Голос її прогучав глухо, стіна ворожого очерету не пустила його далеко, забрала в себе, ковтнула.

Соломія ще раз гукнула – те ж саме.

Серце в Соломії упало, руки звисли безвладно. Та ненадовго. Новий приплив енергії, шалена відвага поїняли її волю, і вона кину-

лась уперед, розхилиючи й ламаючи очерет зі сліпою завзятістю зраненого оленя. Од часу до часу вона кликала Остапа. Відповіді не було. Вона почала кричати на всю міць легких, у надії, що коли не Остап, то хтось інший почує її. Не могло ж бути, щоб вона так далеко відбилася од берега, де проходили часом люди. Шум комишу перемагав її. Налякані чужим голосом птахи з тривожним писком крутились над головою Соломії. Комиш шумів. Він їжився перед нею, тіснив із боків, настигав іззаду, ловив корінням за ноги, колов і різав шорстким листом. Жовтий, гладкий, високий – він глузував із неї, помахуючи над її головою рудим чубом. Соломія чула до нього зненависть, як до живої істоти. Він дратував її. Коли б у неї був серп або ніж, вона різала б його доти, поки б він не поліг увесь або вона сама не впала трупом. Соломія накинулася на нього і почала троцтити із злості, з озвірінням, як свого ворога.

Вона рвала його, ламала, крутила і била ногами, а він згинався, упирався, зчіплювався вгорі китицями, ранив їй руки і тільки корінням тремтів, немов од скритого реготу.

Соломія знесилена впала, їй стало душно. Піт краплями стікав по виду, груди важко дихали, і очі блищали, як у звіра, що попавсь у лабеті. Значить, нема виходу; вона мусить тут погинути, а Остап через неї – десь у другому кінці. Соломії не так жалко було себе, як Остапа; вона уявляла собі, як він тепер лежить хворий і самотній у пущі і вигляда її з очеретів. Їй жаль стало молодого змарнованого життя – і вона заплакала.

Тим часом короткий осінній день гас, із плавнів вставала ніч. Спочатку морок поліз із-поміж очеретів, а за ним дихнули озерця й купини білим туманом. (...).

Які риси української жінки Соломії підкреслив автор у цьому розділі повісті? Чим вона особливо приваблює читача?

* * *

(...) Удосвіта Остап почув, що коло нього жива істота.

– Ти, Соломіє? – поспитав він і одкрив очі.

«Чи вона жартує, що перекинулася собакою?», – подумав він і трохи опритомнів.

Проти нього стояв не пес, а вовк. Великий, сірий, забовтаний, з гарячими й голодними очима. Він насторошив вуха й простяг до Остапа морду, міркуючи, чи безпечно йому нападати, чи ні. Остап лежав безборонний і дививсь на вовка. Він добре бачив трохи кривий, глибокий і заслинений рот вовка, закрутки шерсті на його грудях й міцні замочені лапи.

Звір стояв нерухомо, врешті переставив одну лапу, далі другу і трошки присунувся до Остапа.

Остап зачерпнув пригоршнею води і бризнув на вовка. Бризки долетіли до його морди, кілька з них впало на неї. Вовк вискалив зуби і осів на задні лапи, але не одходив.

Остап знов покропив його водою. Вовк клацнув зубами і блимнув очима. Він був невдоволений. Посидівши трохи й не зводячи очей з

Остапа, він раптом витяг шию, подався наперед і так жалібно завив, що Остапові аж мороз пішов поза шкіру. Вив він довго, на кілька нот, із великим смаком, з заплющеними очима. Врешті замовк, посидів трохи і наблизився до Остапа. Єдиним оружжям Остапа була вода, і він од часу до часу обливав нею вовка, не допускаючи до себе. Вовк врешті скучив. Він кілька раз сердито, з запеклістю клацнув на Остапа зубами, крутнувся і цез у комишах.

По сих одвідинах Остап почав думати про смерть. Прийшла пора вмирати. (...).

Прокоментуйте епізод зустрічі Остапа з вовком. Яке ідейне навантаження цього епізоду?

IV

На порозі стояв старий високий циган, немов роздумував, чи увійти до хати. Врешті він переступив поріг, підійшов до печі і присунувся до вогню, так що його суворе обголене обличчя заблищало міддю.

(...) В той мент щось сильно стукнуло в вікно.

Усі здригнулися. Молода циганка вискочила з хати.

Скоро після того знадвору почувся її різкий горловий голос:

– Раду, аорде!¹

Раду ліниво звівся з лави і вийшов надвір; за ним подався старий.

Під вікном, у благаючій позі, стояла перед циганкою якась страшна жінка, бліда, простоволоса, в подертій заболоченій одежі, і намагалася щось вимовити. Її вуста ворушилися, та голос не добувався. Се її мучило, і вона говорила очима – червоними, наляканими, страшними. Врешті їй удалось прохрипіти:

– Люди... добрі... рятуйте... рятуйте!.. Остап лежить там, недалеко... ходім... рятуйте!..

Цигани нічого не розуміли.

– Содеш душа?² – питав старий циган. Соломія, одначе, не слухала його – вона зверталась до Раду, хапала за плащ циганку, благала старого. Вона стогнала і тягла їх за собою.

Цигани не хапалися. Вони радилися, сперечалися, кричали. Врешті зважились – Соломія се помітила. Вона ухопила за руку циганку, наче боялася втратити її, і побігла в той бік, де горіли плавні. Цигани ледве встигали за нею. Перейшовши дорогу, вона подалася вздовж плавнів.

– Кай жа?³ – тривожно кричав Раду на Соломію.

Але вона не відповідала та все бігла наперед. Врешті зупинилась, нагнулась до землі і промовила:

– Остапе!..

Одповіді не було.

¹ Раду, йди сюди! – *Авт.*

² Що кажеш? – *Авт.*

³ Куди йдеш? – *Авт.*

Цигани теж нагнулися придивляючись. Лежав якийсь чоловік. Старий циган викресав вогню, запалив очеретину і наблизив її до Остапового обличчя. Очі в Остапа були заплющені, а на білому виду виразно зачорніли молоді вуса й густі брови.

– Саншукар...¹ – шепнула молода циганка, нагинаючись над Остапом.

Ся похвала, видимо, роздратувала Раду, бо він гримнув на жінку горловим, диким голосом і одтрутив од Остапа.

– Люди добрі, – благала Соломія, стоячи на колінах, – змилуйтесь, прийміть нас до хати... Ви ж бачите – пропадаємо... Чоловіка мого пострелено, він ледве живий, мало не загинули ми в плавнях... Я вам оддячу, я вам одроблю... Візьміть усе, що маю... все... та не кидайте нас... Ось нате...

З сими словами Соломія зірвала з шиї торбинку і висипала з неї на руку старому циганові кілька срібних монет.

Старий побрязкав грошима на долоні, підкинув їх і сховав у кишеню.

– Мішто!..² – сказав він коротко. По нараді з молодим вони взяли Остапа – один під пахви, другий за ноги – і тихо посунулися до хати.

Стара циганка віджила, коли принесено раненого. Її страшно, жовте, відьомське обличчя зразу стало добрішим, а сиві пасма кіс, що вибивались із-під чорної хустинки, спокійно лягали на Остапові груди, мов на груди сина, коли вона обмивала та перев'язувала йому рану. Напоений незабаром зіллям, із перев'язаною раною, зогрітий теплом, Остап розплющив очі. Се так врадувало стару циганку, що вона забелькотала щось жваво, сильно зачаділа з люльки і радісно потріпала Соломію по плечах.

Стара циганка взяла Остапа під свою опіку. Вона ходила коло нього, варила йому зілля, обдивлялась рану, поїла козячим молоком, особливо коли Гіца та Раду виходили з дому. (...).

І Остап поправлявся. Гарячка згодом спала, рана швидко затягувалась, сили підживали. За два тижні він уже зводився з лави, довілікався до вікна і сумно поводив очима по хвилі рудих, аж червоних комишів. (...).

Потім циганську родину заарештували за крадіжки й шахрайство, постраждав і Остап. Чому турки не повірили Остапові, що він не належить до злочинного кубла?

V

(...) Соломія рішила покористуватись вільним днем та грошима і забігти в Галац – купити Остапові теплу одежинку, їй було якось особливо весело і легко сьогодні на душі, так здорово дихалось морозним повітрям, усе погане, що було в житті, відсувалось назад, блідло. (...).

– Соломіє! – обізвався рівночасно козячий голос. – Чи це ви, чи ваша тінь?.. Хе-хе-хе...

Соломія озирнулась: перед нею стояв Котигорошок.

¹ Гарний. – Авт.

² Добре! – Авт.

– Іване! А ви звідки тут узялися? – скрикнула вона, зрадівши йому, як рідному. (...).

Незабаром Соломія з Іваном простували повз плавні до циганської оселі. Іван був радісний, веселий, дробцював короткими ногами і все говорив та й говорив, мов горохом сипав. (...).

Соломія гукнула Остапа.

Ніхто не обізався. Та чого ж у хаті такий нелад, все перекинуто, лежить жужмом?.. Де ж слабий Гіца? Він не міг рушитися, як вона виходила з дому, він ледве дихав. Що ж сталося? (...).

Ніч стояла надворі, коли вони добились до конаку¹. Тут їм довелося чекати, бо старший пішов до мечету і довго не вертався, а турецькі жовніри не розуміли їх. Врешті їх покликано. Товстий, добродушний турок із горбатим носом та з чорними блискучими вусами на свіжому виду спокійно вислухав їх через драгомана². Він перекинувся кількома словами з другим турком і знов через драгомана спокійно вів річ:

– Нема чого шукати далеко, він тут, у нас, у доброму сховку. Попалась пташка... Давно вже наставляли сільце на горобців, та ось піймалися... Ціле гніздо накрили. Чужу душу послали у рай, а самі опинилися у пеклі. Скажи нам, молодице, коли твій чоловік дістав кульку між ребра? Адже не тоді, як Гіца, мабуть, при другій okazji, бо рана гоїться вже... Од москаля, кажеш, на перевозі... я так і знав, що він рус, втікач... От ми й відішлемо його назад, у нас і своїх шибеників доволі, хай там поглядять його по спині... І не прохай, і не благай, нічого не поможу... Ну, чого стоїш? Айда!..

– А ти що за один? – помітив турок Івана. – Теж, видно, з циганського табору?

– Я... я нічого... я так... Оце вигадали – я тут служу, у градинаря, Тодоракі прозивається, – хіба не знаєте?.. Оце але!..

Соломія аж похолола, коли почула про таку напасть на Остапа. Вона з обуренням відкидала ті обвинувачення, розповідала всю свою історію, благала, мало не плакала. Турок не схотів слухати, обернувся і забалакав із іншим. Драгоман замахав на неї руками і мало не випхав за двері. (...).

Спокійною, грізно-спокійною прийшла вона в конак у визначений драгоманом день.

Він вийшов до неї байдужий.

– Нічого не буде... Відвезуть... А що я дурно не хочу твоїх грошей, то скажу тобі, що повезуть його позавтра вранці... Як тільки світне, приходь на берег – побачиш чоловіка... От!..

Така ж спокійна, нічого не відповівши навіть, немов вона давно погодилась із цим, покинула Соломія конак.

«Відвезуть... відвезуть... відвезуть...» – стукало щось молотком в її голову за кожним кроком, коли вона поспішала до Івана. Вона забрала Івана з гармана і відвела набік.

– Відвезуть... – промовила вона, дивлячись на нього сухими очима.

– Що відвезуть?

– Остапа.

¹К о н а к – в'язниця.

²Д р а г о м а н – тут: перекладач.

- Ну? Коли?
- Позавтра... Ми його відіб'ємо...
- Хто – ми?
- Ви і я.
- Оце але! Оце сказали! Як же ми його відіб'ємо? Таже його турки везтнуть, гей! – налякався Котигорошок.

Що спонукало Соломію до такого відчайдушного рішення? Чи сама вона, на вашу думку, боїться смерті?

(...). Соломія не відривала очей від берега. Там над водою купка людей лагодилась сідати в човен. Чи їх троє, чи четверо? – мучило Соломію питання, і вона ніяк не могла порахувати. Вона бачила, як вони сідали і як човен загойдався на воді, відділяючись від берега. Обидва човни сунулись по чорному дзеркалі і лишали за собою город. Турецький човен теж вплив на середину – певно, хотів покористуватися силою течії. Так вони плили далеко один від одного, не наближаючись до себе. Швидко город зовсім закрився за прибережними вербами. Іван наліг тоді на весла, і його човен почав наганяти передній. Вже можна було розібрати, що там сиділо четверо – двоє на веслах, а двоє – один проти одного. Соломія впізнала Остапа. (...).

Той мент був таким блискавичним, що видався хвилиною сну. Іван, спустивши весло на голову туркові, підняв його знов і на хвилину заляк, дивлячись на розгойданий, стрибаючий по воді човен із переляканими людьми. Соломію крізь серпанок диму опік лютий погляд червоних очей, і їй здавалося, що вона стріляє безперестанку, хоч могла вистрілити лише раз.

Раптом Іван почув, що його впекло щось у живіт. Він машинально спустив весло на турка, але весло сковзнуло і випало йому з рук: червоний фез турка якимось витягся перед очима, немов виріс, відтак щез; Іван розкинув руки, похитнувся, в голові мигнула свідомість, що йому щось недобре.

– Ой Боже ж мій! – скрикнув він раптом і полетів навзаки в воду. Хибкий човен нагнувся під вагою його тіла і викинув Соломію. Льодова вода голками пройшлась по Соломіїному тілу, сон щез і свідомість освіжила мозок. Намагаючись вхопитись за перекинутий човен, Соломія побачила, що Остап б'ється в руках двох турків, а третій – той самий, що був під Івановим веслом, – держить у руках димучу ще рушницю. Довгий човен тріпавсь перед її очима на воді, як велика риба.

Значить, ні вона, ні Іван нікого не забили... Значить – усе пропало... Але їй не до того... Вона чує, що могутня течія бере її в свої обійми, а чорна глибіння тягне за ноги. Приходить смерть. Але вона не дасться. Вона має сильні руки, а до берега недалеко. Вона чує за собою якісь крики, Остапів голос, та їй не до них. Вона мусить поспішати, поки не змерзло тіло... Дикі, невгамовні сили життя встають, і пруться, і розпирають груди, зростають у лютість... Усі сили добути... всю теплу кров... усю волю... Ось ближче до берега... Ось берег видко... а там так гарно, там сонце сяє, там зелено, там небо

сине, там радість, життя... Душа рветься до сонця, а тіло тягне до себе чорна безодня. Вона окуває його залізом, обвішує камінням, обхоплює холодними руками... Все тяжчим і тяжчим стає воно, все глибше і глибше пірнає у воду...

– Остапе!.. – з розпукою кличе душа.

– Соломіє-є!.. – доноситься до неї крик серця.

– Соломіє!.. – чує вона крізь холодну хвилю, що б'є їй в очі, торкається чола, розплутує коси...

Жовте, каламутне світло потиху лине догори... згадки життя займаються, як іскри, і гаснуть, попеліють, як іскри...

Спробуйте пояснити думки й почуття Соломії, коли вона опинилась у смертельних обіймах Дунаю.

* * *

В. Глуздов.
«Дорогою ціною». Остап

Чимало води утекло в Дунаї з того часу.

На високій бессарабській полонині, де удень котиться брудна хвиля овечої отари, а по ночах сумно гуде вітер, стоїть самотньо високий пам'ятник, поставлений на згадку розливу людської крові. Там колись бились турецькі яничари з московським військом.

Тьмяно світяться вікна у маленькій хатинці, де сторож варить собі убогу вечерю. Весело, з тріском палає в печі сухий комиш і гуготить у комині. В печі щось булькає. Сивий дід гріє свою бороду біля вогню і слухає розмову вітру.

– Що не кажіть, а він живий, той вітер. Він летить іздалеку, понад тихими селами і забирає по дорозі, всичує в себе і тишу села, і клекіт міста, шемрання темного лісу, дзюрчання вод і дзвін стиглого колоса. Він несе в собі весь гомін землі, від тихого бриніння мушки до гуркоту грому, від скритого зітхання серця до крику смертельної розпуки.

Треба тільки уміти слухати. А дід навчився. Довгі роки самотнього життя серед розлогих просторів, у цьому царстві вітру, навчили його розуміти таємну розмову. Ось і тепер приносить йому той вірний товариш усякі звістки світу і кидає, мов цінний дарунок, у комин хатинки.

Дід піднімає кудлаті брови і слухає. Його мутні очі дивляться в простір, а усмішка розсуває зморшки.

– Чую, чую... – шепче він і виходить із хати.

Темрява і пуста обгортають його. Він повертається у той бік, де далеко, за селами й ланами, пливе Дунай, – і шепче:

– Знов мене кличеш, Соломіє? Почекай, швидко прийду, не забарюся вже...

А вітер гуде, розвіває дідові бороду і приносить йому тихий, ледве чутний, мов із дна Дунаю, поклик:

«Оста-а-пе-е!..».

– Отак вона мене часто кличе, – оповідає дід людям, що інколи заходять у сторожку. – Як тільки вітер загуде – так і кличе до себе... то в комин гукне, то надворі покличе... а часом серед ночі збудить... А не приходить, ні... Та й хвала Богу, бо засмутилась би небіжка, коли б прочитала моє життя, як воно списане на спині...

І Остап охоче піднімає сорочку і показує збасаманений синій хребет, де списана, як він каже, його життєпись.

Оце ззаду пам'ятка від пана, а спереду, між ребрами, маю дарунок від москаля... кругом латаний... з тим і до Бога піду... Дорого заплатив я за волю, гірку ціну дав... Половина мене лежить на дні Дунаю, а друга чекає й не дочекається, коли злучиться з нею...

Доведіть, що Остап зберіг на все життя любов до волі і до Соломії. Прочитуйте відповідні уривки з твору.

ДРАМА У ЧОРНІЙ І ЧЕРВОНІЙ БАРВАХ

*Життя і кров, а не сюжет і тему
Він залишив на білих сторінках.
І слів його не обернуть на прах.*

Максим Рильський

За свій недовгий літературний вік Коцюбинський спромігся відтворити грандіозну панораму життя величезної імперії та України зокрема від часів жорстокої панщини до революційних катаклізмів початку ХХ століття.

Картина тогочасної дійсності, створена письменником, містка й багатопланова. Її першопочатком можна вважати повість «Дорогою ціною». У ній вчуваються відгомін славних часів козаччини, дух запорозької вольниці. І хоч Запорозька Січ лежала в руїнах, були сміливці, одчайдухи, що подалися за Дунай. І там славні степові лицарі заснували свою нову Січ, бо не бажали чути на своїй шиї панського ярма, хотіли залишитися вільними, незакріпаченими. А тому й була у селянина примарна надія, що ще можна порятуватися від панських канчуків якщо не в бессарабських степах, то хоча б за Дунаєм.

Що ви знаєте про Задунайську Січ? Поцікавтеся у вчителя історії, підготуйте коротеньку історичну довідку про цю сторінку життя українського народу.

Скільки гірких парадоксів знає наша історія! З турецької землі, напоєної кров'ю, потом, слізьми тисяч українських бранців, линули заклики до волі, а в самій Україні чорніли погорблені спини кріпаків.

Цей твір було написано в 1901 році. Подвиги славного українського козацтва, традиціями яких живився і на яких виховувався голов-

ний герой Остап Мандрика, були надзвичайно важливими і для самого Коцюбинського. Автор ставився до зображуваних подій не як до пожовклих сторінок історії, а як до вічно живого подвигу і болю, традицій, які народ завжди повинен берегти й наслідувати.

В архівах письменника збереглося кілька варіантів назви майбутньої повісті: «На волю!», «Дорога воля», «З неволі», «За дорогу ціну», «Воля». І героїв у ескізах до твору звали трохи інакше: Соломія звалася Мариною, а Іван Котигорошко – Іваном Мазепою. Проте можна з повним правом стверджувати, що героєм твору є все українське селянство, волелюбне і нескорене, уособлене в образах двох прекрасних закоханих – Остапа і Соломії.

Свого часу царська цензура, ознайомившись з повістю, заборонила до друку її вступ. Як ви гадаєте, з якої причини?

Остап не тільки ненавидить панське ярмо, а й засуджує тих, хто добровільно терпить це ярмо на власній шиї. Соломія – вольова і мужня, щира й самовіддана жінка, вірний товариш. Але навіть непереборна жага до життя не порятувала її: двобій із чорними водами Дунаю закінчився трагічно.

Українська письменниця *Наталія Кобринська* в листі до Михайла Коцюбинського писала: «*Ваша Соломія – то джерело під час спеки...*».

Як ви розумієте ці слова? Підтвердьте свою відповідь цитатами з твору.

Майстерність письменника виявилась у змалюванні своїх героїв за допомогою різних художніх засобів. Портрети, вималювані в повісті, передають красу й силу цих волелюбних дітей України, а діалоги – психологічний стан.

Особливу роль у розкритті характерів персонажів відіграє пейзаж, точніше – масштабний опис плавнів, у яких відбувається більша частина дії. Тут автор використовує надзвичайно потужну символіку кольорів, поєднання гнітючої темряви ночі і криваво-червоної пожежі, що посилює трагізм становища втікачів і віщує драматичний фінал твору. Найважливішу роль відіграє у змалюванні комишів прийом уособлення. Це жива, вороже налаштована до втікачів сила. Вона «їжить», «тіснить», «глузує», «помахує рудим чубом». І мужня Соломія фактично бореться з нею, як із живою істотою. Навіть пожежа, що ширилась плавнями, рухалась як жива. Це вогненне море «йшло», «жерло», «випивало», «підпалювало» все довкола.

Пригадайте, у яких прочитаних вами творах так само виразно було змальовано природу, її суголосність з описуваними подіями, душевним станом героїв.

Твір проникнутий нездоланим прагненням героїв здобути волю. Але не змогли вони знайти її, свою заповітну мрію. Не зазнали втікачі ні щастя, ні волі. Чужина не стала їм батьківщиною.

Прагнення героїв до волі та щастя – провідний мотив творчості М. Коцюбинського. Адже це найбільш природне бажання людини, таке необхідне для кожного.

Наскільки важливою для людини є свобода? Як ви ставитеся до сучасних світових процесів боротьби за свободу слова, віросповідання тощо?

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1 Повторюємо

1. Де й коли народився Михайло Коцюбинський?
2. Пригадайте і скажіть, які кольори домінують у повісті.
3. Визначте і перелічіть елементи композиції.
4. Які пригоди випали на долю Остапа й Соломії, адже саме вони дають підстави розглядати цей твір як пригодницький?

2 Міркуємо

1. Поясніть, чому навіть ціною власного життя Соломія порятувала Остапа.
2. виправте помилку у твердженні: «Остап і Соломія тікали з України, щоб стати заможнішими на чужих землях».
3. Перекажіть власними словами уривок про пожежу в плавнях.
4. Які образні засоби використав письменник для створеної ним масштабної картини?
5. Проілюструйте цитатами з тексту мотив кохання Остапа і Соломії.

3 Аналізуємо

1. Доведіть, спираючись на текст і його композиційні елементи, що цей твір за жанром – романтично-пригодницька повість.
2. Проаналізуйте сюжетні та композиційні особливості твору.
3. Проаналізуйте за складеним планом образ Соломії.
4. Які риси характеру, на вашу думку, необхідні людині для боротьби зі злом? Свою думку аргументуйте.

4 Дискутуємо

1. Спробуйте пояснити образи часу і вічності у повісті «Дорогою ціною».
2. Прокоментуйте назву повісті. Чому автор, на ваш погляд, спинився саме на цьому варіанті?
3. Прослідкуйте роль і сенс образів-символів (пожежа, вітер, кольори тощо) упродовж усього твору. Віднайдіть ці образи в тексті повісті.
4. Хто, окрім Остапа й Соломії, є головним героєм повісті? Якою метафорою, образом сильної і волелюбної тварини змальовано образ цього героя? Підтвердьте свою думку відповідними цитатами, використайте знання з історії.

ДІЗНАЙТЕСЯ БІЛЬШЕ

Коцюбинські – старовинний український рід, що мав навіть дворянські грамоти, які видавалися лише тим, хто довів своє походження за 300 років до складання самих грамот (1832 рік).

Михайло Коцюбинський знав вісім іноземних мов: польську, французьку, італійську, румунську, російську, татарську, турецьку і мову ромів (циган).

Уже в 1927 році український кінематограф звернувся до творчості Михайла Коцюбинського. І першим твором, який привернув увагу кіно, стала повість «Дорогою ціною». Фільм називався «Навздогін за долею». Зняв його на Одеській кінофабриці режисер **Марко Терещенко**.

Більш вдалою стала кіноекранізація 1956 року, яку здійснив кінорежисер **Марк Донський**. На Київській кіностудії було поставлено фільм «Дорогою ціною», який став справжньою подією в національному кіномистецтві. Про європейське визнання стрічки свідчать премія Британської академії кіномистецтв, диплом Единбурзького міжнародного кінофестивалю, а в 1959 році стрічку було визнано кращим фільмом року.

ПОДОРОЖ ЛІТЕРАТУРАМИ СВІТУ

В історії багатьох країн і народів були роки яскравих звершень і часи підневільного життя. Мотиви нескореності і боротьби за волю можна знайти в будь-якій літературі світу: англійській і польській, французькій та іспанській, угорській і болгарській. Переконаймося в цьому!

Ось пристрасні рядки видатного шотландського поета **Роберта Бернса**:

Забудь, Шотландіє моя, Свою колишню славу! Забудь своє гучне ім'я, Звеличене по праву! Припали Твіду береги Англійцям ув овладу, – Опанували вороги Нас через чорну зраду...	Розпука душу рве мою – Ми в рабстві жити мусим! О, чом я не поліг в бою З Уоллесом ¹ чи Брюсом ² ! Та поки серця пил не згас, Волатиму щосили: За золото англійське нас Запроданці згубили!
---	--

Не менш промовисті рядки поета-трибуна з Угорщини **Шандора Петефі**, ватажка національних повстань, що загинув у 27-річному віці:

НАРОД

Він борозною йде за плугом З мечем в руках. Народ завжди напоготові Пролити ріки поту й крові В труді й боях.	Йому родюча чорна скиба Й сама б дала. Навіщо кров він проливає Ворожих лав? За Батьківщину? За свободу? Чи за права? Адже в народу Немає прав!
Навіщо піт він проливає Свого чола? Адже тієї крихти хліба	

¹ У о л л е с – національний герой Шотландії.

² Б р у с – національний герой і король Шотландії.

Які мотиви об'єднують творчість Михайла Коцюбинського, Роберта Бернса, Шандора Петефі? Які спільні цінності сповідають вони? Чого прагнуть? Що оспівують?

ТВОРЧІ ЗАВДАННЯ

Уявіть, що ви – кінорежисер і вам треба зробити власну екранізацію фільму «Дорогою ціною». Вашим завданням буде: визначити місця для проведення зйомок; дібрати акторів на виконання головних і другорядних ролей; зробити короткий опис костюмів, інтер'єрів; підібрати відповідний музичний супровід; скласти короткий план-сценарій, до якого включити основні епізоди, які, на вашу думку, будуть обов'язково екранізовані. Крім того, ви повинні визначити, які сцени потрібно зняти з використанням комп'ютерної графіки (на комп'ютері можна створити малюнки-ескізи до майбутніх зйомок).

Влаштуйте конкурс таких авторських заявок на зйомки фільму. Так ви зможете визначитися, чи не спробувати вам, переможцеві, вступати на режисерський факультет Київського національного університету театру, кіно і телебачення імені Івана Карпенка-Карого.

ЛІТЕРАТУРНА П'ЯТИХВИЛІНКА

Сьогодні ви познайомитеся з Михайлом Коцюбинським – жартівником. Письменник мав особливе почуття гумору, і зараз ви в цьому переконаєтеся, прочитавши кілька бувальщин з його життя.

Одного разу, приїхавши до Львова, Коцюбинський зустрівся з видатним українським ученим-фольклористом **Володимиром Гнатюком**. Гнатюк вирішив зробити гостеві щось приємне і сказав:

– А ви знаєте, Михайле Михайловичу, що останнім часом ваші книжки у нашій книгарні почали жвавіше рухатися?

– Ну що ж, я дуже радий, що і галицькі миші мають літературний смак.

У Криворівні не могли не помітити, як Коцюбинський цікавиться селянським побутом. Один гуцул зайшов до нього в неділю, чемно вклонився і запитав:

– А чи це правда, що ви хочете нас у книжках розписати?

– Правда, – відповів письменник.

– Не тільки людей, але і всяку нечисту силу?

– І нечисту силу.

– То я прийду до вас із своєю жінкою. Ви такої старої відьми ні в нас, ні в околиці не знайдете.

Улітку 1910 року Коцюбинський повертався з Капрі, де перебував на лікуванні. Жандарми дістали суворий наказ якнайпильніше перевірити речі письменника. Прикордонні чиновники перевернули його валізи догори дном. На запитання: «А зброя у вас є?» – Михайло Коцюбинський відповів ствердно.

Жандарми зметушилися, почали допитуватися, де ж захована зброя.

Письменник, як хороший актор і людина з гумором, витримав доволі довгу паузу і потім, вказавши на кінчик олівця, що визирив з кишені, сказав: «Ось моя зброя!».

(Із книги «Цікаві бувальщини»)

ОЛЕКСАНДР ДОВЖЕНКО

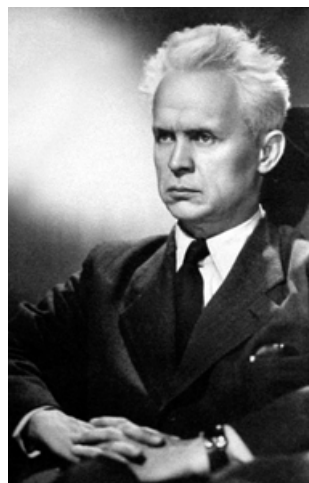
(1894–1956)

«Я СИН СВОГО ЧАСУ І ВЕСЬ
НАЛЕЖУ СУЧАСНИКАМ СВОЇМ»

Олександр Довженко є постаттю світового значення. Унікальний талант дозволив йому виявити себе в різних галузях творчої майстерності: він був і письменником, і кінорежисером, і драматургом, чудово малював. Ще за життя двічі отримував найвищу митецьку нагороду в СРСР – Державну премію (1941, 1949 рр.), мав звання народного артиста. Його фільм «Земля» (1930 р.) було віднесено кінокритиками до десяти найкращих фільмів світу.

Олександр Довженко,
1942 р.

Коли фашистська Німеччина напала на Україну, Олександр Петрович попросився добровольцем на фронт. Ті, хто бачив його в перші, найстрашніші дні війни, – пригадували схудле, зчорніле від болю обличчя, загострені вилиці, сухий гарячий блиск в очах. Одним із перших українських письменників звернувся він до народу з пристрасною статтею «Ворог буде розгромлений».

А потім були безмежні у своїй щирості рядки воєнної новелістики, які сколихнули серце кожного, хто міг її прочитати. Вони писалися фронтовим кореспондентом, людиною, яка сама дивилася в обличчя смерті, яка кожного з героїв своїх новел знала особисто, дивилася йому у вічі.

Письменник створив цілий ряд оповідань та новел: «Стій, смерть, зупинись!», «Відступник», «На колючому дроті», «Мати», «Ніч перед боєм». У цих творах із надзвичайною переконливістю змальовано героїзм людей, що боронили рідну землю від оскаженілого ворога, незламність духу народу, який не бажав коритися загарбникові.

Ця проза воєнних літ – особлива. У ній Довженко відкрив усі грані свого унікального таланту. Він виступав як пристрасний лірик, романтик, публіцист, сатирик.

Пам'ятаймо: мала проза Олександра Довженка має ознаки кінематографізму.

Одним із найкращих творів митця цього періоду є «Ніч перед боєм».

НІЧ ПЕРЕД БОЄМ

(Скорочено)

– Товаришу командир! Завтра ви поведете нас у бій. Ми всі ось тут – і старі, що вже по півроку на війні, і молоді, ось вроді Овчаренка, що йтимуть до бою вперше, – усі ми знаємо, що завтра бій буде великий і дехто з нас, звичайно, загине. Чи правду я кажу?

Іван Дробот, молодий танкіст з надзвичайно приємним і скромним лицем, хвилювався.

– Правду, – одповів просто і спокійно Герой Радянського Союзу знаменитий їхній командир Петро Колодуб. – Продовжуйте, Дробот, що ви хотіли сказати перед боєм.

– Я хотів спитать вас, хоча про вас і пишуть у всіх газетах і на зборах говорять як про людину безстрашну і невтомну, хоч ви на вид такий, пробачте, і маленькі, і не дуже начебто й здорові, так от, звідки воно у вас береться, оте все, що говорять, і самі ми знаємо, що ви з любого пекла виходите переможцем, так от, що ви є така за людина, скажіть нам неофіційно, так, ніби ми і не на війні зовсім. Де ваш не бойовий, а, так би мовити, внутрішній секрет? Чи, може, я не так висловився, пробачте.

Дробот почервонів од свого довгого запитання. Йому здалося, що він неясно висловився, і від цього він зовсім розгубився.

– Ні, дякую, Іване, ви прекрасно і тонко висловили свою думку, і я з великою охотою вам одповім, тим більше, що секрет таки у мене дійсно є.

Чи так ви уявляєте собі бесіду перед боєм? Чому? Свою думку обґрунтуйте.

Є. Симкін. У землянці

Всі бійці і командири, – а їх було в землянці чоловік тридцять, – раптом заворушилися і, розташувавшись для довгого приемного слухання, притихли. Командир умів оповідати. Вони були добрі бійці, і Петро Колодуб любив їх. Поклавши на похідний столик люльку, він трохи почекав, поки стало зовсім тихо.

– Це було на Десні, – почав знаменитий капітан, усміхнувшись. – Да... одним словом, звичайний наш український дід-рибалка повернув мені тоді всю душу. Хто з бійців, що пізнали увесь тягар торішнього німецького вторгнення, не пам'ятає цього діда? Пригадуєте осінь? Що не ріка, то й драма, то й діди, мов добрі річні духи. Вони були сміливі, діди оті, сердиті і не боялися смерті. Дехто сказав би, що вони не любили нас. Часом їхня нелюбов і навіть презирство до нас не мали впливу. Було таке?

– Було, – зітхнули в кутку землянки.

– Ну, так от слухайте.

Капітан Колодуб підібгав під себе ноги – це була його улюблена поза з пастушого дитинства – і, спершись руками на коліна, подивився на присутніх. У землянці було накурено. Бійці сиділи у присмерку в найрізноманітніших позах, притулившись один до одного чи обнявши один одного. Всі вони були різні і всі рідні. Усіх їх об'єднувало одне почуття єдиної сім'ї, те незабутнє і неповторне, що перед лицем щоденних небезпек гуртує на війні чисті серця юнаків, що лишається потім людині найдорожчим спогадом на все її життя.

Пройдуть літа, загояться рани, приорюються ворожі кладовища, забудуться пожарища і многі події поплутаються в сивих головах од частих спогадів і перетворяться уже в оповідання, але одне зостанеться незмінно вірним і незабутнім – високе і благородне почуття товариства і братства всіх юнаків, що розбили і стерли з лиця землі фашистське божевілля.

– Ми відходили без зв'язку, без артилерії, ми одступали на схід день і ніч. Ворожі кліщі мали от-от замкнутися перед нами. Ми несли на плечах своїх поранених товаришів, падали з ними, проклинали все на світі і йшли далі. Ніде правди діти, були такі, що й стрілялися од розпачу, і гордості, й жалю. Були й такі, що кидали зброю і з гіркою лайкою повзли до рідних хат, не мавши сили духу пройти мимо.

Колодуб примовк замислившись.

– Нас було небагато, чоловік п'ятнадцять. Було кілька танкістів з розбитих танків, були кулеметники, політпрацівники, два бортмеханіки, навіть один полковник без полку. Я був тоді ще командиром танка, що залишився у німців з пробитим мотором. А до війни я був садівником. Сади колгоспам садив, співав пісень, дівчаточок любив та, мабуть, що й усе.

Капітан Колодуб так тепло і разом з тим з такою тонкою, знайомою всім іронією усміхнувся, що за ним тихо усміхнулася вся землянка.

– Ми вибилися з сил. Ноги вже не несли, наступала ніч. Перед нами за селом велика ріка. А німці були недалеко. Чимало з нас не вміло плавати. Нам показали хату перевізника.

– Тікаєте, бісові сини? – спитав нас дід Платон Півторак, що виходив уже з сіней з веслом, сіткою й дерев'яним ковшем для виливання води з човна. – Багато я вже вас перевіз. Ой багато, та здорові все, та молоді, та все – перевези та перевези. Савко! – крикнув Платон до сусідньої хати. – Ходім, Савко. Треба перевезти, нехай вже тікають. Га?.. Ходім, ходім! Це вже, мабуть, останні.

Савка вийшов із своєї хатки і дивився на нас, як намальований. Було йому літ сімдесят чи, може, й більше. Він був маленький, з підстриженою борідкою. Був би він сильно схожий на святого Миколу-угодника, коли б величезна, мов коров'ячий кіз'як, стара кепка не лежала у нього на ушах та землистого, так би мовити, кольору светр не висів на ньому, як на хлопчику батьків піджак. За дідом Савкою виходив чималий хлопець з двома опачинами.

– Еге-ге! Щось ви, хлопці, не той, не як його, не туди неначе йдете, – сказав дід Савка і хитро подивився на нас. – Одежа ось нова, і торбочки, і ремні, еге, і самі ось молоді, а звертаєте неначе не туди, га?!

– Ходім уже, годі! – сказав Платон.

Пішли.

Чому, на вашу думку, діди так неприязно поставилися до відступаючих бійців?

– Заспокойтеся, човен є, і чималий, – сказав я тихо нашому супутнику Борису Троянді, що хвилювався увесь час більш за всіх. Він не вмів плавати.

– Ви думаєте, вони нас перевезуть? По-моєму, треба бути дуже обережними, – стримуючи хвилювання, сказав Троянда.

– Не знаю, чого вони оце так тікають, – сказав дід Платон, ідучи за Савкою до річки, так ніби нас тут зовсім не було. – Чого вони так тієї смерті бояться? Раз уже війна, так її нічого боятися. Уже якщо судилася вона кому, то не втечеш од неї нікуди.

– Еге! – погодився Савка. – Уже, казав той, ні в танку не сховаєшся, ні в печі не замажешся. Тільки от, помічав я, віщування таке було перед війною навтьоки. Така вже, мабуть, їхня планета.

– А, дурість... Планета... Душа несерйозна, розбалувана, – сердився Платон. – Візьми мого Левка. Як він на Кохин-Голі тих, як їх, бачив? Всіх до одного вичистив. Читав листа? Полковник Левко Півторак – я розумію! А це – казна-що, не люди.

Ми йшли стежкою мовчки у густих лозах. Діди йшли попереду з сітками і хропачами дуже повільно, ніби на звичайну нічну рибну ловлю, і, здавалося, не звертали жодної уваги ні на гарматну стрілянину, ні на рев німецьких нахабних літаків, – одним словом, увесь німецький феєрверк, що так замучив нас за останні дні важкого відступу, для них ніби не існував зовсім.

– Слухай, батьку! Ти не можеш іти трохи швидше? – звернувся до Платона Троянда.

Платон не одповів.

– Слухайте, діду, ви не можете іти трохи швидше? – стримуючи дрижаки, спитав Троянда ще раз.

– Ні, не можу, – одповів Платон. – Чого пак ви отакий швидкий стали, хто вас знає? Старий я вже швидко ходить. Одходив уже своє.

– Скажіть, а де ж річка? Далеко річка?

– А ось і річка.

Дійсно, лоза зразу кінчалась, і ми вийшли на чистий піщаний висип. Перед нами була тиха широка Десна. За річкою крутий берег, а далі, праворуч, другий висип і лози. За лозами темні ліси, а над річкою і над лісами вечірнє небо, якого я ніколи таким ще не бачив.

Сонце давно вже зайшло. Але його проміння освітлювало ще з-за горизонту верхи велетенського нагромадження хмар, що насувалися з заходу на все небо. Хмара була важка, темно-темно-синя, внизу зовсім чорна, а самий верх її, самий вінець майже над нашими головами, було написано шаленими крученими криваво-червоними і жовтими мазками. Величні німі зловісні блискавиці горобиної ночі палахкотіли, не вгасаючи, між шарами хмар. І все це одбивалося в воді, і здавалося, що ми стояли не на землі, що ріки немає, а є між-хмарний темний простір, і ми, розгублені в ньому, малесенькі, як річні піщинки. Небо було надзвичайне. Природа була ніби в змові з подіями і попереджала нас своїми грізними знаками.

Риба боялася такої ночі і шугала по висипах на міліні. Десь за нами і ліворуч попід хмарою носилися ракети, мов змії. Було видно. Світило жовтуватим відблиском жовтої корони хмар. Гриміли гармати. Ми стояли нерухомі. Було щось надзвичайне, урочисте і грізне. Всі примовкли і розгубилися, немов перед якоюсь виключною подією.

– Ну, сідайте, повезем. Чого стали? – сказав дід Платон. Він стояв уже біля човна з веслом. – Повезем уже, а там, що бог дасть. Не вміли шануватися, так уж повезем, тікайте, чорт вашу душу бери... Куди ти хитаєш? Човна не бачив, воїн! – заgrimав дід на когось із нас.

Ми розсілися у човні мовчки, і кожний думав свою невеселу думку.

– У тебе готово, Савко?

– Можна.

Переправа. Фото воєнних років

– А хмар наперло... Ач, що робиться! Страшний суд, чи що, починається? – Дід Платон подивився на небо і плюнув у долоню. Потім він узяв весло і сильним рухом одштовхнувся од берега.

Савка з онуком гребонули опачинами.

Човен був великий і старий-престарий. Він увесь був просмолений смолою і покарбований часом.

Я сидів у човні близько коло діда Платона. Я дивився на тиху чарівну річку, і на берег, і на суворого кормчого діда, що піднімався наді мною на фоні урочистого неба. Мені здалося, що мене перевозять на той світ. Сором, і розпач, і невимовний жаль, і безліч інших гострих почувань охопили мою душу, і скрутили її, і пригнули. Прощай, моя рідна, дорога Десно.

Мене вивів із думи голос Платона. Він продовжував з Савкою свою розмову, образливу і гірку для нас. Видно, щось сильно його мучило, щось хотілось йому додумати до кінця. Він ніби думав уголос:

– Чорт його знає, що воно таке почалося. Сьогодні вранці заходить до хати якесь дермо собаче та все кругом у зброї та в ремінні, та не в абиякому ремінні, а новому.

– Еге! – почувся ззаду голос Савки.

– А це ж усе гроші!

– Еге!

– Вставай, – каже, – вези, годі спати. – А я три ночі не спав, возив.

Платон трохи помовчав.

– А оце недавно, перед вечором, перевозив з Митрофаном одну партію. Так одно, чорти його батька бери нехай, вроді отого, що коло тебе в очках сидить, теж у новому ремінні, так ще револьвер витягло та кричить – вези, каже, мерщій, куркуль! Їй-богу, правда. А в само-го руки тремтять і очі викарячені, немов у носаря чи в окуня, од страху. От пак людина, хай бог милує.

– А, чорті-що.

– Еге. Так товариші заступились, спасибі їм. Що ж ти, кажуть, чортів син, діда обижаєш? Та чуть не побили. Так притихло. Отака пустота, ну ти подумай... О, здорово гуцає, – прислухався Платон до гарматних пострілів. – Скоро, мабуть, появиться герман.

Прогриміли постріли важких німецьких гармат. Пролетіли перелякані качки.

– «Діду, перевези...», – сердився Платон.

– Еге, – підхопив Савка. – А не знають, трясця їх матері, що вже кому на війні судилося вмерти, так не викрутишся, ніякий човен тебе не врятує. Не здожене куля, здожене воша, а війна своє, казав той, візьме... Бери вліво, – загібав Савка опачиною.

– Беру. Коли б оце Левко із своїм полком та був тут, той би не одступив, ні. Той би цього човна повернув назад, та по шиях, по шиях! – розсердився Платон і наліг на весло. – Той не одступить, ні, чорта з два!

– Еге! Отакий і мій Демид. Його огнем печи, на шматки ріж, ну не одступить. Куди твоє діло! – сказав Савка і плюнув на долоню. – А ці думають урятуватися, а воно, мабуть, вийде на те, що харкатимуть кров'ю довго... Це ж усе доведеться забирати назад!

– А доведеться! – підхопив Платон і гребонув веслом з усієї сили три рази. – Шутка сказати, скільки землі доведеться одбирати назад. А це ж усе кров!

Я дивився на діда Платона і з насолодою слухав кожне його слово. Дід вірив у нашу перемогу. Він був для мене живим грізним голосом нашого мужнього народу.

– Наша частина змушена була відступити, – сказав полковник.

– Балакай. Не вмiли битися. От тобі і відступ, – сказав Платон. – Що у військовому статуті сказано про війну – ну? Хто скаже? Мовчите, вояки. Сказано: коли цілиш у ворога, возненавидь ціль.

– А де ваша ненависть? – підхопив Савка.

– Еге, а вмирать боїтеся. Значить, нема у вас живої ненависті. Нема! – Дід Платон аж крякнув і підвівся на кормі.

Ми не знали, що одповідати.

– О, пливе щось. Наш чи німець? – сказав Платон і притяг до човна труп. – Німець. А холера на твою голову. Уже пливе. Ач, куди забрався! У Десну! Успів, нечистий. А ви все думаете та все страдаєте. А страдати ніколи!

– Я, діду, ненавиджу фашизм усією душею, – крикнув Троянда і навіть встав од хвилювання.

– Значить, душа в тебе мала, – сказав Платон. – Душа, хлопче, вона буває всяка. Одна глибока і бистра, як Дніпро, друга – як Десна ось, третя – як калюжа, до кісточки, а часом буває, що й калюжки нема, а так щось мокреньке, неначе, звиняйте, віл покропив.

– Ну, а якщо душа велика, а людина нервова, – образився Троянда і розсердився сам на себе. Був він до чорта розумний і дотепний, а тут весь дотеп наче всох.

– А ти прикуй себе од страху ланцюгом до кулемета та й клади ворога мовчки до смерті, – сказав Платон. – А там уже живі розберуть колись, який ти був, нервений чи ні. А то виходить, що ненависті в тобі багато, а нервів і себелюбства ще неначе більше. От і – «перевезіть, діду». А ненависть твоя на щось інше витратиться. Яка ж ціна їй, коли умирать не вмiєш?

– Ну, це не всякий може, – пробелькотав щось збитий з пантелику Троянда.

– Отож-то й є. А треба, щоб усякий мiг, коли ворог суне. Їсти ж хліба усякий потребує. І язиком галакати усі навчилися.

– По-дай чо-го-го-го! Човен подай! А-га-га-га... – почувлося з того берега.

– О, вже розпинаються нервiні душі. Накликають німця. А нема того, щоб тихо посидіти! – сказав Савка.

Пропливли трохи мовчки. Платон почав сильно гребти веслом. Видно, йому хотiлося щось iще сказати, чимось перебити своє невдоволення.

– Ти собі подумай, Савко, як оце народу дивитися на отаке паскудство. Він же надiявся на їх усіх, як я на свого Левка, а воно он що виходить – «дiду, перевези»!

– Еге, – промовив Савка. – Скільки лiт їх учили, ти подумай, Платоне. А вони тiкають. От він і каже тепер, що ж це ви, каже,

робите? Стійте тікати! Чим же далі ви тікаєте, тим більше крові проллється! Та не тільки вашої, солдатської, а й материнської, й дитячої крові.

– Не знаю, як ти, Савко, – сказав Платон, – а мене б з Дніпра чи з Десни не те що Гітлер, а сам нечистий би не вигнав, прости господи, не при ночі згадуючи.

– Легко сказати, діду, а от побачили б ви танкетки! – виправдувався лейтенант Сокіл.

– Ну і що ж? – перебив його Платон Півторак, очевидно, не маючи ніякого бажання вислуховувати нас. – Скільки вона вас там може убити, тая танкетка? Все одно вам же доведеться її розбивати, не мені. Я своє одвоював. А от мій Левко на Кохин-Голі, чули, що зробив з тими, як їх?.. Танкетки, – розгнівався дід. – Людська душа молодецька сильніша за всяку танкетку! Була, єсть і буде! Як то в піснях про Морозенка співають: «Де проїхав Морозенко – кривавая річка». О! Ото був воїн!

Я не витримав далі дідових розмов, – так важко було мені його слухати. В цю мить він здався мені жорстоким і несправедливим дідом.

– А хіба ви думаєте, діду, що нам не важко? Хіба ви думаєте, що біль і жаль не роздирають наші душі, не печуть нас пекельним вогнем? – простогнав я йому в самі очі.

– А що мені думати? – подивився на мене дід Платон. – Думайте ви. Життя-бо ваше вже, а не моє. А тільки я так скажу вам на прощання. Не з тієї пляшки наливаєте. П’єте ви, як бачу, жаль і скорботи. Марно п’єте. Це, хлопці, не ваші напої. Це напої бабські. А воїну треба напитися зараз кріпкої ненависті до ворога та презирства до смерті. Ото ваше вино. А жаль – це не ваше занятіє. Жаль підточує людину, мов та шашіль. Перемагають горді, а не жалісливі! – сказав дід Платон і примовк. Він висловив, нарешті, свою думку. Це була його правда. Він стояв на кормі з веслом, суворий і красивий, і дивився вперед поверх нас.

В цей час далекобійний снаряд упав коло нас у Десну і підніс угору великий водяний стовп.

– Ого!.. А що риби поглушить в річках! – почувся голос Савки.

– Тепер поглушить, – сказав Платон. – Позаторік і подохла од задухи, а зараз німці висадять гранатами дотла. Спустіють, мабуть, і річки, і все на світі. Приїхали.

Човен м’яко уткнувся в річний пісок. Я вийшов із човна на берег абсолютно спустошений і разом з тим якийсь неначе зовсім інший, новий. Я неначе втопив у Десні і свій жаль, і тугу, і розпач відступу. Я оглянувся. За Десною горіло. І червона заграва пожежі якось по-новому освітила мою душу. Нестерпний огонь пропик мене наскрізь. На одну мить мені здалося, що кинься я зараз назад до Десни – і вода б розступилася переді мною. Цього я, хлопці, ніколи не забуду...

Ми стали прощатися з дідами, поспішаючи у лози.

– Постійте трохи, – сказав Платон, спершись на весло. – Так що ж прикажете передати герману? Як стрічать його, як у вічі дивитись?

Форсування Дніпра. 1943 р. Фото воєнних років

– Передайте, що ми повернемось. Не дрейфте, діду. Повернемось! – спробував підбадьорити діда Троянда.

Дід подивився якось мимо планшеток Троянди і легенько сплюнув.

– По-дай чо-го-го-го! Ого-го-го! – лунало з того берега.

– Прощайте, діду, – тихо говорили мої попутники, зникаючи в лозах.

– Ідіть собі під три чорти... Чорт вас носить, – сказав байдужим голосом дід Савка.

Платон мовчав.

Ми пішли в лози.

Я йшов останнім і думав про діда Платона. «Спасибі йому, – думав я, – що не пожалів нас, не окропив нашу сумну стежку сльозами, що викресав з мого серця огонь уночі... Правдо, чом же ти часом така гірка та солоня!».

Потім я побіг назад, до Десни. Я мусив щось сказати на прощання дідові Платону. Я вибіг на висип.

Платон стояв на березі по кісточки у воді з веслом, як пророк, нерухомий, і дививсь, очевидно, нам услід.

– Прощайте, діду. Простіть нас, що не доглянули вашу старість, – сказав я, задихаючись. – Ми вас, діду, ніколи...

– Іди, не крутись перед очима, – сказав Платон Півторак, навіть не подивившись на мене. По сухому темному його лицю текли сльози і падали в Десну.

– Оце, друзі мої, і все. Оце і весь секрет, – сказав капітан Колодуб і запалив люльку. Всі в землянці зітхнули.

Розгляньте фотоілюстрацію. Спробуйте уявити собі почуття бійців, які звільняли окуповану землю. Свою думку аргументуйте.

– Зараз я Герой Радянського Союзу. Багато я знищив ворога, що й говорить! Багато постріляв у наступі і гусеницями подушив багато. Часом бувало так, що нудно робилось од хрусту фашистських кісток. І сам попадав у бувальці не раз. Але, де б я не був, як би не гули навколо мене ворожі вихори, їм ніколи вже не затушить того вогню, що викресав з мене колись у човні дід Платон... Що наше життя? Що наша кров, коли страждає вся наша земля, увесь народ? – голос капітана зазвучав, як бойова сурма. – Я, хлопці, у бою сторукий, помножений стократ на гнів і ненависть!.. Так. – Капітан Колодуб усміхнувся. – А все ж таки нічого в світі я б так не хотів, як після війни поїхати на Десну до діда Платона і...

– І сказати йому, що він помилявся, товаришу Герой Радянського Союзу. Моє шанування! Ну як? – почувся з боку дверей улесливий голос Троянди, що вже з півгодини як приїхав на фронт і зайшов до землянки.

– І поклонитися діду Платону в ноги за науку, – сказав капітан Колодуб, ніби і не почувши зовсім Троянди.

Стало тихо. Ніхто не рухався, наче всі танкісти були ще думками на Десні.

– Ні, товаришу капітан, не поклонитесь ви діду Платону, – зітхнув молодий танкіст.

Всі обернулись. Це був Іван Дробот. Він стояв у самому кутку землянки. Він був якось особливо схвильований.

– Діда Платона, товаришу капітан, уже нема живого, – сказав Дробот. – Ото як ви пішли у лози, через годину прибігли німці. Довго вони били діда, що перевіз вас, хотіли розстріляти, а потім був приказ негайно переправитися на другий берег. Ну повезли. Насіло їх вщерть. Випливли на середину Десни. Тоді дід Платон і каже:

– Савко, прости мене!

– Бог простить.

– У другий раз!

– Бог простить.

– Прости утретє!

– Бог простить.

– Прости і ти мене, Платоне, – сказав дід Савка.

– Бог простить.

– У другий раз!

– Бог простить.

– У третій раз!

– Бог простить.

Та за третім разом як повиймали вони весла, та як стрибнули на правий борт, та й перекинули човна. Все потонуло – і кулемети, і німці, і діди. Один тільки я вплив на наш берег.

Під час Другої світової війни семикласник Т. Прушинський завів 50 гітлерівців у непрохідну частину одеських катакомб і відмовився їх звідти вивести. Що є спільного у вчинку хлопчика із вчинком описаних О. Довженком дідів?

Німці допитують Трофима Прушинського.
Музей історії Одеської загальноосвітньої школи № 125

– А хто ж ти такий? – тихо спитав капітан Колодуб.

– Я онук діда Савки. Я сидів на другій опачині...

– Встать! – скомандував Колодуб.

Всі встали. Цілу хвилину сім'я бійців стояла мовчки. Колодуб був блідий і урочистий. Він стояв з закритими очима. Потім на мить він став на одно коліно, і всі послідували за його рухом.

– Готові до бою? – спитав Колодуб і виріс перед бійцями, як дід Платон на Десні.

– Готові на будь-який огонь!!!

Тихо стало в землянці. Тихо й на позиції. Тільки далеко на обрії гойдався в небі вогненний знак прожектора.

*Південно-Західний фронт
1942 р.*

НА ЖОРСТОКИХ ШЛЯХАХ ВІЙНИ...

Тоді, страшного 1942 року, у самому розпалі війни, популярність твору була аж такою великою, що його окремою книжечкою видали вісім разів! А також майже одразу з'явилися переклади – грузинською, білоруською, вірменською та іншими мовами.

За великим рахунком, цей твір – унікальний. Довженко перетворив подвиг двох ребалок на справжню легенду. Проста, невимушена розповідь плине у традиційній для геніального майстра романтичній оповіді. Динамічні діалоги, глибина психологічних портретів, яскрава емоційність – визначальні риси оповідання.

Сюжет твору одразу привертає увагу правдивістю, немовби буденністю зображуваного. Молодих танкістів цікавить перед боем «внутрішній секрет» героїзму їхнього старшого товариша, Героя Радянського Союзу Петра Колодуба. І на очах захоплених слухачів починає

розгортатися, немов жива картина, історія подвигу двох звичайних українських трударів – діда Савки та діда Платона.

Під вогнем ворожої артилерії рятують вони Колодуба та його бойових побратимів, переправляючи їх на човнах через Десну. Але найбільшого напруження оповідь сягає тоді, коли звучать гнівні голоси справжніх українських патріотів, грікі докори відступаючим бійцям від імені всіх, кого полишають вони на поталу гітлерівським окупантам, – матерів, батьків, дітей, сестер і дружин. Сама земля українська, здається, говорить їхніми устами, і незмірним тягарем лягає на душі молодих воїнів.

Чи зустрічались ви з подібними героями у вивчених раніше творах? Розкажіть про них. Що спільного мають вони з героями оповідання Олександра Довженка?

Але подвиг старих рибалок на тому не завершився. Його кульмінацією стала героїчна смерть діда Савки та діда Платона, які знищують великий човен з фашистами.

Героїзм цих двох старих друзів – непоказний, справжній. Вони самі й не вважають себе героями, хоча щомиті ризикують життям, день і ніч ганяючи човни з солдатами через Десну. Їх хвилює доля рідної землі, якою крокують фашисти, долі тисяч людей, заскочених зненацька страшним молохом війни. Але письменник не розкриває нам ці переживання через моралізаторські настанови. Це прочитується у глибинному, багатошаровому підтексті твору. Натомість Довженко підкреслює скромність, іронічність, з якою старі рибалки ставляться до своїх вчинків, а оповідь щедро приправляє гумором.

Безмежною авторською любов'ю до своїх героїв немовби просякнутий кожен рядок. Зверніть увагу на ліричний, пронизаний щирим теплом портрет діда Савки: «Савка вийшов із своєї хатки і дивився на нас, як намальований. Було йому літ сімдесят чи, може, й більше. Він був маленький, з підстриженою борідкою. Був би він сильно схожий на святого Миколу-угодника, коли б величезна, мов коров'ячий кізяк, стара кепка не лежала у нього на ушах та землистого, так би мовити, кольору светр не висів на ньому, як на хлопчику батьків піджак...».

Довженко підкреслює у своїх героях національні риси характеру: статечність, розважливість, житейську мудрість, що виявляються в найскрутніших ситуаціях. Якось зовнішня безжурність та незворушність немовби підкреслюють особливо яскраво мужність цих людей, їх зневагу до смерті в ім'я святої справи, якою вони вважають боротьбу з ворогом.

Натомість втомлені, знервовані, іноді розгублені молоді бійці заспокоювались, дивлячись на впевненість та врівноваженість мудрих старих рибалок.

Кульмінаційною вершиною оповідання, яка вражає до глибини душі, стала смерть цих простих українських героїв. Зовні тиха, непоказна, але прекрасна у своїй високій жертвовності. Треба було мати талант Довженка, щоб змалювати смерть двох старих рибалок у

настільки високому романтичному звучанні, з таким пієтетом у ставленні до них.

Засоби мовної характеристики завжди особливо яскраві у Довженкових творах. І «Ніч перед боєм» – не виняток. Мова героїв твору надзвичайно колоритна, вона підкреслює національні риси характеру дідів Платона й Савки. Намагаючись присоромити відступаючих бійців, дід Савка немовби підсміюється, але то гіркі жарти: «Еге-ге! Щось ви, хлопці... не туди неначе йдете... Одежа ось нова, і торбочки, і ремні, еге, і самі ось молоді, а звертаєте неначе не туди, га?!».

Велику роль у творі відграють діалоги. У дідів-рибалок вони – жорсткі, саркастичні. За колючими словами криється глибокий біль за рідну землю, за поразку, вони дають молодим бійцям суворий наказ неодмінно перемогти. Дошкуляє бійцям дідівський сміх, але він ущипливий, не злостивий. Розмови старих рибалок так само підкреслюють риси національного характеру засобами народного українського гумору.

«Не знаю, чого вони оце так тікають, – сказав дід Платон, ідучи за Савкою до річки, так ніби нас тут зовсім не було. – Чого вони так тієї смерті бояться? Раз уже війна, так її нічого боятися. Уже якщо судилася вона кому, то не втечеш од неї нікуди.

– Еге, – погодився Савка. – Уже, казав той, ні в танку не сховаєшся, ні в печі не замажешся. Тільки от, помічав я, віщування таке було перед війною на втьоки. Така вже, мабуть, їхня планета.

– А, дурість... Планета... Душа несерйозна, розбалувана...».

Іронія у дідів, так би мовити, вистраждана, нею вони й приховують свій душевний біль. А затамувати тривогу, відчай міцним слівцем, гумором – справді народний спосіб зневажити всіляке лихо.

Найважливіші думки висловлює дід Платон, звертаючись до солдатів, закликаючи їх мати «кріпку ненависть до ворога», «презирство до смерті». «Перемагають горді» – такий секрет народної мудрості від діда Платона.

Де й коли в сучасному житті ви могли переконатися, що справжню перемогу можуть здобути тільки гідні люди?

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

Повторюємо

1. Перекажіть найголовніші факти біографії О. Довженка.
2. Які ви знаєте твори митця, присвячені військовій тематиці?
3. Назвіть героїв твору «Ніч перед боєм». Хто саме вам найбільше запам'ятався?
4. Де й коли відбуваються події твору?
5. Перекажіть своїми словами сцену загибелі старих рибалок Савки та Платона.

Міркуємо

1. Чому саме перед боєм солдати розпитували Петра Колодуба про секрет його безстрашності?
2. Схарактеризуйте образи діда Савки та діда Платона.
3. У чому полягає моральний урок самовідданого вчинку дідів Платона і Савки? Чому ви так думаєте?
4. Поясніть, у чому полягає урочиста піднесеність фіналу оповідання.

Аналізуємо

1. Як ви вважаєте, якою є головна ідея цього твору?
2. Проаналізуйте, які саме слова старих рибалок найбільше дошкуляли відступаючим бійцям і чому.
3. Поясніть роль мовної характеристики персонажів оповідання.
4. Як, на вашу думку, розкривається в оповіданні образ України?

Дискутуємо

1. Наскільки психологічно важливою була розповідь Петра Колодуба перед майбутнім боєм?
2. Чому, на вашу думку, діди Платон і Савка вчинили саме так?
3. Як ви розумієте саме поняття подвигу і патріотизму у військовий та мирний час?
4. Хто, на вашу думку, є справжнім героєм у творі Довженка?

ЛІТЕРАТУРНА П'ЯТИХВИЛИНКА

Якось Довженко привів на Володимирську гірку в Києві своїх студентів з режисерського факультету кіноінституту і запропонував спробувати дати характеристику монумента. Студенти губилися у припущеннях. Олександр Петрович натякнув: «Зверніть увагу на обличчя». Один зі студентів почав фантазувати про «людину з хрестом у руках», говорив про «натхненне обличчя».

«Цікаво, – сказав Довженко. – Невже ж натхненне? Ви придивіться до обличчя уважніше!». Виявилось: обличчя просто не видно! Пояснення великого митця було таким: «З цього й слід починати. Анфас монумента ніхто не бачив, знизу не сфотографуєш, а з літака ще ніхто не пробував. Обличчя Володимира можна побачити тільки в ілюстрованих журналах 1853 року. Малюнок зробили, коли пам'ятник ще був у майстерні. Висновок: треба бути уважнішими, хлопці, дивитися глибше за інших людей, не митців».

Як ви зрозуміли слова Довженка? Прокоментуйте їх.

ТВОРЧІ ЗАВДАННЯ

Розподіліться на дві «кіногрупи». Уявіть, що кожній з них потрібно зняти фільм за твором Довженка «Ніч перед боєм». Запропонуйте акторський склад, місце для зйомок, музику. Заздалегідь сформоване журі (запросіть до нього і вчителя) визначить, яка «кіногрупа» ближча до авторського задуму самого Довженка.

НІНА БІЧУЯ

(нар. 1937 р.)

«СЛОВО – БЕЗКІНЕЧНЕ НАБЛИЖЕННЯ ДО ІСТИНИ»

а самому початку літературної діяльності письменниця проголосила своє кредо в епіграфі до оповідання «Дрогобицький зіздар»: «Оповідайте, дбаючи про істину, та хай кожен говорить тільки те, що бачив».

У нашій літературі Ніна Бічужа унікальна або майже унікальна багатьма речами: вона працює в жанрі історичної новелістики, чимало її текстів присвячені темі театру, вона пише для дорослих та дітей, багато перекладає. Говорючи про тексти Ніни Бічужі, не можна обминути мову письменниці – вона заворожує.

Для вас, своїх юних читачів, написала Ніна Бічужа мудру й цікаву книжку – «Шпага Славка Беркути». У цій книзі чимало вагомих думок, які змусять замислитися кожного читача.

Герої її повісті чимось схожі на всіх вас, нинішніх школярів. Хоч писався твір давно. А схожі вони тому, що в усі часи були вічні цінності: дружба, взаємоповага, справедливість, мужність. І цінувалися такі чесноти завжди однаково. І потреба в них завжди була максимально великою.

«Шпага Славка Беркути» – шкільний роман, написаний Ніною Бічужою і вперше виданий у 1968 році.

Ви познайомитеся з героями цієї повісті і відчуєте, що вони стали вашими друзями. Ви полюбите їх на все життя, адже вони ніколи не зрадять вас, натомість завжди прийдуть на допомогу в скрутну хвилину, бо знатимуть, що порадити вам, що підказати.

Не одразу запропонує вам свою дружбу, свою надійну руку Славко Беркута – а рука в нього по-справжньому надійна, бо він ще й фехтувальник. Він, як і більшість героїв Ніни Бічужі, – міський хлопчина, який живе у складному й багатоликому світі міста. Зверніть увагу: він абсолютно позбавлений хрестоматійного глянцю й одновимірної «позитивності». Повірте йому, і ви зрозумієте, як уперто він відшукує в собі справжні людські якості, те, чим він може зацікавити

Ніна Бічужа

«Життєва мандрівка – найскладніша й найпростіша. Потрібно просто йти – навіть тоді, коли втомиєшся, коли зупиняєшся, немов перед поразкою, коли не бачиш тих, ради кого ти повинен йти. І майже всі персонажі творів Ніни Бічужі у постійній дорозі – найчастіше до самих себе. Пізнаючи себе, вони пізнають світ».

Марія Якубовська

інших. Ніна Бічуя створила образ, позбавлений будь-якої повчальності. Письменниця поставила собі за мету, щоб кожен з вас, її читачів, продовжив повість своїми особистими міркуваннями про те, яким слід бути, а не яким здаватися. Адже саме Славко Беркута – герой, з яким можна подорослішати разом, оскільки він щодня вирішує ті проблеми, які вирішує для себе кожен із дорослих.

Цю книгу треба читати уважно, довірливо, немовби ви – один із її співавторів. І тоді ви пізнаєте і нашу недавню історію, і закони шкільного буття, і віднайдете нових друзів.

ШПАГА СЛАВКА БЕРКУТИ

(Скорочено)

ЧОТИРИ ПОРТРЕТИ

Ю л ь к о В а щ у к

– Що ти малюєш?

Долонею прикрив папір і дивився спідлоба.

– Не покажу. Мої коні. Неприборкані, необ’їжджені. Чому коні? А хтозна. Коні – та й годі.

У кутку кімнати стояв рояль. На різьбленому пюпітрі – підставки для свічників, у котрих ніколи не було свічок.

– Заграй що-небудь, синку!

– Не хочу.

– Чому не хочеш? Тебе ж просять. Дорослих треба слухатись.

Під пальцями – байдужі клавіші. І байдужі звуки. А якщо кулаками по клавішам? Струни жалібно скрикують, гніваються, кричать разом з дорослими:

– Та хіба ж можна так? Хіба так можна? (...).

Годинами хлопчик сидить над роялем і вимолує у клавішів пісню, щоб зрозуміти і полюбити її, а клавіші нічого не дарують, і навіть коні перестають малюватися, гублять щось живе й справжнє. Хлопець шматує папір, шпурляє геть олівці, а потім знову знаходить – червоний, синій, – малює коней, синіх з червоними гривами, і в тому полум’ї раптом чує музику, якої подарували струни. Може, не такий уже він поганий? Просто музика буває різна? (...).

Виходить у двір, де бавляться однолітки, і дивиться з іронією на безплідну біганину за м’ячем, а мати кличе:

– Юльчику, дитинко, ходи додому, чуєш, Юльчику!

Хлопець вертається, і мама просить:

– Не ходи на подвір’я, то не для тебе компанія, не твоє коло. Ти зовсім інший, синку.

І подумки Юлько вимальовує доокруж себе коло – заворожене, як у казці, – не переступиш ані ззовні, ані зсередини...

Приїхала в гостину родичка. Плоске обличчя і ніби наклеєний зверху качиний ніс. Двоє тьмяно-сірих очей, вузькі підмальовані губи. (...).

Попудрене плоске обличчя, немов перекреслене впоперек усмішкою, схиляється для поцілунку.

Хлопець кричить:

– Не буду цілувати, не хочу!

– Який дивний хлопчик! – удає, що не образилася, тактовна родичка і питає: – Однак ми ще станемо друзями, правда?

Юлько зустрічає погляд батька, і той погляд змушує хлопця до лицемірства.

– Так, – погоджується над силу Юлько і затискає уста, підводить угору ліву брову – тепер це вже самооборона, захист, – дивиться насмішкувато і говорить неправду, про котру всі знають, що це неправда, але чомусь удають довірливих: – так, ми будемо друзями.

А потому наодинці з батьком:

– Але ж вона мені не подобається, я її не люблю, тату!

– Яке це має значення, сину! Ти ж добре вихований хлопчик і повинен розуміти. (...).

Чи правий був батько, змушуючи хлопчика сказати неправду? Чи хлопчик справді повинен був продемонструвати вихованість? І чи можна назвати вихованістю те, що запропонував хлопчикові батько?

– Я більше не гратиму...

– А то чому? – здивувався батько.

– Бо... бо з мене не буде... Ріхтера...

– Звичайно, не буде, – сказав батько, – але що з того?

Юлько не відповів. Думав, що люди говорять різні, зовсім протилежні речі, розмовляючи самі з собою – і даючи поради іншим. Принаймні так вийшло у тата.

Л і л і Т е с л ю к

Вона сиділа за другою партою, біля вікна. Дивилася більше у вікно, ніж на дошку; їй робили зауваження – кумедно морщила носа і по-дитячому обіцяла: «Більше не буду». А за мить знову дивилась у вікно. І хтосьна, що могла вона там угледіти, бо крізь шибки виднілася тільки стіна будинку на протилежному боці вулиці та верхечок тополі. (...).

Під час перерви вона сідала на учительський стіл, гойдала довгими ногами в строкатих панчохах і, страшенно горда з загальної уваги, перелічувала усі свої таланти.

– А тоді, як я знімалася в кіно, режисер сказав, що я обов'язково стану кіноактрисою. У мене є мільйон фотографій – і я, і режисер, і Ганна Романюк... Що? ти не чула про Ганну Романюк? А хто така Майя Плісецька – ти знаєш? А що таке па-де-де і батман – ти знаєш? Чекайте, зараз я вам дещо покажу. (...).

Часом траплялося, що Лілі раптом серйознішала, її захоплювали незвичайні ідеї і вона завзято бралася їх здійснювати.

– Чілдрен, – сказала Лілі, – я відкриваю курси англійської мови. Записуйтесь. От побачите – я буду найкращою у світі вчителькою.

Діти приходили на заняття, ніби це й справді були курси. Лілі повчала їх з поважною міною, почепивши на носа невідомо де роздобуті окуляри, розмовляла тільки англійською мовою і вимагала у відповідь того ж.

Цілих два тижні на уроках ніхто не порушував дисципліну.

А потім дівчинка не з'явилася на заняття. Діти сиділи і чекали, разів п'ять повторили смішну англійську лічилку. Хтось уже запропонував іти додому, коли на порозі врешті стала «вчителька». Обличчя в неї аж палахкотіло рум'янцем, коротка зелена куртка вся змокла від снігу, а в руках Лілі тримала зв'язані докупи ковзани.

– Хелло, чілдрен! А я на ковзанах їздила. Славний був лід!

І обвела товаришів безтурботним, упевненим поглядом людини, якій усе легко минається.

– Ми тут час гайнуємо, а ти на ковзанці!

– Як тобі не соромно!

Правду мовивши, Лілі було дуже соромно, але ж хіба годиться отак відразу кається!

– А хто вам велів сидіти? Йшли б і собі на ковзанку! – не дуже впевнено порадила вона.

Славко Беркута підвівся з-за парти, мовчки натягнув пальто і мовчки пішов із класу. І за ним, немовби й не помічаючи своєї «вчительки», рушили геть усі ображені «курсанти». Лілі стояла, недбало хмикаючи, доки вони виходили, а потім жалібно схлипнула, сіла за парту і, затулившись мокрим холодним рукавом, довго плакала в порожньому класі. (...).

А вам було б прикро за таку «вчительку»? Чому?

С т е ф к о В у с

Давно то було чи недавно? Давно, мабуть. І ніби не з ним, Стефком, усе діялось, а з кимось іншим. (...).

Він чи не він купався у крижано-холодному потоці? Посинілий – аж очі попригасали, але упертий у своєму бажанні навчитися плавати, годинами сидів у мілкій, по коліна воді і гукав:

– Пливу, Настко, я пливу! Ти бачиш, як я пливу?

Сестра сміялася:

– Як сокира, як сокира!

Хлопець вискакував з води і кидався за Насткою, щоб покарати за глузування. Настка блискала хитрими очима, тікала до баби, ховалася у рясній спідниці; біля баби їй ніхто вже не був страшний, навіть змії із казки. Теля дивилося на Стефка добрими, вологими очима і лизало в голе плече. Воно любило Стефка. Сонце гріло, баба розповідала казки. Сонце любило Стефка, і баба любила Стефка.

Гладила шорсткими, негнучкими пальцями кучеряву густу чуприну:

– Кукулику мій, сиротя бідне... (...).

А потім баба померла, і Стефка мовби хто закаменів. Сидів у темнині на горищі, і бійно йому було, і сумно, і здавалося, що цілий світ пішов у переверти. «Кукулику мій, сиротя бідне...». Аж тепер відчув себе Стефко сиротям.

Приїхав з міста за ним та Насткою тато. Стефко досі бачив його зрідка, батько лиш на свята часом приїздив, привозив коли-не-коли якогось гостинця, котрого Стефко немовби кому навкори зразу ламав і нищив.

Од батька все тхнуло горілкою, був він величезний, з густим голосом та недобрим сміхом; Стефко заховався від нього на липі, що співала, і не хотів злазити вділ, і не хотів їхати з татом. Чіплявся потім за одвірок, за ребристий тин, за дерево при дорозі, а батько віддирав його руки, сердито й голосно сварився:

– Матимешся у мене, поганий нескребо!

І подумав Стефко, що вже ніхто його не любить: ні теля, ані сонце, ані співуча липа, бо не заховали від батька, – хлопець дивився скоса, затято мовчав і довго пам'ятав той день, коли його відірвали од дерева при дорозі.

Батькова квартира була незатишна і забарложена; малі Настчині руки не могли там дати лад, а батько про той лад і не дбав ніколи. Траплялося, приходив додому п'яний і то сварився, то раптом починав жалісливо каятися перед дітьми. Стефко йшов собі геть. Тинявся вулицями, затискала його нехить до власної домівки, книжок, повчань і настанов, кілька днів не з'являвся до школи, і тоді вчителька приходила до них додому. Стефко дивився знову скоса, однак ішов на уроки, розгортав поплямлені книжки, шукав там чогось такого, що б зацікавило.

У п'ятому класі залишився на другий рік. Носив у кишені цигарки – що батько забував на столі, те й потрапляло до Стефкової кишені.

Чому Стефкові довелося лишитися на другий рік?

– Не кури, Стефку, не треба, – просила Настка.

– О, маю ще одну вчительку, – гнівався Стефко, але не дуже, бо була Настка маленька, худа, варила на трьох, як уміла, борщ та картоплю, обгортала у чистий папір Стефкові книжки та латала його подерті штани й сорочки. Настка одна лишилася з давніх часів, та ще спомин про бабу, про холодний потік і співучу липу.

С л а в к о Б е р к у т а

Добре високим і сильним – їх не штовхають навіть у тих випадках, коли вони надумують ходити серединою тротуару. А якщо ти у вісім років скидаєшся на дошкільнятко, до того ж у тебе ноги болять у суглобах при кожному кроці, то, мабуть, краще ходити попід стінами: безпечніше. Однак Славко не тримався стін. Досить уже було

цього в лікарні, тоді ноги боліли так, що здавалося – не вони його тримають на землі, а він їх тягне за собою.

Хвороба причепилася, коли зійшов сніг, довелося два гарних зелених місяці пролежати в лікарні. Смугаста піжама, білі халати, мамине аж посіріле, над силу усміхнене – задля нього – обличчя затямив надовго. Підвівшись із ліжка, чіплявся стін, аби не впасти, аби ступити кілька кроків.

– Стверджую, що ваш син склав іспит на справжнього мужчину, – сказав лікар, виписуючи Славка.

Хлопець стояв біля матері – маленький, блідий, давно не стрижений і тому трохи схожий на дівчинку. Недовірливо дивився на лікаря – цей високий, широкоплечий дядечко, мабуть, кепкував собі, бо ж ніякого екзамену він не складав, а лежав у лікарні; з тугою думав, що не можна буде грати у футбол, бігати, стрибати. А що ж тоді можна?

Аж до зими був слухняний і покірний, ковтав якісь ліки, ходив на кварц і щоранку прокидався з надією: «Ану ж минулося?». Надія розвіювалась, як тільки ступав на підлогу і робив перший крок. Ноги стали худі, тоненькі, як дві тички, Славко якомога скоріше натягав штанці, аби не бачити своїх ніг.

Почалася зима. Тоненький ясинець постягував калюжі, а потім ударив справжній мороз, і хлопчик не витримав більше послуху. Натягнув черевики з ковзанами. Ноги підгиналися, не слухались, кривуляли. Прикушував губу, стояв якусь мить зажмурки з болю, а тоді таки йшов. Вибрався з дому крадькома, аби ніхто не довідався, повертався, то вже геть сили не мав, а наступного дня знову йшов на лід. Спершу біля дому, неподалік, пізніше – в парк і врешті на ковзанку. (...).

Мама потім ніяк не могла повірити, що хлопець сам себе вилікував.

Урок фехтування

– Добре, що я не знала про його вправи на льоду, – сказала вона татові, – я б відібрала ковзани, і хтозна, чи міг би хлопець зараз бігати. (...).

Потрапивши вперше на змагання шпажистів, Славко раптом подумав, що бачить справжнісіньких марсіан – такими дивними здалися йому спортсмени в білих костюмах і масках. А потім прийшло захоплення, усе приковувало увагу: вже закінчилося змагання, розходилися спортсмени, а Славко стояв, переживаючи побачене. Знав з першого ж вечора: фехтування – це те, без чого тепер не обійдеться. І як тоді, коли відважився на хворі ноги натягти важкі черевики з ковзанами, розумів, що мусить домогтися свого. (...).

МАКСИМАЛЬНЕ НАВАНТАЖЕННЯ

Славко надзвичайно сильно пережив ситуацію з несподіваним зникненням батька-пілота.

(...) – Беркута! Славко Беркута! – черговий по школі з червоною пов'язкою на рукаві з порога гукав Славка. – Де Беркута, хлопці? Його до телефону!

Спочатку хлопець не зрозумів. Беркута? Це він. До телефону! І раптом, розштовхуючи всіх, майже ліктями продираючись крізь гурт, Славко кинувся до вчительської, де на стіні висів чудернацький старомодний телефонний апарат, який прозвали «ундервудом».

Крізь тріск і шипіння почувся мамин голос:

– Знайшлися, синку! Вимушена посадка. Рація зіпсувалася, не було зв'язку. Тільки ти не хвилюйся... Ти не хвилюйся, я тобі ска...

– Тато?! Мамо!

– Ні, не тато... Другий пілот...

Нижня губа Славкова дрібно сіпалася, рука ніяк не могла почепити на гачок телефонну трубку, мовби не належала більше хлопцеві, а рухалася з власної волі.

Радість: «Не тато, не з татом», – ця радість входила в нього, ніби він ковтав свіже, морозяне повітря після важкої задухи. Голова йшла обертом, слідом за радістю наскочив сором – як він може радіти! Як може сам собі казати: «Не тато, не тато!». Як він може так підло радіти!

Вийшов з вчительської. Було тихо. Вже йшов урок. З усіх класів пробивалися крізь двері голоси – різні голоси, звичні інтонації.

Мабуть, він дуже підлий, коли може так радіти. Але ж він радий не з того, що хтось загинув, тільки з того, що тато є, тільки тому, тільки через те – тато є! (...).

А як ви гадаєте: чи можна радіти в такій ситуації?

У розділі «Сорока з перебитим крилом» Славко Беркута знайомиться зі Стефком Вусом, який жив у одному будинку з Юльком. Стефко знайшов сороку з перебитим крилом, і хлопці віднесли її до колишньої вчительки Славкової матері Ніни Григорівни на лікування.

У розділі «Юлько вдома» хлопець міркує про те, чому Славко Беркута змінив своє ставлення до нього, хоча колись і в шахи навмисне Юлькові програв, щоб той став чемпіоном, і шапку свою віддав у мороз. Міркує і про те, що найбільше його захоплення в житті – малювати.

У розділі «Стефко вдома» відбувається складний діалог Стефка і Настки, яка просить брата разом піти мешкати до інтернату, бо з п'яницею батьком далі жити несила. Стефко позірно виявляє байдужість до слів та переживань сестри. А насправді глибоко вражений її рішенням і страждає від того, як вони змушені жити.

У розділі «Славко вдома» ми дізнаємось про аж таке захоплення хлопчини книжками, що він купує їх замість продуктів, про які просила мама. Але вона не сердиться на сина. Він – людина, яка по-справжньому захоплена спортом, книгами, особливо про інші материки, країни. Справжня пристрасть Славка – фехтування.

У розділі «Театральна вистава» розповідь про те, як 7-Б вперше побачив на сцені свою однокласницю Лілі Теслюк. Клас був у захваті – тендітна, немов невагома балерина, на сцені була їхня Лілі! Юлько приготував дівчинці в подарунок буритинову балерину, а Лілі була щиро засмучена, що на спектакль не зміг прийти Славко Беркута, який готувався до спортивних змагань.

СКАЖИ, ХТО ТВІЙ УЧЕНЬ...

У глибині душі Славкові хотілося бути схожим на свого тренера. З того самого моменту, коли він уперше побачив у спортивному залі шпажистів, хлопчик очей не зводив з високого, стрункого спортсмена. Невимушені рухи, швидкість, несподіваний укол – здавалося, що перемогу здобути йому зовсім нічого не коштує. А потім, коли вже всі порозходилися, коли вже видно було (без маски), що в спортсмена веселе, сірооке обличчя, – Славко не рушив зі свого місця біля порога, аж поки спортсмен не відчув на собі його упертого погляду.

– Сподобався бій? – запитав він, підійшовши до Славка.

– Дуже.

– А ти також фехтувальник?

– Ні.

– То, може, хочеш стати фехтувальником?

– Хочу.

– Хм... – сказав спортсмен. – У мене група повністю укомплектована. І тренування ми давно розпочали... Однак знаєш що? Однак приходь. Тричі на тиждень – понеділок, середа, п'ятниця, о сьомій годині, не запізнюйся, гаразд? (...).

Славко прийшов. Прийшов – і знову став при порозі, несміливий і чужий у великому спортивному залі. (...).

І почалася наполеглива наука. Кортіло надіти маску і взяти до рук шпагу. Урок, одначе, виглядав інакше. Урок почався з розмови про шпагу. (...).

Часто згадувався Славкові перший урок. Він був ніби випробуванням для хлопця, якому раптом стало трохи нудно. «Ну, все зрозуміло, шпагу треба знати, але я хочу стати на доріжку: випад, так, ще, укол – є! оце інша річ! А латати костюм – нехай вчать у кравецькій майстерні...». І все-таки він знову прийшов. Андрій Степанович кивнув йому – він був у масці, але Славкові здалося, що тренер усміхається до нього, і вже без нехоті узявся до мізерної на перший погляд справи: «Стань у стійку. Так. Ні, нижче. Пружніше ноги. Ліву руку вільніше. В такій позиції пройди до кінця залу. Потім назад. Так, ще раз, ще раз, ще».

Якось чув, що тренер говорив одному із старших спортсменів:

– Покажи мені своїх учнів – і я скажу тобі, хто ти.

Як ви розумієте це твердження? Чи погоджуєтеся з ним?

За якихось півроку тренувань про Беркуту говорили, що він найздібніший учень Андрія Степановича... (...).

Знову схрестилися шпаги, тонко задзвеніли, і Славко усміхався радісно – не так легко завдати укол Андрієві Степановичу. Тренер ніколи не піддається заради того, щоб потішити слабшого суперника, – виграшу не буде, аж поки учень, як рівний, не переможе свого вчителя.

ПІСЛЯ ВИСТАВИ

(Очима Славка Беркути)

Останній, вирішальний бій я тоді виграв з рахунком 5:4. Сила вся як пропала. Кожен мускул був натомлений. Мене усі вітали, а я чимскоріш роздягався, хотів утекти в душову, бо було вже зовсім пізно. Я так поспішав, що навіть не встиг зрадіти з того, що поїду на змагання до Харкова. (...).

Чи так ви уявляєте змагання фехтувальників? Чи подобається вам цей вид спорту? Чому?

Далі все діялось, як у театрі пантоміми, – там слів не треба, там усе ясно і без слів, жестів вистачить, щоб зрозуміти усе до решти. Добігши до театру, я побачив, що з тих великих бічних дверей, звідки звичайно виходять артисти, вийшла на вулицю Лілі з мамою і батьком. І з високим хлопцем, – я його упізнав одразу. Це був Юлько. Лілі щось говорила, – я не чув, а тільки бачив, як вона розводила руками, спинялася щомиті, вони йшли й далі всі разом, і Юлько слухав, що говорила Лілі, – він схилявся трохи, щоб краще почути її слова.

Може, треба було побігти за ними? Пояснити, чому я не міг прийти на виставу, і запитати, як Лілі вдалася роль, і похвалитися навіть, що поїду на змагання до Харкова? Але я не побіг за ними слідом, а стояв і дивився, як вони віддаляються, і раптом відчув, що страшенно втомлений, ще більше, ніж у спортзалі. М'язи не напиналися струнами – було так, ніби я цілісінький день пролежав на сонці; схотілося пити, і я вже не знав, що краще – виграти бій і поїхати

Фехтувальники

до Харкова чи подивитися, як Лілі Теслюк танцює на великій театральній сцені.

Звичайно, Лілі тепер образиться. Весь клас прийшов, один Славко Беркута не з'явився, мовби йому нецікаво. (...).

Треба було наступного дня пояснити Лілі, чому я запізнився. Треба було, звичайно. Але як я мав це зробити? Коли б хоч Лілі сама запитала, якось би пояснив, а вона не питала. Я навіть думав: може, Лілі й не помітила, що я не дивився виставу, нащо ж тоді ні сіло ні впало вискакувати: «Вибач мені, Лілі».

І все ж краще було сказати, бо скільки бачу відтоді Лілі, стільки й відчуваю: ось зараз або почервонію, або відвернусь. (...).

Чи можете ви пояснити почуття Славка? Як він, на вашу думку, повинен був вчинити після свого запізнення до театру?

ЧОМУ ТИ ТАК ЗРОБИВ, ТАТУ?

(...) Місто Юлько ніяк не міг відділити од батька: батько відкрив йому місто.

«Мовчи, сину, я говорю сам до себе...». Навіщо ти так зробив, тату? (...).

Завтра всі знатимуть. Завтра всі говоритимуть: «Он Юлько Ващук, це його батько...».

«Не ходи, Юльчику, в двір, не бався з тими хлопчиками, ти інший, сину, вони не з твого кола...».

Юлько бачив себе у колі – мовби відділений од решти, розумніший, кращий, здібний. «Он Юлько Ващук – то його тато!» (...).

Чому він мусить – за тата? (...).

Юлько Ващук. То це твій тато?

Ні. Не мій. То хтось інший. Не мій тато. Він ніколи ніякої книги не писав. Та кажу ж вам, не він. Дайте мені спокій, я ж сказав. І взагалі, що вас те обходить? Мій тато – не мій; Ващук я – не Ващук? Дайте мені спокій.

Був би ти хлопцем, я б знав, тату, що казати і як розмовляти з тобою. Удавати, ніби нічого не трапилось? Можна й удавати. (...).

А вдома? Як удома? (...).

Всі троє удаватимуть (ніби нічого не трапилось).

Чому ж ти так зробив, тату? Ти тоді не думав, що я існую на світі?

«Мовчи, сину, то я сам до себе...».

Чи повинні діти відповідати за вчинки батьків, як ви гадаєте?

ДИСКУСІЯ ЗА ПАРТОЮ

Клас очікував на Беркуту-переможця. Але команда посіла лише друге місце, а в індивідуальних боях Славко опинився лише на четвертому. (...).

Славко розумів свою помилку. Так, правильно все запримітив Андрій Степанович. Бої з найсильнішими спортсменами виграв блис-

куче, а тим, хто був десь у кінці і навіть не сподівався виграшу – та ще й у Беркути! – тим Славко ганебно програв. Він собі подумав: «Ну, що з ними битися? Не бій, а так, розминка».

Та коли раптом отямився, було вже пізно. Рахунку виправити не міг. А пізніше настрої зіпсувався зовсім, він скис; розвеза, от розвеза! Скис – і програв ще двічі!

Найприкріше було, що перший день змагань пройшов чудово. Фотокореспондент схопив на плівку цікавий момент бою, і хлопець, сам себе не впізнаючи, розглядав сіру фотографію в газеті. Хороший то день був. Ходили по місту, їли морозиво, хоч був приморозок, все одно їли морозиво і купили торт – справжній палац із солодкого крему і ще чогось дуже смачного: чи то горіхів, чи то шоколаду.

«Палац» купили на честь Славкового дня народження. Повідомляючи про результати першого дня, так і сказали: «Одному з учасників змагань, Ярославу Беркуті, сьогодні сповнилося чотирнадцять років, і свій день народження він добре відсвяткував, вигравши усі бої».

Найголовніший, звичайно, був подарунок Андрія Степановича. Він дав Славкові чудову шпагу, новеньку шпагу з дзвінким, як струна, клинком і блискучою гардою. Ручка її лежала в долоні зручно, мов прикипала, і шпага здавалася продовженням руки, напрочуд необхідним продовженням руки.

Славко від задоволення почервонів і навіть забув подякувати.

– Ну, Беркута, з такою шпагою не виграти першість – просто ганьба! – не приховуючи заздрості, казали хлопці. Вони й не сумнівалися, що він виграє. (...).

Важко було переступати поріг класу і визнавати, що не привіз кубка. Навіть значка не привіз, бо за четверте місце й того не давали. І зовсім уже неприємно було чути насмішкуватий голос Юлька. (...).

Чи повинен був клас підсміюватись над Славком?

Так, від маминого гніву можна було врятуватись. А от від власної зраненої гордості і від кепкувань – хай і не злих – порятунку не знайдеш. Хіба ж поясниш, у чому справа? Спорт – це спорт. Програв – значить, програв. І нема для тебе жодного виправдання. (...).

Малював Славко материки, а поруч сидів Юлько Ващук. Сидів за однією партою, переписував з дошки одну й ту ж задачу. Писав чорнилом із спільної, на двох, невиливайки. Тепер би Славко не списав у нього відповіді. Коли б у задачі було два розв'язання, Славко вибрав би не те, котрим скористався Юлько. Та чомусь не міг би признатися відверто Юлькові, що не може прийняти його таким, як він є.

Чому ж ти не кажеш нічого вголос, Славко Беркута?

Може, тому, що колись сам дуже хотів сісти за одну парту з Юльком Ващуком, найкращим учнем у класі, який так розв'язував задачі, як ти по деревах лазив? Який прочитав стільки книжок, скільки ти забив м'ячів у старий паркан, що правив за футбольні ворота. Ти так хотів сидіти з Юльком, що, – аж сором згадати, розвеза, та й годі, – заплакав, бо вчителька сказала, що сидіти вам разом ніяк не можна: Юлько високий, а ти Котигорошком був тоді, Славку Беркута.

Боїшся, Юлько тебе не зрозуміє? Не зумієш пояснити, чого ти хочеш! Учора він був тобі другом, Славко Беркута. Як же це виглядатиме, коли сьогодні ти скажеш раптом, що тобі чимось не до вподоби Юлько Ващук? І не зможеш як слід пояснити, чим же таки не до вподоби?

Хіба те, що Юлько сміється, штовхаючи ногою сороку з перебитим крилом, може бути причиною нехоті до нього? Розберись у своїх симпатіях, Беркута. Хоч у правилах для учнів і не сказано, що треба любити усіх однокласників, однак спробуй зрозуміти самого себе і свого друга. Може, розібратися в симпатіях і антипатіях – це також визначити міру максимального навантаження? (...).

БИТИСЯ ІЗ БЕЗЗБРОЙНИМ

(Розповідає Славко Беркута)

Одного разу подивитись на тренування Славка прийшли Юлько та Лілі. Юлько почав під'юджувати Славка. Він доводив, що для занять фехтуванням розум не потрібен, а лиш довгі ноги та везіння. І запропонував Славкові довести свою правоту. Почався бій.

(...) Дуже легко було загнати Юлька в кут. Я наступав і наступав, а він відходив далі. Він, певно, не розумів, що я спочатку тільки бавився, а тепер справді бився, зо зла бився. Мені хотілося, щоб він не сміявся, не похвалявся, не говорив, ніби все йде в руки само, без жодних зусиль. Я не думав тоді, не розмірковував, що битися з Юльком – просто нечесно, все одно, що з беззбройним, він же ніколи шпаги не тримав досі, я мусив йому довести, що сильніший за нього і маю в чомусь рацію, а в чому, тоді ще не міг би пояснити. Ударив щосили своєю шпагою об Юлькову. Мій клинок не витримав удару, розламався навпіл, я не встиг нічого зробити, – мабуть, так шофер не встигає часом загальмувати, – і мій поламаний клинок наштовхнувся на Юлькове незахищене стегно. Скрикнувши, Юлько випустив із рук зброю і вхопився за ногу. Все, що відбувалося далі, я пригадую мов крізь сон. Пляма крові на Юлькових штанах, лікар, мовчанка хлопців, злякане обличчя Лілі. (...).

– Покажи мені своїх учнів, і я скажу тобі, хто ти!

Вимовлено це було трохи глузливо, говорив хтось із тренерів, Андрій Степанович потер долонею чоло, і знову той же голос додав:

– Розпустив ти їх, Андрію Степановичу. А тепер маєш кашу.

Я тоді кинувся геть із залу, втиснувся у куток біля одержних шаф, щоб нічого не бачити і не чути. У коридор вийшов Андрій Степанович. Запалив цигарку, покрутив у пальцях почорнілого сірника.

– Ви... ви мене тепер відрахуете?

– Це ти! – Андрій Степанович дивився на мене так, немов я, Славко Беркута, ніколи не був його найкращим учнем. – Навіщо ти вчинив це побойще? Та ще й заховався після всього. Чого завгодно міг я сподіватися, але щоб Славко Беркута заховався?

Краще б він звелів мені віддати шпагу і ніколи не приходити сюди, у цей зал, краще б він не казав: «Славко Беркута заховався».

Легко говорити про максимальне навантаження, коли все добре. Коли нікому нічого не завинив – тоді, звичайно, можна дивитись

кожному просто в очі. А тут – ледве трапилося таке, за що треба відповідати, – я заховався. Як Комарин?

ЛІЛІ НЕ ХОЧЕ УДАВАТИ

(...) Юлько лежав у ліжку. Стегно йому охайно перев'язали. Рана виявилась не така вже й серйозна. Якщо правду казати – рани не було, а тільки глибока подряпина. Гірше було те, що в Юлька погано згорталася кров.

Батько Юлька страшенно гнівався, переконував, що всі спортсмени хулігани і Славка слід виключити зі школи. Він дорікав синові за дружбу з хуліганом.

– (...) Не хуліган він, тату! І нікуди ти не йди. І нічого не кажи ніде. Ти нічого не знаєш і не розумієш. Що там поясниш? (...).

– Ну, гаразд, гаразд. Заспокойся. Поговоримо потім, коли почуватимеш себе краще. Я особисто схильний розцінювати це як хуліганство. (...).

Вона схилилась над Юльком, поправила ковдру, погладдила прохолодною рукою синове чоло. А ти теж удаєш, мамо? Хоч би ти не удавала, мамцю, гарна моя мамо, я твій портрет намалюю, колись намалюю. А може, не намалюю. Не вмітиму. Можна і далі удавати: приємно, коли тебе жаліють; він, Юлько, покривджений; його жаліють. Славко Беркута – хуліган і повинен відповісти за свій вчинок. Біль у стегні? О, страшенно болить стегно, неймовірно болить. (...).

Чи повинні батьки, на вашу думку, втручатися у стосунки дітей у таких випадках?

Наступного дня після уроків прийшли дівчата й хлопці з сьомого «Б». І Лілі. (...).

– Бачиш, Юльку, от... Я так думаю... ти сам винен. Ти перший почав. Якби не почав, усього цього не трапилося б...

– Он як! – мовив Юлько і силувано посміхнувся. – Ти справді так думаєш?

– Справді.

Ага, то ти не хочеш удавати, Лілі? Юлько Ващук – покривджений, Славко Беркута – хуліган. Ти не хочеш удавати, Лілі?

ДВА ПО ДВА – ЧОТИРИ

(З точки зору Славка Беркути)

Славко усвідомлював свою провину. Батько Юлька таки пожалівся, зі Славком говорили і тренер, і директор школи. І батько. А потім мама змусила Славка піти навідати Юлька, бо інакше Славко показав би себе як боягуз.

– (...) Беркута, навіщо прийшов? – запитав Юлько. – Жаліти мене прийшов? То мені цього не треба. Чи каються прийшов? Не сміши мене, Беркута. Слухай, я тобі зараз щось скажу. Я знаю, чого ти до мене чіпляєшся. Ти ж мені просто заздриш, Беркута. Розумієш, ти мені заздриш – от і вся заковика...

– Не вигадуй, Юльку, чого б я мав заздрити?

– Я не вигадую, це правда. Ти тому й за спелеологію взявся, що заздриш. І фехтуванням тому займаєшся. Ти нічого не розумієш, Беркута... У тебе все добре, все просто, ти думаєш – два по два – чотири, і ніяких сумнівів, хіба ж неправду я кажу? Добре тобі, у тебе все гаразд...

Багато що говорив Юлько. Про те, що всі довкола – звичайні, а йому, Юлькові, хочеться тільки незвичайного, бо він і є якраз та людина, якій доступне усе складне. Бо ми всі думаємо однаково, а він про кожен річ на світі має свою думку. Свою власну думку.

І коли Юлько так говорив, я зрозумів, чого від нього хотів. Зрозумів, що хотів йому довести. Але я зовсім не заздрив, слово честі, навіть поняття не маю, як це – заздрити. Завжди в таких випадках, коли треба все пояснити і розставити на місце, як шахові фігури перед початком гри, зі мною щось діється: не можу говорити або ж замість того, що думаю, свергочу які-небудь дурниці. Гальмується щось у мені, чи як це називається?

І того разу так трапилося. Сказав Юлькові:

– Не кричи, не треба, твоя мати подумає, що ми сваримося.

Дурницю я сказав, мені ж тоді однаково було, подумає Юлькова мама, що ми сваримося, чи не подумає. Але я сказав саме так.

– А хіба не правда: ми ж таки сваримося. Бо ти такий... Усе в тебе добре. І просто, все в тебе в порядку, ніколи ніяких неприємностей, ти завжди знаєш, що тобі робити, Славку...

Неправда, Юльку, неправда, я не знаю, що робити і як чинити. От замість того, щоб спробувати зрозуміти – і тебе і себе – шпагою орудував, нічого в мене простого не буває; ні в кого просто не буває. (...).

– До побачення, – мовив я. – Бувай здоровий. (...).

ТОДІ БУЛА П'ЯТНИЦЯ

У школі збирались судити Славка Беркуту. Кажали різне: і про пораненого шпагою товариша, і про п'яну компанію, і про знайдений у нього ніж.

(...) Славкові про це все невідомо. Він тільки знає, що буде суд, і вже зараз, напередодні, відчуває себе приреченим на смерть.

Коли прийшов цей лист, Беркуту викликали до директора. Директор весь час повторював:

– От бачиш, ти навіть не заперечуєш! Така пляма на нашій школі! Негідник! Спершу поранив товариша. І гадаєш, коли вибачили, то можна що завгодно тепер чинити? Честь школи тобі не дорога, можеш забиратися геть!

Потім директор трохи заспокоївся, викликав Варвару Трохимівну і звелів прочитати листа в класі.

«Учень вашої школи Ярослав Беркута був затриманий членом народної дружини о 21 годині 23 листопада цього року. Він пиячив у під'їзді з кількома іншими підлітками...».

Вдруге Славко зовсім байдуже слухав того листа. Ніби і не його звинувачували.

23 листопада? То була п'ятниця. Звичайно у п'ятницю о дев'ятій кінчається тренування. Але Славко перестав ходити на тренування. З того самого дня, як трапилася та історія з Юльком Ващуком. Обминав навіть вулицю, де був спортзал. (...).

Насправді Славко обманював батьків. Збирав сумку, як на тренування, та йшов світ за очі. А того вечора він зустрів свого тренера. Розповів йому все, а той запросив його на чергове тренування. Славкові було прикро, що клас повірив, начебто він стояв з якимись хлопчачками у підворотті й пив вино. Адже всі знали, що він спортсмен, а спортсмени не п'ють.

НАПЕРЕДОДНІ

Вчитель географії Антон Дмитрович вірив у невинність Славка. Він намагався довести директорові школи та Варварі Трохимівні, що перш ніж судити хлопця, з ним потрібно було поговорити. Але директор і класний керівник були одностайні: Беркута хуліган. Відтак директор лишився непохитним у своєму рішенні провести суд над Беркутою.

У той же день Лілі прийшла до міліції і пристрасно намагалась довести, що Славко не міг такого вчинити. Жінка-міліціонер здивувалась, що школа вирішила влаштувати суд, телефонувала директорові з проханням суд відмінити. Але директор не побажав змінювати свого рішення. А жінка-міліціонер пообіцяла прийти на суд.

Славко ж уперто не хотів виправдовуватись: він вважав, що йому просто повинні вірити. Інакше й виправдовуватись немає сенсу. (...).

Сьомий «Б» непокоївся. Сьомий «Б» хотів допомогти Славкові Беркуті.

ТАКОЖ О ДРУГІЙ ГОДИНІ ДНЯ

Спершу Славко хотів завадити дівчинці віднести його мамі повістку на товариський шкільний суд. Але не зміг. Повістку вручили його мамі.

Увечері, десь близько дев'ятої години, Славко Беркута прийшов додому. (...). Шукав маминих очей. Вона не відвела погляду, сказала: – Вдома. Зараз повечеряємо.

Однак не було ніякої вечері. Тато довго ходив по кімнаті. Усі чомусь ходять по кімнаті або ж дивляться в одну точку, коли щось таке трапляється. Може, це допомагає зосередитися?

А ще пізніше тато підійшов до Славка, узяв сина за підборіддя, підвів його голову:

– Сину, то що ж це? Як ти мені все поясниш, мій хлопчику?

І від лагідного батькового руху, від ласкавого «мій хлопчику» Славко раптом відчув себе сильним і здатним довести власну правоту. Бо ж могло бути інакше. Бо ж тато міг також сказати: «Один раз повірили – досить. Досить».

– Я не пив. Я не був там, тату, я нічого такого не робив, я не знаю, що це все означає!

Тато вірив. Навіть не запитав, де Славко був того вечора, йому не треба було встановлення алібі, тато сказав:

– Нікуди ви не підете! Ні ти, ні мама! Я сам піду! (...).

Як ви гадаєте, чому батько вирішив іти на суд замість Славка?

Але син не погодився. Він навіть усміхнувся:

– Ні, я не хочу ховатися. Я не винен у тім – навіщо мені ховатися? Пам'ятаєш, ти... тоді... тоді ти казав про максимальне навантаження? Ну от, не треба замість мене йти завтра в школу, тату!

СУД

Суд зібрався в актовій залі. Вступне слово про безпрецедентний випадок і необхідність покарати Славка виголосила Варвара Трохимівна.

(...) А потім викликали Славка Беркуту.

Може бути, він не витримав би нервового напруження, зірвався б і крикнув щось, але в залі сиділа мама. Здалеку вона дуже була схожа на школярку, і Славко боявся чомусь за неї.

А сьомий «Б»? Сьомий «Б» сидів у залі, як одна людина.

– Не здавайся, Беркута! Скажи, що ти не винен! – порадив хтось із сьомого «Б». (...).

– Що ж, нехай по суті. Нема мені що багато говорити – я не був у кімнаті міліції, я не бачив ніколи людини, яка писала цього листа, я не робив нічого з того, що там написано. Я даю вам слово честі. А коли мені не вірите, то... то... (...).

– Ти хочеш сказати, що лист – це якась містифікація? Ти запевняєш, ніби ти чесний і говориш правду. Де ти тоді був того вечора? Що робив? І хто може підтвердити, що не ти пив у підворотті?

Схиливши голову, Славко уперто не відповідав на запитання. Що ж, коли йому не повірили, він нічого не говоритиме, йому нічого більше казати, нехай роблять що хочуть. А сьомий «Б» вірить? Може, вони думали – Славко Беркута скаже: «Це випадково, це просто безглуздий випадок», – і пояснить, як усе трапилось. Але що він пояснить, коли зовсім нічого не було? (...).

– Бажано було б послухати матір Ярослава Беркути. Ми запросили її сюди, щоб вона розповіла про свого сина, про те, як виховувала його і як він дійшов...

Чому матір Славка хотіли змусити виступити на суді?

Тут на захист Славка став Антон Дмитрович. Директор намагався завадити вчителю географії виступати, але не зміг. А той доводив, що Беркута на таке не здатен і що хлопцеві потрібно вірити.

А потім до зали увійшла жінка-міліціонер.

– Вибачте, – блідим, непевним голосом втрутилася втомлена жінка. – Я хочу... я змушена перервати. Трапилася велика, страшна прикрість – ви... власне, ми, бо й моя вина в тім, – ми даремно образили цього хлопця, Славка Беркуту. Він справді не був у нас ні того, ні іншого вечора. Ми з ним ніколи не зустрічалися.

Сьомий «Б» ошалів.

Сьомий «Б» кричав, як сто тисяч хлопчаків на стадіоні. І тільки Юлько Ващук не кричав. Юлько Ващук нахилився, щоб зашнурувати черевик.

ЯК УСЕ БУЛО НАСПРАВДІ

Того зимового вечора Юлько Ващук прийшов до Стефка з проханням дати адресу Лопуха, хулігана, якого колись стріли у Стрийському парку. Він пояснив Стефкові, що хоче помститися тому, хто його скривдив. Стефко адресу дав. А коли усвідомив, що накоїв, вибіг з дому, а проте Лопуха вже вдома не застав.

Вони зайшли в браму. Пляшка вина, булка і оселедець – Лопух хотів підкріпитися, перш ніж рушати на ту вулицю, котрою Славко Беркута мав повертатися додому з тренування. Все було обдумано й виглядало дуже просто і легко. (...).

Втомлена жінка запитала в Юлька прізвище. І він раптом, бгаючи спітнілими долонями шапку, назвався Славком Беркутою.

Чому Юлько так вчинив? Що рухало його вчинками?

А в шкільному залі втомлена жінка сказала Славкові:

– Я думаю, ти зумієш вибачити. Я розумію – таке забути важко, але ти повинен нам вибачити.

Коли вона так сказала і подивилася в зал, Юлько Ващук схилився, щоб зав'язати шнурок. Зав'язував довго й старанно, аж доки не почув, що жінка відсунула стілець і сіла. Тоді лиш Юлько випростався, але намагався зробитись маленьким і непомітним, ніби хотів врости у крісло.

КІНЕЦЬ ЩАСЛИВИЙ, НЕМОВ У КАЗЦІ

(...) Сьомий «Б» йде притихлим гуртом – не дбає про сніг, про гарний вечір, про вислизгану льодову доріжку на тротуарі. Сьомий «Б» замислений.

Славко Беркута з матір'ю – трохи оддалік. Сьомий «Б» не відважується наблизитися, може, тому, що Славко йде з матір'ю, а може, через те, що всі розуміють – Славкові треба побути самому. Часом так трапляється – треба побути самому. (...).

Закінчилося все ніби гарно і просто. Два по два – чотири. Розумний Юлько Ващук, два по два – чотири. Так несподівано просто і легко усе розв'язалося. Прийшла ота жінка, і подивилася, і сказала, що він – це зовсім не він, власне, ні, не так, той інший зовсім не він, не Славко Беркута. Усе ніби так просто, так гарно. Як у казці. Судили – вибачили – помилилися, не гнівайся – завтра задачу скажуть на дошці писати. Задача задачею, а що коли це хтось із сьомого «Б»? Тільки б не з сьомого «Б», бо як же тоді? Як тоді? (...).

– Ні, ви скажіть – ми добре зробили, що пішли до тієї жінки в міліцію! Подумати тільки, коли б Антон Дмитрович не підказав, що так треба зробити, – ні, ви тільки подумайте, як би все обернулось, чілдрен! – у тому гурті Лілі розводить долонями в білих рукавичках.

– Коли б я знала, хто це зробив, ну як він міг, як у людини язик повернувся – зробити щось паскудне і прикритись чужим іменем? Я б йому... я б йому... я сама не знаю, що б я зробила.

– Що? – питає Юлько і раптом спиняється. – А що б ти йому зробила? – Він стоїть і дивиться на Лілі – смикаються губи і ніяк не укладаються у звичну зневажливу гримасу.

– Не знаю. Щось би таке зробила, аби він на все життя за падлюку самого себе мав, щоб він сам на себе не міг би ніколи подивитись.

Білі рукавички миготять Юлькові перед очима, одна, дві, десять. Дурниці, звідки десять рукавичок? Завтра та жінка увійде в клас і вкаже на нього, на Ващука.

– А коли б то був я? – ворухить важким, кам'яним язиком у роті Юлько.

– Ні, ви тільки послухайте, послухайте, що він говорить! Чілдрен, він каже...

– Мовчи! – Юлько намагається впіймати білу рукавичку. – Лілі, мовчи! Чуєш?

Нехай завтра, нехай не сьогодні. Ще не сьогодні.

– Юльку, чекай, куди ж ти, Юльку, ну, скажи, що то неправда! – просить Лілі, однак не біжить услід за Юльком, не наздоганяє, стоїть зламана й осамотніла, білі рукавички на темному тлі зимового пальта. Лілі стоїть, і тінь її на снігу – накреслена химерно картина.

Чи можете ви пояснити реакцію Лілі на слова Юлька?

– Славку, Беркута, почекай! – десь там попереду гукає сьомий «Б», відважившись нарешті наздогнати Славка.

Славко спиняється, озирається. Ще раз, тепер уже сміливіше. Славко Беркута чекає.

– Егей, Лілі, Юльку, а ви чого відстали? – вимахує хтось рукою. Біла рукавичка поволі зводиться вгору для відповіді: наздожену. Ковзнувши по втопаному сніжку, хтось перехибнувся і мало не впав. Сміється сьомий «Б». Всміхається Славкова мама. Ловить краєчком ока вираз синового обличчя. Славкове обличчя трохи розпогіднюється. Білі рукавички зовсім вгамувалися. Не злітають вгору до розсміяного рота. Бо то не так, як у казці. (...).

ПОВІСТЬ ПРО СОКРОВЕННЕ

Ніні Бічуї властиве добре знання душі школяра, розуміння її найтонших порухів. Письменниця вміє – без цього гарну книжку створити немислимо – проникнути в будні школи, збагнути радощі й конфлікти учнівського колективу, успіхи і невдачі своїх героїв.

Славко Беркута – хлопець великої сили волі. Він переміг тяжку хворобу, загартував себе спортом, став добрим фехтувальником, зацікавився спелеологією. Непоказний зовні, але примітний в учнівському колективі як особистість, він із честю вийшов зі складних випробувань, не спасував перед наклепом. Залишився вірним собі, своїм переконанням.

Важливо те, що діти змальовуються не лише серед ровесників, вони, як це і є в дійсності, живуть поряд із дорослими, бачать їхні помилки і достоїнства, схвалюють або заперечують дії. Письменниця

переконана, що з підлітками можна і треба говорити про найсерйозніше, найскладніше в житті.

Тонкий психологізм, добре знання життя дітей і, головне, любов до них – неспокійних, принципових, інколи гарячкуватих, а ще точність художнього слова, образу, деталі – ось риси, якими позначена повість Ніни Бічуї і які зробили її популярною не лише серед юних читачів, а й серед дорослих.

«Шпага Славка Беркути» – це шкільна повість про непрості стосунки підлітків-однокласників, пошук себе, дорослішання, розуміння людської природи.

У центрі подій непрості й мінливі стосунки трьох друзів – Юлька Ващука, самого Славка Беркути та юної артистки Лілі. Беркута і Ващук були друзями, однак що швидше вони дорослішають, то зрозумілішим стає, що кожен іде своєю дорогою. Для Юлька, який ідеалізував батька, серйозним ударом стає розвінчання цього міфу. Каменем спотикання Славка є його гордість і честолюбство. Стосунки двох хлопців – це цілий лабіринт емоцій, де крізь взаємні образи й конфлікти проглядають особисті комплекси, травми дорослішання й стосунків у родині. Кожен із персонажів шукає себе, але не кожен знаходить.

В образі Славка Беркути передано риси борця, готового долати життєві труднощі, свої недоліки й слабкості, розвиватися й рухатися далі. Фехтування – улюблений спорт юнака – можна вважати символічним злітком цих рис характеру. Шлях Юлька заплутаний і непевний, йому бракує чесності й справедливості, сили й благородства духу. Обидва характери схожі на дві сторони медалі людської природи.

Відчуття іншої епохи, тієї, в яку писалася «Шпага Славка Беркути», під час читання дуже гостре. Діти й підлітки тих часів дорослішали раніше, а до життя ставилися з якоюсь особливою серйозністю. Сцена шкільного суду наприкінці книжки змушує читача не тільки кривитися від несправедливості, а й відкриває можливості для численних інтерпретацій повісті: історичної, що відкриє перед вами певні особливості радянської шкільної системи. Спробуйте відчутти у творі й грізний тиск тоталітарного суспільства загалом, але насамперед – зосередьтеся на протистоянні системи й особистості.

Про цей твір написала глибоку й змістовну статтю Н. Марченко, підкресливши, що «авторці вдалося знайти художній спосіб розповісти уважному читачеві про сокровенне й утаємничене – неможливість однозначних рішень і єдиної для всіх правди, сув'язь поколінь і нереальність уникнення “відповідальності” за батьків і себе самого, нерозривність і непідмінюваність Слова та Діла».

Письменниця добре знає дитячу психологію, вміє писати цікаво й захоплююче про те, що хвилює дітей та підлітків.

«Шпага Славка Беркути» – зразковий приклад актуальності майстерно написаного художнього тексту.

Що робить створений майже півстоліття тому текст цікавим для сучасних підлітків?

Славко Беркута, Юлько Ващук, Стефко Вус, Лілі – головні герої твору, яким властиві індивідуальні, а разом з тим і типові характери дітей-підлітків. Н. Бічуя психологічно глибоко змалювала тип героя-дитини, що намагається самоствердитися, наполегливо, шляхом «максимального навантаження» йде до своєї мети (виліковує себе, щоденно тренується, щоб бути найкращим фехтувальником), уміє долати поразки, бути самокритичним і робити висновки. Так, це дійсно про Славка Беркуту. Ситуації, в які потрапляє підліток, не тільки загартовують його характер, силу волі, підтверджують морально-етичні переконання, а й додають досвіду, роблять його дорослішим. «Але ж до кожної людини врешті приходиться момент, коли вона стає старшою, і не обов'язково для цього лічити свій вік на десятки – події не раз важать більше, ніж час», – читаємо в романі.

Юлько Ващук – герой, характер якого формується під впливом специфічного родинного виховання. Однак поруч із славолюбством, зверхністю, зневажливим ставленням до інших, заздрістю, нечесністю в цього хлопчини є й позитивні риси. Він глибоко емоційний і вразливий. Юлько спалює свої малюнки через те, що Славко порівнює його коней із уже десь баченими; не може змиритися з тим, що його батько привласнив чужі думки, роздуми, видавши книгу-плагіат про Львів. Н. Бічуя у цьому образі показала ще один із типів характеру особистості, яка формується. І якщо визначальними для вчинків і поведінки Славка є внутрішні стимули та характеристики, то Юлькова життєва позиція швидше продиктована впливами зовнішніх факторів.

Ніна Бічуя здатна максимально чітко показати персонажа крізь призму його внутрішнього світу, переживань, світоглядних переконань. Вкраплення в текст внутрішніх монологів, міркувань уголос, акцентування на психологічних деталях портретотворення, опис вчинків, репрезентація зображуваних подій «очима» то одного, то іншого персонажа, що переплітається з авторським баченням, – шляхи, за допомогою яких авторка створює багатоаспектний, колоритний, цілісний і повноцінний образ.

Ще один тип характеру демонструє Стефко Вус. Письменниця тільки штрихом подає психологічну характеристику цього героя, але за допомогою художніх деталей, фрагментів авторської розповіді, нанизаних одна на одну подій-ситуацій (як, наприклад, випадок із сорокою, розмови з сестрою та колишньою вчителькою) читач дізнається про весь пройдений підлітком шлях. Його поведінка визначена середовищем, яке змушує озлоблюватись, «наїжачуватись», щоб таким способом захищатися від жорстокості світу. Внутрішньо Стефко інший: він може бути ніжним, добрим і лагідним, турботливим братом і справжнім другом. Він живе у своєму світі спогадів про бабусю Олену, світі сільської природи, і йому складно адаптуватися до життя в місті, в одній квартирі з батьком-п'яницею.

Чи згодні ви, що проблема недоглянутості сиріт і напівсиріт, дітей із неблагополучних сімей особливо гостро постає сьогодні?

Успішна, всебічно розвинена і талановита дівчинка Лілі, яка заявила про себе і в кіномистецтві, і в бальних танцях, і у вивченні іноземних мов, незважаючи на зовнішню яскравість, не характеризується внутрішньою глибиною.

У цьому романі Ніна Бічуя наголошує на проблемах:

- формування характеру підлітка; впливу на його поведінку та світоглядні позиції сім'ї, школи, середовища тощо;
- змушнення і дорослішання дитини як розширення її життєвого досвіду: поступової «належності до світу», де більша відповідальність, «де ніхто не має права легковажно, безвідповідально і нерозсудливо ставитися до життя», де суворіші закони і випробування;
- самореалізації дитини;
- стосунків ровесників (перше кохання і протистояння, суперництво друзів і самоствердження);
- діалогу поколінь, батьків і дітей, їхніх стосунків;
- морально-етичних.

Як бачимо, це проблеми вічні, хоч вони й накладаються на реалії тієї чи іншої епохи. Ніна Бічуя в цьому тексті звела ці реалії до мінімуму. Тільки окремі деталі свідчать про те, що зображувані події розгортаються на тлі повоєнного життя радянської країни. Поза текстом залишаються диктовані режимом правління злободенні проблеми того часу, ідеологічна заангажованість. Винятком є хіба що сцена суду над дитиною, яка відбувається в умовах радянської школи. Авторка займає однозначну позицію в зображенні цього явища. Але хіба в наш час діти не стають свідками, а то й жертвами загального осуду, підступності ровесників, протистояння в шкільному колективі? Звичайно, подібні явища мають місце в сучасному житті, і тому ви напевно з цікавістю про це прочитаете, пошукаєте відповіді на питання, з якими щоденно мусите стикатися.

Письменниця дуже влучно змалювала образ байдужого, а то й жорстокого педагога, класного керівника, директора, які не цікавляться учнями. І тут же з'являється альтернатива таким персонажам – образи вчителя-географа, що вміє побачити дитячу душу, підтримати й допомогти, чи тренера Славка Беркути, який бере на себе роль старшого брата, подає хороший приклад для наслідування. Справжні морально-етичні цінності позачасові, як і авторська щирість, відкритий погляд на світ, настанова вірити в добро, любити, прощати, забувати образи, знаходити позитивне і продукувати позитивне, прагнути до гармонії і самовдосконалення.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

Повторюємо

1. Назвіть усіх героїв повісті, учнів 7-Б, про яких розповіла авторка. Розкажіть про свого улюбленого героя.
2. Розкажіть усе, що ви знаєте про школу, у якій навчалися герої повісті.

Міркуємо

1. Складіть цитатний план до твору на тему: «Суд над Славком Беркутою».
2. Що спільного в героїв повісті, школярів, а що їх кардинально відрізняє?
3. Що означав спорт у житті головного героя і чим він йому допоміг? Прочитуйте відповідні уривки твору.
4. Чи можна назвати друзями Славка та Юлька, Юлька та Стефка, Славка та Лілі?

Аналізуємо

1. Поміркуйте, навіщо авторка вмістила характеристики кожного з героїв на початку повісті? Чи полегшило це вам розуміння тих подій, які відбувалися протягом твору?
2. Чому для Славка Беркути було так важливо, щоб йому вірили?
3. Які стосунки були у Славка з батьками? Чому це так важливо?
4. Проаналізуйте композицію повісті. У чому її особливість?

Дискутуємо

1. Поміркуйте, чи можуть діти говорити дорослим про те, що ті неправі. Чи повинні дорослі дослухатися до думки дітей?
2. Чи припустимо, на вашу думку, судити людину товарицьким шкільним судом? Аргументуйте свою думку, опираючись на текст повісті.
3. Чи впливає (і якщо так, то наскільки) оточення на виховання дитини? Свою думку аргументуйте.
4. Чи здивували вас вчинки героїв? Що авторка зробила для того, щоб вам було зрозуміло, чим ці вчинки мотивовані?

ДІЗНАЙТЕСЯ БІЛЬШЕ

Ніна Бічуга чимало написала про «їжакуватих підлітків», як колись сказав один із критиків. Найбільш відомі з них – «Канікули у Світлогорську», «Звичайний шкільний тиждень», «Яблуні і зернятко». Дуже раджу вам їх прочитати і зробити коротеньку доповідь на уроці про прочитане!

ТВОРЧІ ЗАВДАННЯ

Напевно, вам відомі різні види спорту. Напишіть твір-роздум про улюблений вид спорту і про те, які якості людини, на вашу думку, він розвиває. Прочитайте у класі найбільш цікаві твори. Як ви вважаєте, для тренування витривалості, виховання мужності можна займатись будь-яким видом спорту чи ні? Усі разом ви зможете влаштувати дискусійний клуб.

ВОЛОДИМИР ДРОЗД

(1939–2003)

«ТІЛЬКИ ЧЕРЕЗ СТО РОКІВ
БУДЕ ВІДОМО,
ЧИ Я – ПИСЬМЕННИК...»

Володимир Дрозд

*Можна відцуратися села,
відцуратися селянського
хліба.*

*Тільки самого себе
не можна відцуратись.*

Володимир Дрозд

**Що для вас є символом
українства?**

Володимир Дрозд – постать неординарна в українській літературі. Рідко трапляється так, щоб двадцятитрьохлітній юнак, видавши першу збірку новел і оповідань, був одразу прийнятий до Спілки письменників! А потім молодий прозаїк досконалив свою майстерність уже не тільки в невеликих за обсягом (хоча містких) новелах та оповіданнях, але й у творах великих жанрів: романах, романах-біографіях відомих особистостей та повістях. Ці твори остаточно закріпили за ним визнання прихильників-читачів та широкої громадськості.

В автобіографії Володимир Дрозд писав: *«Син колгоспника з глухого поліського села»*. Але саме воно, це село Петрушин на Чернігівщині, стало навіки тим прихистком, до якого повертаються герої митця – *за правдою, щирістю, істинністю земного буття, рятуючись від втрати душевної ідентичності*.

Біографія Дрозда – це його твори. І ті, що були даниною часові, і ті, у яких він прагнув бути максимально чесним – і з собою, і зі своїми читачами.

За словами письменника, його *«завжди цікавило, що сказати, а не як сказати»*. І він справді відкриває перед нами такі незбагненні міфологічні світи! Звідки вони? Послухаймо його самого: *«Була реальність мого дитинства. До всього – наші поліські ліси й болота з усім їхнім “чортovinням”... Та ще багатюща народна словесна творчість, з якою я вперше ознайомився не з книг, а з вуст людей...»*.

Дослідники прози Володимира Дрозда підкреслюють, що він один з тих письменників, хто утвердив у національній літературі феномен химерної прози, тобто письма, насиченого міфологічністю, філософськими роздумами, художньою умовністю.

Пригадайте прочитані вами твори, у яких письменники повертались у світ свого дитинства. Наскільки важливим, на вашу думку, є цей світ для дорослої людини? Які життєві основи закладаються в дитинстві? Чого не може змінити у своїй свідомості, ставленні до життя доросла людина?

БІЛИЙ КІНЬ ШЕПТАЛО

*...Сутеніє; раптом
на галявині – кінь – самотній.*

Р.М. Рільке

Босий підпасок тягнув через бригадне дворище батіг – зимно блискало дротяне охвістя. Шепталові зсудомило спину: якось повесні він задрімав у приводі, підпасок дошкульно хльоснув, дротинки порвали шкіру, ранка, вподобана гедзями, досі не гоїлася. Хлопчак наблизився до загорожі і хвацько стрельнув батогом, аж луна прокотилась од клуні, що на краю села, та сивою гадючкою повисла курява. Коні, гризучи й штовхаючи одне одного, сахнулись од пострілу в куток. Тією живою, наполоханною хвилиєю Шептала зім'яло, притисло до жердин; гостро тхнуло потом, він гидливо підібрав губи та весь зіщулювався – змалку ненавидів табун, гурт, і в загорожі, і на пасовиську волів бути сам. Спершу бригадні коні глузували з того, далі звикли й самі почали обходити Шептала. Хлопчик наблизився до конюшні, зазирнув у темну ополонку дверей:

– Дядьку Степане! Казав завфермою, щоб ви до привода конячину прислали. Бо на завтра свиням зелені нема.

Шептало нашорошив вуха. Неприємна, знайома млявість – провісниця всіляких прикростей – закрадалася в груди. Сьогодні суботній вечір, роботу скінчили раніше, і він насолоджувався спокоєм та тішив себе надією на завтрашній відпочинок. Звісно, якщо вранці не поженуть до міста. Але він сподівається на Степанову добрість. З конюхом у нього особливі стосунки. Інші коні це відчувають, тому й недолюблюють Шептала. Степан ніколи не б'є його, хіба ненароком у гурті зачепить пугою чи про сторонне око стьобне. Ніколи не посилає на важку роботу, якщо є кого іншого послати. Бо він, Шептало, кінь особливий, кінь білий, а коли й попав у це бригадне стовпище, то завдяки злому випадку, химерам долі. Справжнє місце йому не

Г. Кислякова. Коні

тут, хтозна, де він може опинитися завтра. І Степан це розуміє. Степан що: маленький чоловічок, навіть не білий, а якийсь землісто-сірий, з брудними, корявими ручиськами. Але навіть він своїм приземленим розумом тямкує тимчасовість своєї влади над Шепталом. (...).

– Шептала візьмеш, – сказав конюх хлопчаківі. – Тільки зачечай, напою.

Білий кінь підвів голову і жалібно глянув на Степана великими водянистими очима. Привабливість теплового надвечір'я мертвіла, опала, як зжовклий лист під буйним поривом осіннього вітру. Думка про роботу забарвлювала все в темні, холодні тони. Серед усіх робіт він найбільше недолюблював крутити привід і їздити до міста, хоч інші коні вважали це найлегшим. Цілісінський день, до темряви, ходити по колу, топтати власні сліди – в цім було щось принизливе. А ще принизливіше котити заставленого корзинами та бідонами воза серединою ранкової міської вулиці – колеса торохкотять по бруківці, торохкотять бідони, хитаються корзини, кудкудакають кури, гелґочуть гуси. Навколо ж стільки святково вбраного народу, стільки коней із сусідніх сіл, і всі бачать сором його, білого коня. Коли вже бути відвертим до кінця, то він соромився упряжі, соромився становища робочої худобини, яку вільно запрягати, поганяти, стьобати батогом кожному Степанові... Хоч і випадали хвилини, коли він у своєму приниженні гостро, солодко звеличувався (його, білого коня, загнuzдано, заковано в хомут, поставлено під дугу; хай буде соромно людям, які те вчинили), але це була надто коротка і безперспективна втіха.

Шептало старанно, щоб не виказати засмучення Степановим рішенням, жував скошену вранці траву, між якою хоч і попадались його улюблені конюшинки, але зараз здавалися прісними. «Я на базар завтра не поїду, та й не переробився вдень, обурина возив. Інші, ледь розвидніється, до міста почимчикують, дати перепочинок треба...» – міркував Шептало, і в кінських очах поволі випокоджувалось. Йому кортіло будь-що виправдати Степана, довести, що той не мав кого послати у привід і лише через безвихідь потривожив Шептала. Так було легше – через гірку безнадію перекидався місточок. А може, конюх боїться, що ніхто з коней, окрім нього, не встигне до ночі порізати зелень і свині лишаться завтра голодні? Мабуть, саме так. Вони, люди, знають: на Шептала можна покластися. Такий покірний і роботящий, тільки віжок торкнись, уже чує, вже розуміє, підганяти не доводиться. Він свого досяг, зумів прикинутися; вони повірили – хіба не має пишатися своїм розумом і витримкою? Ще коли його, молодого й гордого, вперше осіддали, ганяли по царині до сьомого поту, хльоскали до кривавих рубців на боках і привели в загін геть вимочаленого, знесиленого, інстинкт білого коня підказав йому, що рано чи пізно люди зломлять його. Супроти вітру довго не пробіжиш, і розумніше до часу прикинутися скореним, лишившись у душі вільним, аніж бути скореним насправжки. (...).

Степан вийшов з конюшні, поцьвохкуючи довгим, наче гони спеченого дня, батогом, відчинив ворота загорожі. Коні, боязко косячись на батіг, почовгали дворисцем до бригадних воріт. Шептало, як

завжди, переcheкав, коли скінчиться тіснява в проході, і вийшов останній. З усього нинішнього життя чи не найважче гнітила його оця табунна, тричі на день подорож до колодязного корита. Вже багато років, відколи його забрано од матері, ніхто не питав Шептала, хоче він пити чи ні, а тільки відчиняли загорожу, хльоскали батоном і гнали вузьенькими провулками, де од густої куряви було так само тісно та задушно, як і од пітних, гарячих кінських боків. З часом спрага почала нагадувати про себе перед загальним водопоєм. Води в кориті часто не вистачало; щоб не цідити крізь зуби іржаву каламуть, Шептало й собі змушений був штовхатись і лізти наперед, у тісняву, ніби звичайний кінь. (...).

Скільки потрібно було днів тихої, непомітної боротьби, поки Степан змирився, що Шептало йде на водопій трохи збоку, трохи позаду, ніби він зовсім не бригадний, а сам по собі! Ні, він не бунтував, не ліз під батіг, а тільки відставав щодня на півголови, на півкроку і озирався на конюха, вкладаючи в той погляд увесь розум білого коня: мовляв, ти ж знаєш, я не підведу, я інакший, ніж вони, нас з тобою таких тільки двоє... (...).

Він усе забуває, окрім одного: тремтливої ілюзії волі та влади. Попереду клубком куряви котить табун, за табунном – Степан, а за кіньми і Степаном – він, Шептало. І можна досхочу тішитися уявою, що це він, білий кінь, жене до водопою і сірих, і вороних, і гнідих, і перистих. (...). Думки перестрибують, ніби плуг на розворотах, спокійні й приємні, як літній вечір після роботи. Страх провалюється все глибше, виколисана в стійлі довгими ночами ненависть розвіюється, і Шептало поглядає на конюха поблажливо: він не мстить-меться Степанові за ті випадкові удари, без цього не можна, без цього ніякого порядку не було б серед коней.

Чи погоджуєтесь ви з виправданням, яке Шептало знайшов для ударів, часом отримуваних ним від Степана?

Солодке почуття прощення й солідарності з конюхом охоплює Шептала. Він піднімає голову і ласкаво, заклично ірже. Степан озирється і, ніби вперше помітивши Шепталову сваволю, люто блимає з-під рудих брів:

– Ах ти ж, ледаче зілля!

Батіг злітає в червонясте небо, довгий та в'юнкий, тонким дротяним охвістям безжално обвиває Шепталові спину й гостро впивається в тіло. Білий кінь з несподіванки високо підкидає задні ноги, спотикається на рівному місці і, полонений страхом, що виринає з глибини тіла та пирскає холодним потом, забуває всі недавні думки, кидається в гуцу, в гарячі кінські тіла – гніді, вороні, перисті. А батіг наздоганяє білу спину, січе, жалить...

Образа була така несподівана, приголомшлива, глибока, що білий кінь не пам'ятав, як проминули довгу вулицю й розсипалися по піщаному косогору, нижче якого стримів колодязний журавель, а ще далі, за вищипаною гусячою цариною, аж до самого лісу стелилися луки. Він тільки переставляв ноги, опустивши голову до самої землі,

поки свавільний кінський потік кудись – тепер було зовсім байдуже куди – ніс його. Шептало ще ніколи не переживав такого – несподівано все стало тим, чим було насправді, без попон, без прикрас, ніби відпанахана зненацька глиба чорнозему. Його повільно засмоктував глибокий, як прірва, відчай.

На косогорі Шептало спинився, підвів голову з тужними очима. (...). Пахло травою, квітами, деревами, болотами, дощем, і всі ті запахи зливалися в один знайомий і безконечно далекий запах, що раптом стрепенув Шептала, підхопив, пружно кинув з косогору. І він побіг, збуджено форкаючи та загібаючи копитами пісок, схожий на короткогривого стригунця. Матір упрягали в лісникову двоколку, а він біг збоку зеленими розорами доріг, зазирає в зелені сутінки хащ, заходив по коліна в жовтогарячі лісові ромашки і, наполоханий птахом, що пурхав з-під копит, мчав ліською дорогою навздогін ставній білій кобиліці. То було дитинство, і пахло воно молоком та конюшиною. Потім вони до самого вечора паслись удвох на лісових галявинах та просіках, і мати розповідала про гордих білих коней – його дідів та прадідів, що гарцювали на залитім різноколірними вогнями помості, і милувались їхньою красою щовечора сходилися людські натовпи. Все життя цирк для нього манливо, запаморочливо пахнув святковістю міських ранкових вулиць. А в цих владних пахоцях далечі ховався п'яний дух забутої волі, що просочився крізь сотні поколінь білих коней та несподівано сколихнув Шептала. Він так і не підійшов до корита, хоч дуже хотів пити, але штовхатися зараз між пітних тіл було понад його силу. Стояв трохи осторонь, спрагло нюхаючи вологий пісок, і прислухався до своїх марень, схожих на пологі досвітні сни. А в тих народжених запахом снах красиві білі коні бродили у виляглий сріблястими хвилями траві, купали сильні тіла в чистих річках і виходили з води на піщані коси, неначе на залиті вогнями циркові арени. Побіля вільних коней теж жив страх, але ж інший, не Шепталів страх перед Степаном, а будоражливий, живлющий страх, що кликав до відважної боротьби, до змагання. (...).

Поясніть, що мав на увазі автор, розрізняючи страх Шептала і страх вільних коней.

Одразу почувся шерхіт босих хлопчачих ніг, чіпкі руки пригнули голову білого коня, спритно накинули недогнуздок і владно потягли до себе. Шептало бездумно, із звичною покірністю ступив кілька кроків за босим хлопчаком і раптом з болісною ясністю, як ніколи досі, відчув свою неволю. Перед очима попливла витоптана власними копитами одноманітна, суха земля, диркотів привід, торохкотіло колесо по бруківці, свистів батіг і вибухав лайкою Степанів голос. Шептало задер голову – ніздрі дражнило гострим запахом волі.

– Но-но! – суворо гукнув хлопчак, пробуючи пужалном коневе стегно. – Не балуй!

І тоді сталося несподіване для хлопчака, для Степана і для самого Шептала. Од того поблажливо-зверхнього дотику його бридливо пересмикнуло і підняло. Білий кінь з нечуваною силою шарпнувся,

вирвав кінець повода, дико звівся на задні ноги, біснувато стріляючи страшними, кривавими очима. Цієї хвилини він був справжнім білим конем, відважним та одчайдушним, як його далекі предки. Хлопчак відсахнувся, у грізнім подиві заціпенів Степан, а Шептало легко опустився на передні ноги, збив копитами сипкий пісок, перестрибнув рів і помчав через гусячу царину в лугову синь.

Незабаром форкання коней, Степанова лайка, тягуче рипіння журавля і плескіт води в кориті розтанули, згинули у вечоровій безвісті, ніби їх ніколи і не було. Навколо Шептала росла, ширилась аж до трав'яних, утаємничених обр'їв воля; воля пахла живою вільгістю, міцним настоєм лугових трав і молодого сіна. Йому ще ніколи в житті не бігалося так легко. Втрапив на вкочену колісьми лугівку, копита відбивали чіткий ритм, і, роздратований тим ритмом, він навмисно прискорював біг, наздоганяючи самого себе та розсипаючи по крутій шії густу білу гриву. Не було ні хомута, ні голобель, і ніхто не сіпав за віжки, вказуючи шлях. Дорога впала у зарослий верболозом рукавич, перестрибнула коріння та сухий хмиз і різко звернула вбік, уздовж пересохлого русла. Під ноги білому коневі стелилася висока, не торкана косою, зовсім як у недавніх його видіннях, трава. Злегка світилися крізь сутінки пригладжені лігвища вітрів, темніли стрілки щавлю та смачно вабила конюшина. Шептало пірнув у запахи. (...).

Ще довго не міг отямитися, розгублено принохуючись до вим'ятої трави... (...). Неприємний спомин засмоктав у грудях: спека, вигоріле небо, шелест соломи по стерні, щем спини, скусаної гедзями, косарі при обіді. Шептало забродить у овес і відчайсно котиться по хрускотливій сухій хвилі, батіг гострий, наче коса, – з чіпкої білої сириці, він біжить по стерні, а батіг жалить, жалить... (...).

Молотив копитами теплуваті хвилі, бризки смачно лоскотали губи. Шептало шурхнув у глибіню і поплив, оглушений плескотом, пінистим виром, що зчинився навколо нього. Ніби перестиглі яблука, по небу прокотився невидимий гуркіт і впав десь поблизу, за лісом... Це були найкращі хвилини Шепталового життя. Ніколи досі і вже ніколи опісля білий кінь не відчував себе так близько і повно із стихією, течією – од трав'яних хвиль до білих громів у вишині. Вийшов на сизу піщану косу і, струсивши воду, відчув себе таким сильним, що знову заіржав, цього разу грізно та бойовито, перегукуючися з громами. Тепер йому захотілося спокійно напитись, і він пішов по сизій косі до затоки. Пив скупими ковтками, цідячи воду крізь зуби і шкодуючи, що втопив спрагу.

Раптом небо над Шепталом напнулося, наче віжки на косогорі, не втримало, тріснуло навпіл, у тріщину хлюпнуло яскравістю, і Шептало побачив у водянім дзеркалі себе – незвично білого, аж до щему в очах. Здивований, він перечекав, не рухаючися з місця, щоб не скаламутити води, поки небо знову засвітилось, і знову побачив свою чисту, прекрасну білизну.

Перші краплі крихітними копитцями промерехтіли затокою, починався дощ. Шептало побрів до ліска – гірка правда, несподівано відкрита, засмутила його. Протягом усього життя в конюшні обманював себе: він уже давно не був білим конем. Він був бруднувато-сірим,

попелястим і тільки тепер, викупавшись у річці, знову став сліпучо-білим красенем, схожим на древніх предків, що царювали по циркових аренах. Тепер зрозуміло, чому Степан насмілювався хльоскати його батою.

Узлісся, наскрізь промите дощем та прочесане вітром, гривасто розгойдувалося, ніби голови коней у степу. В шепелявих заростях було темно, мокро і сиротливо. Білий кінь полохливо сахнувся – сосни глухо гупали об землю молодими шишками. «Степан справді буває дуже злий. Немов щось знаходить на нього, але з ким цього не трапляється, та ще при такій службі. Скільки нас на одні плечі! А хіба ці гніді, сірі, перисті, ворони, сиві розуміють?» Шепталові раптом закортіло почути Степанів голос, ласкаво ткнутися мордою в його замаخورчені долоні, хай навіть ударить, висварить. Білому коневі бувало завжди по-справжньому гірко, коли його зневажали та били, але незабаром у Шептала прокидалася винувата довірливість до кривдника. Раніше в подібному випадку він дорікав собі за відсутність гордості, але тепер, серед пустинного темного луку, ця довірливість була бажана й приємна. Вонаєднала його із селом, із Степаном, як і недогнузок, що час від часу потеленькував. Шепталові подумалося, що весь сьогоднішній вечір – і коли біг, вирвавшись із хлопчачих рук, і коли вигулювався серед високих трав та в річці – він відчував владну Степанову руку. Так застоялий жеребець змагається з вітром у прудкім бігу по колу, напнувши довгі віжки, один кінець яких тримають сильні руки. Але ця гірка правда вже не сколихнула Шептала, він тільки прищулив вуха і прискорив біг. Дощ вщух, тільки небо все ще спалахувало холодним білим полум'ям, вихоплюючи з темряви білого коня, що поспішав до села розмоклим путівцем. На вулицях, між тинів, стояли широкі калюжі, і коли знову спалахнула блискавка, Шептало побачив у них своє відображення. Він заклопотано зупинився, думаючи, як то здивується Степан. І коні здивуються, бо ніколи не бачили його такого білого, гарного. Степан вважатиме, що він хоче виділитися, показати норів. А справді, кому й що доведеш? Тільки собі гірше зробиш. Краще вже й надалі прикидатися сіреньким та покірненьким. Сьогоднішнє перешумить. Хай завтра у привід відправить чи до міста, а згодом вони з конюхом порозуміються. Недаремно ж білим коням дано розум. Головне, щоб він, Шептало, знав про свою близьку, а про чуже око краще лишитися колишнім.

Шептало ступив кілька кроків, гепнувся у грязюку і покотився по дорожній хлюпавці. Коли звівся на ноги, вже не був білим конем; до ранку земля підсохне, обсиплется, і він стане таким же сірим, яким був досі. Колишній спокій та розсудливість повернулися до Шептала. Звичайно, бригадний двір замкнено, але перелаз між конюшнею та клунею з одної низької жердини. Двір знайома пахнув перепрілою травною та вісянкою. В конюшні не світилося. Степан спав. Коні дрімали в загорожі, під навісом. Біля комор сонно бив у рейку сторож. Шептало обійшов загорожу – ворота щільно причинені і взяті на ошийник. Білий кінь, скільки зміг, просунув голову між двох жердин загорожі та й собі задрімав, стомлений нерозумною блуканиною...

«ЧЕРЕЗ ГІРКУ БЕЗНАДІЮ ПЕРЕКИДАВСЯ МІСТОЧОК...»

Це твір складний і драматичний. Бо в ньому йдеться про те, як під впливом «натовпу» зникає самотність особистість, як поступово вона звикається з наругою, насильством, жорстокістю, на яких побудовані окремі моделі суспільства, де так або інакше принижується гідність громадян, обмежуються можливості їх волевиявлення чи саморозвитку, свобода слова, свобода особистості, свобода взагалі... І саме таку модель суспільства на прикладі колгоспної стайні (так, так, не дивуйтесь!) і змальовує автор.

У яких творах, вивчених вами раніше, висвітлювалася проблема взаємин особистості й суспільства, зокрема тоталітарного?

Горда і прекрасна тварина, свідомо свого шляхетного походження, своєї особистості, несхожості з іншими, тварина, якій притаманні цілком людські якості – гордість, гідність, неповторність, змушена існувати серед натовпу байдужих «жуйних», терпіти знущання тупуватого конюха. В образній системі оповідання поняття «людина» і «тварина» максимально зближуються, розкриваючи глибини авторської алегорії.

Автор, змальовуючи благородного Шептала, говорить про коня, як про людину: він «бунтує», «ненавидить», «шкодує», «тішитися», «соромиться», «насолоджується». І поряд – слова, що підкреслюють насильницькі дії людини над свійською твариною: «хльоскати», «бити», «ганяти», «сідлати», «запрягати». Так максимально виражається контраст між тонкою душевною організацією шляхетної яскравої особистості та її приреченістю бути частиною безликого натовпу, яким керує чужа жорстока влада.

А як ви зрозуміли авторську алегорію? У чому вона полягає?

У цьому оповіданні все починається з назви: кличка коня – Шептало – походить від слова «шептати», яке означає *притишеність, інтимність внутрішнього мовлення*. Автор твору ніби озвучує те, про що мислить і що почуває його герой. І неодмінно треба наголосити: провідний мотив оповідання – самотність, про яку йдеться навіть в епіграфі.

Важливе значення для розуміння ідеї твору має колір: коли Шептало почувається вільним, щасливим, він бачить себе білим, «важним та одчайдушним, як його давні предки». Коли ж він кориться, погоджується бути таким, як усі, в тексті переважає сіра барва – символ буденності й убогства, жорстокої і приземленої влади. Влади, яка прагне знищити особистість, приборкати прекрасне, неповторне створіння, що мріє про свободу. Адже бездумним натовпом керувати значно простіше!

Проаналізуйте, який колір домінує в різних частинах твору і яка роль зміни кольорової гами в оповіданні.

Чимало в оповіданні й жорстокості. Вона підкреслює безпорадність людини в тоталітарному суспільстві, неможливість самій визначити свою долю. Людина виявляється беззахисною перед жорстокою системою, хоча й намагається опиратися, тікати на волю, щоб відчувати свою силу, красу, снагу. Але вона – самотня у своїй боротьбі, мізерна проти величезної, потужної сили, яка керує нею, її життям. І герой бачить єдиний вихід – скоритися, зрадити свою мрію, забути про вільних і прекрасних предків, про принади циркової арени, про напоєні духом волі левади за селом, де на прозору гладінь води лягає віддзеркалення прекрасної благородної тварини – білого коня Шептала...

Знайдіть у тексті оповідання підтвердження цим міркуванням. Можливо, ви маєте щось додати до них: у творі Володимира Дрозда чимало прихованих натяків, які вам треба розшифрувати, зрозуміти, осмислити.

Щоб кінь Шептало ніколи не повернувся до осоружної стайні...

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

Повторюємо

1. Назвіть героїв оповідання. Хто з них викликає симпатію, а хто – зневагу?
2. Де й коли відбувається дія оповідання? Пригадайте відповідні уривки з тексту.

Міркуємо

1. Перекажіть власними словами два коротких уривки: про перебування Шептала в стайні та на волі. Як змінюються кольори, назви почуттів, емоційна лексика в кожному з уривків?
2. Поясніть, що саме було найбільшим приниженням для гордого коня Шептала і чому.

Аналізуємо

1. Розв'яжіть розпочату думку: «Люди не розуміли винятковості Шептала тому, що...».
2. Виберіть із тексту і запишіть у зошит епітети, метафори, інші художні засоби, які підкреслюють, що білий кінь Шептало – потужна авторська алегорія, за якою ми бачимо непересічну людську особистість.

Дискутуємо

1. Прослідкуйте, як вирішуються у творі проблеми людини в суспільстві, свободи і неволі, особистості і натовпу, дійсності та мрії.
2. Чи актуальні для сучасної людини проблеми, порушені автором оповідання? Як і завдяки яким якостям людина може зберегти свою індивідуальність? Чи достатньо цих якостей у героя прочитаного вами оповідання?

ПОДОРОЖ ЛІТЕРАТУРАМИ СВІТУ

Розділ 4

Талановитий німецький письменник і композитор **Ернст Теодор Амадей Гофман** у повісті «Золотий горнець» яскраво змалював боротьбу світлих і темних сил за душу людини, що триває немов у двох площинах: реальній і фантастичній.

«— Зовсім не розумію, чого вам заманулось, пане студіозусе, чого ви так лементуєте? — Аж тепер студент Анзельм помітив, що поряд з ним, на тій самій полиці, стояло ще п'ять сулій, в яких він побачив трьох учнів Христової школи і двох практикантів.

— Ах, мої панове й товариші в нещасті! — скрикнув Анзельм. — Як же можна бути такими спокійними, такими вдоволеними, як оце я бачу з ваших веселих облич? Ви ж сидите точнісінько так, як і я, замкнені в скляних суліях... (...).

— Що се ви мелете, пане студіозусе, — сказав один учень, — ми ніколи себе краще не почували, як тепер, бо таляри, які ми отримуємо від божевільного архіваріуса за різні безглузді копії, стають нам добре в пригоді. Нам не треба тепер учити напам'ять італійські хорали, ми ходимо щодня до Йозефа або й до інших пивниць, п'ємо досхочу міцне пиво, задивляємося на гарненьких дівчаток...».

**Вчитайтеся уважно, навіть із цього короткого уривка можна зрозуміти...
Що ж саме? І які паралелі можна провести з оповіданням «Білий кінь Шептало»?**

ТВОРЧІ ЗАВДАННЯ

Пропонуємо вам написати незвичайну творчу роботу на тему «Мій кінь Шептало». Висловіть своє ставлення до героя оповідання В. Дрозда, прокоментуйте його рішення повернутися до стайні.

ЛІТЕРАТУРНА П'ЯТИХВИЛИНКА

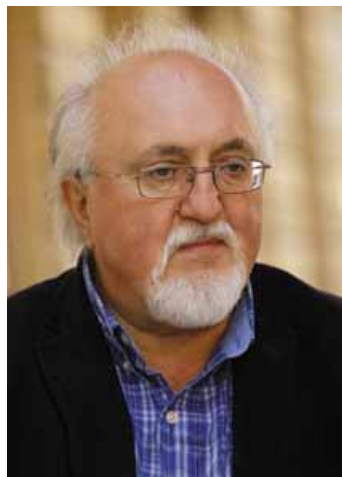
Об'єднайтеся у дві команди. Упродовж п'яти хвилин підготуйте десять запитань для протилежної команди за текстами прочитаних вами творів Володимира Дрозда. Потім по черзі ставте запитання, на відповідь кожній команді дається п'ять секунд. Котра з команд правильно відповість на більшу кількість запитань, та й переможе.

ЮРІЙ ВИННИЧУК

(нар. 1957 р.)

«ОПЛЕСКИ — ЦЕ ТЕ, ЩО МЕНЕ
ОКРИЛЮЄ...»

Юрій Винничук

Юрій Винничук знаний в Україні як письменник, журналіст, мовознавець, редактор. Він народився в Івано-Франківську, там отримав вищу освіту, згодом переїхав до Львова. Усе його творче життя в основному пов'язане зі Львовом.

Цікаво, що твори Юрія Винничука знані в багатьох країнах світу. Вони перекладалися в Англії, Аргентині, Білорусі, Канаді, Німеччині, Польщі, Сербії, США, Франції, Хорватії, Чехії. За його казками знято мультфільми «Історія одного Поросятка» та «Як метелик вивчав життя».

Має він і дуже оригінальну відзнаку – «Галицький лицар», а також – «Золотий письменник України».

І вже зовсім оригінальним званням його було нагороджено за унікальне видання «Кнайпи Львова» – «Посол галицької кухні».

У його літературному доробку чимало надзвичайно цікавих творів, які ви напевно прочитаєте згодом, у старших класах, бо нині переконаєтесь, знайомлячися з його повістю-казкою «Місце для дракона», наскільки це глибокий і яскравий письменник.

МІСЦЕ ДЛЯ ДРАКОНА

Повість-казка

(Скорочено)

*Не від того я помру,
Що на світі буде війна.
А від того, що вона
Мого вірша не достойна.*

Ярослав Довган

РОЗДІЛ I

1

(...) Князь люботинський куняв у кріслі, заколисаний мушиним дзижчанням, у сні занурений, наче у мутну, теплу воду, і снилися йому війни, переможні походи, руїни здобутих фортець, довгі вервечки полонених. Були це особливі сні, бо з'являлися вони лише в полудень, а вночі ніколи, й тому-то він із такою шанобою до них

ставився, що навіть оголосив по всьому князівству наказ, щоб ані одна душа не важилася в полудень потривожити його супокій. Небавом навіть собаки призвичаїлися до нового розпорядку, хоч, правда, кілька з них вже поплатилося життям за те, що о тій святій порі дозволили собі продерти горлянку.

Відколи князь посів батькові володіння, запанувало на люботинських землях небувале затишшя. Лицарі, які були, сиділи по своїх добрах та й наливалися тлуццем, якимось самі собою відійшли в забуття турнії, а якби й збрело князеві затіяти щось таке, то невідомо, що б з цього вийшло, бо лицарі, не тримаючи тривалий час у руках ні меча, ні списа, тільки посміховськю із себе зробили б. Сусіди перестали зазіхати на спірні прикордонні села й містечка, хоча раніше затівалися баталії навіть через задрипаного хутора чи старого вітряка, якого хтось на межі поставив. Ніхто ні в кого не викрадав доньки, нікому жита не толочив від час ловів. Потроху оця сумирність передавалася й міщанам та селянам, ба навіть бурсаки втихомирились і не влаштували колотнеч на ярмарках та міських ринках. (...).

У князя була донька – прекрасна Настасія. Прийшла їй пора до вінця ставати, але за давнім звичаєм прихильність князівни здобувалася в турніях чи військових походах. Наречений мусив бути героєм. Та де його взяти в князівстві, котре як не спить, то дрімає? Нема війн, нема розбійників, не з'являються ані злі чаклуни, ані людоджери, кудись поділися страшні бататоголові дракони. Звідки візьметься геройство? Чого доброго, князівна задівується, і князь не матиме спадкоємця, розпадеться держава, яку з таким трудом клеїли до купи його пращури. Ось вони осудливо зиркають на нього із портретів, і ніде сховатися йому від їхніх поглядів, які пропікають, наче залізо розпечене. Далєбі, вже пора діяти, не має він права зволікати, інакше проклянуть його й духи предків, і наступні покоління. (...).

Як саме характеризує люботинського князя цей опис його князівства?

Отож князь викликав воєводу і наказав йому за два тижні зібрати розпущене військо, а також і данину, якої князеві давно вже не платили його підлегли.

(...) – Е-е, ваша милість, тут ви трошки той... Самі ж, вибачайте, начхали на закон. А ваші підвладні з вас-таки приклад і взяли... Та хоч би й закон. Що з нього? Хіба за часів вашого татуня, царство їм, не гнали батогами людей до війська, не посилали вояків данину збирати, не садили у в'язниці? А був же закон! Але тоді хоч було чим той закон підтримувати. А нині залишилися я та ви. Хіба удвох і підєм данину збирати. Ну, ще тих бомків з-за дверей візьмеш. Лицарі, що за ці роки зібрали по своїх добрах, то те й пробенкетували.

Князь нічого нового для себе не почув, але тому, що не раз і сам про те все мислив, стало на душі гірко й похмуро.

– То що порадите? – спитав.

– Не хтів я раніше казати, поки ще всього не перевірів, та, здається, господь змилює нас над нами.

– Ви про що?

– Пригнався днями до мене побережник. І знаєте, яку новину приніс? Каже, бачив дракона. (...).

– Ти диви! Господи, чим я віддячу тобі за ласку твою? – вклякнув під образами й помолився, а як устав з колін, то радість світилася в його очах, а плечі розправилися, наче й не згорблювалися ніколи. (...).

– Ну що ж, господи благослови. Розсилайте гінців. Так і оголосіть: хто переможе дракона – пошлюбить князівну і сяде на престолі. Бій з драконом – святе діло. Тут народ валом повалить. Проти цього лицарі не встоять. Я впевнений, що вони тільки-но цюю вість зачують, враз усі бенкети закинуть, за мечі візьмуться та жирок позганяють.

2

Дракон ще був зовсім молодий. Минуло вісім років, відколи він вилупився з яйця, що пролежало, може, із сотню літ у печері. Не було кому заопікуватися ним та навчити драконячого способу життя, бідолаха навіть не знав, чим повинен харчуватися, і їв собі травичку, листячко, різні там ягідки, дикі яблука й груші. Цілими днями просиджував у печері, тільки вночі виповзав на прогулянку, і через те ніхто й не підозрював про його існування. Але якось він серед ночі забрів до густелезного лісу, проблукав у ньому до світанку й, коли вже повертав назад, натрапив у гайку біля річки на чийсь хатину, з-за хатини чулося лунке гупання. Дракон спинився й зацікавлено почав наслухати. Небавом затихло і з-за рогу вийшов старий чоловік, несучи оберемок дров. Дракона він помітив щойно тоді, як висипав дрова біля порога, і хоч оте чудовисько на ту пору було всього лиш завбільшки з вола, проте й цього виявилось достатньо, щоби чуб на голові в пустельника – скільки вже там було його – заворушився, мов трава схарапуджена.

Оце так і почалося їхнє знайомство. Дракон ще й говорити не вмів, був наче мала дитина. Та голову мав тямущу і досить хутко навчився говорити по-людськи. Вони бачилися мало не щодня, і минав їхній час у цікавих бесідах. Єдине, на що пустельник ніяк не хотів погодитись, це навчити дракона грамоти.

Як ви гадаєте, чи правдоподібною виглядає дружба людини і дракона?

– Не драконове це діло, книги читати. Я тебе не відраджую, але хто хоч краплю мудрості зачерпне, довіку ситий не буде. Від багатої мудрості много скорбі, і хто примножує знання, примножує печаль. Я пішов на пуцу не з добра. Колись воєводою був, але зажерся із батьком теперішнього князя. (...).

Чоловік розповів драконі про людський звичай: претендент на руку князівни мусить убити дракона й сісти на трон. Дракон не

хотів помирати, присягався, що не робитиме нікому зла й навіть хробака з'їсти не може. Але чоловік був переконаний, що всяке може трапитись і дракон може озлитися та почати їсти людей. А потім дракон таки вмовив чоловіка навчити його грамоти. І учнем виявився тямущим.

3

Згодом чоловік і дракон довідались, що люди готуються вбити дракона, лицарі збираються на герць. Обоє були в розпачі. Нічим чоловік не міг допомогти миролюбному дракону. Дракон допитувався про справедливість і про те, як Бог таке дозволяє. І чоловік з жахом подумав, що справедливості немає.

4

Лицарі зібралися перед печерою дракона. Він боявся цих озброєних людей, а тому відчайдушно ревів. Потім забився в куток печери і задрімав, так і не визирнувши з печери. А люди вирішили розвести коло печери колосальне багаття, щоб викурити дракона.

5

Дим поступово вповзав у печеру. Драконові стало зле, і він втратив свідомість.

А князь наказав загасити вогнище, бо зрозумів, що це не по-лицарськи. Дракон може просто задихнутися, а тоді всі довкола сміятимуться з таких «лицарів».

6

У шинку «Під веселим раком» у Шамуеля й Ривки пан Таємний радник повісив страшну картину, на якій був намальований дракон на купі людських кісток, з людьми в пащах і ріками крові. Зроблено це було з тим, щоб надихати лицарів на поєдинок із драконом.

7

Зібравшись у шинку, лицарі жваво обговорювали Люботинського дракона.

(...) – Я вашого дракона зовсім не хочу образити, – сказав Гудбрант. – Але до того веду, що цей дракон якийсь дуже дивний. Ні на кого не нападає, нікого не вбиває. А найбільше, що мене здивувало, – вигляд його печери.

– Та-ак, – кивнув Кельбас, – моравські печери куди кращі.

– Печера мені не сподобалася ось чому. Хто з вас коли мав діло з драконом, то може згадати – перед печерою завше височить гора кісток та черепів. А тут травичка зеленіє, квіточки ростуть. Та ще й неабиякі квіточки! Чи звернули ви на те увагу? Там же справжні-сінькі городні грядки! Як у людей – барвінок, мальви, рута.

– А й справді, – насторожився Кельбас. – Присяй-бо, що там справжні грядочки! А я, бач, і не туди! Ну-у, моравчику, дарма що ти худизна світова, але клепки в тебе – дай боже кожному. Бо і я щось не чув, аби він хоча б якусь козу задер. Може, він травичкою харчується? Тому-то він, душа анахтемська, на нас не хоче напасати. (...).

РОЗДІЛ II

1

Пан Лаврін з Горшова герба Підкова, його джура та слуги мандрували в Люботин.

2

Попереду їхали пан Лаврін із джуурою, за ними трохи оддалік їхні слуги, а позаду чвалував низенький куманський жеребець, наладований усячиною.

– Як ви гадаєте, – озвався джура, – чи хоч на завтра доберемся до Люботина?

– Мусимо. Інакше без нас переможуть дракона, і князівну Настасію здобуде хтось інший.

– На все Люботинське князівство немає од вас хоробрішого.

– Не вчися, хлопче, підлабузнювати. Негоже це для майбутнього лицаря... Досі мав діло з ворогами в людській подобизні, а нині чекає мене бій зі змієм. Хто зна, чи меч мій візьме його.

– Але ж вашого меча освячено в Єрусалимі.

Чому таке велике значення надавалося зброї, освяченій саме в Єрусалимі?

– То правда, але одне битися з сарацинами, а друге – з драконом, у якого луска міцніша дамаської сталі.

– Ви повинні його перемогти.

– Чи я, чи хто інший. Я собі тільки уявляю, скільки лиха Люботину принесла поява оцього чудовиська. Ті ненависні сотворіння мов кара небесна. Не заспокоюся, поки не zobачу його відтятої голови.

– Крім того, це єдина можливість добитися руки прекрасної Настасії.

– Умгу, – кивнув лицар, усміхаючись в пишні вуса.

– Цікаво, а якби не було дракона, чи ви б посваталися до князівни? Адже ви за життя стільки вже подвигів учинили, що й на десять лицарів не було б замало.

– Бачиш, тут одне друге доповнює. За перемогу над змієм чекає нагорода – князівна. А любов князівни можна здобути, тільки убивши змія. І природно, що перешкоди, які постають на шляху до її серця, підсичують бажання ним заволодіти. Мені, якби не цей змій, і на думку не спало б одружуватися. Сорок п'ять – це вже не вік для одруження.

– Кажуть, князівна молода й вродлива.

– Я маю її портрет.

– Правда?! – пожвавішав джура, і його личко осяяв рум'янець.

– Зараз покажу, – лицар розстебнув теліги і витяг з-за пазухи кругле, наче люстерко, мальовидло. (...).

Тут вони зустріли стару бабу з кривим носом, схожу на відьму, яка попросила їсти, а натомість пообіцяла розповісти, де взяти меч, який точно зітне голову драконіві.

– Ви чули коли про Чорного лицаря, володаря замку Куропас?
 – Чорний лицар з Тарновиц? Хто про нього не чув! Він переміг дванадцять велетнів у Карпатах і змія з озера Синевир. Та ще того змія, що в печерах люботинських об’явився. Подвиги його оспівують усі торбаністи.

– Отож-то. У нього був меч Вілодан. Я знаю, де цей меч. Якщо ви зумієте витягти його із розколини в скелі, то він буде ваш.

– І це ви мені таку послугу хочете зробити лише за кусень м’яса?

– Не тільки. Мені потрібен язик того дракона. Я сама за ним прийду.

– Язык? На біса вам язик? Ви хто – відьма?

– Хе-хе! відьма не відьма, але своє діло роблю.

Лицар замислився. Джюра вовтузився у сідлі, мов на присок усівся, нетерплячка побачити легендарний меч Вілодан не давала йому спокою. Чому ж пан Лаврін вагається?

– Ви ще роздумуете? – спитав уголос. – Поїхали мерщій за тим мечем.

– Не гарячкуй. Дістати меча Чорного лицаря, звичайно, честь велика, та чи буде це подвигом, коли я чужим мечем зарубаю дракона? Не треба бути й лицарем, щоб із такою зброєю йти на змія. Уяви, що люди говоритимуть: лицар Лаврін переміг змія не силою своїх рук, а завдяки чарівному мечу. Який же це подвиг?

– Але ж Чорний лицар не соромився такого меча.

– Заки він його здобув, то встиг вчинити більшість своїх подвигів і заплатив за нього не одною квартою власної крові. Я ж маю заволодіти ним так просто? Піти й витягти з розколини? Не перенівши й частини злигоднів, які випали на долю справжнього його власника?

– Ну що там? – озвалася баба, дожувавши м’ясо.

– Не треба мені того меча. (...).

Як характеризує лицаря цей вчинок?

3

Надвечір з’ясувалося, що подорожні заблукали. Тоді вони вирішили повернутися на стару дорогу.

РОЗДІЛ ІІІ

1

Люботинський князь приїхав до пустельника просити поради, як битися з незрозумілим драконом, що не хоче виходити з печери. Пустельник розповів про незвичайність дракона, про те, що він не їсть м’яса. Читає книги і навіть пише вірші. Князь обурився і розгубився.

(...) – Ну гаразд. А що ж мені оце чинити?

– Не знаю. Він не хоче битися з лицарями. Не хоче крові проливати. Йому хочеться жити собі спокійно в печері, нікого не рухати і щоб його ніхто не рухав.

– Але ж таке не буває! Де хто чув, щоб дракон займався книгами?!

– Ви ще не все знаєте. Він і вірші пише.

– Пресвята діво Маріє, дай мені сили це все перенести! Ви мене у гріб загоните! Я отак із вами ще трохи побалакаю і взагалі з глузду з'їду! Вірші пише... Це ж помислити тіко! Дракон-пііта! Пане Антосю, – гукнув до воєводи, – ви чуєте? Та киньте вже ту ожину, ходіть сюди, бо я сам, бігме, зараз зомлію! Мамцю моя рідна, ото мені клопіт! (...).

– Може б, іще й ви з ним перебалакали? Може, якраз... Він добрий. (...).

Князь підвівся, обсмикав кунтуш і додав:

– Словом, завтра ополудні заїду до вас. Зрозумійте мене вірно, я нікому не хочу зла. Але дракон має бути убитий. Так, як того вимагають приписи. Так було і так буде. А крім того, донька... За кого її видам?

– Я розумію... Поговорю із ним. Але нічого не обіцяю. (...).

– Ага, забув спитати. Скільки в нього голів?

– Одна.

– Як – одна?! Всього одна?!

– А ви думали скільки!

– Та це ж неподобство! Та як він посмів?! Ну, ви чули щось подібне, пане Антосю? Одна голова! Курам на сміх! А де ще дві?

– Такий вродився.

– Ну, пішли часи... Уже й дракони порядні перевелися. Не диво, що воно таке глупеньке вдалося.

Про що свідчить така реакція князя на опис дракона?

2

Після розмови з князем пустельник зайшов до печери й запропонував драконові переселитися до іншої печери, що має вихід на широку галявину, оточену високими скелями. А з протилежного боку галявини є ще одна печера, яка виходить у ліс.

3

Драконові сподобалось нове помешкання. А наступного дня пустельник привів до нього князя.

(...) Вони примостилися на траві. На якийсь час запанувала мовчанка, ніхто не знав, з чого почати розмову. Пустельник щось там промимрив про гарну погоду, дракон лежав нерухомо, бо якраз йому на носа сів метелик і він боявся його сполохати. Князь задумливо дивився на протилежний бік галявини, де чорніла паща іншої печери. Тепер йому було ясно, що дракона звідси не викуриш. Залишається дипломатія. (...).

– Я тут... егм... вина трохи... Не вживаєте?

Дракон закліпав очима й зиркнув на пустельника.

– Ні, він ще молодий, – відповів той за нього. – Зовсім дитина... А з чого вино?

– Виноградне. Це мені з Волощини привезли... діжечку... А я тихенько... щоб жінка не бачила та й... от...

– Ех-хе-хе... – покректав пустельник. – Гріхи наші... Давайте, спробуєм...

– То ви... е-е... вибачайте, скільки років маєте? – звернувся князь до дракона.

– Вісім.

– Вісім! Ну-у... це... егм... як для коня, то вже той... а як для чоловіка, то ще, хе-хе, й зовсім... Це ви ще, мабуть, і рости будете, чи як?

– Ще трохи виросту. (...).

– О! Бачите? – пожвавішав князь. – Бачите? Як на роду написано, так і буде. Ви от... вибачайте, як вас величати?

– Називайте Грицьком.

– Як? Грицько?.. Жарту... е-е... гм... ну, так-так... звичайно... гм...

– Це я його так назвав, – озвався пустельник. (...).

– А-а, – глянув спідлоба на пустельника князь, – ясно... Що ж, Грицько то й Грицько... Тільки я знаю, що дракони завше мають далеко страшніші імена. Афросіаб чи там Джаудар.

– А я не збираюся нікого страшити.

– Е-е, це ви даремно. Це ви начитались... А дракон є дракон. До речі, і в книгах святих пишеться, що усяка твар має своє призначення і дракони мусять нести лише смерть і руїну, бо на те вони й створені. Ви що – проти традицій?

– Та ні. Але я не вмю бути страшним, не вмю чинити зло.

– Ну, цього навчитися легко. Чинити добро набагато важче. Ви тільки спробуйте. Ви ж не пробували?.. От! А кажете! Вийдіть з печери, скажімо, на прогулянку. Забредіть, гуляючи, на поля, потолочіть збіжжя, спопеліть його своїм вогнем, зруйнують село, перетворіть його в купу попелу. Зрештою, оголовіть, щоб вам на обід приводили молоду дівчину. Як у старі добрі часи. Там усе було ясно. Раз дракон – то й трусися всяк та п'ятами кивай якнайдалі. А то що ж виходить? Усе летить шкереберть! Усе з ніг на голову! Та це вже якесь вільнодумство! Єретизм! Від цього й до «геть з князями!» недалеко! Це вам не жарти. Кажу вам, як є, – у своєму князівстві єретиків не потерплю!

– Е-е... та що ви, далєбі, – встряв пустельник. – Який із нього єретик? Молоде ще, зелене...

– Ну, молоде... а собі на умі... оно яка голова велика. Є де мислям усіляким розгулятися. Такі голови для держави – ве-ве-лика небезпека. Не знати ще, які він вірші пише.

– Та нічого там такого нема, – одмахнувся рукою пустельник. – Ось нате самі подивіться.

Князь узяв сувій пергаменту й почав читати вголос:

Розквітають дивні квіти,
розкривають пелюстини,
а метелики стікають
по вустах, як сік ожини.

І ковтаєш сон глибокий,
подарований навечно,
І вмираєш разом з ними,
не питаючись, навіщо.

Сни дзвіночків голубіють,
зазирають у кишень,
а ти сиплеш їм дукати
у роззявлені їх жмені.

День минув, і склали крила
всі метелики на зиму.
Заховайся й ти в шкарлупку
і ридай собі за ними. (...).

Як, на вашу думку, характеризує дракона цей його вірш?

– Він талант, – погодився пустельник. – Справжній християнин. (...).

Дракон узяв пляшку, покрутив, понюхав і обережно перехилив.

– Ну-ну, ти не захоплюйся! – заметушився князь. – Такому, як ти, й діжки мало.

– Смачно, – облизався дракон.

– Ну от, посмакувало. Це мені кум з Волощини привіз... Ти от віршики тут пописуєш, книжечки почитуєш, а я мушу головою в стіни гупати. Гризь щоденна! У мене донька – куріпочка! Скоро двадцять стукне. А вона ще діва. Ти знаєш, що це таке? Куди тобі! Сказано – дракон. А я батько, я мучуся, переживаю. Одна в мене дитина... Ти от заліз у свою печеру та й у вус не дмеш. А лицарі глузують. Тут же понаїхало хто й зна звідки! У них же дракони не те, що ти. Порядні... Вилізли, пережерли сотню-другу народу, потоптали села, ниви – все, як повинно бути. А ти... лінюх... ну, хіба ж так можна?

Дракон ликнув з пляшки і задоволено ремигнув. (...).

– Не буду я ні з ким битися. Не хочу.

– От ти далі своєї. Горенько моє! А мені що – в петлю?

– Чому в петлю?

– Ну як? Тільки в петлю. Куди ж іще? Так мене зганьбити! Та що мене? Ціле князівство зганьбив. Люботин віднині у всіх на язиці буде... «Люботин? А-а, це там, де дракони як зайці?» Я собі уявляю, що мене чекає. А мою доньку? Їй уже двадцять скоро. Вона вже купу дітей повинна мати. А діва. Тобі цього не зрозуміти.

– А ви оголовіть краще, що мене вбито. Я сидітиму тут і носа нікуди не потикатиму.

– Аякже! А де труп? Ти мені трупа давай, а тоді сиди: хоч сто літ! А хто бачив, як тебе було переможено? Гадаєш, всі такі дурні? Я через тебе, гевала, ночей не сплю, вже третій день п'ю. Так і зіп'юсь до дідькової мами. А що з дочкою буде? А з Люботином? В тебе що – патріотичні почуття притуплені?

– Та ні... але я ще такий молодий... не нажився ще...

– Шкода. Але що робити? (...).

І князь почав штурхати змія під бік. Трохи покомизившись, дракон урешті здався і, задерши високо голову, заревів:

– ГХАААГХРРР!!!

Пустельник і князь попадали на землю, затуливши долонями вуха! Каміння покотилося з гір, а на сонце враз наповзла чорна хма-

ра, і спохмурніло довкола, мов перед грозою. Дракон опустил голову на лапи й винувато подивився на гостей. Обоє трусили головами й ляскали себе по вухах.

– Фу-у, аж вуха позакладало, – нарікав князь. – Умієш! Тут я нічого не скажу. Молодець! (...).

Візит закінчився тим, що князь поліз цілувати дракона.

4

Наступного ранку князь знову прийшов до дракона і довго жалівся, що дракон його зганьбив, а всі лицарі роз'їхалися додому.

(...) Князь і цього разу приніс вино та не забув ще й кубки прихопити. В широкій лапі дракона кубок виглядав, мов наперсток.

«Не доб'юся я нічого, – бідкаючись, розмірковував князь. Правда, є ще один шлях – добром узяти. Чом би й ні? Адже що можна відмовити князеві, того не відмовиш товаришу. Хіба я не можу затаварити з драконом? Далєбі, мені й прикидатись не доведеться. Цей дракон таки досить компанійський».

Князь і цього дня, і надалі більше не зачіпав болючої теми, дракон відчув себе вільніше й виявився приємним співрозмовником. Князь навіть забажав послухати вірші, й дракон їх читав, заплющившись, похитуючи в такт головою.

Чи зрозуміло вам, що саме замислив князь?

5

Звідтоді день у день сходилися вони утрьох, і князь тішився, що його дипломатичні заходи обходяться досить дешево. Ці посиденьки були приємні для всіх. При дворі ніхто й гадки не мав, куди князь так часто зникає. Таємницею володіли тільки воєвода і Настасія.

6

Після кількох днів відсутності пустельника дракон занепокоївся, пішов до його обійстя, знайшов там свого старшого друга хворим і, забравши до себе в печеру, почав лікувати.

7

– Добре, що ти мене сюди завіз... Ти не знаєш, як страшно на самоті помирати. Я лежав і молився: не дай мені, господи, вмерти серед темної ночі...

– Ні-ні, не покидайте мене, – жажнувся дракон.

– У тебе ще є князь. Він непоганий чоловік.

– Так... після того, як змирився, що я на герць не вийду, бачимося ледве не щодня.

– Мені казав, що ти єдина істота, з якою цікаво йому розмовляти.

В замку всі в ньому бачать лише князя. А тут він перестає бути князем.

– Зате я не перестаю бути драконом. Не думаю, що він позбувся свого бажання знищити мене.

– Коли народ засне, то спить так міцно, аж поки не почує на своїй горлянці ножа убивці... Ти – той ніж. Ти все ще біля горла... Пода-

ток збільшили – дракон винен. Хлопців до війська забрали – дракон винен. Град вибив збіжжя – і тут винен дракон. На тебе геть усе можна списати... Вночі, коли мені смерть перед очима стояла, думав про те, що зле вчинив. Не варто було втручатися в закони природи. Не ми їх творили, не нам їх міняти.

– То ви вже шкодуєте, що мене вчили?

– Шкодную... Народженому в темряві і померати в темряві легше. А кому вдалося хоч промінчик світла уздріти, смерть йому в тисячу разів страшніша.

– Так, це правда. Але я вже знаю, що зроблю. Я вийду на герць. Заради князя, заради його доньки і заради Люботина. Мого Люботина. Бо ж це і моя земля!

– Що ти говориш?! Ти повинен жити! Життя володаря не варте й одного рядка поета! Ти повинен писати!

– Але мені не дають!

– То йди звідси! – аж застогнав пустельник. – Йди геть від людей! Иди в непролазні хащі, в скелі і в болота! У тебе ж крила! Ти забув про них?.. Злети у небо, тільки подалі від ненаситної юрби! Бо не пише, як бог, хто не терпів, як пес!

– Але я вже без людей не зможу. Я пишу для них!

– Вони ж тебе вб'ють! Зрозумій: коли йде війна – гинуть лише вояки. А коли володар хоче зміцнити владу – поети гинуть у першу чергу.

– Але ж вас теж, хоч ви і втекли від людей, турбує доля Люботина! І ви переживаєте, що буде, як князь помре, не залишивши спадкоємця. Ви так і не стали справжнім пустельником! Ніколи не загуляли свого серця від світу!.. А хочете, аби я це зробив?.. Пізно! Я вже вріс в оцю землю і мушу вмерти на ній і за неї!

– Та ніхто ж про це й знати не буде! Коли людина іде на смерть за вітчизну, то ім'я її потім прославляють у віках. А ти був драконом і ним зостанешся. Ти загинеш як дракон, а не як поет і герой. Люботин ніколи не дізнається правди. Героєм стане той, хто уб'є тебе. Навіщо ж оця жертва? Кому ти її приносиш?

– Вам! Вам – за все те добро, що зробили для мене!

– Господи! Ну як я тобі поясню, що все це намарно? Далеко важливіше твоє писання! Мудрий завше поступався дурному!

– І глупота завойовувала світ. (...).

Наскільки важливою була ця розмова для дракона? Чому?

Після цієї розмови пустельник помер.

РОЗДІЛ IV

1

Одного дня, коли князь із драконом вкотре сиділи біля могили пустельника, дракон сказав князеві, що згоден вийти на герць.

(...) – Та, – відмахнувся князь, – облиш. Я вже змирився зі своєю долею, – а сам спідлоба за драконом стежив, остерігаючись видати радість, яка захлеснула його гарячою хвилею.

– Я не жартую... – дракон відкашлявся. – Справді хочу битися з лицарями. Посилайте гінців. Як зберуться, й вийду.

– І ти будеш битися?

– Буду. (...).

Князь після довгих потуг нарешті видушив із себе сльозу, тоді драматично змахнув її рукавом, підвівся і, скуливши плечі, побрів з галявини. Дракон дивився йому вслід, лапа несамохіть стисла кубок, він тріснув і розсипався по траві. Князь озирнувся.

– Завтра я сховаю доньку, щоб її ніхто не бачив. Оголошу, що ти її викрав, а за день перед герцем привезу її сюди... Так буде ліпше. Інакше сам знаєш – ніхто не повірить.

2

Того ж дня роз'їхалися гінці по всіх усядах, везучи страшну вість: лютий дракон викрав люботинську князівну і тримає її в печері.

3

Воєвода жалів дракона. А князь наказав назбирати людських кісток на полях, де велися бої, щоб переконливішим виглядало помешкання дракона.

4

У цьому розділі ми знову зустрічаємо лицаря Лавріна, який нарешті із джурою та слугами знайшов вихід із лісу.

5

Поява лицаря Лавріна викликала чималий інтерес. Князь був готовий віддати за нього доньку навіть без герцю, бо Лаврін був найкращим претендентом на руку доньки. Довго думав князь, як зробити так. Щоб саме Лаврін переміг дракона. Рішення підказав воєвода Антось: треба попросити дракона піддатися тому, в кого на шоломі буде голуба стьожка.

6

Про це наступного дня князь і попросив дракона, залишаючи у нього в печері доньку. Дракон погодився.

(...) – Твої вірші...

– Я залишу їх тут, на могилі... Ви збережете їх?

– Збережу.

– А мене поховайте біля мого вчителя.

– Я все зроблю. Прощай.

Князь поплентався з галявини. Поки йшов, увесь час його підстьобувало бажання озирнутися, та він пересилив його. «Я повинен бути сильним, я князь, – шепотів собі, – я зробив усе, щоб врятувати Люботин. Ніхто мене не осудить».

Що в цей момент відчував князь?

РОЗДІЛ V

1

Настася не одразу впізнала у драконові дракона. Їй він був схожий на великого метелика. Вона так і називала його – Метелик. Дівчина драконові також сподобалася. Вони були щирі одне з одним. Настася розповіла драконові про те, що щиро закохана у джуру лицаря Лавріна.

(...) – Боже, який ви милий! Чому ви раніше мене не вкрали? В нашому замку така нудьга! Коли мені тато сказав, що завезе до дракона в печеру, я спочатку злякалась, а потім подумала: а що я, зрештою, бачила в цьому світі? Стіни та й стіни... Деколи на полювання брали. Та й усе... уявляю, як мої подруги нігті кусають від задрощів! Адже мене викрав не якийсь там гуляка-опришок, а грізний-прегрізний дракон! Боже, ха-ха-ха – бачили б ви свого портрета! Вмерти можна! Таке страхіття, що тільки сплюнь та перехрестися! Лежите ви на горі кісток і черепів, а в лапах корчаться впольовані люди. А з язика кров скрапує.

– Ну й свинство! Ми так не домовлялись!

– Та ви не гнівайтесь, бо мій тато сюди руки не прикладав. Це все його таємний радник. Він вирішив, що лицарі охочіше на бій кинуться, коли таку потвору побачать... Тато, навпаки, обурювався. Він, знаєте, не раз мені розповідав про вас. І які ви гарні вірші пишете.

– Так і казав: гарні?

– Еге ж. Казав: куди нашим віршомазам! Раніше, коли хочете знати, взагалі жодних віршів терпіти не міг. Тримав при собі кількох кобзарів лише для годиться, бо ж такий звичай. Мало що – гості приїдуть чи так яке свято... А тут, дивлюся, ходить по саду й декламує. А то, було, сяде з кобзарями і до вашого вірша мелодію підбирає.

– Та йдіть!

– Ви й не думали – правда? – що так вплинете на нього?.. І не лише на нього. Ваші пісні вже й дівчата на вечорницях співають.

– Видно, я недаремно жив. Хоч щось та зостанеться.

2

Лицарі знову обговорювали достоїнства та недоліки дракона. Найшляхетнішим серед них був таки Лаврін.

3

Дракон почув галас і зрозумів, що пора виходити. Опустив голову на могилу пустельника й поцілував камінну плиту. «Скоро я прийду до вас, і ми знову будемо разом», – прошепотів. Коли він помолився і встав, князівна спитала:

– Вже йдете?

– Пора.

– Боже, як це все безглуздо!.. Раптом подумала... що я ваш убивця. Не розумієте? Я – справжній ваш убивця. Якби не було мене, може, обійшлося б і без цього герцю... Довкола одна брехня. Щойно вийдете з печери, як мушу перевдягнутися в оці ось лахмани. Так-так, адже я

не на бенкеті була, а в лапах лютого дракона. Татуньо про все подбав. Оцю сукню, що на мені, повинна спалити. Тато її довго вибирав і вибрав таку, щоб не шкода було... І це ще не все! Ось пляшечка, бачите? В ній фарба червона. Кілька кривавих крапель – розумієте? – тут-там... кілька подряпин голкою... Зате яке враження! (...)

4

Дракон посунув з печери. Князівна витерла сльози і подумала, що й справді підозріло виглядатиме в цій сукні.

...Сукня догоряла, коли князівна помітила на могилі пустельника сувої жовтого пергаменту, був розгорнутий.

Коли осінній лист лаштується в дорогу	Але тепер ваш образ, Панно світла,
І гуси його кличуть за собою,	Як промінь, що крізь ночі проникає,
Коли туман вінчається з імлюю	Мені в очах притьмарених заквітнув
І поруч для розмов нема нікого,	І про щасливу днину пригадає,

Надходить смуток у плащі рудому	Коли були ми тільки вдвох на світі.
І переслідує уперто й люто,	Тепер я сам. Молюся і згасаю.
Влива у спогади гірку отруту	
І не дає розрадити нікому.	

– Це... невже це про мене?
Атрамент був свіжий.

Що зрозуміла панна, прочитавши вірш?

5

Лицарі вишикувалися до бою з драконом. Таємний радник привітав їх і запросив виступити перед лицарями дітей із патріотичними віршами. Потім прочитав список лицарів, допущених до бою. Не допущено було лише лицаря Кельбаса, який не мав джури.

(...) Заки лицарі молилися, радник пірнув у куці, а з них – у печеру, де зіткнувся ніс у ніс із драконом. (...).

– Що ж вам ще від мене треба?

– Небагато. Але мушу дещо підказати, бо ж ви молодий та нерозважний і ніколи на герці не були, правда? А це справа дуже серйозна... Отже, виходите з печери рівно о другій. Вій триватиме годину. Як почуєте дзвони – це буде знак, що пора вже й честь знати... Я вас дуже прошу дотримуватися регламенту, бо в нас тут все розраховано до хвилини. Готуються розкішні народні гуляння – кольорові грецькі вогні, паперові змії та ще різні заморські чудасії. Шкода, що ви цього не побачите. Але, з другого боку, бути головною діючою особою нинішнього дня – це честь велика. Мусите відчувати всю відповідальність, яка лягає на ваші плечі... До слова – ваші крила... Вони не декоративні? Ви можете літати?

– Звичайно.

– Ну й даремно. Літати вам суворо забороняється. Ми до цього, скажемо відверто, просто не готові. Мусите якось на землі собі ради давати. А то в нас народ, знаєте, допитливий. Подивиться, подивить-

ся котрийсь та й собі, чого доброго, злетіти захоче. А цього ніяк не можна допустити... То ви вже якось без крил, добре? Не хвилюйте уми, так би мовити... Ну, а з полум'ям у нас як? Видихаємо?

– Коли треба, то й видихаємо. (...).

Дракон заплющив очі й почав пригадувати свого першого вірша. Він знав, що це заспокоїть його. Бо й чого нервувати? Служба така в чоловіка – от він і колупає, як не пальцем, то словом... Але вірш не пригадувався, і змії розплющив очі. Чоловічок щось мовив, розмахуючи руками (...).

– Ну-у, нам ще й не таке відомо. Служба, хе-хе. Працюємо в поті чола... Але, бачите, справа делікатна. Князь хоче, аби ви піддалися панові Лавріну. Князівна воліє його джуру. А от я – єдина людина в цьому зачуханому князівстві, котра дивиться не поверхово, а вглиб. Цей пан Лаврін мені не дуже до вподоби. Більшу частину життя пробув за межами краю. Хто й зна, які там вітри в голові у нього.

– Мене це не цікавить.

– Ну, певно, після вас хоч потоп! Але хіба це позиція справжнього патріота?

– До чого тут патріотизм?

– Ну, ви ж бачите себе саме патріотом. Хіба ні? Адже ви пустельнику так і сказали, що йдете на смерть заради Люботина.

– Ви підслуховували наші розмови?

– Це не суттєво... Просто я маю цілком певні дані, що лицар Лаврін бере участь у бою лише із завзяття, а престол його не цікавить. А джура – шмаркач, не більше. Серед лицарів є достойніша особа – це пан Любомир з Золочева герба Когут. Цей герб у нього і на плащі, і на грудях, і на щиті. Запам'ятаєте!

Дракон переступив з лапи на лапу. Радник сахнувся на крок.

– Я розумію, що ви зараз про мене думаєте. Та варто вам усе ж зосередитись. Отже, що я пропоную... Ви... е-е-е... віддається лицарю Любомиру, а я за це обіцяю, що ваші рукописи будуть збережені належним чином. Авторство їхнє, звичайно, зостанеться в секреті. Бо одна річ убити дракона, а зовсім інша – поета. Тому шило з мішка в жодному випадку вилізти не повинне.

«А що як вилізе?» – всміхнувся змії, згадавши рондо-акростих, з якого кебетний чоловік може вчитати ім'я автора: «Дракон Григорій».

– Якщо я кажу «не повинне», то за свої слова відповідаю і такі штучки, як акростихи, у нас не проходять.

– О, ви ще й з рукописами моїми знайомі!

– Шановний, ви б перший мене мали за йолопа, якби виявилось, що я з ними не знайомий, хіба ні?

– Господи, як же ти допускаєш, аби вони ще й у душу мені лізли?

– В душу? Ну що ви! Не перебільшуйте. Хотілося, звичайно, і в душу, але що поробиш – тут ми не допрацювали... Словом, дивіться самі. Бо вся ваша розумова праця, так би мовити, плід невтомних трудів, може перетворитися на зграбну купку попелу, яку вітер з великою насолодою розвіє понад скелями... і не спокушайте себе думкою, що оце, розчавивши мене, вирішите проблему.

– Так, я навіть такого хроба, як ви, не можу розчавити, тільки не тому, що за вами стоїть з десяток тієї ж самої хробачні, а тому, що навіть ви для мене жива істота. Бо і вас колихала мати й співала колискову мовою, якою писав я. І тішилася, коли ви починали лопотіти якесь нове слово... А тепер вступіться. Нехай діється воля божа.

РОЗДІЛ VI

1

Нарешті дракон вийшов до людей.

(...) І дракон, перебрівши річку, став якраз навпроти пана Лавріна. Лицарі помчали на змія з усіх боків, а підскочивши ближче, задзенькотіли мечами по драконячій лусці. Мечі відскакували, мов од скелі, списи ламалися або, вигнувшись дугою, випорскували з рук невдатних нападників.

Не так це вже й страшно. Дитяча гра. Треба хоч для виду поборюватися з ними. Він почав ревіти й крутитись на місці, метляючи головою так, що збоку виглядало, наче він і справді борониться.

Тут і джури осмілили й собі, прискочили до змія та щосили загамселили мечами і топірцями. Нарешті й пан Лаврін пришпорив коня та пішов на дракона, але на відміну від інших не махав дурно мечем, а вибирав місце вразливе, гарцюючи під самим носом у чудовиська.

«Так, ну що ж – пора», – подумав змії і, вдаючи, наче від когось захищається, нахилив голову так, аби зручніше було поцілити його лицарю з голубою стяжкою.

Пан Лаврін помітив цей рух і замахнувся мечем, та враз відчув, що рука задеревіла, – драконове око, наче маленьке озерце, дивилося на нього таким розумним поглядом, і в оці блищала сльоза, а в сльозі грало осіннє сонце. Око дивилось і ніби підказувало – коли, я чекаю! Мурашки побігли по спині в лицаря, такого він не сподівався, щоб з'явилася жалість до змія. До змія, котрий вкрав князівну...

Юрба збуджено ревіла, багатоголосе «Рубай!» вдарило, наче велетенський птах, об груди скель і відбилосся луною. Вже й джура підскочив:

– Коліть, пане!

Але мить була втрачена, дракон одвів голову. (...)

Так повторилося декілька разів.

«Яка сила не дає мені заколоти його? – не міг опам'ятатися лицар, опускаючи меч. – Я, той, хто ніколи не відчував жалості у бою, рубав сарацинські голови, наче капусту, розм'як, мов баба, перед оком цього чудовиська. Це вже старість підступає до горла. На біса я в це вв'язався? Навіщо мені князівна, котра ніколи мене не любитиме? Навіщо мені цей дивний дракон, який боронить перед лицарями свого живота, а мені підставляє око, вразити яке може й дитина? Що він мені злого вчинив? Оно жива й здорова Настасія виходить з печери, оно пан Чурило із джурую вже мчать до неї. Все. Князівна врятована. Лишається тільки вбити змія, який не зробив їй нічого пога-

Художник І. Кацук

ного. А ця купа кісток і черепів біля печери і справді далеко не цьогорічна». (...).

– Руба-а-ай!!!

І лицар, заплющившись, навідріт рубає мечем у те око, в якому він наче у дзеркалі, та в цю мить налітає джура, бо терпець йому увірвався, і спис його з розгону впивається, мов жало оси, а голова драконова сіпається, і меч пролітає повз око, опускається на спис і перерубує його.

Дракон важко падає, голова його гупає об землю, і чи то причулося лицарю, чи й справді долинуло: «Дякую».

За що подякував дракон своєму вбивці?

Увесь натовп, який був, посипався з гори, князь, мов дитина, підстрибуючи, погнав щодуху й собі. Лицарі з'юрмилися біля голови дракона і наперебій пояснювали одне одному, як усе відбулось. Ошелешений джура весь час смикав свого пана за рукав і бубонів:

– Я не хотів... ви зволікали... а я й... списом...

– Все гаразд, – одмахувався пан Лаврін. – Може, воно й на краще.

– Ви не ображені?

– Та ні. Дай спокій.

– Не може бути! – Джура і сміявся, і плакав, усе ще не випускаючи з руки уламок списа.

Надбій князь.

– Молодець! Я знав, що ви! Герой!

– Та це не він! – почулося несподівано.

Князь отерп.

– Не він? Я ж сам... як він мечем... А хто?

– Ось, джура. Та покажись ти!

Князь глянув на хлопця, потім на спис, що стримів з драконового ока, і все зрозумів.

Весь Люботин святкував перемогу над драконом. Скоро справили й весілля джури та Настасі. А пан Лаврін зголосився допомогти князеві поховати дракона біля його вчителя, пустельника. Там і розповів князь панові Лавріну історію своїх взаємин із драконом.

(...) Князь із незрозумілої спонуки узяв та й розповів усе, як було, говорив, наче хотів сповідатись, в розповіді очищаючись від содіяного, говорив, уникаючи зустрічатися поглядами, а через те й не бачив, як міняється обличчя лицаря, як пальці його стислися в п'ястуки. Воевода поривався зупинити князя, але марно. Коли князь закінчив і зиркнув на лицаря, то страх засвітився в очах його – він не впізнав лицаревого обличчя, бо те, яке побачив, було налите люттю і болем.

– Якби я міг, – процідив лицар крізь зуби, – якби я міг, то з великою насолодою розчерепив би вам оцим келепом голову. Ви мені ненависні! Ви і весь наш задрипаний Люботин! Я проклинаю вас!

Як пояснити таку реакцію пана Лавріна?

Він рвучко обернувся й покинув остовпілого князя. Того ж дня сів на коня й, ні з ким не попрощавшись, виїхав з Люботина.

РОЗДІЛ VII

1

(...) Князь тинявся по палатах, проклинаючи дрижаки, і боровся з нудьгою. Останнім часом він уже не міг ізвладати з собою – постійно чогось бракувало, все довкола страшенно обридло і баглося чогось такого, що він і сам гаразд не усвідомлював, почував себе так, начеб нутро його вишкребли й зосталася тільки одна оболонка. (...).

Раптом зрозумів, чого йому бракувало, – розмов з драконом. Не міг уже ні з ким розвіяти своєї нудьги, і спогади про ті дні, коли він, щоб добитися свого, їздив у печеру та здружувався зі змієм, не відпускали його зі свого полону, бо ось, нехотячи, прив'язався до нього. (...).

Наступного ранку взяв бутель вина і три кубки, накинув на коня кожуха й виїхав з замку.

На галявині, оточеній скелями, було тепліше, вижухла мертва трава ледь-ледь ворушилася, наче волосся якоїсь велетенської істоти. Князь постелив кожух межі двома могилами, поставив на кожній по кубку й налив.

– Давайте, хлопці, вип'ємо, їдять його мухи... Осінь... така пора, що можна звар'ювати. Ненавиджу її... Ех, не слухайте мене. Це так... до слова прийшлося... А ви пийте, пийте... – вилив вино на могили і налив знову. – Тобі скільки вже? Вісім? О, та ти жеребець! Пий! Добре вино? Це мені з Волощини привезли... (...). Ех, що б я без вас, хлопці, робив? Такий цей Люботин, що й не поговориш ні з ким.

Пустельник кивав головою, а дракон замріяно дивився на небо, і ворушилися його крила, наче збирався злетіти.

І наступного дня знову приїхав князь. Цей день був препаскудний, пронизливий холод пробирав до кісток. Але пустельник і дракон уже чекали на нього.

– Га, бісова негода! Ви не замерзнете? – спитав у пустельника, який сидів на своїй могилі в одній довгій сорочці. – Візьміть мого кожуха. Не хочете?..

Дощ лив і лив, кожух під князем хутко промокнув, і весь він скоро вже був як хлющ, вода збігала по обличчю, по бороді, проте йому було байдуже, бо сидів з друзями.

– Скоро зима. Все замете, все вибілить. І душу мою вибілить або й так зоставить, якщо вона біла, га?.. Чому мовчите? Вам ліпше знати, чи біла в мене душа... Гей, Грицю, а втни якогось вірша, щоб аж.

І дракон почав:

В моїй душі хтось посадив осику.
На вивокклих від самоти горбах
Вона росте на чорнім полі крику
Така ж висока, як моя журба.

І бачу я в один похмурий день –
Замайоріла постать вдалині.
Невже до мене Юда йде,
Щоби повіситись в мені?

– Це ти про мене? – спитав сухо князь. – Ну, звичайно, про мене... От ти який! За що? Я ж хотів як ліпше. Для держави. Я врятував її...

– Якщо ви Юда, то я та осика, – зітхнув пустельник. – Я проник йому в душу і дав розум. Для чого? Невже тільки щоб загибель його була у сто разів болючішою? Навіщо я виховував у ньому розуміння краси і добра? Навіщо зробив з нього поета? Поети так тяжко вмирають, і нема їм на цьому світі місця, бо вони нетутешні.

– І я вмер... – сказав дракон. – І ви побачили – зло не від мене.

Пустельник витер долонею мокре обличчя:

– Я казав: не від нього зло... Воно в нас самих.

– Держава спала. Я мусив її розбудити, – аж застогнав князь.

– Але ви розбудили не державу, а лихі інстинкти... – сказав пустельник. – Це ще добре, як народ на цьому й заспокоїться. А як ні?.. Що буде, коли відчує, що йому замало смерті змія, бо зло ним не вичерпалося? Що буде, коли він кинеється шукати й інші джерела зла? Чи всі вони будуть справжні?.. Одного дракона на всю державу замало. Де взяти ще стільки драконів, аби кожен з нас мав кого розіп'ясти? Де взяти стільки іуд, аби мали на кого перекласти провину? Коли народ не має кого проклинати, сили його підупадають. Боже! Пошли нам драконів! Не обділи нікого, навіть юродивого! (...).

Прокоментуйте ці слова пустельника.

Князь відчув, що там, де в його душі була раніша сліпуча яснота, царювала тепер темрява, як і тут, над водою... Всю ніч біснувалася сльота, всю ніч кипіла вода на галявині, мов одна роз'ятрена рана, всю ніч гупало велетенське зболіле серце і розпачливо скрипіли дерева на скелях.

А як та ніч проминула, дощ ущух і затихло все, а вгорі світанок розцвів і заблищав на воді самоцвітами, небо очистилося й осіннє сонце – бліде й змарніле – вистрілило проміння понад світом.

Але князь уже його не бачив.

«ЧИНИТИ ДОБРО НАБАГАТО ВАЖЧЕ»

Повість-казка «Місце для дракона» написана, як ви вже зрозуміли, зовсім незвичайно. От ви вже й познайомились – перед вами друг самотника Григорій – поет, мислитель і... дракон. Хоч часом він мріє стати метеликом та літати серед квіток. Добро і зло у Винничука немовби помінялись масками – люди стали драконами, а Грицько-дракон більше людина, ніж самі люди. Отож чи буде щасливим поет, чия душа літає попід хмари, серед законів нашого світу? Чи знайдеться місце драконові-метелику серед придворних інтриг, королівських змов, лицарських поєдинків і боротьби за принцесу та Люботинське королівство?

У книзі Юрія Винничука «Місце для дракона» все перевертається з ніг на голову: дракон зовсім не лютий і кровожерливий хижак, що поїдає молодих і вродливих дівчат, а добрий травоїдний мрійник та романтик. Тішиться метеликам, пише вірші та читає Біблію. Біля його печери замість людських останків милують око доглянуті клумбочки мальв, а своє полум'яне дихання він спрямовує тільки вгору – щоб не нищити природу. А найцікавіше, що дракон, він же Грицько, пише вірші.

Лише одна річ залишається незмінною: у світі й досі діють «драконачі закони». Традиції, мислить володар, у князівстві якого миролюбно живе дракон Грицько, зобов'язують будь-що вбити дракона. Тож князівські посланці скликають лицарів із усіх усюд, проте, зібравшись до купи, відважні лицарі... роз'їхались, адже «лютий хижак» і гадки не мав з кимось боротися, щоб була не завдати нікому шкоди.

Ось така несподівана зав'язка Винничукової повісті-казки. І саме це одразу привертає увагу, змушує замислитись. Далі, як за сценарієм, розпочинається підступна гра на людських, тобто на драконачих, емоціях: князь усе частіше навідується до свого буцімто друга дракона й розповідає про свої клопоти через нього. М'якосердий Грицько, він же «кровожерливий» дракон, погоджується битися з лицарями, щоб догодити князеві.

«Життя володаря не варте й одного рядка поета», – розпачливо промовляє Грицькові його наставник і вчитель, самотній старий пустельник. – «Навіщо я виховував у ньому розуміння краси і добра? Навіщо зробив з нього поета? Поети так тяжко вмирають, і нема їм на цьому світі місця, бо вони нетутешні».

Продовжуючи демонструвати весь парадокс того, що відбувається, автор укладає в уста дракона не менш парадоксальну прощальну молитву.

Але чи принесло вбивство дракона спокій та мир у князівство? Ні, воно лише пробудило лихі інстинкти. Що станеться, коли народіві

буде «замало смерті змія, бо зло ним не вичерпалось? Що буде, коли він кине́ться шукати й інші джерела зла?... Одного дракона на всю державу замало. Де взяти ще стільки драконів, аби кожен з нас мав кого розіп'ясти? Де взяти стільки їд, аби мали на кого перекласти провину? Коли народ не має кого проклинати, сили його підупадають. Боже! Пошли нам драконів!» – роздумує автор.

Як ви розумієте ці міркування автора?

Цей твір можна назвати не просто казкою, а повчальною притчею. Адже його герої вчать нас багатьом речам. Лицарі виявляються зовсім не лицарями, і не має значення, що на них справжні яскраві обладунки. Люботинський князь, який має дотримуватися справедливості й бути взірцем для своїх підданців, виявляється зрадником. І зраджує він найсвятіше – довіру, дружбу. Князівна, шлюб з якою допомагаються лицарі, думає лише про себе.

Тільки мудрий пустельник та лицар Лаврін виявилися справжніми людьми, які усвідомили, що насправді відбувається.

Хочеться, щоб вам теж було зрозуміло: у цій повісті-казці автор намагався донести до нас дуже важливу істину: справжньому поетові важко вижити в суспільстві, де панують інтриги, облуда, несправедливість, самодурство, зрада.

Звісно, це казка. Справді, несподівано, що звичний для тебе, як і для всіх мешканців Люботинського князівства, дракон виявився дивним створінням – добрим, лагідним, щирим, милосердним. І він таки змусив людей усвідомити свою перед ним провину. Щоправда, не всіх.

Хто, на вашу думку, усвідомив свою провину, а хто – ні? Прочитуйте відповідні уривки.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

Повторюємо

1. Кого ви вважаєте головним героєм твору?
2. Хто з лицарів, на вашу думку, має справжні риси та якості лицаря, а хто – ні?
3. Чому Люботинський князь хотів смерті дракона?
4. Хто був справжнім другом дракона Григорія?
5. Які людські якості, на вашу думку, має Настася, донька князя?

Міркуємо

1. Поміркуйте, чому дракон Григорій став саме таким, а не звичайним драконом-людоджером, відомим вам з інших казок.
2. Чи сподобались вам написані драконом вірші? Що саме в них зворушило вас?
3. Хто з героїв повісті викликає у вас повагу, а хто – осуд і відразу?

4. Опишіть битву з драконом. Що в цьому описі вам найбільше сподобалось і чому? Прочитуйте відповідні уривки.
5. Чого саме бракувало князеві після смерті дракона? Чи усвідомив він, що вчинив? Аргументуйте свою думку.

Аналізуємо

1. Жертвою яких саме традицій і забобонів став дракон?
2. Поясніть, чому пустельник не бажав учити дракона читати. І чому все ж навчив? Чи правильно він вчинив, на вашу думку?
3. Чи стала Настася справжнім другом дракона? Доведіть свою точку зору.
4. Порівняйте героїв повісті – пана Лавріна та його джуру. Кому з них варто надати перевагу і чому?
5. На вашу думку, це сумний чи розважальний твір? Доведіть свою думку за допомогою відповідних цитат.

Дискутуємо

1. Чи міг Люботинський князь поламати традицію, задля якої лицар мусив убити дракона?
2. Як ви зрозуміли крилатий вислів «убити дракона»?
3. Чому цю повість можна вважати притчею?
4. Хто з героїв твору наймудріший? Чому ви так вважаєте?
5. Чого вчить цей твір? Хто для вас лишився після його прочитання героєм, а хто – злочинцем?

ТВОРЧІ ЗАВДАННЯ

А хочете спробувати переселити дракона Григорія в наш час? Придумайте сучасний варіант цієї казки. Що відбувалося б із цим симпатичним драконом-поетом, якби він жив поряд з вами?

Влаштуйте конкурс на кращу нову історію життя дракона – прочитайте свої казки учням молодших класів, і нехай вони, як незалежні експерти, оберуть переможця – того, чия казка їм найбільше припаде до душі.

ДІЗНАЙТЕСЯ БІЛЬШЕ

Сьогодні не я вам, а ви мені спробуєте розповісти, яким є наукове підґрунтя казок про драконів. Зверніться до спеціальної літератури, учителя біології, Інтернету. Підготуйте спеціальну доповідь на тему: «Драconi реальні й казкові».

ЛІТЕРАТУРНА П'ЯТИХВИЛИНКА

Упродовж п'яти хвилин згадайте якнайбільше назв казок (українських та інших народів) про драконів. Переможцем стане той, хто згадає і встигне записати найбільшу кількість назв таких фольклорних творів.

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ ДО РОЗДІЛУ «З УКРАЇНСЬКОЇ ПРОЗИ»

У завданнях 1–7 виберіть одну правильну відповідь.

1. Якої події не було в повісті «Дорогою ціною»:

- А втечі від пожежі в плавнях
- Б зустрічі з циганською родиною
- В поединку з панськими прислужниками під час втечі з села
- Г переправи через Дунай

2. Знайдіть серед поданих помилкове твердження:

- А подружжя – Остап і Соломія – уособлювало прагнення українців до свободи
- Б циганська родина, до якої потрапили герої, займалася грабіжництвом
- В Іван Котигорошко виявився справжнім другом Остапа й Соломії
- Г багатьох українських утікачів вабила Задунайська Січ

3. «Ніч перед боєм» О. Довженка за жанром:

- А поема
- Б гумореска
- В повість
- Г оповідання

4. Оберіть правильне твердження:

- А герої твору «Ніч перед боєм» – діди Платон і Савка
- Б події у творі О. Довженка відбуваються під час битви за Севастополь
- В «Ніч перед боєм» Довженко написав, перебуваючи в евакуації
- Г «Ніч перед боєм» – автобіографічне оповідання

5. Якого з героїв немає в повісті Н. Бічуї «Шпага Славка Беркути»:

- А Юлька Ващука
- Б Валі Біленко
- В Лілі Теслюк
- Г Євгена Павловича

6. Яка характеристика не відповідає героєві оповідання В. Дрозда «Білий кінь Шептало»:

- А «Справжнє місце йому не тут, хтозна, де він може опинитися завтра»
- Б «Коли вже бути відвертим до кінця, то він соромився упряжі...»
- В «Ні, він не бунтував, не ліз під батіг...»
- Г «Він гарцював на залитім різноколірними вогнями помості...»

7. У повісті-казці Ю. Винничука «Місце для дракона» героя звать:

- А Грицько
- Б Геннадій
- В Георгій
- Г Гензель

У завданнях 8–9 до кожного рядка, позначеного цифрою, доберіть відповідник, позначений буквою.

8. Установіть відповідність між героєм та автором твору:

1 Радуга	А Н. Бічуга
2 Пан Лаврін	Б Ю. Винничук
3 Степан	В О. Довженко
4 Настка	Г М. Коцюбинський
5 дід Савка	Д В. Дрозд

9. Установіть відповідність між проблемою, порушеною у творі, та назвою твору:

1 проблема морального уроку в часи воєнного лихоліття	А «Місце для дракона»
2 проблема вміння зберегти власну індивідуальність	Б «Білий кінь Шептало»
3 проблема боротьби добра і зла, вірності й зради	В «Ніч перед боєм»
4 проблема волі людини і можливості її досягнення	Г «Дорогою ціною»
5 проблема стосунків батьків та дітей	Д «Шпага Славка Беркути»

У завданнях 10–14 запишіть відповідь словом, словосполученням або реченням.

10. Центральний мотив твору М. Коцюбинського «Дорогою ціною» –

_____.

11. Шептало повернувся до стайні, тому що – _____

_____.

12. Для характеристики головних героїв свого оповідання «Ніч перед боєм» Олександр Довженко використав такі художні засоби:

_____.

13. Наймудрішим героєм повісті-казки Юрія Винничука є _____, тому що _____

_____.

14. Славко Беркута не бажав доводити свою невинуватість через те, що – _____

_____.

Розділ 5 **УКРАЇНСЬКИЙ ГУМОР**

Сміятися не гріх над тим, що видається нам смішним.

Народне прислів'я

Сміх – велике діло: він не віднімає ні життя, ні маєтку, але перед ним винуватець – як зв'язаний заєць.

Микола Гоголь

Треба любити людину. Більше, ніж самого себе. Тоді тільки ти маєш право сміятися. І тоді людина разом з тобою буде сміятися... із себе, із своїх якихось хиб, недоліків, недочотів і т. д. І буде такий дружний, такий хороший сміх... Той сміх, що не ображає, а виліковує, виховує людину, підвищує...

Остап Вишня

А нині на нас з вами чекає знайомство з веселою і дотепною повістю Валентина Чемериса.

ВІТЬКА + ГАЛЯ, АБО ПОВІСТЬ ПРО ПЕРШЕ КОХАННЯ

(Скорочено)

ЧАСТИНА ПЕРША. ДУЕЛЬ

Стрілялись ми.

Баратинський

Ех Вітько, Вітько!..

25 липня 1964 року в селі Великі Чаплі мала відбутися незвичайна подія: о сьомій годині ранку Вітька Горобець буде стрілятися на дуелі з Петром Білим за селом, біля третього колгоспного ставка. (...).

Умови дуелі:

1) Дистанція – 12 кроків.

2) Зброя – вогнепальна.

3) Право першого пострілу – Вітька Горобець.

4) Секунданти: Федько Котигорошко (старший) та Юрко Гречаний. (...).

– Мені пора, – зводиться Федько, підтягуючи штани. – На жаль, я не можу з тобою провести останню ніч. А ти в цю ніч не спи.

– Чо-чого це? – удає спокійного Вітька.

– Так належить, – розводить Котигорошко руками. – Я читав у романах. Перед дуеллю герой мусить усю ніч ходити по хаті і думати про даму свого серця. (...).

Вітька, залишившись сам, зітхає... Може, це остання його ніч? Може, завтра лежатиме він біля ставка з простреленими грудьми і над ним у жалобі схилятимуться три плакучі верби?.. ех, ліпше не думати таке проти ночі... та все ж він стає у позу і з пафосом, – а це значить, що на все горло, – декламує... (...).

– Вітька? – чується насмішкуватий батьків голос із-за тину. – Чого ти ото проти ночі виєш?.. Ану, марш спати.

Робити було нічого, і Вітька понуро поплівся до хати.

«Ех, – думав він, – яке безкультур'я! Людина, можна сказати, смерті в вічі дивиться, а їм – чо-чого виєш?». (...).

Вітька не встиг заперечити, як мати поставила діагноз:

– Точно, живіт болить. Постривай, я хутенюко нагрію...

І Вітька Горобець, мужчина з життєвим стажем в чотирнадцять неповних років, мирно захропів на всю хату з піском на животі, та так, ніби не йому завтра доведеться із зброєю в руках ставати до бар'єра та цілитися в Петра Білого... (...).

Чому Вітька не розповів батькам про причину свого безсоння? А чи треба такими переживаннями ділитися з батьками?

Ну що з того, що Галька хитро поводи́ла тебе за носа, а тоді безжалісно відхилила твоє перше кохання, гарячіше за найгарячіший

вогонь, і надала перевагу іншому? Звичайно, радіти тут немає од чого, але й відчаюватись та ставати до бар'єра – теж... І взагалі, коли ти, Вітько, встиг закохатися у Гальку? Ну, подумай, коли? Ви ж разом росли, ще й дружили в дитинстві. (...). І раптом в один чудовий день ти зовсім-зовсім іншими очима глянув на свою товаришку з довгою косою. На свою біду ти побачив, що в неї гарні чорні очі-оченята, такі жваві, й такі привабливі, і такі бездонні, що прямо диво дивне, як ти міг раніше на них дивитися і не бачити їх?.. Як ти міг раніше не бачити, що в неї тоненька шия і маленькі груди, важкі коси й довгі, примхливо вигнуті брови, тоненька, немов вирізьблена, фігурка й чарівна посмішка, що вона вся струнка, весела й швидка, як вогонь на сухій соломі?

Ну, побачив, що вона гарна. Але нащо ж було так закохуватись? Щоб почалося твоє велике страждання? І до чого ж ти достраждався? До дистанції в дванадцять кроків? До команди: «Вогонь!». Ех, Вітько, Вітько, гаряча твоя голова!.. (...).

Своїми переживаннями Вітька вирішив поділитися зі своїм другом Федьком Котигорошком. Федько завдяки сестрі-бібліотекарці багато читав, навіть дорослих книжок, і вважав себе неабияким фахівцем у питаннях кохання.

Вітька зізнався приятелеві, що покохав Галю Козачок аж до смерті, а Федько порадив товаришеві негайно освідчитись коханій. Для цього вірний Вітьчин товариш вирішив написати серенаду, якою Вітька вразив би кохану.

Вірш було придумано.

*(...). Дорогая Галю,
Я тебе кохаю.
Серце в грудях б'ється
І до тебе рветься.
В жилах кров вирує –
І любов мою нуртує.
Світ мені не милий,
І не милі ріки.
Сам стаю я не свій,
ти моя навіки,
Я навіки твій.*

Чи сподобався вам цей вірш? Чому?

– (...). І що я мушу робити з цією серенадою?
– Тю! – здивувався Федько. – Та це ж простіше простого. Ти мусиш її проспівати. На даному етапі! І діло в шляпі, як казав наш завмаг, коли продав з-під прилавка фетрові капелюхи.

Вітька нічого не міг уторопати:

– Але де співати? (...).

– Ясно, що біля Галиної хати. Під самісіньким вікном, щоб серенада її за саме серце взяла... І будь здоров! Це ж простіше простого. (...).

– Але ж я навіть співати не вмію.

– Це вже гірше, – зітхнув Федько. (...).

– Брешу!.. Я можу співати: «Чижик-пижик, де ти був?».

Федько досить авторитетно зауважив:

– З таким репертуаром даму свого серця не завоюєш... Чижик-пижик... Сам ти чижик! Серенаду про любов треба співати, а не про чижика... ти ж не милостиню просиш, а серце дами своєї завойовуєш! (...). Не падай духом. Щось зараз придумаємо. Бо що б там не було, а Галю Козачок треба вкручувати. Покоряти на даному етапі, як каже наш міліціонер. (...). Вище голову, Вітько!.. Я допоможу тобі співати! (...).

– Ур-ра! – вигукнув зрадлий Вітька. – Я тобі вірю! Починаймо! Сьогодні ж підемо до Галі під вікно!

– Стривай, – спинив його Котигорошко, – до співів потрібна ще й гітара, сомбреро і місячна ніч.

Як гадаєте, Федько справжній друг чи тільки вдає такого із себе?

І куди тільки техніка дивиться!..

Гітару Федько позичив у сестри-бібліотечкарки, замість сомбреро Вітька вирішив використати старого бриля з житньої соломи, який стирчав на опудалі в городі діда Свирида. З місячною ніччю було гірше: пішов затяжний дощ. Федькова сестра з дідом Свиридом посилено шукали свої речі, а дощ, як на зло, не вщухав. І от нарешті на небі з'явився молодик.

Серенада

Прийтелі прийшли з гітарою до хати дівчини.

– (...) Задирай вище голову, щоб бриль не сповзав, – порадив Федько. – Трохи завеликуватий, та нічого... І гітару візьми як треба.

– Так я ж гра-грати не вмію, – в останню мить згадав Вітька.

– Бренькай, як зможеш, відступати вже нікуди, – знайшов вихід Федько. – Хто опівночі буде дослухатися, як ти граєш. Головне, аби в тебе душа співала! Аби серце грало!.. (...).

Вітьчина рука смикалась на струнах, але серенада, як на ту біду, геть-чисто вилетіла з голови, і він беззвучно позіхав розкритим ротом:

– Дорогая Галю, я тебе кохаю... – з-за спини підказував Федько. – Та чи тобі мову відібрало? Співай швидше, бо так ми всю ніч тут проволочимось!

Вітька зажмурився і – наче з мосту у воду стрибав – щодуху загорлав: «Дорогая Галю, я тебе кохаю. Серце в грудях б'ється і до тебе рветься...».

– Тю, тю! – злякано закричав позад нього Федько. – Соловейком треба заливатися, а ти ревеш, як бугай Кордебалет!

Соловейком Вітька заливатися не міг, а тому й далі кричав під тином скільки було сили: «В жилах кров вирує і любов мою нуртує...».

– Ніжніше, задушевніше, на даному етапі, – коригував Федько спів свого друга. – Ти ж не граків лякаєш на городі, щоб кукурудзиння не висмикували, а даму свого серця із хати викликаєш!

Вітя спробував було ніжніше, але вийшло голосніше. Тим часом десь закудкудахкали кури, злякано гавкнув собака... та Вітька, уві-

йшовши в раж, нічого не чув, а горлав далі свою серенаду. Зненацька рипнули двері і на ганок хтось вийшов.

– Галя вибігла... – прошепотів Федько. – Таки взяло... тепер не підкачай... Піддай сердечного жару... Щоб вона, як лід на сонці, розтала...

Вітька, сам себе оглушуючи, піддав жару (...).

– І яка воно трясця виє серед ночі під хатою?! А бодай йому поза-кладало!! Сірко, Сірко, та хоч гавкни, іророва душа! Я в хаті не знайду місця, а він у будці хропе! А ті виють під бузком, як на погибіль!..

– Тю! Та це ж баба Хівря! – злякано крикнув Федько. – Ми переплутали хати й бабі серенаду співали! Тікаймо!.. (...).

Чому хлопці заплуталися вночі в рідному селі, знайомому з дитинства?

Тоді хлопці вирішили надіслати вірш у газету, щоб його надрукували і Галя все зрозуміла.

«Шановний товаришу Горобець!»

Хлопці не могли дочекатися листа з редакції. Аж одного разу стріли Галю, яка влітку підробляла листоношею. Вітька засоромився, а Федько мимоволі відкрив Галі таємницю – розповів, у кого закоханий Федько. Галя зраділа, бо їй самій подобався Вітька. Просто хлопцеві явно бракувало спостережливості, щоб те помітити.

Нарешті Галя віддала Федькові листа з редакції. Лист їх розчарував: замість схвального відгуку, літературний консультант редакції порадив їм писати твори на актуальніші теми, зокрема про боротьбу з довгоноси-ком, який знищує врожай.

Зілля, що приворожує...

На другий день сталася ось така подія, варта того, щоб її записати до історії Вітьчиного кохання.

Читаючи «У неділю рано зілля копала», Федько Котигорошко зне-нацька ляснув себе по лобі й голосно вигукнув:

– Дурень!.. І як же я про зілля забув? Ай-ай!.. Приворожують треба Галю на даному етапі! Щоб не Вітька за нею сохнув, а вона за ним засихала. І перемога буде за нами. Ур-ра!..

І повеселілий Федько чимдуж покурів вулицею за поміччю до баби Векли, котра добре зналася на травах і лікувала зіллям від усіх хвороб, в тім числі і від сердечних.

«З цього б і треба було починати, – думав Федько дорогою. – А ми вірша в газету слали! Та баба Векла зараз такого зілля дасть, що Галя по самі вуха закохається у Вітьку... Бігатиме за ним, як тінь за хмарою в ясний день!..».

Баба Векла саме годувала курей у дворі. (...).

– Бабо Векло! – вкрай був обурений Федько. – Та я ж за поміччю до вас примчав... Людина, можна сказати, гине, а ви – тю-тю... Дайте хутчіше зілля, щоб приворожити Галю Козачок до Вітьки Горобця!

А ви вірите у приворотне зілля? У те, що можна щось зробити людині без її згоди на те за допомогою трав, ворожінь, чар?

– Гась?... – баба Векла відігнула край вигорілої на сонці хустки і виставила маленьке вушко. – Ворожить? (...).

– Та чи ви, бабо, зовсім оглухли? – ледь не зірвав голосу Федько. – Кажу вам ясно: одну даму треба приворожити до одного... Ну, кавалера, чи що... Щоб вона втріскалась у нього. Щоб сохла за ним день і ніч... Ну що ж тут не ясного? Дайте пошвидше зілля – і ділу кінець. Бо в мене від цього крику аж живіт заболів! (...).

– Коли живіт, то ходімо в хату, добрий молодець.

Спираючись на ціпок, стара пошкутильгала до хати, Федько нетерпляче задріботів за нею. Коли переступив поріг і вдихнув духмяні пахощі трав, то здалось, що потрапив на луки. Всюди – на вікнах, на лаві – лежали пучки трав, висіли, позатикані за сволок, виглядали з-за коминів, з усіх кутків... У Федька аж голова закрутилась від пахощів. (...).

Стара довго перебирала то один пучечок, то інший, ходила в хижку, там шаруділа і нарешті принесла глиняний кухлик з якоюсь зеленкуватою рідиною, що пахла запашним чаєм.

– Пий, добрий молодець! (...).

– А зілля? – витріщився Федько. – І що, подіє?..

– Гась?..

– Тьху!.. Скільки вам кричать? Живіт уже болить від крику!

– Зілля від живота ти вже випив...

– Ой, що ж ви нарobili, бабо? – Федько аж за голову вхопився. – Та не мене треба було приворожувати... (...). А Гальку Козачок до Вітьки Горобця! Та я ж вам ясно сказав, що ж ви переплутали?

Але тут негадано в животі Федька так забурчало, що він, тільки ойкнувши, кулею вилетів з хати... Так і закінчилася історія з зіллям... Того дня Федько, раз у раз хапаючись за живіт, бігав у бур'ян та все бурчав, що глуха тетеря переплутала зілля. (...).

Чи не видається, що баба Векла провчила Федька?

Федько готує агресію

За день хлопці вирішили здійснити ще одну «атаку» на Галю. Федько склав любовного листа від імені Вітьки. Лист був написаний високим стилем, аж Вітька нічого не второпав. Але йому здалося, що лист написаний красиво, він «забиває дух», і Федькові було доручено доставити листа Галі особисто до рук. Вітька заприсягнувся ніколи не забути дружньої допомоги Федька. У листі Галі призначалося побачення.

Діалог про підготовку до штурму

Федько віддав Галі листа, вона була вражена прочитаним і призначила Вітькові «рандеву». Що це таке, хлопці не зрозуміли, але вирішено було йти.

Федько дав другові цілий ряд порад, як поводитися на побаченні. Ключовою була порада: якщо з'ясується, що Галя кохає Вітьку, називати її лагідними словами, якщо ні – то «зміюкою лукавою».

На перший погляд, Вітька повинен був би ніби й зрадити, адже Галя сама призначила йому перше побачення. А він насправді просто злякався.

На голгофу!

І пішов Вітька Горобець на перше побачення до Галі Козачок, як на страту. Ой, та й довга ж дорога! (...).

Тетяна Яблонська. Юність

– Ну, гляди ж, Вітько! Повертайся з щитом або на щиті! – Сів Федько край дороги, підпер голову руками і, дивлячись услід Вітьці, важко зітхнув: ой, прийдеться ж колись і йому йти по цій дорозі на свою голгофу чи у свій едем!.. І в Федька аж похололо всередині. «Яка тільки доля нещасна в мужчин, – сумно думає він, – і чого дівчата не йдуть до нас самі?..» (...).

Вітька уже минає хвіртку, як раптом дзвінке, веселе:

– О! Вже й на нашій вулиці орли літають!..

Чи рада була Галя бачити Вітьку?

І на воротах – Галя. Ні, не Галя, а ясне сонце. І Вітька в першу мить зажмурюється од дівочої посмішки.

– Добри вечір! – гойдається Галя на воротах. – Дозвольте поцікавитися, куди це ви путь-доріженьку тримаєте і які думи оповили ваше ясне чоло?

– Та-а... – зам'явся Вітька. – Я... е-е... прогулююсь. Свіжим повітрям дихаю.

– А я й не знала, що біля мого двору таке свіженьке повітрячко!

О Галько! Та хоч не вбивай хлопця так одразу і так наповал! Ну, дай же йому опам'ятатися, пожалій його.

– Залітай, орлику! – ще ширше відчиняє Галя хвіртку. – А я думала, що ти замість себе Федька пришлеш.

Тягнувши ноги, Вітька заходить у двір. Нічого поки що не бачить. (...).

Вітька сідає на лавочку і все ж залишається рівним і високим. Галя теж присідає на краєчок. Перше хвилювання потроху зникає. До хлопця знову повертається здатність мислити, говорити.

– Яка сьогодні гарна була погода, – нарешті каже він.

– Авжеж, гарна, – згоджується дівчина. – Як у холодку лежати, то навіть дуже гарненько, а я поки пошту рознесла, думала, згорю на сонці.

І тут тільки Вітька помічає, що у дворі повно квітів, різнобарвних, запашних. Тут айстри, жовті гвоздики, висока рожа, чорнобривці, нагідки, черевички, майори; нічні фіалки вже починають несміло розкривати свої ніжні пелюстки...

– Ти лю-любиш квіти? – чомусь пошепки питає хлопець.

– Лю-люблю, – також пошепки відповідає дівчина.

Вітька скошує очі і бачить близько себе тоненьку дівочу шию з маленькою синьою жилкою. Та жилка швидко-швидко пульсує. Потім його погляд надibuє традиційні дівочі ямочки на рожевих засмаглих щоках з ледь помітним ніжним пушком біля вух, ще вище Вітька бачить тонку брову, мов крило чарівної птиці...

Галя нараз повертає до Вітьки обличчя з очима, повними сміху і ще чогось невловимого, од чого радісно стискається серце, з напіввідкритим маленьким ротом – і хлопець мало не задихається... Яка ж вона гарна!.. Куди він раніше дивився, куди?.. о сліпець!.. о великий сліпець!.. І добре, що хоч вчасно прозрів!

«Пора вже зітхати», – спохвачується хлопець і, набравши побільше повітря в легені, натужно зітхає. Потім скося дивиться на дівчину. Подіяло чи ні? Та Галя щось продовжує розповідати про свою пошту. Тоді Вітька вдруге зітхає, ще натужніше, але Галя, як і раніше, не помічає. (...).

– Галю!.. – наважився він і, глянувши в її чорні бездонні очі, у яких спалахнули вечірні зірніці, полетів немов у космічну глибіню. – Галю...

– Що, хлопчику? – Галя покуйовдила його білявий чубчик. – Скажи Федьку, щоб більше не писав таких посланій, я все-таки ще хочу жити.

– Галю... Я... – Вітька наважився і взяв її за руку. – Я...

Дівчина ніби й чекала цього.

– Ой, забула! – схопилася. – Мені ж треба повну діжечку води натягати. Ой, дасть мені мама, як прийде. Може, ти хоч відеречко витягнеш, орлику?..

– Та я! – зривається на ноги Вітька. – Для тебе хоч цілий океан!

– Мені не океан, а діжечку, Вітюньчик.

Так і сказала: Вітюньчик. Та хто ж на Вітьчиному місці після такого слова не буде носити воду? Та після такого слова можна всі океани долонями вихлюпати! Вітька хапає відро і мчить до колодязя.

– Діжечка біля сараю, Вітюньчик! – кричить навздогін Галя. – Щоб повну натягав, а я скоро повернуся!..

Діжечка виявилася здоровенною бочкою, відер на тридцять, але що вона означає в порівнянні із словом «Вітюньчик»? І Вітька заходився з такою енергією і таким запалом носити відра, що й землі під ногами не чув. Правда, після десятого відра запал трохи пригас, і хлопець, сівши передихнути, з жалем подумав: чого було не запросити на таке рандеву й Федька. І тільки подумав, а Федько вже із-за воріт виглядає і пошепки запитує:

– Ну, як?

Удвох робота пішла значно жвавіше. Федько витягував відра високим скрипучим журавлем, удвох виважували його на зруб, Вітька виливав у «діжечку». Так витарабанили і вилили ще п'ятнадцять відер води.

Про що свідчить вчинок Федька?

– Я й не підозрював, що кохання таке важке, – зітхав Федько, тягнувши двадцять відро.

Через годину, коли приятелі, стомлені, мокрі, із стогоном доливали останнє, тридцять третє відро, у двір впурхнула Галя і весело заторохтіла:

– Ой, спасибі вам, хлопчики! Приходьте ще й завтра на рандеву, я буду рада-радісінька!..

Федько скоса поглянув на діжку й здригнувся.

Спали хлопці як мертві. Вітька всю ніч бурмотів: «Тягни, тягни, Федько, та не хлюпайся!..».

О зміюко лукавая!!!

Другого вечора Вітька рубав дрова у Галі Козачок. А що він мав робити, коли, прийшовши на своє друге побачення, застав дівчину за прозаїчним рубанням дров. Не міг же він сидіти склавши руки і спостерігати збоку, доки Галя впорається з цим нежіночим ділом?

– Спасибі тобі, Вітюньчик! – заторохтіла, даючи хлопцеві сокиру. – А я думала, що замучуся з клягими дровами. Ти справжній мужчина, Вітюньчик!

І Вітька Горобець в одну секунду злетів на сьоме небо і затанцював там од радощів! Подумати тільки! Галя назвала його справжнім мужчиною! Та хіба хто відмовиться рубати дрова, почувши оці слова?

Галя, як і першого вечора, кудись зникла. Та Вітька того не помітив. Він рубав дрова, рубав натхненно, наче пісню співав. Сокира так і гуляла в руках, як іграшка, дзвеніла і, здавалося, теж співала.

Незчувся, як у двір зайшов Федько з кувалдою і двома клинами в руках.

– Як ти здогадався взяти? – здивувався Вітька.

– Бачив учора, що в неї дрова не рубані, – коротко відповів той.

Тетяна Яблонська.
Дівчинка з сачком

Яка риса Федька виявилася в цьому діалозі?

Робота закипіла. (...).

Аж раптом хлопці зацікавили й не повірили власним очам.

Городом йшла Галя, його Галя із сином чаплівського фінагента Петром Білим! Вона весело сміялася до нього, і Петро теж сміявся. Отой завжди прилизаний, напахчений одеколоном мамин синок, Петро Білий. Отой Петро Білий, ябеда і боягуз, хвастун і брехун, якого Вітька терпіти не міг. І до нього так привітно посміхалася Галя, його перша любов...

Вітька ворухнув похолоділими губами і не спромігся й слова сказати. Федько все ще непорушно стояв і високо над головою тримав кувалду. Був схожий на скульптуру молотобійця в Парку культури і відпочинку. Його погляд наче приріс до того городу. І в ту ж мить Вітька відчув, як сповзає із сьомого неба на грішну землю...

– О зміюко лукавая!! – нарешті повернув язиком у пересохлому роті. (...).

– Ну, ходімо, поки нам нової роботи не знайшли. На помилках, як каже голова колгоспу, ми всі вчимося.

Вітька вискочив з двору, наче окропом ошпарений. Тепер він уже спізнав усього: перше кохання, перше побачення і першу зраду. (...).

– Уб'ю! – раптом стис Вітька кулаки.

– Кого? – повернувся до нього Федько. – Коли Галю, то дарма. Чи ж винувата дівчина, що ми з тобою такі капловухі вродилися? Петро й води не носив, і дров не рубав, а, бач, одразу ж у город! А ми кувалдами гепали. Ні, коли бить, то, по-моєму, треба Петра. І побити добряче, щоб не посмів до Галі і в двір заходити. Може, ще і вдасться його відігнати. Бо жінки, як казав дядько Гаврило, визнають того, хто їх вкрутить.

– Я готовий! – сказав Вітька, засукуючи рукави. – Я йому покажу Галю! Він мене запам'ятає!

– Підожди, не гарячися, тут треба добре обміркувати. Можна Петра застукати в темному місці і...

– Я не злодій, щоб кидатися до нього вночі, – перебив його Вітька. – Якщо битися, то вдень і по-чесному. (...).

– Тобто на дуель? – задумався Федько. – Я читав, як на дуелі б'ються, і знаю правила. Оце буде по-благородному. А коли хочеш і зовсім бути благородним, то бери мене своїм секундантом.

– А зброя де?

– Ну, шаблук ми не дістанемо, а самопалів можна. Я ще підчитаю в Пушкіна про дуель, і Петрові боком вилізе Галя Козачок!..

От вам і все!

(...) Пора вставати, Вітю. Твій час настав.

А ти все ще спиш із гарячим піском на животі, закоханий мій мужчино чотирнадцяти неповних років, ти спиш останній раз перед дуеллю, спиш і... (...).

– Н-не-е хо-о-очу-у-у!!! – зненацька кричиш ти.

– То вставай, як не хочеш! Чого ти репетуєш, як тітка Марфа, коли в неї гроші на базарі витягли, – хтось каже голосом Федька Котигорошка. – А потім вона прийшла додому і знайшла гроші в себе під подушкою, в панчосі...

– Е-е... Г-га-а?! – Вітька закричав і схопився. – Що?

– Чого ти як самашедший кричиш? – Федько аж відскочив. – Вставай, пора вже...

– Що?.. Га?.. – важко дихав Вітька. – Мене вже убили?

– Ще ні, – утішає Федько і, підтягнувши штани, оптимістично закінчує, – але можуть... (...).

– Який гарний ранок, – зітхає Вітька.

– Як завжди перед смертю... – по-філософському каже Федько. – Трохи не забудь... Виходячи з хати, не озирайся, бо потім не повернешся назад... Носа не вішай і йди з гордо піднятою головою. Коли раптом що, ну, вгепують тебе, всі будуть казати, що він ішов з гордо піднятою головою в свою останню, так сказати, путь!

І вони пішли. На поле бою.

Які саме переживання полонили Вітьку перед дуеллю?

Вітька Горобець крокує попереду, як і годиться, з гордо піднятою головою (...). Федько позад нього шморгає носом.

– Ти чого? – не обертаючись, питає Вітька.

– Жа-жалко... – пхикає Федько. – А раптом тебе вгепує Петько? Він такий, що на все здатний.

– Будь мужчиною, – радить Вітька. – Якщо і загину, так на полі бою, як і подобає справжнім мужчинам!

– Я збережу про тебе світлу па-пам'ять у серці, – Федько витирає сльози і вмить стає по-діловому зібраним. – Значить, так... Давай швидше, бо Петька ще подумає, що ми злякалися... (...).

Дуель

Самопали вже заряджені.

Секунданти уточнюють останні деталі дуелі. (...).

– Противники, не дратуйтеся, бо вам ще треба стрілятися, – заспокоює старший секундант. – Дотримуйтеся правил дуелі. Я пропоную вам в цю останню, так сказати, історичну хвилину помиритися.

– Пішов ти к чорту з своїм мирінням! – вигукує Вітька. – Я першим покохав Галю, і вона перша звернула на мене увагу. І якщо Петро хоче миритися, то хай відмовиться од Галі!

– Ніколи в світі! – чвиркає Петро і береться руками в боки. (...).

Дуелянти звели самопали й націлили один на одного... Ще мить – і...

– Юрку! – звернувся Федько до Петрового секунданта. – Ану, відійди подалі од Петра, щоб, бува, й тебе не садонуло!..

Побілілий Юрко, хлопчина років дванадцяти, Петрів сусід, котрий, власне, й пішов у секунданти тому, що був винен Петру п'ятнадцять копійок, позеленів, позадкував, а тоді, щось дико крикнувши, чимдуж кинувся тікати до села, тільки штани залопотіли. Ніхто й слова не встиг сказати, як його вже не було. (...).

А потім утік і Петро.

– Боягуз! – застогнав Вітька і в ту ж секунду відчув, як його руку з силою рвонуло вгору... Ні, самопал не стрельнув, він вибухнув, наче бомба, вибухнув гулко, і клуб чорного кіптявого диму з вогнем вдарив Вітьці в обличчя. Щось з силою дзизнуло його по зубах...

Коли Вітька розплющив очі, розірваний, чорний од пороху самопал лежав долі і все ще димів. Гостро пахтіло порохом.

Обличчя пашіло жаром, а на зубах щось тріщало. Вітька сплюнув – і до ніг випав почорнілий од пороху зуб...

– На кий чорт здалася така дуель? – здвигнув він плечима. – Всі повтікали, а я собі зуб вигатив. (...).

– А де ж Петро? – озирнувся Федько. – Уже в раю?

– Боягуз він нікчемний, а не Петро! Хвастун заячий! Та зроду-віку не повірю, щоб Галя його покохала!

Прокоментуйте ці слова Вітьки.

– Але ж ми бачили їх разом? – розгублено кліпав Федько.

– Тут щось не те. Галя не могла покохати такого боягуза! – азартно доводив Вітька і відчував, що від цього йому трохи легшає.

– Вітько!!! – жахнувся Федько. – Тікай!..

Вітька рвучко оглянувся. До місця дуелі біг чаплівський міліціонер Грицько Причепка, котрий мав вуличне прізвисько Даний етап, і немилосердно сюрчав. Цього вже не було передбачено умовами дуелі. (...).

Щоб дати змогу секундантові втекти, Вітька повільно побіг у протилежний бік, перечепився, впав. Доки він зводився, підбіг зажеканий Причепка і схопив його за руку. (...).

– Я ось тебе сюркну по потилиці! – важко хекав Причепка. – Що це твориться?.. До чого ми... дожилися... на даному етапі?.. У Чаплях дуель. Заборонена ще при царю дуель! Із-за якогось... дівчиська... Два дурні, не досягши паспортного віку!..

– А ви не смійте згадувати Галю! – найжачився Вітька. – З мене питаєте, я головний зачинщик!

– Спитаємо, голубе, питаємо! – запевнив Причепка. – Подумати тільки! Вони стрілялися! І де? У Чаплях! У моїй дільниці, де навіть самогонників нема! Та це ж, на даному етапі, добре, що зубом відбився. А коли б голову... одірвало? Як би я мав реагувати? На даному етапі? Скласти акт про дуель? Прикласти до нього твою дурну голову? Як речовий наочний доказ? Дивіться, мовляв, до чого Причепка дослужився? За двадцять років! Бездоганної служби! В рядах міліції! На даному етапі! (...). Кроком руш, дуелянт!..

Арешт

Причепка замкнув Вітьку у старому сараї, куди прийшов і Петро.

– (...) Я не боягуз, я з повинною прийшов. А повинну голову не січуть. Це все ти винуватий, – Петро схлипував. – Ти перший викликав мене на дуель, і стріляв ти...

– А чого ж ти погодився?

– Так я думав, що це гра якась.

– Було б не лізти до чужої дівчини.

– Та я Гальки й бачити не хочу!

– Ах ти ж боягуз нещасний! Мало того, що з дуелі втік, так ще й дівчину ганьбиш? – схопився Вітька із стисненими кулаками. – Говори, чого ти з нею в кукурудзу ходив?

– Полов...

– Що-що?

– Кажу, що полов кукурудзу, – витирав сльози Петро. – Я тільки хотів позагравати з Галею, а вона мені сапу в руки – і в кукурудзу. Ну й довелося виполоти...

Вітька від несподіванки впав на солону і розреготався на весь сарай:

– Ха-ха-ха!.. Кукурудзу полов! Ха-ха-ха!..

– А ти дрова рубав.

– Це хоч чоловіче діло. Ха-ха! А ти полільницею був! От Галя здорово тебе провчила, щоб не ліз куди не слід. І виполов?

– Виполов. Вона прийшла й каже: «Дякую, тепер ти можеш іти додому». Ну, я й пішов.

Як дотепна Галя провчила недопугого кавалера?

– Ти, Петре, дурний, як сто пудів диму! Чого ж ти не сказав цього? Так ми б і не билися. А тепер... (...).

А потім прийшов міліціонер Причепка й почав виховувати хлопців. Але хтось знадвору несподівано покликав міліціонера.

(...). Вітька неуважно глянув услід Причепці і від несподіванки аж свиснув... Біля стільця лежав пояс з кобурою...

У Вітьки ростуть крила

Вітька вирішив провчити міліціонера Причепку за допомогою револьвера, а з'ясувалося, що у кобурі замість зброї Причепкин обід – кусень хліба та помідори. Вітька поділився з Петром, і вони пообідали.

Несподівано до сарая Причепка заштовхнув і Федька з лопатою, який шморгав носом. З'ясувалося, що він вирішив урятувати заарештованих за допомогою підкопу. І тільки-но Причепка зібрався знову читати друзям лекцію, як до сарая заскочила Галя.

– (...) Вітюнчику?! Ти живий?! – крикнула вона радісно.

І сталося те, чого ніколи-ніколи не забуде Вітька Горобець. Скільки житиме, що не пошле йому доля, які випробування не трапляться на його шляху, а ніколи-ніколи не забуде Вітька Горобець, як Галині руки, наче крила, здійнялися вгору, впали йому на плечі і Галя рвучко притягла його до себе і припала губами до його обпеченої щоки.

– Ну й дурний же ти, ну й дурненький, Вітько! – не то плакала, не то сміялася дівчина в оторопілого хлопця на грудях. – Ой, та який же ти замурзаний, дуелянтику мій!.. Ходімо, ходімо, тут колодязь у дворі, вмиешся, дурненький Вітюнчику! (...).

– Лекція відміняється, – першим порушив мовчанку Причепка. – На даному етапі прибав новий лектор... (...).

Вітька радісно вмивався і відчував, як од тої чистої води, яку зливала йому Галя, у нього за спиною все ростуть і ростуть крила; може, ще маленькі-маленькі, може, ще не міцні, може, ще невправні, але росли ті крила, од яких людина стає крилатою.

ЧАСТИНА ДРУГА. ГОЛУБА КУНИЦЯ

*Коли любиш – так женись,
а не любиш – відступись.
Народне прислів'я, яке любив
повторювати Федько Котигорошко*

Чаплівський циркульник

(...) Перед побаченням з Галею Вітька пішов до старого циркульника. Стриг дід старою машинкою, якою колись стриг іще овець. Вітька одразу зрозумів, що йому доведеться витерпіти пекельні муки, але навіть він не очікував, що машинка заплутається у волоссі й повисне в нього на потилиці. Зрештою, вона зламалася зовсім.

Ножицями дід стригти відмовився і пішов у двір шукати дроту.

Трагедія Федька Котигорошка

Федько взявся роздобути гроші для Вітьки, щоб той сходив у кіно з Галею. Хотів продати в сільському буфеті два десятки яєць, але під буфетом побачив коня й маленьке лошатко, яке кінь весь час злостиво відганяв. Федько вирішив прочитати коневі лекцію, але кінь випадково штовхнув хлопця, який побив усі яйця й мусив довго прати вдома штани.

А згодом з'ясувалося, що то кінь міліціонера Причепи, який заплатив Федькові карбованця за побиті яйця й поїхав шукати кобилу, маму малого лошатка.

Скільки буде двічі по два?

Дід устиг достригти Вітьку. І хлопчина нетерпляче поглядав на будильник, узятий з дому, бо наручного годинника в нього не було. Галя запізнювалася.

(...) Хлопець мріє про ту щасливу мить, як між вербами з'явиться Галя. От якби їй хто-небудь погрожував. Ну, звичайно, не смертельно, а так, в міру, щоб Вітька міг себе як слід показати. Приміром, сікається до дівчини злющий собака. Вітька відважно йде на того злюку грудьми й рятує кохану... Собака? Теж знайшов небезпеку! Та Галю всі чаплівські собаки знають як облуплену, бо в кожний двір пошту розносять! (...).

За хвилину на мирній леваді клекотіли жахливі битви. На Галю зграями кидались леви, підступно повзли чорні пантери, рикали тигри, важкою ступою сунули африканські слони, звивалися бразильські пітони, скрадалися дивізії кашцеїв, ескадрильями налітали баби-яги, повзли семиголові гідри; на беззахисну дівочу голову, до всього, обрушувалися урагани й тайфуни, під ногами в неї провалювалася земля, а в небо шугали вулкани, і, користуючись бідною, з ножами в зубах повзли ще й пірати!

Левада гуркотіла, ревла, вила, гула, стугоніла, тріщала, тряслася... Непереможний Вітька Горобець, мов той демон, носився в скаженій круговерті й виносив Галю на руках... Виносив трохи злякану, але цілу-цілісіньку.

Чому Вітька малював в уяві подібні пригоди?

– Добрий вечір, орлику!..

Горобець здригнувся і застиг. У вухах ще ревіло побоїще, перед очима маячили леви, тигри, пантери, кашчеї, пірати, слони, і він ледве розгледів за ними Галю. Вона підходила до нього, струнка й висока, в білому-білому платті, зашаріла від швидкої ходи, а очі сяяли ніяково й радо.

– Здрастуй, Галю, – опам'ятався нарешті хлопець.

– Пробач, я трішки затрималась. Заледве встигла рознести сьогоднішню пошту. Стільки листів та газет!..

Ходили поміж вербами, і Вітька розгублено мовчав, бо не знав, як поводитись і що говорити. Галя, схиливши голову набік, задумливо перебирала в руках квіти. (...).

Вітька безпомічно озирнувся. О, де та грізна небезпека, котра загрожувала б його коханій?.. Щоправда, Галя – дівчина не з лякливих. Сам Причепа колись потиснув їй руку і подякував за відвагу. Він тоді їхав велосипедом мимо колгоспної ферми, звідти вискочив бугай Кордебалет. Бугай задрав хвоста, роги до землі і як зареве та навперейми... Звісно, Причепі нічого не лишилося, як тільки кинути велосипед і оперативно видряпатися на телефонний стовп. Правда, як він ухитрився без кігтів зафурчати аж до самих фарфорових чашечок, навіть сам начальник райміліції не знає.

Коли Галя з'явилася на вулиці, Причепа вже сидів на стовпі й так оглушливо сюрчав звідти, що аж дроти гули. А Кордебалет у відповідь люто ревів та все бив лобом у стовп, розгойдуючи його разом з Причепкою. Проте відважний міліціонер не здрейфив, а продовжував немилосердно сюрчати, як він згодом казав, – «для підтримки порядку».

– Як тобі не соромно дяю на стовп заганяти! – з докором підійшла Галя до бугая. – Ану, геть звідси, бо дядя Причепа всі чашечки поскручує. Кому сказала?.. Як візьму хлудину, то знатимеш мене!..

На превеликий подив Причепи, Кордебалет скорився. Востаннє трахнув об стовп і понуро пішов до ферми, а його вигляд так і говорив: «Ех, завжди ці жінки лізуть не в свої справи».

Миттю зсунувшись на землю, Причепа обтрисався, сховав у нагрудну кишеню сюрчок, поправив кобуру, міцно потиснув Галі руку і сказав:

– Ось так повинно наше населення допомагати працівникам міліції в повсякденній роботі! (...).

Отака була Галя. (...).

Як ця пригода з Кордебалетом характеризує Галю?

«Казбек»

(...). Йшли вузькою звивистою вуличкою, що вела з левади у центр села до клубу. Вітька був радий, що вірний Федько таки роздобув для нього карбованця і він тепер купить Галі квиток, як справжній мужчина.

А поки що хлопець елегантним жестом (принаймні так йому здалося) витяг з кишені коробку «Казбеку». Він не куриє і терпіти не міг їдкою тютюнового диму. Але всезнаючий Федько авторитетно заявив, що всі закохані неодмінно смалють цигарку за цигаркою у всіх романах, повістях, кінофільмах, бо диміння – то ознака благородного хвилювання. Вітька Горобець змушений був погодитися і потягти в батька коробку «Казбеку».

Подавивши в собі огиду до тютюну, запалив цигарку, затягнувся і хрипло закашляв.

– Вітю! – здивувалась Галя. – Ти куриш?..

– Тягну, – відповів недбало і прикусив губи, бо кашель так і рвавсь з грудей. (...).

«Як закохані цю гидоту смалють? – кусав губи, аби хоч трохи стримати кашель. – Якщо ще раз потягну, то, мабуть, впаду серед вулиці».

А зараз це престижно – почати палити якомога раніше?

Та більше тягти не відважився. Тихцем за спиною викинув недокуру цигарку і сапнув свіжого повітря. Трохи полегшало.

Та не зробив після того й десяти кроків, як позаду почувся відчайдушний жіночий вереск:

– Рятуйте!!! Якась тряся підпалила!!!

Вітька сполошено оглянувся. Біля двору бігала язиката Пріська Деркач, прозвана в селі за довгий язик Тиліхвоном, і, б'ючи об поли руками, щодуху лементувала:

– Пужар!.. Горю!.. Тушіть!.. (...).

Пожежу загасили швидко. Тину згоріло мало, щось метрів з півтора, а решту рятівники в поспіху розтягли й розкидали по вулиці і навіть ринули було валяти тин у Прісьчиної сусідки. (...).

Тільки тоді Галя розшукала у натовпі Вітьку.

– Ой, який же ти замурзаний! – сплеснула руками. – І вуха у сажі, герою ти мій сміливий, орлику відважний! Ти, мов той лев, накинувся на вогонь.

«Ех, – тяжко думав хлопець. – Раз трапилось показати себе, та й те, коли сам підпалив бабі Прісьці тин. Треба ж було кинути цигарку. Чого доброго, міг півсела з димом пустити»...

І везе ж ото людям!

У кіно Вітька і Галя спізналися, хлопець довго шукав місця, радісно тримаючи в руці Галину руку. Кіно було про лицарів, що билися на шпагах, яким Вітька страшенно задрив. А потім на екрані лицар вирішив поцілувати прекрасну даму, Галя засоромилась, а у Вітьковій кишені підступно задзвонив будильник. Враження було зіпсоване.

Ой співали цвіркуні, заливалися...

Вони йшли, побравшись за руки, а куди – і самі не знали. (...).

І сталося чудо: якийсь особливо меткий і голосистий цвіркун заспівав у Галиних косах. Він співав, заливався, він тріщав, кричав у дівочому волоссі, і Галя стояла зачарована, приголомшена, боячись

ворухнутися, навіть кліпнути віями, притискала руки до грудей, аби стримати серце, аби воно билось не так бентежно й лунко, аби не сполошило цвіркуна.

І Вітька застиг зачарований, трепетний і теж боявся дихнути й жмурився, боячись радісними блискучими очима стривожити співака. Відчув себе найщасливішою людиною. Розумів, що не кінолицарю треба заздрити, а хай той лицар заздрить йому, Вітьці Горобцю, бо не в його принцеси, а в Галі Козачок заливається цвіркун, і не принцеса, а Галя – найчарівніша дівчина у світі.

Од радості й щастя, що переповнювали його вщерть, хлопець стиха дзвенів юним сміхом.

– Я й не знала, що ти так гарно смієшся, – шепотіла дівчина.

А Вітька відповідав їй, що він найщасливіший у світі, бо найкраща дівчина планети Земля йде поруч з ним. (...).

Стояли на тому місці, де зовсім недавно відбулася дуель і де гримів постріл кохання.

Вітька спрагло зазирає у темні дівочі очі, мов у пречисту криницю, і бачив у них і червонястий місяць, і білі зорі, і себе, і навіть бачив, як скидалися у ставку сонні коропи, а з них тихо крапали червонясті краплі... Незчувся, як припав губами до напіввідкритих, бентежно-тремливих, але відчайдушно покірних вогників-губ...

І здригнулась планета Земля...

Коли з клітки вискакує лев

Але романтичне побачення довелося перервати, бо закоханих налякав Федько. Він, виявляється, вирішив їх охороняти з ножем і сокирою, бо стало відомо, що в Одесі зі звіринця втік лев. Довелося закоханим під охороною Котигорошка йти додому.

Дарунок

Федько порадив Вітькові зробити Галі подарунок. Але хлопці довго не могли придумати, який саме. І тут Федькові спала на думку, як завжди, чудова ідея. Він подався в садок діда Свирида, в якому росли надзвичайно смачні соковиті сливи.

Але дід Свирид піймав Федька на гарячому і хлопцеві довелося тікати.

Народні прислів'я про кохання

Усю ніч Федько просидів над книжками, вивчаючи народну мудрість, а наступного дня рано-вранці розбудив Вітьку і заявив другові, що народна мудрість зобов'язує його одружитися з Галею.

– (...). Що ти сказав? – стрепенувся Вітька.

– Не я сказав, а народна мудрість, – поправив Федько. – Слухай уважно: «Коли любиш – так женись, а не любиш – відступись!».

Вітька був приголомшений, вкрай здивований і вражений. Навіть його білявий чубчик настобурчився здивовано і вражено.

– Ого! – врешті вигукнув Горобець. – Виходить, я можу одружуватися?

– Не можеш, а зобов'язаний! – впевнено відповів Котигорошко. – Народна мудрість з цього приводу ясно говорить: любиш – женись, а

не любиш – відступись. Що ж тут неясного? Як не любиш і не хочеш женитися, дай, мовляв, другому дорогу. Не сиди, як собака на сні: сам не гам і другому не дам.

– Я Галі нікому не віддам! (...).

Отож хлопці вирішили, що Федько буде сватом. Вітька переживав, чи не зарано ще і чи не піднесуть йому гарбуза, а Федько побіг до магазину по хлібину.

Турецький охотник

І сталося диво дивнее у чотирнадцяте літо Галі Козачок року 1964, дня двадцять п'ятого, місяця серпня. (...).

(...). А-а, Федько! – відклала Галя книжку. – Проходь, чого ж ти стоїш, хати нам не засидиш.

– А я вам і не Федько, – насупився гість, переступаючи з ноги на ногу. Проте до столу пройшов і зупинився, як вкопаний. – Не Федько я...

– А хто ж ти такий? – Соломія Кіндратівна вдала, ніби не впізнає хлопця, котрого минулого літа застукала під грушею з повною пазухою речових доказів.

– Охотник я турецький, – буркнув Федько. – (...). За голубою куницею йду!

– Ох ти ж, боже мій! – охнула мати, опускаючись на лавку. – Невже ото з Турції аж у Чаплі за голубою куницею?

– За нею, – кивнув Федько головою. – Я, значить, із землі турецької. Випала у нас пороша. Пішов я, значить, шукати звіриноного сліду. От іду та й іду собі, сліду катма, коли це навстріч мені князь. «Ей ти, охотник, – каже він, – поможи мені, бо не сплю, й не їм, і спокою не маю. Трапилась мені голуба куниця – красна дівця. Пособи мені спіймати тую куницю. Десять городів тобі дам, тридев'ять кладів золота». (...) І кажу я вам: віддайте за нашого князя та вашу голубу куницю!

Сват змовк, стомлено сопучи та спідлоба чорними очима поблизкуючи.

– Вік живи – вік учись, – по хвилі озвалася Соломія Кіндратівна. – Скільки живу, а й не відала, що в моїй хаті та голуба куниця знаходиться.

– Та он же вона перед вами, – ткнув Федько пальцем у розгублену й зніяковілу Галю і на всякий випадок уточнив: – Дочка ваша.

Наскільки кумедно виглядав Федько в ролі свата?

Галя так знітилась, що не знала, що й діяти. Жарт це чи серйозно?.. Ах, яка там серйозність, звичайно, жарт. Але чому при матері? А втім, коли Вітька відважився з-за неї на дуель іти (їй і досі заздрять усі чаплівські дівчата), то чому б і не пожартувати зі сватанням? А гарно виспіває цей Федько. Що він язикатий – знала, але щоб так складно небилиці плести... А щоки горять... Ах, які капосні щоки, так і горять, горять... Ну й утнув же Федько!..

– То що ж ти відповіси, голуба кунице? – звернулася до неї мати. Запитувала серйозно, навіть суворо. Але Галя бачила в глибині її променистих очей, що пірнули в сітку зморщок, нестримний сміх. – Чому мовчиш? Було б раніше сліду не лишати, а тепер треба щось турецькому охотнику відповідати. Людина до нас аж з Турції йшла. Не близький світ. (...).

– А що ж це ви, охотнику, забули сказати про вашого князя? Чи, може, він такий незугарний, що вам ім'я називати його ніяково? То ми йому од воріт поворіт.

– Та це Вітька Горобець! – відповів Федько. – Він, правда, не князь, але хлопець. – О! То віддасте за нього свою куницю?

– Як вам, свате-охотнику, і сказати? – задумалась мати. – Не хочеться аж у Турцію свою дочку віддавати. Далеко дуже.

Федько заспокоїв:

– У вік техніки живете. Реактивні он літають. (...). Та що ж тут голову ламати?.. – нервував сват. – Все й так ясно. Я ж не корову у вас купую. Народна мудрість ясно з цього приводу говорить: любиш – так женись!..

Мати спершу ніби й погодилась.

– Воно-то й так... Але народна мудрість говорить: поспішиш – людей насмішиш. А ви самі бачите, як розгубилась наша куниця. Дайте нам часу гарненько обдумати ваші слова.

– І довго ж ви будете думати? – Котигорошко невдоволено засопів. – Чи ви думаєте, що мені так легко аж з Турції до вас бігати?

– Та років так через десяток і прибіжить. (...).

Виряджаючи свата, Соломія Кіндратівна в сінях щось насипала йому в кишеню.

– Від куниці, – шепнула, покуйовдивши сватів чубчик. – Заходь, Федюшо, не гордися.

І довго з сінешнього порога проводжала його затуманеними очима та все шепотіла:

– Думала, дитина... А вона вже куниця...

«Вітька + Галя»

Федько розповів другові про своє невдале сватання. Вітька зажурився. Удвох вони думали, навіщо Галина мати насипала Федькові повну кишеню гарбузового насіння. Аналогій у світовій літературі вони не знайшли.

(...) Сват з молодим лузали й думали. Кабачки були смачні. Безперечно, Федько має рацію. Наполеону під Ватерлоо було гірше. Отже, носа нічого вішати. Та, власне, йому й не відмовили прямо, а попрохали зачекати. Десять років – час величенький, але що вдієш, треба зачекати. Справжня любов усе життя чекає.

– Еге! – раптом сказав Котигорошко, уважно розглядаючи явір. – Еге! – повторив він, мацаючи кору.

І з цими словами витяг з кишені складений ножичок.

– Ти що надумав? – стривожився Вітька.

– Те, що закохані роблять, – спокійно відповів Котигорошко і видряпав на корі «Вітька + Галя». – От, – задоволено мовив, упо-

равшись із своїм ділом. – Для історії. Так би мовити, для майбутніх поколінь. Хай читають. Хай заздрять. А то тільки й знають: «Ромео + Джульєтта».

– Для чого ти псуєш дерево? – образився Вітька.

Але Федько діловито перебив:

– А ти хочеш ніякого сліду в історії не лишити? Ні, так не годиться. Хай усі знають: «Вітька + Галя». Хто після цього посміє до Галі підсокирюватися? Галі ми зайвий раз доведемо, що вона всього лише твій плюс і ніякого самостійного значення не має. «Вітька + Галя», або повість про перше кохання. От! (...).

Чи сподобалась вам Федькова ідея про напис на дереві? Чому?

Гарячий пісок – ліки універсальні

А потім Вітька побачив дивний сон. Він гнався і гнався уві сні за голу-бою кунцею й уві сні кричав. Мати запідозрила в нього гарячку і поклала синові на живіт гарячий пісок, яким лікувала від усього.

КОЛИ ЗА СПИНОЮ РОСТУТЬ КРИЛА

Ну от ми і посміялися, прочитавши про кумедні пригоди Вітьки Горобця, Гальки Козачок та Федька Котигорошка. Справді, автор немовби підгледів стільки кумедних ситуацій, які можуть трапитися з людиною в житті, що на перший погляд життя трьох друзів здається суцільним набором дотепних історій.

Але це тільки на перший погляд. Насправді на наших з вами очах герої дорослішають, вчаться вирішувати серйозні життєві, зовсім дорослі проблеми, вчаться товаришувати, вірити, прощати, допомагати одне одному.

Дія відбувається у звичайному українському селі, де мешкають наші герої. Мальовнича природа, щирі та приязні люди, що їх оточують, батьки, школа – звичайний плин життя кожного школяра. Проте автор застав своїх героїв у дуже незвичайний момент їхнього життя: вони закохалися.

Я не буду розповідати вам, що таке кохання. Напевно, ви добре знаєте, як це почуття може окрилити і водночас змусити страждати, яким воно буває: взаємним та нерозділеним, яскравим, сонячним, святковим і – тихим, непомітним, сором'язливим.

До речі, а яким вам видається кохання Вітьки і Галі?

Але ніхто не сперечатиметься, що це прекрасне почуття. І як би смішно не виглядав шлях героїв до визнання свого почуття, все ж коли вони змогли довіритись одне одному, твір немовби заграє іншими барвами. А оповідь автора стала із дотепно-дошкульної – м'якою, ліричною, піднесеною.

Перед нами – звичайні підлітки, зі своїми проблемами, яскравими характерами, уподобаннями. Дещо нерішучий, але чесний, безкомп-

ромісний і роботящий Вітька. Справжній друг, винахідливий, начитаний і по-дорослому самостійний Федько, кмітлива, весела і щиро-сердна Галя. Вони щирі у всьому – у праці, у почуттях, у ставленні одне до одного. Завжди готові допомогти, знають ціну обіцянкам, уміють відрізнити добро від зла.

Зверніть увагу: події у творі описані таким чином, що ми спостерегаємо не просто низку пригод героїв, а процес їхнього дорослішання. Їм і справді доводиться вирішувати цілком дорослі проблеми.

Які саме дорослі проблеми вони вирішують, на вашу думку?

Діти спостережливі й допитливі, їм жилося зовсім не так, як вам, їхнім нинішнім одноліткам. У них не було гаджетів і можливості подорожувати світом. Не було мобільних, і навіть стаціонарних, телефонів і брендового одягу. Але ті цінності, які були важливими в часи їхнього дитинства, не знецінились і донині.

Так само важливо мати справжніх щирих друзів, так само високо цінується відданість, порядність, співпереживання, щирість.

А які якості людини вважаєте найважливішими ви?

В. Чемерис змальовує своїх героїв, користуючись різними засобами. Маємо і власне авторську характеристику, і розкриття особливостей їхньої поведінки через стосунки з іншими, через монологічне та діалогічне мовлення.

Повість написана легко, у ній багато крилатих висловів, дотепних порівнянь. А побудовано твір за класичним каноном комедії становищ, оскільки герої постійно потрапляють у кумедні ситуації, з яких за допомогою одне одного шукають виходу.

Автор найбільшу увагу приділяє опису того, як народжується і міцнішає в душі людини перше світле і прекрасне почуття кохання. Валентин Чемерис поетизує його, намагається змалювати його красу й трепетність максимально тактовно й чуло. Зверніть увагу: це виявляється можливим тільки за умови, якщо дорослі завжди будуть уважними до своїх дітей, а діти ділитимуться з ними своїми проблемами, переживаннями, навіть страхами. Адже підтримка старших часто виявляється надзвичайно важливою у складних, а то й скрутних ситуаціях.

Хто з дорослих, на вашу думку, виявив найбільше уваги до почуттів юних закоханих?

Головна заслуга автора повісті в тому, що його героям віриш. Беззастережно, щиро. Вони справжні, не вигадані, не лялькові, не штучні. Вони – ваші ровесники, які вчаться бути дорослими.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

Повторюємо

1. Де відбувається дія повісті? Назвіть головних і другорядних героїв твору.
2. Які цікаві пригоди хлопців вам запам'яталися? Перекажіть уривок своїми словами.
3. Чи хотілося б вам мати такого друга, як Федько? Поясніть, чому саме.

Міркуємо

1. Хто з дорослих розумів переживання дітей? Підтвердьте свою відповідь цитатами.
2. Чому Вітька соромився зізнатися Галі у своїх почуттях?
3. Здійсніть порівняльну характеристику Федька і Вітьки. Хто з друзів вам ближчий і чому?

Аналізуємо

1. Схарактеризуйте образи Вітьки та Галі. Чи схожі вони між собою? Якщо так, то чим саме?
2. Чи відчуваєте ви, що твір було написано дуже давно, ще наприкінці 60-х років ХХ століття? Що саме вказує на час написання твору?
3. Доведіть, використовуючи цитати, що це гумористична повість.

Дискутуємо

1. Чи переживає автор за своїх героїв? Звідки це видно?
2. Від першого виходу повісті друком минуло чимало часу. Чи змінились відтоді стосунки, почуття закоханих?
3. Як авторові вдалося в гумористичному творі так романтично описати перше кохання? Які художні засоби він для цього використав?

ТВОРЧІ ЗАВДАННЯ

Придумайте коротеньке оповідання або опишіть пригоду з власного життя, в описі якої можна було б використати приказку, прислів'я чи крилатий вислів із тексту повісті Валентина Чемериса.

ЛІТЕРАТУРНА П'ЯТИХВИЛИНКА

Упродовж п'яти хвилин пригадайте й запишіть у зошит якнайбільше крилатих висловів, прислів'їв, приказок, які трапилися вам на сторінках повісті «Вітька + Галя...». Переможцем вважатиметься той, хто пригадає їх якнайбільшу кількість. Успіхів!

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ ДО РОЗДІЛУ «УКРАЇНСЬКИЙ ГУМОР»

У завданнях 1–4 виберіть одну правильну відповідь.

1. У повісті Валентина Чемериса «Вітька + Галя...» відсутня розповідь про:

- А хлоп'ячу дружбу
- Б героїзм дітей під час війни
- В перше кохання
- Г стосунки батьків і дітей

2. Яке з наведених тверджень є вірним:

- А Федько Котигорошко був нечемним і ледачим хлопцем
- Б Галі Козачок також подобався Вітька Горобець
- В батьки не дозволяли Вітьці дружити з Галею
- Г влітку Федько з Вітькою допомагали розносити по селу пошту

3. Якого з героїв немає в повісті Валентина Чемериса «Вітька + Галя...»:

- А Пріськи Деркач
- Б Причепи
- В баби Хіврі
- Г Федька-халамидника

4. Яка характеристика не відповідає героєві повісті Валентина Чемериса «Вітька + Галя...» Вітьці Горобцю:

- А ніжність
- Б настирливість
- В нахабство
- Г товариськість

У завданнях 5–6 до кожного рядка, позначеного цифрою, доберіть відповідник, позначений буквою.

5. Установіть відповідність між висловом та героєм твору:

1 «Чого ти ото проти ночі виєш?»	А матір Вітьки
2 «Головне, аби в тебе душа співала!»	Б батько Вітьки
3 «Я й не знала, що ти так гарно смієшся»	В Федько Котигорошко
4 «Але народна мудрість говорить – поспішиш – людей насмішиш»	Г Галя Козачок
	Д Соломія Кіндратівна

6. Кому з героїв належить характеристика:

1 «Ябеда і боягуз, хвастун і брехун»	А Галі Козачок
2 «Тонка брова, мов крило чарівної птиці»	Б бабі Хіврі
3 «Мужчина з життєвим стажем в чотирнадцять неповних років»	В Федьку Котигорошку
4 «Що він язикатий – знала, але щоб так складно небилиці плести...»	Г Вітьку Горобцю
	Д Петру Білому

У завданнях 7–10 запишіть відповідь словом, словосполученням або реченням.

7. Найсмійніший епізод твору – _____

---

8. Вітька й Федько були справжніми друзями, бо обидва _____

---

9. Мені б хотілося мати такого друга, як (Вітька Горобець, Федько Котигорошко, Петро Білий, міліціонер Причепка, Галя Козачок), тому що _____

---

10. Перше кохання людини – це _____

ЗАВЕРШАЛЬНИЙ УРОК

Минув рік. Ви побували в найвіддаленіших куточках нашої Вітчизни, подорожуючи стежками дитинства українських письменників, відвідали далекі країни, де звучало українське слово, жили талановиті люди, для яких найбільші цінності в житті – Батьківщина, совість, честь, гідність. Упродовж року вашими супутниками були книжки, у кожній з яких можна було знайти всевіт людських думок і почувань, любові, добра, краси, щирості й правди. Тепер вони назавжди ввійшли у ваше життя, адже ви пересвідчилися, що немає вірніших друзів і порадників. У них так багато тепла і людської мудрості!

*Це теж скарбниця, що у ній складаєм
не мій, не твій, а – скарб усіх нас спільний,
горіння, прямування, волю збірну
збірноти, що в ній суджено нам жити,
народну мудрість і натхнення квіти.
Це теж скарбниця, що у ній знаходим
по наших предках спадок віри й праці.
Це теж посол, що нас охоче вводить
у терени надбання інших націй.*

Богдан-Ігор Антонич

Литовський письменник **Едуардас Межелайтіс** писав: «Як довгі ключі перелітних птахів, мандрують книги по засіяному зорями піднебессю і на райдужних крилах несуть дружбу, немов сонце».

Пригадаймо, що вам найбільше запам'яталось, що вразило, що розчулило, а що підштовхнуло до роздумів про себе, про світ, про друзів і ворогів, про те, що означає бути Людиною.

• **Назвіть, у яких країнах і в яких століттях ви побували цього року завдяки книжкам.**

• **Спробуйте поставити себе на місце улюбленого персонажа.** Розкажіть від його імені про своє життя, пригоди, мрії, переживання. Якщо ви оберете когось із героїв минулого, зверніться до сучасників із побажаннями, пересторогами, настановами.

• **Створіть у класі декілька груп дослідників: істориків, етнографів, географів, літературознавців.** Кожна з них матиме цікаве завдання. Історики вивчать конкретні епохи, у яких відбувалися події певного твору, розкажуть про їх особливості, державні устрої, гроші, політичні системи тощо. Етнографи визначать характерні особливості побуту, національних костюмів, харчування. Географи розкажуть, у яких країнах усе це відбувалося, про природні умови, кліматичні особливості, рослинний і тваринний світ цих територій, визначать, які торговельні шляхи пролягали в тих місцевостях. А літературознавці

дослідять, у які екстремальні ситуації потрапляли герої творів і завдяки чому вони вижили, вистояли, перемогли; які моральні якості потрібні були їм, щоб подолати всі перешкоди на життєвому шляху.

- **Організуйте «Школу екскурсоводів».** Розділіть клас на групи, кожна група отримає завдання.

- **Проведіть екскурсію під назвою «Стежками Шевченка».**

Підготуйте маршрут екскурсії по області, у якій ви мешкаєте, визначивши місця, пов'язані з творчістю українського письменника (письменників).

- **Доповніть «Літературну карту України», розпочату минулого року.** На ній ви маєте позначити місця народження письменників, місця, де мешкали літературні герої, маршрути їхніх мандрівок.

Для того щоб виконати це завдання, вам доведеться скористатися знаннями, набутими на уроках, додатковими матеріалами в Інтернеті, почитати путівники.

- **Випробуйте вашу акторську майстерність.** Об'єднавшись у групи, оберіть твір, який ви бажали б інсценізувати. Розподіліть ролі, виділіть уривки з максимальною кількістю діалогів. Слова автора також повинен читати учасник групи. Влаштуйте конкурс на кращу інсценізацію тексту.

- **Ще раз перегляньте ілюстрації до творів.** Поміркуйте, які епізоди кожного твору доцільно проілюструвати. Спробуйте втілити свій художній задум, визначивши напрям чи течію в образотворчому мистецтві, до яких можна було б зарахувати ваші роботи.

- **Навчіться вирізняти і впізнавати індивідуальний стиль письменника.** Для виконання цього завдання варто також об'єднатись у групи. Кожна з груп обере творчість двох поетів або прозаїків і спробує переконати, що текст Михайла Коцюбинського, наприклад, ніяк не можна сплутати з текстом Володимира Дрозда, а рядки з творів Володимира Підпалого не можуть належати Василеві Голобородьку.

От ви і впоралися із поставленими завданнями! Скінчився навчальний рік, позаду залишилися і запитання, й оцінки, і хвилювання. Літо промайне яскравою веселкою барв – і зникне у золотому буянні вересня. А там – нові літературні зустрічі, чисті незвідані криниці літературних творів, з яких тільки умільцям удасться напитися мудрості, таїни, знань. Радимо заздалегідь прочитати програмові твори улітку, щоб підготуватися до нового навчального року.

**ГАРНИХ ВАМ КАНІКУЛ І ДОЛЕНСНИХ ЗУСТРІЧЕЙ
З ЇЇ ВЕЛИЧНІСТЮ КНИГОЮ!**

СЛОВНИК ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧИХ ТЕРМІНІВ

Верлібр – форма вірша, яка не має наскрізної симетричної будови, не передбачає поділу на стопи, не має рими, унаслідок чого зникає і поділ на строфи, що структурно наближає його до прози.

Вільний вірш – поетичний вірш, написаний переважно ямбом без особливої строфічної будови, коли кількість стоп у рядках коливається від однієї-двох до п'яти-шести.

Громадянська лірика – це ліричні твори, у яких чільними є соціальні та національні мотиви. Громадянська лірика сприяє формуванню національної свідомості та гідності, утвердженню загальнолюдських цінностей. До громадянської лірики належать також вірші патріотичної тематики.

Гумор (з латинської – «вологий», «мокрый», а в переносному значенні – «смішний до сліз») – це доброзичливе, незлостиве висміювання в літературі окремих недоліків суспільного життя, вад людського характеру, кумедних побутових ситуацій, загалом усього смішного, що трапляється взагалі. З гумором описуються такі ситуації, події, характери, що є в основі своїй позитивними, але не позбавленими певних смішних або недоречних рис.

Драма (з грецької – «дія») – один із трьох літературних родів (епос, лірика, драма). У драмі життя показане не через авторську оповідь, а через діалоги і вчинки дійових осіб. Драматичні твори призначені для постановки на сцені. Драматичний твір має *діалоги, полілоги, монологи, ремарки* (авторські пояснення в тексті драми), складається з *дій* або *актів*. Дії поділяються на *сцени, яви* або *картини*. До драматичних жанрів належать *комедія, трагедія* і *драма*.

Дума – вид українського народного героїчного епосу, великий за обсягом пісенно-оповідний твір про важливі історичні події чи героїв цих подій. Виконується речитативом. У структурі дум є три основні частини: *заспів* (початок), *основна розповідь* і *кінцівка* (її ще називають «славословієм»). Вірш думи – нерівноскладовий, з різною кількістю складів у рядку (від 4-х до 20-ти), не поділяється на строфи-куплети. Рими вживаються здебільшого дієслівні, одразу римуються декілька рядків. Рядки в думах групуються за принципом завершеності думки. Такі групи називаються *періодами*, або *тирадами*.

Поетичні засоби, властиві думам, типові для українського фольклору. Це традиційні епітети (*тихі води, ясні зорі, земля християнська*), тавтологічні сполучення (*хліб-сіль, мед-вино, Січ-мати, турки-яничари*). Часто використовуються в думах риторичні запитання, повтори, традиційні числа – три, сім тощо.

Як правило, у думах є тавтологія – вживання однокорених або близьких за значенням слів разом або підряд: *п'є-гуляє, хвалить-вихваляє, не вмере, не загине* тощо.

Інтимна лірика (з латинської – «потаємний», «глибинний») – поетичні твори, провідним мотивом яких є любовні переживання автора (ліричного героя). Таку лірику ще називають *любовною*.

Інтимна лірика розкриває широкий діапазон душевних переживань, є своєрідною історією людського серця.

Історична пісня – народнопоетичний твір, присвячений важливій історичній події чи відомій історичній постаті, де висловлюється ставлення народу до подій та героїв. Історичні пісні – це ліро-епічні твори, оскільки в них поєднується стихія почуттів (лірика) з героїко-романтичною оповіддю, притаманною епосу. Для історичних пісень характерною є строфічна побудова, римування.

Комедія (з грецької – «святково-веселий натовп і пісня») – жанр драматичного мистецтва, у якому дія та дійові особи подаються у смішних ситуаціях. Природа сміху, його палітра можуть бути надзвичайно широкими – від поблажливо гумористичного сміху до сатири, сарказму, гротеску. Родоначальником комедійного жанру вважається Аристофан. Комедійний жанр в українській літературі представлений творами М. Гоголя, М. Старицького, І. Карпенка-Карого. Вершини світового мистецтва комедії – твори Лопе де Вега, Шекспіра, Мольєра, Грибєєдова.

Образ слуховий – образ, що викликає уяву звуків.

Образи-пейзажі – картини природи.

Образи-персонажі – люди, змальовані в художньому творі.

Образи-символи – образи, які часто використовуються на означення того самого поняття. Наприклад: *калина* – символ України; *явір* – парубок; *сова* – символ мудрості, *змія* – підступності.

Пейзажна лірика (з французької – «місцевість», «краєвид») – це умовна назва ліричного жанру, у якому змальовуються картини природи через сприйняття ліричного героя, автора, це картини олюдненої та одухотвореної природи. Особливого поширення набула в добу романтизму.

Трагікомедія – жанр драматичного твору, що має ознаки як трагедії, так і комедії. В основі трагікомедії лежить переконання автора у відносності цінностей життя. Основні ознаки трагікомедії: поєднання смішних і серйозних епізодів; використання елементів піднесеності й комізму для змалювання дійових осіб; щасливе розв'язання любовних перипетій; несподівані сюжетні рішення; значна роль випадковості в долях персонажів.

Філософська лірика – поезія, спрямована на глибоке осмислення світу. Автор або ліричний герой у такій поезії демонструє свої погляди на сенс буття. У цих творах ідеться про загальні, вічні закономірності життя, природи, розвитку суспільства. Характерна особливість філософської лірики – її налаштованість на пізнання сутнісних проблем буття, часу і простору. Філософська лірика може бути представлена різними ліричними жанрами: сонетами, есе, елегіями тощо.

Художній образ – узагальнена картина життя, емоційно втілена за допомогою авторського домислу в конкретну мистецьку форму; створене уявою митця поетичне відображення подій, людей, явищ, предметів.